

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANSKE I TYSKE KONCEN- TRATIONS- LEJRE

HANS ANDERSEN

PREBEN BOYE

JOHS. FOSMARK

H. C. STEEN HANSEN

J. BERGHOLT HOLMGAARD

MOGENS HØIRUP

BJØRN KARBO

H. KORNBECK

FLEMMING B. LARSEN

K. LÆNKHOLM

HENRY MEYER

MARTIN NIELSEN

A. BLUMENFELDT PEDERSEN

PAUL THYGESEN

GYLDENDAL 1945

DANSKE I TYSKE KONCENTRATIONSLEJRE

UNDER REDAKTION AF
JOHANNES FOSMARK

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN 1945

**COPYRIGHT 1945 BY GYLDENDALSKE
BOGHADEL NORDISK FORLAG - COPENHAGEN**

—
ANDET OPLAG
HERMED IALT TRYKT I 7500 EKSEMPLARER

—
PRINTED IN DENMARK
GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KØBENHAVN

INDHOLD

<i>Hans Andersen: Politimand i Buchenwald, Mühlberg og Oschatz . . . . .</i>	9
<i>Preben Boye: Algarge, Misburg og Stöcken . . . . .</i>	29
<i>Johs. Fosmark: Koncentrationslejrene i Sachsenhausen (Oranienburg) og paa Heinkel Flyvemaskinfabrik . . . . .</i>	45
<i>H. C. Steen Hansen: I Tugthus, Fængsel og Arbejdshus . . . . .</i>	67
<i>Bergholt Holmgaard: Retzow — Mittelbau . . . . .</i>	76
<i>Mogens Høirup: Paa Udekommando i Hamburg . . . . .</i>	89
<i>Biørn Karbo: Minearbejder i Porta Westfalica . . . . .</i>	104
<i>H. Kornbeck: Dachaulejren . . . . .</i>	115
<i>Flemming B. Larsen: Osnabrück-Kommandoen . . . . .</i>	131
<i>Kai Lænkholtm: Præst som Koncentrationslejr fange . . . . .</i>	148
<i>Henry Meyer: Dansk Læge i Lieberose-Lejren . . . . .</i>	161
<i>Martin Nielsen: Stutthof . . . . .</i>	164
<i>Astrid Blumensaadt Pedersen: Kvindelejren Ravensbrück . . . . .</i>	183
<i>Paul Thygesen: Læge i Koncentrationslejr . . . . .</i>	197

FORORD

Denne Bog har kun eet Formaal, nemlig at bringe Sandheden, hele Sandheden og intet andet end Sandheden om de tyske Koncentrationslejre, hvortil den tyske Besættelsesmagt har deporteret Danske.

Alle Bidragyderne har selv været Fanger i de Lejre, de skildrer. Og som Rettesnor er givet Anvisning paa at bygge Beretningerne over, hvad hver især selv har set og oplevet. For at bibeholde hver Artikelforfatters Særpræg er dennes Retskrivning fulgt.

Fotografierne i Bogen er alle Optagelser fra tyske Koncentrationslejre. De er velvilligst stillet til Raadighed af S. H. A. E. F.-Missionen i Danmark, og der er Grund til at sige Tak for dette værdifulde Bidrag til Bogen.

Gid mange unge Mænd vil faa fat i denne Bog. Den har noget at sige om, hvordan vi *ikke* skal bygge Fremtidens Danmark.

Johs. Fosmark.

POLITIMAND I BÜCHENWALD, MÜHLBERG OG OSCHATZ

Af HANS ANDERSEN

Politibetjent, stud. jur. Hans Andersen blev arresteret 19. September 1944, ført til Neuengamme 21. Sept., til Buchenwald 29. Sept., til Mühlberg 18. December, til Leipzig 24. Decbr., Oschatz 8. Februar 1945, Mühlberg 30. Marts, Neuengamme 3. April, Frøslev 10. April, Sverige 23. April og var saa atter hjemme 16. Maj 1945.

Vi begynder ved begyndelsen:

Den 19. september 1944 kl. 11,00 foretoges der samtidig i København, i de større provinsbyer og paa politikasernen i Humlebæk af det tyske politi en aktion mod det danske politi, hvorved dettes lokaler besattes, politifolkene afvæbnedes og førtes til Tyskland som fanger.

Jeg blev taget paa politiskolen, Artillerivej i København, ligesom alle de andre, der gik paa skolen — lærere og elever — der var ikke skygge af chance for os at smutte fra tyskerne. Inden vi var klar over, hvad der skete, var skolen, der ligger ganske frit, omringet af maskingeværskytter. Jeg opholdt mig paa 2. sal og saa dem ligge med ganske kort afstand rundt om hele skolen.

Nogle af klasserne havde frokost paa det tidspunkt og sad i marketeriet og spiste. Ingen havde hørt eller set noget, før tyskerne stormede ind ad døren. Politibetjentene kiggede op fra grønkaalssuppen (det stod menuen paa den dag), enkelte lagde skeen ned ved siden af tallerkenen, men da de andre blot saa op paa tyskerne og derpaa roligt fortsatte deres spisning, greb de ogsaa skeerne og fortsatte. Tyskerne, der rystede over hele kroppen af nervøsitet, kiggede paa hinanden — uforstaaende — var det virkelig tilfældet, at der fandtes mennesker, der ikke reagerede ved synet af det tredje riges frygtindgydende repræsentanter?

En anden pudsig episode forekom, da vi senere stod opmarcheret i politiskolens gaard til optælling. Tyskeren, der talte os op, gik med en pistol i den ene haand. Han rystede saadan af nervøsitet, at der pludselig røg et skud af for ham — ned i den soltørre græsplæne. Jord og støv stod i en røgsky omkring ham. Han for sammen som ramt af kuglen og stirrede rædselslagen omkring sig. Var der nogen, der skød paa ham?

Efter afvæbningen blev det betydet os, at vi skulde til en eller anden lejr eller kaserne, hvor vi vilde blive afhørt og derefter, saafremt der ikke var „noget paa os“, løsladt. Det hele vilde højst tage et par timer.

Det blev et par lange timer!

— — —

Neuengamme var samlingsstedet for alle de tilfangetagne danske politifolk. De første, der kom dertil, var os fra København.

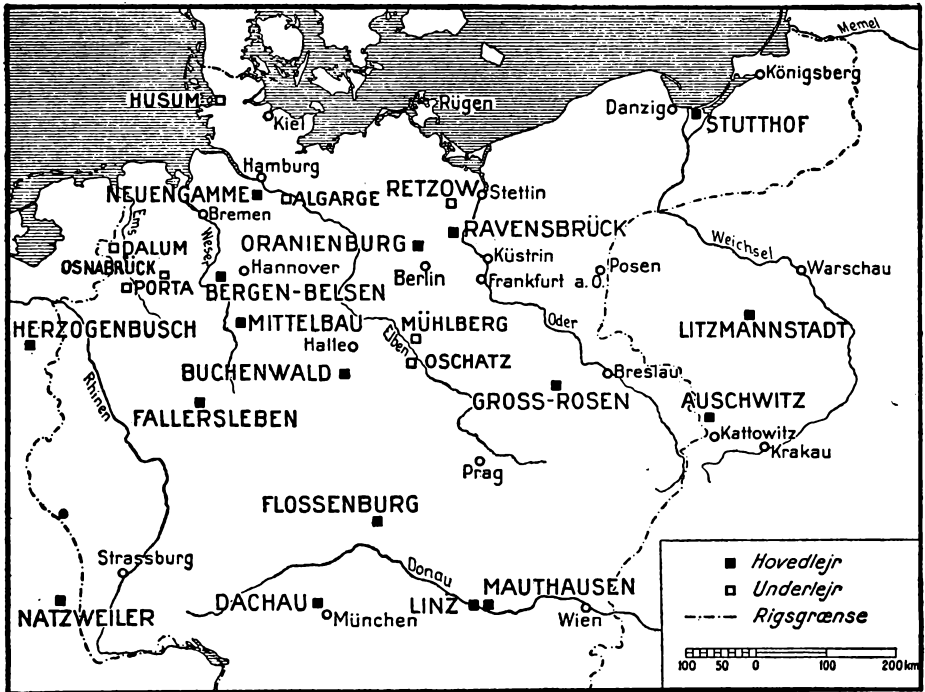
Vi var med skib transporteret fra København til Lübeck og i godsvogne fra Lübeck til Neuengamme. Toget kørte helt ind i lejren. Da vi fra vognenes smaa glugger saa ud paa lejren med dens mange træbarakker og fangerne, der løb rundt mellem barakkerne, maskinklippede og klædt i fangedragter, gik det først rigtig op for os, hvad det var, vi var kommet ud for. Det var svært at holde humøret oppe, men det skulde snart blive endnu værre.

Vi blev kommanderet ud af toget og marcherede ud af lejren, langs med pigtraaden for at gaa ind ad en anden indgang. Langs hele ruten stod der med ca. 2 meters afstand ss-soldater med geværer og maskinpistoler, og frem og tilbage cyklede soldater med store, glubske vagthunde ved siden.

Den indgang, vi kom ind ad, førte ind paa en meget stor cementeret plads. Her blev vi modtaget med musik: „Pyjamas“orkestret spillede „Alte Kameraden“.

Den melodi glemmer jeg aldrig, og den vil altid være knyttet til billedet af indmarchen i tysk fangeskab.

Ved denne cementplads laa der 2 store nybygninger. Murene var naaet op i 1. sals højde, vinduer og døre var der naturligvis ikke sat i, men kælderen var færdig, og her blev vi ført ned. Det var en temmelig lav kælder med hvælvinger, man kunde lige staa oprejst, og her blev vi stuvet sammen saa tæt, vi kunde staa. Ingen vidste, hvorfor vi skulde staa der eller hvor længe. Jeg stod lænet op ad en pille, luften blev efterhaanden saa tyk, at man havde svært ved at aande, svedperlerne traadte

Kort over de tyske Konzentrationslejr.

frem paa panden og løb ned over ansigtet. Rundt om mig besvimele kammeraterne, den ene efter den anden, — og stadig skete der intet. Jeg var bange, i min hjerne kom og gik tankerne, mange forskellige, men de vendte altid tilbage til dette samme ene: Du skal gasses! Du skal gasses! Det er den eneste gang i Tyskland, hvor jeg har været virkelig bange.

Men saa galt gik det heldigvis ikke. Efter nogle timers forløb begyndte tyskerne at kalde smaa hold frem til badning og aflusning, og efterhaanden blev der udholdeligt.

Kun ganske kort tid varede vort ophold i Neuengamme, og snart havde vi genvundet vort gode humør. Vor barakformand, „Blockältester“, var en lille tysk professionel forbryder; han havde grøn trekant paa brystet i stedet for den røde, de politiske fanger bar. En almindelig forbryder som fører for en styrke af politifolk! Jeg tror, han selv var klar over det komiske i situationen. Han hed Karl Krone, men da han kun var ca. 160 cm høj, kaldte vi ham Karl Halvtredsøre.

En af de sidste dage i september blev vi overflyttet til koncentrationslejren Buchenwald ved Weimar.

Buchenwald er — eller var — en af de bedre tyske koncentrationslejre. Jeg har endda af mange hørt den betegnet som et sanatorium paa baggrund af, hvad de havde set i andre lejre. Den er beliggende paa et højdedrag en halv snes kilometer nord for Weimar. Fra toppen af højdedraget har man en glimrende udsigt mod nord, mod vest og mod sydvest. Smaabyer ligger spredt ud over det frodige landskab, og mod vest ligger Erfurt med sine mange rygende fabriksskorstene. Buchenwald ligger saa højt, at man har en fornemmelse af, at man kunde spytte ned i Erfurts skorstene.

Buchenwald har i gamle dage været et udflugtssted og kursted. Der var endnu spor at se af denne fordums tilværelse. En stor ride-hal, der nu blev benyttet „til andet formaal“, bragte tanken hen paa de tider i Buchenwalds historie, da kurgæsterne skulde have deres morgenridetur i ridehallen for at faa appetit til frokosten. Zoologisk have havde der ogsaa været knyttet til Buchenwald, endnu saa man paa vejen, der førte til den indre del af koncentrationslejren, skilte, der med en stor pil forkyndte, at dette var „vejen til zoologisk have“. Fulgte man disse pile, kom man til en bjørnegrotte, og i denne gik der en enlig bjørn og kedede sig; det var alt, hvad der var tilbage af dyrebestanden.

Buchenwaldlejren dækker et areal paa flere hundrede td. land. Hele toppen af højdedraget er omhegnet med pigtraad, der saaledes afgrænser lejrens omraade. Ad landevejen fra Weimar eller med toget kom man ind i lejren, d. v. s. yderlejren. Lejren var nemlig delt i en inderlejr, der laa inde i midten, og en yderlejr i en bred ring udenom.

Yderlejren tjente to formaal. For det første var den arbejdsplads for fangerne, og for det andet afgav den plads for ss-ernes boliger og kaserner.

Inderlejren var udelukkende til bolig for fangerne. Her laa enkelte stenbarakker, der vel var den oprindelige kærne i lejren, men uden om dem laa der nu et utal af træbarakker og endda enkelte teltbarakker.

Klokken var 16, da toget med os rullede ind paa Buchenwalds banegaard, der laa i yderlejren. I 47 timer havde vi ikke faaet vaadt eller tørt, men til gengæld havde vi været godt gennemblødt inden afrejsen fra Neuengamme, hvor vi havde staaet paa cementpladsen i lang tid i øsende regn.

Vi syntes, det havde været en forfærdelig tur, men der er desværre

mange, der har været ude for det, der er mangefold værre. Saaledes fortalte en franskmand mig, som jeg en tid arbejdede sammen med, at han sammen med en masse andre fanger i sin tid var kommet til Buchenwald fra Auschwitz, den berygtede lejr i Polen, i godsvogne med 120 (ethundredeogtyve) mand i hver vogn. De rejste i 4 døgn uden mad eller drikke og uden at faa sovet, fordi der kun var plads til at staa op. Paa 4-dagen fandt de paa at lade deres vand paa fingrene og smøre det paa læberne for dog at faa lidt væde i sig.

Det første indtryk, jeg fik fra den nye lejr, var, at en ss-mand — en svær gut med dobbelthage og hængemave — gik paa banegaarden og raabte og skreg til fanger, der arbejdede der, alt mens han svirpede dem med en tynd spanskrørsstok over skuldrene, hvis han syntes, det gik for langsomt.

Vi blev beordret ud af vognene, og dejligt var det at strække benene rigtig efter den lange tur i nøgne godsvogne. Nu fulgte turen igennem yderlejren ind i den indre lejr. Denne tur blev til stor opmuntring for os. Vejen snoede sig igennem ruiner. Ruiner af bygninger, der engang havde været fabrikker. Et vældigt areal havde de dækket, nu laa alt i ruiner. Nøgne og forkullede skorstene ragede op hist og her, ellers var der ikke sten paa sten tilbage. Lig af automobiler og motorcykler laa der i hundredvis, sammenbrændte, sammenkrøllede og ræverøde af rust. At det var et luftangreb, der havde foraarsaget misèren, var tydeligt.

Senere erfarede vi af medfangerne, at der i disse fabrikker var blevet fremstillet dele til V 1, foruden mange andre krigsvigtige emner. Den 26. august, altsaa ca. 6 uger før vor ankomst, var det hele blevet bombet af allierede flyvere. Angrebet kom i frokostpausen, da de fleste fanger var væk fra fabrikkerne, men der havde dog alligevel været adskillige, som ikke havde forladt deres arbejdssted. Derfor var tabet blandt fangerne ikke helt ringe. Men præcisionsarbejde havde det været, det kunde vi selv overtyde os om. Hver eneste fabriksbygning var ødelagt, ss-kasernerne var ramt af mange maskingeværprojektiler, men var ikke blevet bombet. Fangeparakkerne, der paa visse steder laa ganske tæt op til fabriksbygningerne, var uskadt, kun vaskeriet havde faaet en ringe skade, idet det hjørne, der vendte mod fabrikkerne, var blevet ødelagt.

Turen gennem disse ruiner ind i inderlejren var som sagt til stor opmuntring for os, det var, som om vi følte, at vi dog ikke var helt forladt af Gud og mennesker.

Som det vel altid sker i saadan en lejr, kom vi først til badning og

aflusning. Herunder blev alt, hvad vi havde, taget fra os — endog vielsesringe og ure — dog skoene fik vi af sær naade lov at beholde.

Efter badningen iklædtes vi den sædvanlige sribede pyjamas — lærredsbuxer, lærredsjakke og en skjorte — og blev derefter ført til de barakker, hvor vi skulde bo. De andre fanger med deres tætklippede plyshaar kiggede forundret efter os. Hvad var vi for nogen, at vi havde faaet lov til at beholde vort haar?

Turen gik ned ad skraaningen gennem hele inderlejren ned til de lavest liggende barakker. Her laa 4—5 barakker, der var særlig afskilt fra den øvrige lejr. Det var karantænelejren.

Barakkerne rummede hver ca. 700 mand. De var lidt forskelligt indrettede, men det almindeligste var, at der langs med begge langvægge var hylder i 4 rækker over hinanden. Paa nogle af hylderne var der madrasser, andre steder var der kun et stykke papir eller slet ingenting.

Sengetøjet bestod af et tæppe ca. til hver anden mand, det var ikke meget, men vi frøs saamænd ikke om natten, vi laa saa tæt paa hylderne, at vi ikke kunde ligge paa ryggen. Kun paa siden. Det varmede. Et par gange om natten vækkede man saa sine sidemænd og vendte sig sammen med dem om paa den anden side.

Spisningen foregik i „sengen“. Der var ikke plads for os andre steder, midtergangen imellem hylderne var saa smal, at der ikke engang kunde staa et bord.

Maden: Naa, ja, den var vel ikke værre end i andre tyske lejre. Maa-ske endda lidt bedre. Om morgenen en salt suppe, hvis bestanddele jeg aldrig har kunnet analysere. Dertil kom pr. dag 2—300 g brød, en lille klat margarine og nogle dage i ugen paalæg — pølse eller marmelade. Middagsmaden bestod altid af suppe, først og fremmest kaalrabisuppe, naturligvis, men vi fik ogsaa sommetider hvidkaalssuppe, ærtesuppe eller grynsuppe. Af og til kunde vi finde et stykke kød eller flæsk i suppen. Et stykke af et koyver eller et griseøre med lange, stive haar paa. Det fylder altsammen. Dertil kom næsten hver dag 5—6 kartofler.

Toiletforholdene var højst forskellige lejren over. I administrationsbygningerne, hvor der ogsaa arbejdede fanger, kunde man finde w. c.'er med træk og slip, men den hyppigste form for toilet var dog simpelthen en rende i jorden med en lav cementmur udenom. En af de første dage, vi var i Buchenwald, kom der en ungarsk jøde humpende over pladsen fra sin barak til lokummet. Han havde trætøfler paa fødderne, der var opsvulmede og fulde af saar, der vædskede. Hans lærredsbuxer var

revnet helt oppe fra bagdelen og ned til fødderne. Vi kunde derfor se ind til hans laar, da han naturligvis ikke havde noget undertøj paa. Det var af tykkelse som et kvindehaandled. Og det tykke af bagdelen hang som en punkteret pose. At manden var syg, kunde enhver se. Han slæbte sig afsted ved en stok. Da han havde faaet sat sig ned paa cementkanten, mistede han pludselig balancen, svag og syg som han var, og faldt bagover ned i renden. Da rendens bund skraaned stærkt og desuden var fedtet af ekskrementerne, rutschede han ned mod afløbet. Herfra blev han samlet op af kammerater. — Gad vide, hvordan han er sluppet fra den tur!

Denne barak med jøder var vor nabobarak. De fleste jøder var ungarske, men der var ogsaa andre sydeuropæiske jøder. Her havde vi rig lejlighed til at studere menneskelige gebrækkeligheder under alle former. Jeg tror ikke, der var 10 procent af barakkens beboere, der var blot nogenlunde raske. Flegmone var den almindeligste sygdom. Det er en slags ikke lokaliseret byld. Den udarter sig ved, at den paagældende legemsdel svulmer op og bliver øm, saaledes at det, naar det fx. er fødderne, der er angrebet, er næsten umuligt at støtte paa dem. Naar flegmonen bliver tilstrækkelig gammel, slaar den ud i ækle, aabne, vædskende saar. Aarsagen til flegmone kender jeg ikke, men der var desværre ogsaa nogle af mine kolleger, der fik den.

Vi danske havde det privilegium, at vi, naar vi stillede til appel, kunde lade de syge blive liggende i blokken. Kun enkelte dage fik ss-erne nykker og jog alle, raske og syge, ud til appel. Appellen foregik paa den maade, at vi stillede op paa række og geled og blev talt op. Vi skulde blive staaende stille paa samme sted indtil hele lejrens ca. 40,000 mand var talt op, og indtil tallet stemte. Dette varede gerne 1½ time, men hvis der var kludder i regnskabet, kunde det vare baade 4 og 5 timer. Hertil kom, at ss-erne kunde finde paa at stille en blok til strafappel. En franskmænd fortalte mig, at hans blok engang havde staaet til strafappel i 36 timer uden at faa vaadt eller tørt og uden at faa lejlighed til at forrette deres nødtørft.

Nu taler jeg om syge, men læseren maa forstaa, at med syge menes der kun febersyge. Havde man ingen feber, var man ikke syg. Reumatisme eller lignende sygdomme, der ikke giver feber, blev ikke regnet for sygdomme, og mennesker, der led af den slags, blev derfor behandlet paa samme maade som de raske, — eller endnu værre — de var simulanter!

Jøderne havde ikke det privilegium at maatte lade deres syge blive i barakken under appellen. De blev alle jaget ud at staa i de 2, 3, 4 timer, som appellen kunde vare. Deres Blockältester (en tysk kommunist) var imidlertid en mand med hjertet paa det rette sted. Han opnaaede tilladelse til at stille bænke ud til de mest syge. Det var en stor lettelse for dem, men ikke tilstrækkelig; selv dem, der sad paa bænkene, saa vi af og til knække sammen og trille ned paa jorden af udmattelse.

Hver dag blev 8—10 døde baaret ud fra jødebarakken. En kæmpestor hollænder havde det job at trække tøjet af dem og lægge dem op paa en trækvogn, for at de kunde blive kørt til krematoriet og brændt. Hans hænder var næsten ædt op af de stoffer, han fik paa dem til desinfektion.

Ved siden af os laa der en anden barak, der var beboet af amerikanske og engelske flyvere („Luftgangster und Terrorflieger“). De havde kun været i Buchenwald nogle uger. De fortalte, at de i den første tid havde maattet sove under aaben himmel, kun iført den almindelige fangepyjamas og uden sko eller strømper.

I midten af oktober blev de fjernet fra lejren. De mente, at de skulde overføres til krigsfangelejr.

Kort efter vor ankomst opdagede vi, at der boede norske studenter i lejren.

De boede i en af stenbarakkerne og indtog i enhver henseende en særstilling i forhold til de andre fanger. De var ganske vist i begyndelsen af deres fangenskab blevet klippet skaldet, men senere havde haaret faaet lov at voxe ud igen. De havde tilladelse til at gaa i deres eget tøj, som de havde faaet sendt hjemmefra. De havde ingen arbejdspligt og fik mad fra ss-køkkenet og ikke fra fangekøkkenet som vi andre. Dertil kom, at de regelmæssigt modtog madpakker fra Svensk og Dansk Røde Kors. Til gengæld var deres blok med pigtraad afspærret fra den øvrige lejr, og de havde ikke tilladelse til samkvem med andre fanger.

Da de norske studenter hørte, at der var kommet danske politifolk til lejren, foranstaltede de strax en indsamling af levnedsmidler fra deres Røde Kors-pakker. De var kun ca. 500, og vi var næsten 2000 danske, men hver af dem maa have spyttet rigeligt i bøssen, for der blev lidt til os allesammen, sukker, smør, havregryn, ovomaltine, kødkonserves og flere andre ting. Vi fik at vide, at vi maatte skrive hjem. Men brevet skulde skrives paa særlige blanketter, der skulde betales med tyske penge. Ligeledes kunde vi faa hver 5 cigaretter, der dog ogsaa skulde betales.

Dachau. Titusinder, som aldrig kom ud, er marcheret ind gennem denne Port. Nu staar amerikanske Soldater Vagt ved Lejrens Port.

↓ Dachau-Lejren.

Barakker i Koncentrationslejren.

← Buchenwald. Nogle af de Tusinder af Vielsesringe, som Tyskerne tog fra Fangerne „for at opbevare dem til Losladelsen“.

Tænk Dem nu, kære læser, der var to ting, vi nu mest af alt ønskede os, — at faa en smøg og at skrive hjem. Og saa kommer tyskerne og siger: I maa gerne, men det skal betales med tyske penge.

Og de maatte vide, at vi ingen havde. De havde jo selv taget alting fra os, endog de danske penge, vi havde.

Men ogsaa her hjalp nordmændene os. Vi klagede vor nød til dem, og beredvilligt gav de alle de penge, de kunde undvære, til os.

Der blev nok til brevpapir til hver eneste mand og endda til 2¹/₂ cigaret pr. mand.

Vi var glade som smaa børn for den storartede hjælp og haabede blot paa, at vi engang kunde betale lidt tilbage.

Vi skulde faa lejlighed dertil, inden vi skiltes, men derom senere.

— — —

Efter karantænetidens udløb kom arbejdsdagene. Vi blev inddelt i hold, saakaldte byggekommandoer, og blev sat i arbejde forskellige steder i lejren. Nogle byggede nye boliger til ss-erne. Andre bar barakdele fra banegaarden ned i lejren, hvor de skulde stilles op til nye fanger. Nogle arbejdede i ruinerne med oprydning og med at finde de maskindele og lign. frem, der endnu var brugbare.

I den første tid kunde vi ikke forstaa, hvordan de andre fanger kunde faa saa lidt udrettet, som de gjorde, og endda se ud som om de bestilte noget.

Men vi lærte det grundigt efterhaanden. Tempoet blev langsommere og langsommere, hvormeget end ss-erne skreg og truede. De slog kun ganske undtagelsesvis paa os. Hvad aarsagen hertil var, ved jeg ikke, for de slog løs paa de andre fanger ved mindste lejlighed. Maaske var det, fordi vi var danske og derfor lige saa „urgermanisch“ og „urnordisch“ som de selv bildte sig ind at være. Jeg ved det ikke.

Vort arbejdstempo blev efterhaanden saa langsomt, at det slog enhver record, undtagen russernes.

Russerne var ualmindelig durkdrevne til at dreje tyskerne en knap. De stillede altid vagtposter paa udkig, der skulde varske, naar der var ss-ere i farvandet. Saa tændte de baal og satte sig til at sove eller snakke i varmen fra det. Naar der raabtes alarm, for de til arbejdet og arbejdede, saa albuerne var ved at gaa ud af ærmet, indtil ss-erne var gaaet forbi.

Med os gik arbejdstempoet i hele lejren nedad. De andre nationer

saa, hvor lidt vi bestilte og fulgte exemplet. Slagsangen gik paa melodien: Pramdragerens Sang paa Volga og havde kun to ord:

I m - m e r l a n g - s a m,

I m - m e r l a n g - s a m.

Tyskerne vidste det og var rasende. En dag holdt kommandanten tale i lejrens højtaleranlæg. Han krævede arbejdstempoet sat op, da han ellers vilde skride til skrappe foranstaltninger. Han sluttede med følgende salut:

„Und die Dänen soll der Teufel holen, wenn sie glauben, dass sie stets auf einem dänischen Buttermarkt herumlaufen!“

At tempoet ikke blev sat op af den grund, er vel overflødigt at bemærke.

Nogle af fangerne arbejdede i stenbruddet, der laa paa højdedragets skraaning mod vest. Der blev fanger sendt hen, der havde forbrudt sig. Haardt arbejde var det at bryde sten, læsse dem i tipvogne og køre dem væk. Men de gamle fanger — veteranerne, om jeg saa maa sige — fortalte mig, at det havde været meget værre. I gamle dage — d. v. s. ca. $\frac{1}{2}$ aar tidligere — havde der ikke været nogen tipvogne, og stenene maatte derfor bæres op nede fra bruddet. Hver fange maatte tage en sten paa ryggen, og saa skulde det gaa i løb op ad skraaning. Hertil kom, at skrænterne altid var plørede, jorden var klæbrig ler, og fødderne sugede sig fast. Det var derfor ofte sket, at fanger var løbet ud fra stenbruddet blot for at blive skudt af vagtposterne, og dermed faa en ende paa det.

I det nord-vestre hjørne af inderlejren laa forlystelsesafdelingen: Bordellet og kinoet.

Om bordellet ved jeg ikke meget. Pigerne var fanger ligesom vi, men kom ikke udenfor barakken. De sad i vinduet og smilede til os og sendte fingerkys til os, naar vi af arbejdsmæssige grunde kom i nærheden af „puffen“. Fangerne havde lov til at komme der af og til, men vist kun naar de havde været i lejren et halvt aars tid. Vi var for kort tid i Buchenwald til at lære disse forhold nøjere at kende.

Ved siden af „puffen“ laa biografen, „Kino“. Det var en træbygning betydelig større end nogen af beboelsesbarakkerne. Her var der i den ene ende af salen indrettet scene og foran denne op mod den anden endevæg skraanende bænkerader.

Om væggene her kunde tale!

De vilde kunne fortælle om filmsforestillinger med daarlige og ældgamle tyske film og vamlé propagandafilm fra nazismens glansperiode. De vilde kunne fortælle om de mest straalende koncerter af lejrens symfoniorkester, sammensat af fanger af mange nationaliteter, fremragende kunstnere mange af dem. Og om koncerter med den hotteste jazz, for et glimrende jazzorkester fandtes der ogsaa paa det tidspunkt i lejren. Det kunde ogsaa ske, at der var optræden af anden art, fx. sang eller kosakdans af russerne.

En saadan forestilling havde de mere privilegerede fanger lejlighed til at overvære en gang imellem.

Men væggene i kino kunde fortælle om andre ting. Om aftener og nætter, hvor der blev samlet hundreder af mennesker i salen for der at blive indregistreret til en af de frygtede arbejdstransporter, hvorfra chancen for at vende tilbage i live var saa ringe. De kunde fortælle om mennesker, der havde gemt sig under senge, under barakkens gulv eller andre fortvivlede steder for at blive glemt, naar transporten afgik, og paa den maade maaske redde livet. De har set dem blive trukket, skubbet eller baaret ind i kino, falde sammen som en klud og resignere med deres skæbne.

Bag vore barakker laa teltlejren, der bestod af tre, fire store telte. De var rejst saaledes, at teltlærredet kun naaede ned til ca. 50 cm over jorden. I mellemrummet var der flettet risgærde, tættet med ler. Mange steder var gærdet eller teltlærredet gaaet i stykker, saaledes at storm og regn og sne havde fri adgang ind til beboerne. Og selv paa de steder, hvor lærredet og gærdet var helt, blæste det naturligvis ind i mellemrummet.

Intet under da, at næsten alle her i denne afdeling af lejren var syge. Epidemiske sygdomme florerede, tyfus, dysenteri, skarlagensfeber o. s. v. Deres toiletter var store spande, der stod uden om teltene. Jeg saa dem sidde paa spandene for at faa afføring, det blev bare til blod og materie. De stod ved pigtraaden ind til os og tiggede om cigaretter og tobak. Vi fik jo efter nogen tids forløb tobak fra Røde Kors, saadan at vi en gang imellem kunde give dem lidt.

— — —

I disse omgivelser gik saa livet sin jævne gang.

Hver morgen kl. halv sex stillede vi udenfor barakken i de arbejds- hold, vi var inddelt i. Efter en halv times forløb var vi talt op og klar til afmarch. Saa gik det igennem lejren op til den store appelplass foran

indgangsporten. Her stod vi og ventede, indtil tyskerne fandt ud af, hvor de forskellige arbejdskommandoer skulde hen, og hvad de skulde lave. Ved halv otte-tiden gik vi ud igennem porten ud i yderlejren. Og saa kunde arbejdet tage sin begyndelse.

Vi danske havde næsten altid egne forarbejdere. Mange af disse udviklede en efterhaanden ganske utrolig frækhed. De snød ss-erne paa det grundigste. Hvis vi fx. skulde bære barakdele fra banegaarden ned i lejren, hvor der skulde stilles nye barakker op, og vi gik tomhændede tilbage for at hente flere, gik vi lange omveje i yderlejren. Gerne igennem skoven for saa, naar vi naaede en tykning eller et andet skjulested, at forsvinde til alle sider.

Naar vi bare gik i yderlejren med en uskyldig mine, opdagede ss-erne sjældent, at der var noget galt; men det skete, at de opdagede os paa vore skjulesteder, og saa var den jo gal. Vi fik en ss-er i hælene resten af dagen, og saa maatte vi bestille noget.

Det skete tit, at der i porten stod en fange eller flere med ansigtet helt op til muren, naar vi gik ud om morgenen; han stod helt stille, vovede ikke engang at se til nogen af siderne. Naar vi kom ind igen om aftenen ved halv fem-tiden, stod han der endnu — bomstille.

En formiddag laa der en fange i en af barakgaderne, han var kørt over af en af tyskernes lokomobiler. Hjulene var gaaet hen over hovedet paa ham. Dette kunde hovedet naturligvis ikke staa for, og det var blevet ganske fladt. Hjernemassen laa sprøjtet ud i pløret.

Han laa der endnu sent paa eftermiddagen, da vi igen kom forbi stedet.

Hængningerne foregik paa appelpladsen i overværelse af tusinder af fanger. Vi fik aldrig lejlighed til at se en saadan hængning, da vor afdeling af lejren var afspærret fra den øvrige. Vi stillede derfor ikke til appel paa den store appelplads, hvor den slags foregik, men paa pladsen lige udenfor vore barakker.

Fra omkring midten af oktober maaned fik vi pakker fra Dansk Røde Kors med ca. 14 dages mellemrum. Betydningen af disse pakker kan næppe overvurderes. Vel var lejrmanden ikke saa knap som i mange andre tyske lejre, og som den blev i de sidste maaneder før kapitulationen, men saadanne nødvendige tilskudsstoffer som fx. vitaminer var der overhovedet intet hensyn taget til. Men Dansk Røde Kors hjalp os. Foruden rene madvarer, som smør, spegepølse, ost, knækbrød, havregryn o. s. v., sendte det os vitaminpiller, levertran og medicinalvarer. De sidst-

nævnte blev dog ikke udleveret til os, men gik til revieret (sygehuset), hvor de forsvandt forbløffende hurtigt. Herover klagede vi til kommandanten, hvilket resulterede i, at en amerikansk professor, der arbejdede som læge paa revieret, kom paa strafarbejde i stenbruddet. Han blev ikke engang spurgt, om det var ham, der havde faaet medicinalvarerne til at forsvinde (vel sagtens fordi tyskerne vidste bedre besked), men nu var der i hvert fald straffet een for forseelsen. Om det saa var den rette, har jo aldrig interesseret tyskerne synderlig.

I oktober blev de norske studenter, der, som tidligere omtalt, indtog en særlig begunstiget stilling, pludselig sendt paa arbejdskommando til Elsass og Lothringen.

Det smertede os meget, at de nu skulde ud paa en af de berygtede og frygtede arbejdskommandoer. Det berørte os ogsaa direkte, idet mange af studenterne var medicinske studerende, der havde hjulpet os i sygdomstilfælde paa den mest straalende maade.

I begyndelsen af november kom en tysk kriminalpolitimand fra Dagmarhus til lejren for — som man sagde, — at afvikle vore „sager“. Flere kolleger blev kaldt op paa kontoret til afhøring hos ham. Afhøringen indskrænkede sig til udspørgen om fulde navn, fødselsdata og lignende ligegyldige ting.

Gestapomanden mente paa forespørgsel, at vi vilde blive sendt hjem og løsladt inden 1. December. Og glæden og forventningen var stor.

Men et par dage efter blev det sagt os, at der alligevel kun vilde komme enkelte kategorier hjem. Medlemmer af D. N. S. A. P., fædre med 5 børn eller derover, kronisk syge, juristerne, og endvidere politifolk, der havde angivet eller vilde angive sabotører. — Saadanne politimænd, der havde kendskab til illegalt arbejde, kunde melde sig til gestapomanden. Saa vilde han sørge for, at de blev løsladt.

Da dette fine tilbud desværre ikke gav noget som helst resultat, blev gestapomanden vel ked af legen og rejste hjem i midten af november maaned.

Men den 8. december afhentede Dansk Røde Kors 211 kolleger, syge og gamle, og juristerne og enkelte andre. Disse 211 blev ført til Frøslev, hvorfra nogle blev løsladt, mens andre blev siddende indtil kapitulationen. Vi andre ventede nu, at vi ogsaa skulde føres hjem. Og rygter herom svirrede i lejren og blev stærkere og stærkere.

Den 14. december ophørte arbejdspligten, og næste dag begyndte vi at faa udleveret vore uniformer, der var afleverede ved ankomsten til

lejren. Endvidere fik vi fra lejrens kommandant besked paa, at vi skulde rejse hjem den 17.

Hermed forsvandt den sidste rest af tvivl om løsladelse.

Det skete nu i de samme dage, at de norske studenter kom hjem fra arbejdsstransporten i Elsass og Lothringen. Vi kunde daarligt kende dem igen. De havde mistet alt deres tøj og var nu i laser og pjalter og stærkt udmagrede. Rejsen tilbage til Buchenwald havde taget 4 dage, og i den tid havde de intet faaet at spise.

Her var lejligheden til at hjælpe dem lidt til gengæld for alt, hvad de havde gjort for os i den første, svære tid.

Vi gav dem, hvad vi kunde undvære, baade af madvarer og tøj, som vi havde faaet fra Røde Kors. Og dagen før vi skulde hjem fik de resten af, hvad vi havde af tøj og mad. Vi resonnerede som saa, at naar vi nu skulde hjem, fik vi saamænd nok det, vi skulde bruge.

Den 17. december kl. 7 stillede vi paa appelpladsen for at afvente Røde Kors-vognenes ankomst.

De sværest syge maatte blive paa revieret. Men mange lettere syge stillede paa appelpladsen for at komme med hjem i første omgang, deraf flere med feber, endog en med en lettere lungebetændelse. Det var frostvejr, og der blæste en isnende kold vind. Klokken blev 10 — 11 — 12, og stadig skete der intet. Hen paa eftermiddagen opdagede nordmændene, at vi intet havde faaet at spise den dag. De samlede i hast nogle rugbrødsklumper sammen i en stor kurv og fik dem smuglet igennem afspærringen op til os.

Det begyndte nu at mørkne, de mest syge var baaret tilbage til revieret.

Men vi stod stadig paa samme sted, og vinden for isnende kold hen over den store plads.

Saa skete det! Ved 18-tiden kom ordren til afmarch, for sidste gang kiggede vi ned over barakkerne, og saa gik det ud igennem porten til de ventende Røde Kors-vogne.

Men her blev vi nu skuffede. Der var ingen vogne, men derimod en stor afdeling værnemagtssoldater med opplantede bajonetter. Mon de troede, at vi vilde rende vores vej, nu, da det gik hjemad? Vi gik op igennem yderlejren, op til banegaarden. Her holdt der et godstog parat, som vi blev læsset op i, 50 i hver vogn.

Synet af soldaterne havde givet os den første tvivl, om vi nu ogsaa skulde hjem. Toget forstærkede denne tvivl. Modet sank, og toget satte

sig i bevægelse. Ud i natten, hvorhen vidste vi ikke, men troen paa, at det gik hjemad var blevet saa lille, saa lille.

— — —

I forhold til krigsfangerne var hele Tyskland inddelt i omraader, saakaldte Mannschafts-Stammlager (forkortet Stalag). I spidsen for hver stalag stod der en oberst, der residerede i den paagældende stalags kommandantur og var den øverste chef for de stedlige værnemagtsafdelinger.

I nærheden af kommandanturen laa der gerne en krigsfangelejr, en „gennemgangslejr“. Til denne lejr bragtes de nye krigsfanger, til indregistrering, fotografering, lægeundersøgelse o. s. v.

Efter en karantænetid paa ca. 14 dage blev krigsfangerne, der var raske, sendt ud paa en arbejdskommando i den paagældende stalag eller en anden i nærheden.

I en saadan gennemgangslejr boede der ogsaa krigsfanger, der af en eller anden grund var fritaget for den almindelige arbejdspligt, der paa hviler dem ifølge de internationale aftaler om behandlingen af krigsfanger. Fx. rekonvalescenter, der kom fra et krigsfangelazaret eller -revier, og som endnu var for svage til at blive sendt ud i arbejdskommando. Endvidere boede der kronisk syge, der gerne var beskæftiget med et eller andet lettere arbejde, kontorarbejde eller lign.

Desuden rummede en saadan lejr som regel nogle feltpræster samt de forskellige nationaliteters „Hauptvertrauensmänner“.

Om morgenen den 18. december 1944 holdt toget med os danske politifolk ved en lille station, der hedder Neuburxdorf. Vi marcherede saa ca. 7 km til en stor gennemgangslejr, „Mühlberg a. d. Elbe“, Stalag IV B.

De tyske krigsfangelejre stod under værnemagten i modsætning til koncentrationslejrene, der stod under ss. Forskellen mærkede vi vel ikke saa meget hverken i boligforhold eller forplejning, idet vi laa lige saa sammenklemmt der som i Buchenwald, og kosten var endnu knappere, omend mere velsmagende, men vi mærkede det i maaden, der blev talt til os paa. Selvom vi mange gange blev skældt ud paa det frygteligste, blev der dog alligevel talt til os som til mennesker. Ganske vist mennesker af en noget laverestaaende art, men dog en *slags* mennesker. Vi ligesom indaandede en renere luft nu under værnemagten end tidligere under ss.

Længe varede karantænen i Mühlberg ikke. Allerede den 23. december skulde den første arbejdskommando sendes ud.

Transporten bestod af 250 mand. Vi forlod lejren kl. 4 for at være paa stationen kl. 6. Forinden havde vi faaet brød, margarine og kødkonserver (1) til rejsen.

Det frøs 13° den morgen, og da der tillige var nogen blæst, var det bidende koldt. Paa jernbanen blev der sagt, at toget vilde komme kl.-9. Der stod vi saa og ventede i kulden. Kl. lidt over 9 kom der besked om, at der intet tog kom den dag, og vi marcherede derfor tilbage til lejren.

Den følgende morgen, altsaa juleaftens dag, gentog komedien sig, og det var stadig lige koldt, dog var vinden sløjet lidt af. Vi stillede paa stationen kl. 6 og ventede til kl. 9,30.

Saa kom toget!

Det var et held for os, at de fleste af vore vagtposter havde deres hjem i Leipzig og skulde dertil sammen med os for at fejre julen hos deres familie, for ellers havde vi maattet fejre juleaften i en nøgen og kold godsvojn, idet vi, da vi kom til Riesa paa Dresden—Leipzig-linien, ikke vilde være kommet videre paa grund af mangel paa lokomotiv, hvis ikke vagtposterne havde bestukket stationsforstanderen med cigaretter.

Det lykkedes os altsaa at komme i hus juleaften. Men kun faa af os, nemlig de, der havde gemt noget fra den foregaaende dag, havde faaet noget at spise. Det var derfor med stor forventning, vi imødesaa, hvad vi skulde have, naar vi kom til lejren.

Det viste sig, at lejren var komplet tom for madvarer. Vi fik en kop mosevand, som man efter forgodtbefindende kunde kalde te eller kaffe.

Med den og et lille stykke af en raa kaalrabi, som en kollega havde fundet i køkkenet og stjaalet, gik jeg til sengs juleaften 1944.

2. juledag ankom fra Mühlberg til den samme lejr i Leipzig endnu 150 kolleger og den 6. januar yderligere 50.

Maden var ualmindelig slet og knap. Omkring nyttaar fik vi en dag kød i kaalrabisuppen. Det var en rigtig festdag, husker jeg. Der var 4 kg kød i suppe til 400 mand. Jeg kan sige det saa nøjagtigt, fordi det var vore egne folk, der lavede maden i køkkenet.

Efter faa ugers forløb havde sulten sat sit stærke præg paa os. Kinderne blev indfaldne, og laarene blev frygtelig tynde. Om morgenen, naar jeg stod op, svimlede det for mig, og der kørte sorte pletter rundt for øjnene, mens det snurrede inde i hovedet. Og de fleste af mine kammerater havde det paa samme maade.

Hvad disse fornemmelser kom af, maa en læge udtale sig om, men

det er en kendsgerning, at de forsvandt, da Røde Kors-pakkerne efter ca. 1½ maanedes afbrydelse paa grund af flytningen og de vanskeligheder, der opstod i forbindelse dermed, igen begyndte at komme regelmæssigt til os.

De fleste politifolk sendtes i løbet af januar maaned fra Mühlberg ud til arbejdskommandoer i stalag IV D, Torgau (der, hvor russerne og de vestallierede senere mødtes) og stalag IV G, Oschatz.

Arbejdet var forskelligt i de forskellige arbejdskommandoer. Det mest almindelige var oprydningsarbejde, og der var nok at rydde op i i Tyskland.

Bemærkelsesværdigt var det, at de store ødelæggende luftangreb næsten kun havde ramt de større byer og færdselscentre. Smaa provinsbyer paa 10—20,000 indbyggere laa uberørte af luftkrigen. Saa meget desto voldsommere var ødelæggelsen af de store byer. Visse kvarterer af Leipzig var saaledes blevet komplet ødelagt ved det store luftangreb paa byen den 6. december 1943. Men yderkvartererne laa næsten uskadede, og inde i centrum gik livet sin gang mellem ruindyngerne. Hist og her ragede et hus knejsende op over ruinerne.

Andre arbejdskommandoer blev sat ind i genopbygningen. Arbejdede som murerarbejdsfolk eller lignende.

Paa en panservognsfabrik i Leipzig arbejdede 5 mand med oprydning. I slutningen af januar 45 fortalte en tysk arbejder, at fabrikken for et aar siden havde spyet 10 panservogne ud om dagen. Nu mente han, fabrikken vilde stille 20 vogne paa benene i løbet af hele januar maaned, og i februar vilde produktionen sandsynligvis gaa helt i staa paa grund af mangel.

Det blev aldrig til virkelighed, ti fabrikken kom til at gaa i staa af andre aarsager. Den blev ødelagt sammen med de fleste andre af de endnu brugbare fabrikker ved de store angreb paa Leipzig i februar.

Paa arbejdsstederne var der rig lejlighed til at tale med den tyske arbejderbefolkning. Vel maatte vi ikke tale med civile, men det var et forbud, der slet ikke kunde gennemføres.

Jeg talte gerne med tyskere. Det interesserede mig at høre den almindelige tyskers meninger og tanker. Men samtalerne var ikke meget afvekslende, altid drejede de sig om de samme emner: om krigen snart var slut, om hvor lidt de havde at spise og om hvor godt de havde haft det før krigen, ja, enkelte, der var mere politisk snedige, talte om, hvor godt de havde haft det før 1933.

At vi havde været i koncentrationslejr interesserede dem meget. De spurgte gerne, hvordan der havde været i saadan en lejr. Og vi fortalte dem det, nøgternt og ligetil. Men naar nysgerrigheden var tilfredsstillet, interesserede problemet dem ikke mere, det var lige som om det ikke kom dem ved.

Det var tyskerne meget om at gøre at faa fortalt os, at de sandelig ikke var nazister og aldrig havde været det. Jeg spurgte dem gerne, hvorfor de *ikke* var det, et spørgsmaal, der gerne satte dem noget i forlegenhed, fordi det kom uventet. Svarene paa dette spørgsmaal var mange forskellige, men ingen særlig overbevisende. Jeg er sikker paa, at det, der dybest set ligger bag tyskernes tagen afstand fra nazismen, er, at det var nazisterne, der tabte Tysklands krig.

De foran omtalte luftangreb paa midt tyskland i februar maaned lammede produktion og samfærdselsmidler. Paa 2 nætter ødelagdes Dresden, og dermed forsvandt tobak næsten fuldstændig, idet næsten hele Tysklands tobaksindustri var samlet i denne by, der alene havde ca. 50 tobaksfabrikker.

Og saaledes gik det den ene forsyningsgren efter den anden. Og samtidig hermed blev Røde Kors-pakkerne, som vi stadig modtog, mere og mere værdifulde. Ting, vi tidligere ikke havde kunnet fremskaffe, og som vi havde haardt brug for, forbindsstoffer og medicinalvarer fx., kunde vi nu tilbytte os for latterlige smaa kvanta af levnedsmidler el. tobak. Tiggeriet hos krigsfanger blev voldsomt. Tyske kvinder masede sig op mod pigtraaden ind til krigsfangelejrene og tiggede om brød. De sloges om at komme foran hinanden og rev sig til blods paa pigtraaden i kampens hede; smaa børn kilede sig ind under kvindernes skorter for ogsaa at være med.

Vi tænkte paa januar, for bare 2 maaneder siden, da vi havde sultet, først fordi Røde Kors havde nogen vanskelighed ved at finde os i de nye lejre, vi var blevet ført til, og dernæst fordi tyskerne i lang tid holdt pakkerne tilbage og simpelthen nægtede at udlevere dem.

Dengang blev der spyttet paa os, naar vi gik i gaderne.

Enden var nær.

Det maatte ogsaa krigsfangerne mærke. Røde Kors's magasiner tømtes efterhaanden. I Lübeck laa 3 millioner amerikanske pakker til krigsfanger i midt tyskland. Der havde de ligget i mange maaneder. Tyskerne kunde ikke transportere den slags mere. Og krigsfangerne sultede.

Ogsaa i denne situation var vi danske heldige. Dansk Røde Kors

transporterede pakkerne helt ned i midttskland, i den sidste tid endda helt ud til de steder, hvor vi arbejdede.

Men de andre nationer løb tør for pakker. De sidste smaa forsyninger reserverede de paagældende tillidsmænd for deres syge og svage. Af og til havde Dansk Røde Kors vognene fyldt med sager til de andre nationer. Det var store kvanta af ærter, gryn, klipfisk, mælk og ost, der fra Danmark gik ned til de omraader, hvor vi var og blev uddelt til andre nationer. Men antallet af allierede krigsfanger var ogsaa uhyre stort, og Danmark er kun et lille land.

De sidste maaneder var de store evakueringers tid. Hver dag gik de store flygtningetog mod vest igennem den lille by, hvor jeg arbejdede. Uendelig lange rækker af skramlende vogne, trukket af radmagre heste. Fyldt med alskens skrammel og med halm, hvori lasede kvinder og børn laa, sneglede vognene sig gennem den lille provinsby.

Men der kom ogsaa store transporter af fanger fra lejre østfra.

Fanger fra koncentrationslejrene kunde man ikke faa meget at vide om. De blev vel skudt, efterhaanden som de ikke kunde følge med mere, antager jeg. Men krigsfangetransporterne havde vi mere kontakt med. De syge blev gerne indlagt paa krigsfangelazarettet i byen, og først transporteret videre, naar de var nogenlunde raske igen. Men mange døde af strabadserne paa de lange marchture, af udmattelse og sult.

Paa en saadan evakuering blev der sjældent uddelt suppe. Fangerne maatte klare sig med tørkost. Pr. dag 1 brød til 12 mand (125 g pro persona), en lille klat syntetisk margarine og evt. en skefuld marmelade. En dag saa jeg paa revieret 18 udsultede amerikanske soldater. 4 af dem var saa udhungrede, at de ikke kunde røre sig. De havde arme og ben som stilke. Laarene var ca 10 cm i omkres.

Saadanne syge blev plejet med de sidste rester af Røde Kors's pakker.

Saa i slutningen af marts holdt evakueringen op. Hvad grunden her til var, ved jeg ikke. Men vi saa ikke mere de lange tog af civile og fanger. Vejene laa døde hen.

Men Tyskland kæmpede videre, skønt enhver vidste, at det var forbi.

I paasken kom Svensk Røde Kors's store omnibuskortege og hentede os. Beskyttet og hjulpet af en stor, os venligsindet stat gik rejsen mod den dansk-norske interneringslejr, der var oprettet i Neuengamme, og efter faa dage videre mod Frøslev. Denne sidste transport blev besørget af svenske og danske vogne i forening.

Det var blevet mørkt, da vi passerede grænsen. Der blev ingen raaben hurra eller hørlig begejstring. Lykken skulde først have lov at sætte sig lidt. Det var altfor stort og ufatteligt. Vi smilede, men taarerne krøb frem i øjenkrogene og rullede ned ad kinderne, mens man i smug tørrede dem væk.

Under 2 minutters stilhed, mens vognene befor de første hundrede meter dansk jord, mindedes de gode danske politimænd, der var døde i fangenskab, og som ikke skulde opleve den samme store glæde som vi andre, atter at betræde vort fædrelands jord, og tankerne gik ogsaa til de hjem, hvor en plads stod tom, som aldrig mere skulde blive fyldt.

ALGARGE, MISBURG OG STÖCKEN

Af PREBEN BOYE

Løjtnant Preben Boye blev arresteret 14. Januar 1944. Efter en Uge i Kong Hans Gades Arrest i Aalborg overførtes han 22. Januar 1944 til Horserød, senere til Frøslev ved Horserød-Lejrens Nedlæggelse. Deporteredes 20. Oktober til Neuengamme, tre Dage senere gik Turen til Algarge, 70 km Syd for Hamborg, 19. Februar 1945 til Misburg ved Hannover, senere til Stöcken (ved Hannover) og 29. Marts til Neuengamme. Hjemrejsen foregik over Mögelkjær—Frøslev med Løsladelse i Frihavnen 4. Maj.

Mit illegale Arbejde begyndte i Maj 1943, idet jeg gennem nu afdøde Ingeniør Sørensen, Nørresundby, aftalte Mødested og Tid med den engelske Faldskærmsjæger „Svend“, alias Premierløjtnant Poul Jensen.

Mødestedet var ved en af Staturerne i Kildeanlægget i Aalborg, hvor jeg straks traf „Svend“ samt nu afdøde Stenhugger Hein, Aalborg.

Efter mit første Møde med „Svend“ gik det Slag i Slag. Vi havde Konference paa mit Kontor to—tre Gange om Ugen. Ingeniør Sørensen og jeg arbejdede under Højtryk med at indrullere Mandskab i vore Grupper. Samtidig havde vi Instruktion med disse i Vaabenbrug. Adskilt fra de menige Gruppemedlemmer, havde jeg Instruktion af Vaaben for mine Officerskammerater. Jeg maa sige, at det var en broget Vaabensamling at instruere i, der var engelske, amerikanske, tyske, hollandske, belgiske, svenske og danske, og det af alle Aargange og Modeller. I Begyndelsen, før vi fik Nedkastningerne fra England, gjaldt det jo om at skrabe alt til os. Vi købte fra gamle Vaabensamlinger, af de tyske Soldater for Penge, Smørmærker o. lign., ligesom vi selvfølgelig stjal mange fra dem.

Ingeniør Sørensen mistede vi desværre tidligt, han blev taget til Fange af Tyskerne ved Rold Skov, da han var med ude at hente Vaaben og Sprængstoffer, nedkastet fra en engelsk Flyvemaskine. Han blev ført til Aarhus, hvor han blev dømt til Døden, Henrettelsen fandt Sted i Tysk-

land. Med ham mistede vi en af vore bedste Arbejdskræfter og Kammerater.

Kort før Julen 1943 kom der en ung Mand, som talte Norsk og udgav sig for norsk Sømand, ind til mig i Forretningen. Han bad mig om Hjælp, idet han fortalte, at han sammen med et Par Kammerater holdt sig skjult for Gestapo, som efterlyste dem. Jeg gav ham den ønskede Hjælp, et Sæt Tøj, et Par Sko, 50 Kr. samt nogle Rationeringsmærker. Det blev mig en dyr Omgang, idet denne Nordmand senere viste sig at være Danskeren Sven Davidsen, som var efterlyst af det danske Politi, og som den 14. Januar undslap fra Politiet under en Arrestation i Aalborg. Han løb derefter til Gestapos Hovedkvarter paa Boulevarden, hvor han opgav, at jeg havde ydet ham den omtalte Hjælp, samt under hvilke Forudsætninger jeg havde ydet denne.

Jeg selv blev arresteret samme Dag. Gestapo hentede mig i min Forretning Kl. 9,30, og foranstaltede Husundersøgelse der og i mit Hjem. Foruden den tyske Kriminalassistent og fem andre Gestapofolk var den berygtede Mikkelsen med. Det var en herlig Undersøgelse; da de var færdige, laa der i min Skrivebordsskuffe paa Kontoret 200 Stk. Riffelpatroner og nogle Pistolpatroner, og i mit Hjem et tysk Camoufleringsregnslag samt 1000 Jagtpatroner med store Hagl, til Brug ved eventuelle Gadekampe.

Turen gik derefter til Gestapos Hovedkvarter. Jeg kom der i et kort Forhør, blev derefter løsladt ved 12,30 Tiden, men atter arresteret i Forretningen Kl. 14,30.

Saa snart jeg kom paa Gestapos Hovedkvarter, blev jeg omringet af 10 Gestapofolk, som truede mig med Pistoler og Maskinpistoler, samtidig med at jeg skulde staa ret og se ind i et meget skarpt Projektørllys. De raabte og skreg i Munden paa hinanden: „Navne, vi vil have Navne paa Deres Bande.“ Saasnart jeg fik et Stød, saa jeg røg ud af Lyskeglen, blev jeg brutalt skubbet ind igen med deres Vaaben.

Derefter kom en Afklædningsscene. Alle ti Mand styrtede pludselig over mig og flaaede Tøjet af mig.

Til Stede var ogsaa et Par Damer, som morede sig mægtigt over denne Afklædningsscene, under hvilken Mændene raabte og skreg: „De er Spion, De har Papiret gemt paa Dem.“ Jeg svarede overhovedet intet paa deres Beskyldninger.

Jeg blev derefter lagt i Haandjern og kom hen i et Hjørne af Kontoret med Næsen ind i Krogen som en anden uartig Skoledreng. Der

blev jeg saa til om Aftenen ved 19-Tiden, da jeg blev konfronteret med „min nødlidende Nordmand“, som jeg maatte indrømme at kende. Lænk-
ket til hinanden blev vi ført til Kong Hans Gades Arrest, for der at faa
et midlertidigt Logi.

Saa kom det værste, idet de havde følgende Sigtelser mod mig:

- 1 Samarbejde med engelske Faldskærmsjægere.
2. Dannelse af Militærgrupper, beregnet til at gaa Tyskerne i Ryggen i
Tilfælde af Invasion.
3. Med til at udarbejde og planlægge Sabotagehandlinger.
4. Værende i Besiddelse af Vaaben, tyske Militær- og danske Polituini-
former til Brug ved Sabotage under Spærretid.
5. Velinformeret indénfor Politiet (Efterretningstjenesten).

Efter at dette var læst op for mig, blev jeg gjort bekendt med, at jeg
stod til Henrettelse tre Gange. Saa kunde jeg tygge paa den.

Selvom jeg under hele Forhøret var ganske rolig, følte jeg unægtelig
den kolde Sved bryde frem. Hvordan jeg har klarer den, fatter jeg endnu
ikke selv, men selvfølgelig havde jeg kun det ene at gøre, at være
Diplomat.

Kun een Gang slog jeg ud, og det var, da de stod fire Mand om mig
og truede med Pistoler og raabte i Munden paa hinanden, at jeg løj. Jeg
sprang op fra Stolen og slog i Bordet og sagde, at jeg vilde blot sige dem
en Gang for alle, at en dansk Officer aldrig taler usandt, og jeg vilde
aflægge Ed paa, at jeg kun talte Sandhed.

Det hjalp, tænk, de troede mig, saadan til Dels da.

Til sidst fik jeg at vide, at de havde skygget mig siden 1. Oktober
1943. Atter et Chok. De fortalte mig derefter, at jeg den 20. Oktober
var rejst til København sammen med Købmand Gram Hansen, og at vi
boede paa Hotel „Astoria“. De kunde fortælle mig, hvilken Farve Roser
jeg havde købt i den og den Forretning, hvilke Tider jeg havde været
fra Hotellet o. s. v.

De forlangte nu at faa at vide, hvem jeg havde været sammen med,
og nu blev jeg kold igen.

Jeg fastholdt med den daarligste Samvittighed, at jeg kun havde været
sammen med Forretningsforbindelser, og at Gram Hansen og jeg ofte
rejste sammen, naar vi skulde paa Forretningsrejse.

Grunden til mine Kuldegysninger var den, at Gram Hansen og jeg
havde hver sit Enkeltværelse den første Nat, men derefter fik vi et

Dobbeltværelse og fik en Divan sat derind, for at vor prægtige Kammerat „John“ kunde bo hos os en Uges Tid.

„John“ er den velkendte, jeg tør sige en af Danmarks største Sabotører og Frihedskæmpere, Sven Nielsen, Matematiklærer fra Skovshoved, som paa dette Tidspunkt laa haardt saaret i Vestre Fængsel.

Hvor utroligt det end lyder, saa havde den Gestapomand, der skyggede mig, ikke opdaget os.

Det var en mere end lykkelig Fange de førte tilbage til Fængslet den Dag, jeg havde heldigvis klaret Skærene uden at maatte opgive en eneste af mine Kammerater.

Mit Fængselsophold varede en Uge, jeg blev derefter overført til Horserødlejren, hvor jeg var til August Maaned, idet Lejren da blev ført til Frøslev. Der var jeg fra den 12. August til den 20. Oktober, den skæbnesvangre Dag, da jeg sammen med 195 Kammerater blev deporteret. Det var ikke Døren til Helvedes Forgaard, der dermed blev aabnet for os, nej, det var til selve Helvede.

Turen derned foregik i Kreaturvogne. Vi blev stoppet 40 Mand i hver Vogn. Det var grufulde Vogne, ingen Halm eller lignende paa Gulvet, og Vandet tapløb igennem Taget, saa Gulvet var helt vaadt. Trods den primitive Rejse var Humøret højt. Vi sang Fædrelandssange, saa det rungede i den Vogn, jeg var i. Vi kørte hele Dagen og kom først til Neuengamme ved Totiden om Natten. Under Turen havde vi flere Gange prøvet at faa noget at drikke; men vi fik Afslag hver Gang.

Den første Dag, vi var der, blev en af vore Kammerater hentet over til SS, og sikken et Syn, da han kom tilbage. Hans Hoved var fuldstændig trekantet af Slag og dobbelt saa stort som ellers, Blodet løb ned ad ham fra aabne Saar i Hovedet, og han var ganske ukendelig. Vi fik hermed et lille Fingerpeg om, hvad der kunde vente os.

Da en af mine Kammerater skal skrive om Neuengamme, vil jeg springe vort Ophold der over, selv om der var mange grufulde Ting at berette.

Den 23. Oktober afmarcherede vi et Hold paa 70 Danskere samt en hollandsk Læge til et Færgested ved Elben, hvor vi blev indskibet for at sejle til „Alarge“, en Lejr, der ligger ved Elben, syd for Lüneburg.

I Neuengamme havde de taget alt fra os, lige fra Vielsesring til det sidste Par Strømper. De eneste private Ejendele, vi havde med, var lidt Toiletsager og lidt Tobak, desforuden havde jeg smuglet 5 smaa Billeder af min Kone og min lille Dreng igennem.

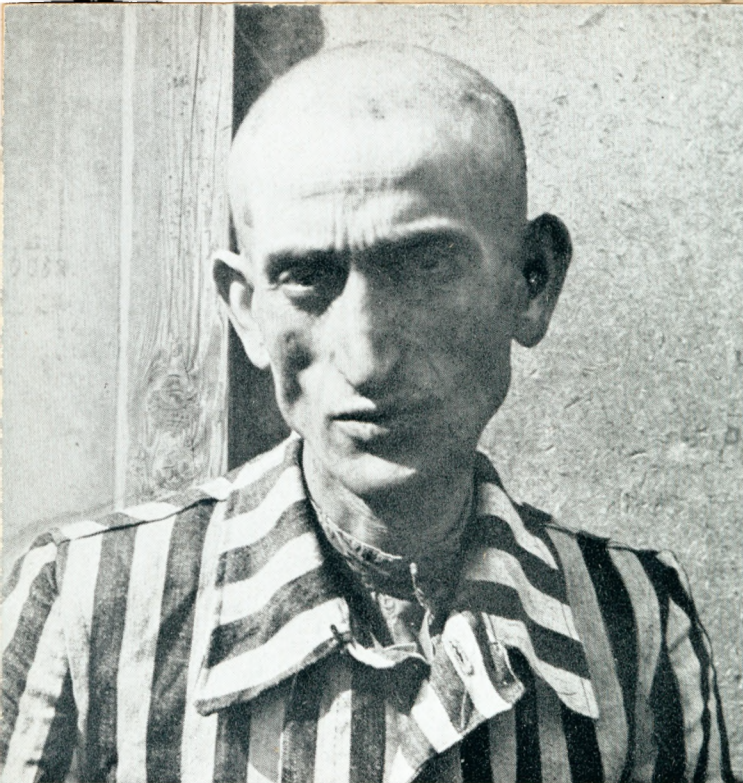
→ Wobbelin. Syge og halvdøde
Fanger transporteres til Hospital.

↓ Wobbelin. Ofre for Tortur og
Sult venter paa Transport.

← En af de levende Dode: i Lejren blev de kaldt Muselmænd.

↓ Flossenburg. Fanger hen-skængt til Brænding, omkomne dels ved Hængning, Skydning, Indsprøjtninger eller Sult. Liget i Forgrunden bærer Fangens Nationalitet og Fangenummer paa Brystet.

Vi var alle ens i Tøjet, idet vi i Stedet for alt vort varme Tøj og Undertøj havde faaet udleveret en tynd Bomuldsskjorte, et Par do. Underbukser, som gik til Knæene og ikke var saa varme som et Par Pyjamasbenklæder, en Jakke og et Par Benklæder af tyndt Bomuldstøj, den i Tyskland saa velkendte Fangedragt med blaa og hvide Striber. En lille Hue af samme Stof til at dække vor skaldede Isse samt et Par elendige Strømper, som gik itu med det samme.

Lejren i „Algarge“ var kun en lille Lejr; vi var ialt ca. 500 Fanger af saa godt som alle Europas Nationaliteter. Hovedparten var Polakker. Vi boede i tre smaa Barakker, som var inddelt i Stuer, hvor der i hver boede 40—50 Mand. Stuens Størrelse svarede til en dansk Belægningsstue til 8 Mand. Vi laa i Trækøjer, tre Mand over hinanden. I Køjen havde vi en Papirspose med Halm i, og til at lægge over os havde vi to ganske tynde Tæpper, ja, det ene Tæppe var normalt kun et halvt.

Barakkerne var frygtelig utætte, det trak forfærdeligt, og flere af Ruderne var i Stykker. I Gulvet var der saa store Huller, at vi aldrig behøvede at tørre Vandet op, naar vi vaskede Gulv, for Vandet løb ud af sig selv. Vi havde en lille Kakkelovn derinde, som vi kunde fyre i, naar vi selv havde stjaalet noget Brændsel ude paa Arbejdspladserne. Dog var det forbudt at fyre om Natten. Hvis der var Ild Kl. 21, kom Lejrlederen, en forhærdet tysk Tugthusfange, en Bandit helt igennem, eller en af hans Haandlangere og kastede en Spand Vand eller, hvad endnu værre var, en Spand Ajle i Kakkelovnen.

Vi frøs grufuldt om Natten, uden Undertøj, i en iskold, utæt Barak i indtil 20 Graders Frost. Hvad der ikke gjorde det bedre, var, at hver Mand skulde op for at lade Vandet 4—5 Gange i Løbet af Natten paa Grund af Kulden og den Kost, vi fik.

De sanitære Forhold var mere end forfærdelige. Toilettet var et lille aflangt Rum, hvor man sad ved Siden af hinanden paa en Cementkant, som var alt andet end ren. Paa Gulvet laa et tykt Lag Mudder iblandet Spyt, Næseslim (vi havde jo ingen Lommetørklæder, saa Folk brugte Fingrene), Nødtørft og Opkastninger. Der var ikke Plads til alle paa den lille Cementkant, saa mange af Polakkerne satte sig paa Gulvet. Saa godt som alle havde Dysenteri i stor Stil, og mange døde af det. Vaskerummet laa i samme Barak som Toilettet. Det var som dette mørkt, koldt, snavset og uhyggeligt. At vaske Tøj var saa godt som en Umulighed, idet vi for det første intet havde at koge det i, og for det

andet havde vi kun, hvad vi gik og stod i, og vi kunde ikke saa godt undvære noget af det lidet, vi havde, thi saa skulde vi drive Nøgenkultur.

Arbejdsdagen var haard og lang. Der blev bygget et mægtig stort Kraftværk, der skulde levere Strøm til Hamborg. Vi arbejdede der som Murerarbejdsmænd, Jord- og Betonarbejdere og Havnearbejdere. Vi blev purret ud Kl. ca. 4,30 om Morgenen. Det var midt om Vinteren, saa det var fuldstændig mørkt, naar vi kom op, og grufuldt koldt. Efter at vi havde redt Seng, blev vi jaget over i Vaskerummet, hvor vi blev kommanderet til at tage Tøjet af Overkroppen, inden vi vaskede os. Haandklæde havde vi intet af, saa vi maatte tørre os i den tynde Skjorte, vi gik i. Kun to Gange i de fire Maaneder, vi var der, kom der Skjorte og Pyjamasbenklæder til os til at skifte med. Jeg har med Vilje undladt Ordet „rene“, thi det Undertøj, der kom, var saa grufuldt, at ingen af os vilde bytte det med det snavsede, vi havde paa. Det var baade fugtigt, surt og meget snavset. Det var overhovedet ikke vasket, Benklæderne var næsten alle fulde af Ekskrementer og Skjorterne var fulde af Snavs, Blod og Materie fra Bylder og lignende.

Kosten var daarlig og utilstrækkelig. Vi sultede, og i denne Sultetilstand spiste vi selvfølgelig alt, hvad vi kunde stjæle og finde. Der blev spist raadne Roer, Kartoffelskræller, Porretoppe og Blade af Kaal, der laa paa Marken. Alles Vægt dalede hurtigt og faretruende. Det var jo helt umenneskeligt at skulle arbejde saa haardt og saa længe hver Dag paa den elendige Kost.

Vi afmarcherede hver Morgen ved Lysets Frembrud i Arbejdskommandoer paa 20 til 60 Mand. For hver Kolonne var der en Forarbejder; endvidere var der een, to eller tre SS'er med for at passe paa, at vi ikke flygtede.

Disse SS'er var grufulde Sadister, de morede sig mægtigt, naar nogle af Fangerne var syge eller saa udmattede af Underernæring, at de knap kunde slæbe sig af Sted. Trods Sygdom og Udmattelse skulde hver Mand passe sit Arbejde. Hvis der var en, der ikke kunde følge med, blev han slaaet med Kæppe eller hvad de ellers havde ved Haanden. Stod en Mand og hvilede sig et Øjeblik, risikerede han at faa en Sten i Hovedet. At sparke os med store sømbeslaaede Støvler var meget almindeligt, ligeledes at slaa os med Geværkolberne.

Vi var fuldstændig som en Flok Slaver, gaaende bag efter hinanden i Gaasegang, iført vore sribede Fangedragter, slæbende af Sted hver med en Sæk Cement paa Nakken, jaget frem af Forarbejderens og SS-

ernes vilde Tilraab. De brugte alle Slags Skældsord mod os, som „Forbrydere“, „Svin“, „Kreaturer“, „Idioter“ o. s. v.

Hver Aften, naar vi skulde tilbage til Lejren, var der flere af Fangerne, som maatte bæres eller slæbes hjem mellem et Par Kammerater. Der gik et Tipvognsspor forbi Lejren. Det førte fra Havnen og ud til selve Kraftværket, som laa ca. 2 km fra Lejren, og flere Gange har jeg været med til at køre disse arme Stakler hjem i Tipvogne, de var mere døde end levende. Især husker jeg en Gang saa tydeligt, at der en Dag var 6 Mand, der ikke kunde gaa tilbage til Lejren. De blev lagt op paa en Tipvogn med Lad paa, og vi var nogle Stykker til at skubbe dem. To af dem tog jeg selv og løftede op, de vejede højst 60 Pund hver. Da vi var et Stykke fra Lejren, sprang Tipvognen af Sporet og væltede. Det var lige noget for disse forbandede SS'er; de for over de halvdøde Mennesker og sparkede dem og slog dem med deres Geværkolber. Samtidig raabte og skreg de som gale. To af Fangerne døde kort efter at vi kom til Lejren, sparket og slaaet ihjel af disse Bødler, medens de andre fire levede nogle faa Dage.

Flere Gange har jeg set saavel SS'erne som deres Haandlangere tæve Fanger ihjel. De slog dem i Hovedet, saa de segnede og sparkede dem derefter med deres store Støvler i Skridtet, saa Staklerne hvinede af Smerte, indtil de døde.

En Aften, da vi laa i vore Køjer og Lyset var slukket, kom der pludselig en SS'er med den tyske Lejrleder og en af hans Haandlangere. Det var meget koldt den Aften, og de gik rundt for at se, om der var nogle, der havde Tøj paa i Sengen. Det var kun et Paaskud for at faa Afløb for deres Sadisme. Paa den Stue, jeg laa paa, var der en halv Snes Mand, der fik en ordentlig Omgang af Knytnæver og Gummiknipler. Det gik værst ud over min gode Ven Tobakshandler Darling fra Hillerød. Han er 56 Aar. Han sad i Klemme for Enden af en Mellemkøje, og medens han sad der og hverken kunde komme frem eller tilbage, blev han slaaet paa det voldsomste i Ansigtet af disse Bødler. Det var et helt Under, at en Mand i den Alder slap fra det uden Hjernerystelse. Dagen efter var han ukendelig med 2 „blaa Øjne“ og alle Regnbuens Farver repræsenteret i Ansigtet. Det skal til Darlings Ros nævnes, at selv om han var den ældste paa Holdet, har han aldrig saa meget som klaget sig en eneste Gang. Han bar sin Skæbne som en Mand. Trods sin høje Alder fulgte han med os i Arbejdet, og det enten vi skulde grave med en Skovl eller bære 100 Punds Cementsække hele Dagen igennem.

En mørk Vinteraften, da vi gik over for at vaske os, kom vi forbi en af deres „Morsomheder“. Der var stillet et Bord op midt i Gaarden, og paa Bordet stod en ung Russer paa bare Ben og hundefrøs. Paa skraa, med den ene Ende hvilende paa Bordet, stod en Ligkiste, tømret sammen af raa Brædder, og i denne laa Liget af Russerens Kammerat. Liget var nøgent, og noget størknet Blod paa Maven viste, hvor han havde faaet Kuglen. For at gøre det hele saa uhyggeligt som muligt, var der tændt en Projektør, som oplyste den Døde. Da jeg kom forbi, stod en halv Snes SS'er og lo, de morede sig højlydt over Scenen.

To Russere og en Polak var stukket af sammen fra Lejren, og deraf slap kun den ene bort. Russeren, der stod paa Bordet, fik Ordre til at staa der hele Aftenen og se paa Kammeratens Lig, for at han kunde vide, hvordan han selv vilde komme til at se ud, naar han var blevet hængt. Det blev han tre Dage senere.

Et Kapitel for sig var Revieret, et saakaldt Sygehus. Det havde til Huse i en almindelig Belægningsstue i samme Barak som vi Danske laa i. Foruden at det var fyldt med Væggelus, var der lige saa snavset og uhygiejnisk som i de andre Belægningsstuer. I Begyndelsen laa Patienterne i hver sin Seng; men senere, da Sundhedstilstanden dalede og dalede, og Sygdommen tog mere og mere til, laa der til Tider baade to og tre Mand i en almindelig Jernseng. Der var ikke noget, der hed Lagner, de syge laa lige som vi andre kun med to pjaltede Tæpper over sig.

Lægen var hollandsk og kom til Lejren sammen med os. Han var 23 Aar og havde siddet i Koncentrationslejr de sidste fire Aar, saa det er forstaaeligt, at det var begrænset, hvad han kunde. Jeg selv kom ofte paa Revieret for at være Tolk for Kammeraterne.

Hvor vanskeligt det var at blive indlagt paa Revieret, fremgaar tydeligt deraf, at man skulde have mindst 39 Graders Feber, hvilket ogsaa krævedes for at faa en Aspirintablet. Jeg husker en Dag, vi maatte have en af vore Kammerater med paa Arbejde i øsende Regn og Kulde med 40 Graders Feber som Morgentemperatur, og Lungebetændelse. Da jeg prøvede paa at faa ham indlagt, blev der svaret, at der ingen Plads var. Der laa 16 Mand syge, og den tyske Lejrchef, en SS-Oberscharführer, havde givet Ordre til, at lige meget hvor syge Folk var, maatte der kun ligge 16 Mand paa Revieret. Imidlertid døde der een samme Dag, saa der blev Plads til min Kammerat; det reddede hans Liv.

Hvis de syge naaede at komme paa Sygehuset inden de døde, var de der som Regel ikke længe. Alle var saa afkræftede, at det at blive syg saa godt som betød Døden. Dertil kom, at vi ingen Medicin havde.

Bylder var meget udbredt i Lejren. Kødet raadnede fuldstændig, og det stank grufuldt. Der var mange, der havde saa store Saar af Bylder, at man kunde stikke en knyttet Haand ind i Hullet. Ofte kunde man se helt ind til Benet, hvor der f. Eks. var et aabent Saar i Laaret.

Paa Revieret laa der blandt andet en Professor fra Warschava. Hans ene Ben gik ligefrem i Forraadnelse, og det stank forfærdeligt. Han led de mest frygtelige Smertes. Hele Benet var et aabent Saar, og det skulde selvfølgelig amputeres; men da Lægen kun havde en lille Operationskniv, der var baade sløv og rusten, var det umuligt at foretage en saadan Operation.

Da han havde ligget en Maanedes Tid paa Revieret, blev Stanken fra Benet saa uudholdelig for de andre Patienter, at han maatte flyttes over i et lille koldt og fugtigt Rum bag ved Vaskerummet. Der laa han saa og skreg og stønnede af Smerte, indtil han endelig døde, efter at Betændelsen var naaet op over Hoften.

Saa snart en Mand døde, blev Tøjet taget af ham, og det nøgne Lig blev smidt ned i en Kulkælder. Forinden det blev lagt i en Tremmekiste eller kun i en Papirpose, blev Guldet slaet ud af Munden paa den døde Fange. Til dette Formaal blev der brugt et Dørhaandtag. Dog skal det siges, at der ikke rørtes ved Danskes Lig, Ligene af vore Kammerater fik vi Lov til at lægge paa en Seng i et Værelse.

Min bedste Ven dernede, Kaptajn Martens fra Hellerup, mistede vi desværre tidligt. Han var en ualmindelig afholdt og god Kammerat, og det gjorde et dybt Indtryk paa os alle, da han døde.

Hans Sygdom var den i Lejrene saa kendte Phlegmone. Den udartede som en stærk Hævelse af venstre Kind. Senere blev Mandlerne hævede, og Hævelsen gik indefter. Kaptajn Martens blev indlagt paa Revieret. Jeg forsøgte at faa ham indlagt paa Hospitalet, men fik det Svar, at Hospitalet i Tyskland kun var for SS og Soldaterne. Jeg prøvede derpaa at faa en rigtig Læge til at komme og tilse Kaptajnen; men ogsaa dette blev afslaet. Derimod kom en Saniteter, som dog hverken kunde gøre fra eller til.

Jeg tilsaa Kaptajnen Morgen og Aften, og den sidste Morgen, jeg var

der, skrev han paa et Stykke Papir til mig: „Er det min sidste Dag?“ — „Nej,“ svarede jeg, „du skal gennem to svære Dage, saa er Krisen overstaet.“

Men han fik Ret, det blev hans sidste Dag; det var den 9. December 1944. Da jeg kom hjem fra Arbejde ved godt 17-Tiden, kunde jeg se, at der ikke var langt igen. Lægen gav ham en Indsprøjtning for at styrke Hjertet; men der var intet at gøre. Han fik ialt 3 Indsprøjtninger i de tre Timer, jeg sad og holdt ham i Haanden. Kl. 20,20 sov han stille ind. Dagen efter prøvede jeg at faa Tilladelse til at sende Meddelelsen til Fru Martens; men det blev mig nægtet.

En af vore Kammerater, Gartner Heigaard, lavede en stor smuk Krans, og vi fik skaffet et stort rødt og hvidt Silkebaand dertil.

Under Ledsagelse af en Rottenführer afmarcherede Kaptajnløjtnant Victor Petersen og jeg hver med en Spade over Nakken til Kirkegaarden i Barskamp, en lille Landsby ca. tre km fra Lejren.

Der var tre, der skulde begraves den Dag. Victor Petersen gravede en Fællesgrav til to Polakker, og jeg gravede min Vens Grav.

Medens vi stod der og gravede, kom Lejrchefen og inspicerede, og jeg hørte da, at han sagde til Fangevogteren, der var med os, at vi intet maatte sige ved Graven.

Da Graven var færdig, gik jeg hen til Fangevogteren og bad ham være saa venlig at gaa lidt til Side, saa han ikke kunde høre, at jeg bad en Bøn over Graven. Han var en af de faa, der allerede dengang havde faaet „kolde Fødder“, saa det gik.

Jordpaakastelsen forrettede jeg med min Spiseske, og derpaa bad jeg Fadervor. Derefter kastede jeg nogle grønne Grene ned paa Kisten, og jeg var da saa uheldig selv at falde ned i Graven.

Medens vi senere kastede Graven til, kom der en gammel Kone hen til mig, og tænk — hun gav mig fire brune Kager, som hun havde gemt under Forklædet. Baade min Kammerat og jeg blev meget rørt over hendes smukke Tanke. Det var den eneste Gang, vi mødte et Menneske med Hjerte i Tyskland.

Hun lovede mig at holde min Vens Gravsted, og jeg lovede hende til Gengæld, at jeg, hvis jeg efter Krigen kom ned for at hente min Vens Lig hjem til Danmark, nok skulde tage en god Pakke med til hende, og jeg skal heller ikke skuffe hende.

Efter at vi var kommet hjem fra Kirkegaarden, gik jeg ind paa Revi-eret for at se til en anden god Kammerat, den 25aarige Student Adam

Salto fra København. Han var blevet indlagt den foregaaende Aften med Lungebetændelse og høj Feber. Jeg saa straks, da jeg kom derind, at det var galt. Lægen gav ham en Indsprøjtning, og efter at jeg havde siddet ved hans Seng i ca. en halv Time, sov han stille ind.

Det var næsten mere end jeg kunde tage. Oprevet af Begravelsen og det sidste Farvel til min bedste Ven, og nu en anden god Vens Død.

Alt det, de Djævle i Tyskland dog har paa Samvittigheden. Her har jeg blot skrevet om to, de har slaet ihjel; tænk saa paa de Tusinder i andre Lejre. — Ja, for det var de rene Mord.

Adam Salto havde gaaet i over en Maaned med et Par elendige Sko, i øsende Regn fra Morgen til Aften, trods det, at han utallige Gange havde bedt om at faa et Par Træsko. Hans Sko var saa elendige, at han maatte binde de sidste Rester af Saalerne til Overlæderet med Staaltraad.

I det hele taget gik SS-ernes Bestræbelser kun ud paa at faa slaet saa mange af os ihjel som muligt. Da vi ingen Strømper havde, brugte vi alt muligt til at vikle om Fødderne, Stumper af Sække og Tæpper og Papir fra Cementposer.

Disse Cementposer brugte vi ogsaa til at lave Veste af til at bære under Fangedragten; men da SS'erne opdagede det, blev det strengt forbudt, og hvis de opdagede en med saadan en Vest, risikerede han at faa 25 Slag bagi af en Gummiknippel med Blyindlæg.

Om Aftenen havde vi Appel ude i Gaarden, og det selv om det regnede nok saa meget, og til Trods for, at vi kun havde det tynde Tøj paa. Vi har endog prøvet at blive kaldt ud til Appel indtil syv Gange i Løbet af en Aften.

Den 21. December blev en uforglemmelig Dag for os i Algarge, idet vi modtog 2 Røde Kors Pakker med Levnedsmidler, samt dejligt varmt Tøj, Undertøj og et Par Træskostøvler. Næh, hvor vi var glade, vi hoppede og sprang og lovpriste vort Fædreland. Julen var reddet, ingen af os skulde gaa sultne i Seng Juleaften. Til Trods for, at en Del blev stjålet fra os, klarede vi os dog med Maden i ca. 3 Uger; men saa begyndte Sultekuren igen. Og da et Par af vore Kammerater stak af fra Lejren, blev vi tilbageblevne straffet med, at vi maatte aflevere vort varme Tøj og atter tage den stribede Dragt paa. Det var en haard Omgang; men heldigvis fik vi Lov til at beholde Undertøjet.

Den 15. Februar 1945 gik Turen tilbage ad Elben til Neuengamme. Halvdelen af Lejrens samlede Antal Fanger var da døde i Algarge, eller sendt paa Revieret i Neuengamme for derfra at komme paa Krematoriet.

I Neuengamme blev de mest syge taget fra, og Styrken paa de 70 Mand, som vi startede med for 4 Maaneder siden, var nu til næste Transport skrumpet ind til Halvdelen. Vi 32 danske, der var med, havde hver faaet udleveret to Røde Kors Pakker med Levnedsmidler. Turen gik denne Gang i Kreaturvogne til Misburg, en Forstad til Hannover. Vi var ialt 250 Fanger paa denne Transport. Der blev proppet 50 Mand i hver Vogn, og der var saa lidt Plads, at vi kun kunde være der ved at sidde med skrævende Ben lige bag hinanden. Saadan kørte vi i tre Døgn uden at faa en Draabe Vand.

Sikken et Syn, da vi kom til Misburg! Hele Omraadet, vi kom til, var Bombekrater ved Bombekrater. Inde paa Lejrens Gaardsplads var der tre Huller fra Bomber, og den Barak, vi skulde bo i, var lige rejst for fjerde Gang efter at den havde været blæst om af Luftrykket fra Eksplosionerne. Barakken var forøvrigt en Hestestald. Misburg var en endnu værre Lejr end Algarge. Den var paa 750 Mand, og vort Arbejde her bestod i Oprydning paa en stor Oliefabrik, der laa lige i Nærheden. Det var en mægtig stor Fabrik og meget moderne. Der var alene et amerikansk Pumpeværk, der kunde pumpe 80,000 l Olie i Timen. Af Fabrikens 370 Olie- og Benzinbeholdere var der kun 29 tilbage. Resten var bombet eller sprængt under de store Ildebrande, der havde været efter de Allieredes Luftangreb. Vi skulde bære alle de tunge og ødelagte Rørledninger, som var skrækkeligt fedtede af det tykke Lag Olie, der var paa dem, ud gennem det bombede Terræn til en Vej, hvor vi læssede dem paa Lastbiler. Det var et meget haardt og modbydeligt snavset Arbejde. Ja, vi kom nærmest til at ligne Negre. Vort Tøj var saa gennemtrukket af Olie, at man knap kunde se Striberne i det.

Det var vel nok en uhyggelig og trist Arbejdsplads. Det hele var sort og man saa ikke andet end forvredne Jernrør og sprængte Oliebeholdere.

I selve Lejren levede vi et Hundeliv, og vi fik en Behandling, der var mere end grufuld. Vi sov 250 Mand i Hestestalden, denne var frygtelig kold, idet der hele Vejen under Taget var en Aabning paa 30 cm.

Vi havde en tysk Forbryder til Barakformand. Hans Gummiknippel var i Sving lige fra vi stod op, til vi gik i Seng.

Han begyndte om Morgenen med at jage os ud som en anden Slags Kreaturer, idet han slog vildt til højre og venstre med Kniplerne.

Hver Dag var der ca. 10 Mand, der fik en Tur liggende paa Maven paa en Stol, medens han stod og slog løs paa Ofrene.

Hver eneste Aften i den Tid, vi var der, blev der Flyveralarm Kl. ca.

20,30. Saasnart Alarmen indtraadte, blev der stødt i en Fløjte; dette var Signalet til, at alle skulde springe ud af Køjerne og hurtigst muligt tage Tøjet paa for derefter at forsvinde ud i Løbegravene, der var gravet ude i Gaarden. Vi blev jaget i Seng hver Aften Kl. 19,30; men selv om vi var overanstrengte af Arbejdet, sov vi dog sjældent med det samme, da vi vidste, hvad der ventede os. Saa snart Fløjten lød, for 2 Djævle nemlig rundt som et Par vilde Dyr og slog om sig i Mørket med Kniplerne, op igennem Køjerne og ind imellem disse. Ja, det var et Cirkus uden Lige, Folk skreg af Smerte, naar de blev ramt, og de andre raabte og skreg i Munden paa hinanden for at faa Kammeraterne til at skynde sig. Vi vilde jo alle ud af Døren saa hurtigt som muligt for ikke at faa en Knippel i Nakken.

Flere fik Slag i Hovedet, saa de fik Hjernerystelse, og Blodet løb af dem; men trods det, maatte de alligevel med paa Arbejde næste Morgen.

Løbegravene, som var overdækkede, var saa godt som intet værd. De var kolde og uhyggelige, og det var strengt at staa der i krumbøjet Stilling, stuvet som Sild i en Tønde ofte 2 à 3 Timer i Bælgmørke og i en frygtelig Gennemtræk.

Ofte maatte vi op baade 2 og 3 Gange i Løbet af en Nat.

Det var forbudt at tage Tæpperne med ud i Løbegravene, og naar vi saa kom ind, var Tæpperne ofte stjaalet fra os, saa vi maatte krybe i Seng hos en Kammerat for at holde Varmen. Alt var sort og fedtet af Olie; om det saa var Tæpperne, var de helt fugtige og glinsende.

Vi havde frygteligt med Lus i Lejren. Senge, Tæpper, ja alt vrimlede med Lus. Fritiden brugte alle Fangerne til at sidde og krænge Skjorte og Tøj af for at fange disse smaa Uhyrer. Det var ikke, som vi herhjemme vil tænke os, at hver havde 3—4 Lus — nej, det var i Hundredvis.

Maden var elendig, Rugbrødsrationen blev sat ned fra 500 g pr. Dag til 200 g, uden at vi fik andet i Stedet. Om Morgenen fik vi en lille Smule Kaffe, til Middag det samme, og til Aften $\frac{1}{2}$ l Roesuppe og et Par Kartofler.

Vi havde ganske vist hver 2 dejlige Røde Kors Pakker med, men de blev stjaalet fra os i Løbet af de første Døgn, vi var der. Der var en hel Tyvebande. Hvis man f. Eks. gik alene efter at det var mørkt, overfaldt de en og tog alt, hvad man havde. En Aften blev jeg overfaldet af 4 Mand, som efter at have slaaet mig til Jorden, skar min Taske op, som jeg havde hos mig med mine private Ejendele i.

Naar vi laa og sov om Natten, kom de og skar vore Tasker, Lommer og smaa Tøjposer op med Barberblade og stjal alt, hvad vi havde.

Da vi rejste fra Lejren, var der ikke een af os, der havde andet tilbage end de snavsede Pjalter, vi gik og stod i.

Opholdet i Misburg varede ikke længe. Efter 4 Ugers Forløb blev vi i Lastbiler kørt gennem Hannover til en anden Forstad, som hed Stöcken.

Lejren her var paa ca. 1000 Mand, og at dømme efter de andre, vi havde været i, var denne nogenlunde pæn at se paa. Noget andet var det med Fangerne, der var her, de lignede alle levende Lig, der spadserede rundt. Jeg tror ikke, der var 2 % af dem, der vejede over 100 Pund og mange var helt nede paa 50—60 Pund. De havde saa godt som alle Blyforgiftning, da de arbejdede paa Blyværkerne. Fabrikken producerede Blytavler til Akkumulatører til Ubaade og Lyskastere.

Det første, jeg fik at vide af en af Lejrlederne, da jeg kom, var, at en Fanges Levetid her normalt kun var mellem 3 à 4 Uger.

Arbejdet var ikke saa legemligt haardt som det, vi tidligere havde haft; men til Gengæld var det saa meget desto farligere. Dampen fra Blymassen var meget giftig, og man skulde drikke mindst 1 l Mælk om Dagen for at klare sig uden Blyforgiftning; men da vi var Fanger, fik vi selvfølgelig ingen Mælk.

Da selve Blymassen ogsaa var giftig, fik vi udleveret et Par Gummihandsker, men der var det kedelige ved det, at de Handsker, vi fik, som Regel var fulde af Huller. Dette resulterede i, at man, hvis man havde en lille Rift paa en Finger, fik Blyforgiftning i denne. Som Følge deraf havde Lægen ofte adskillige Amputationer hver Dag. Flere Fanger maatte endog af med hele Haanden.

Hver Dag maatte vi, naar vi gik hjem fra Fabrikken, slæbe og bære ca. 10 % af dem, der var paa Holdet.

Første Gang, jeg kom ud paa Toilettet, maatte jeg træde hen over 4 Mand, der laa udstrakt paa det vaade Cementgulv. Blyforgiftningen havde taget dem i sin Favn, og de ventede kun paa det befriende Øjeblik, da de kunde faa Lov til at dø.

Forgiftningen udartede sig paa den Maade, at Patienterne fik meget stærke Mavesmerter og intet kunde spise. De laa saa ganske stille hen, indtil de døde. Enkelte af dem slap gennem Turen i første Omgang, men de var fuldstændig udtørrede at se paa og havde overhovedet ingen Kræfter mere. Man saa dem sejle rundt i en Sløvhedstilstand, som om det var

aandssvage Mennesker. Huden var helt hvid, Kindbenene stak frem i de skarpt markerede Ansigter og Halsen var ganske tynd og saa uhyggelig lang ud. Arme og Ben var som Tændstikker og Kroppen som et Bundt raslende Knogler. Alle saa ud til at være 20 Aar ældre end de var.

Forholdene i Barakken — hvor vi boede 350 Mand — var noget lignende som i Misburg. I den Tid, jeg var der, har jeg ikke spist en Dag hverken til Middag eller Aften, uden at der blev pryglet en eller flere under Maaltidet.

I Begyndelsen hørte vi efter de ulykkelige Skrig; men efterhaanden blev vi saa vant til at høre det, at vi knap lagde Mærke til det.

Jeg blev her en Aften Vidne til et dyrisk Skue. Fire tyske Capoer vilde finde paa lidt Underholdning. De udvalgte sig saa en Polak, som de kattenvenligt gav Brændevin. Da de havde faaet ham saa beruset, at han hverken kunde samle eller sanse, begyndte de at slaa ham i Hovedet. De stod nu og ophidsede hinanden, og Enden paa det hele blev, at de pryglede Manden saadan, at han til sidst laa som en død Sild paa Gulvet. Han levede dog endnu, men næste Morgen blev han baaret ud som Lig fra vor Sovesal.

Vi blev selvfølgelig meget haarde efterhaanden. En Morgen, da vi sad og spiste, laa der en pæn ung Russer paa 22 Aar paa en Bænk bagved os og vendte det hvide ud af Øjnene, rallende i Dødsqualer. Blyforgiftningen havde slaaet sine Kløer i ham. Jeg lagde Mærke til mine Kammerater; der var ingen, det gjorde Indtryk paa. Vi spiste roligt vor Mad.

En Time efter blev Russerens Lig baaret bort.

Der var slet ingen Kontrol med, hvad Fangerne døde af. Hvis der er skrevet Dødsattester, — hvad jeg nu ikke tror, der er i langt de fleste Tilfælde, — er der kun skrevet noget tilfældigt.

Jeg snød mig engang til i et ubevogtet Øjeblik at se i en af Bøgerne, hvori alle Fangerne stod opnoteret, og der stod kun „død, den og den Dato“, ud for Vedkommendes Navn.

Efter at have været i denne Dødslejr i tre Uger kom Svensk Røde Kors og hentede os Skærtorsdag Morgen, og jeg behøver vel næppe at bemærke, at vi var mere end begejstrede og glade, da vi siddende i de dejlige Rutebiler med de venlige Svenskere som Værter, kørte nordpaa for at samles med vore Kammerater i Neuengamme.

Noget af det, der blandt andet optog os meget dernede, var dette: „Hvordan mon det staar til i Danmark?“ Hvor lidt vi vidste, kan ses

deraf, at det første, jeg spurgte Grevinde Maria Bernadotte om, som var med i den Vogn, jeg var i, var følgende: „Lever vor Konge endnu?“

Jeg er glad for her igennem min Beretning at kunne faa Lov til at være med til at oplyse den danske Befolkning om Nazismens Grusomheder.

Og jeg haaber, at alle, der har læst den, maa føle sig virkelig lykkelig over, at Nazismens Sadisme nu endelig er knust.

Frederik Borge

KONCENTRATIONSLEJRENE I SACHSENHAUSEN (ORANIENBURG) OG PAA HEINKEL FLYVEMASKINFABRIK

Af JOHS. FOSMARK

Kommunelærer Johs. Fosmark blev arresteret 12. November 1943. Efter et Ophold paa 8 Uger i Vestre Fængsel og 14 Dage i Horserød deporteredes han 20. Januar 1944 til Sachsenhausen (Oranienburg), hvorfra han et halvt Aar sendtes til Udekommandoen Heinkel Flyvemaskinfabrik ved Berlin. Hjemrejsen gik over Neuengamme—Sverige.

— De er en farlig Hetzer og en stor Tyskerhader. De underminerer os, og De er saaledes en Fare for den tyske Værnemagts Sikkerhed her i Landet. Med disse Ord blev jeg den 12. November 1943 overført til Vestre Fængsels tyske Afdeling. Ved en Husundersøgelse i mit Hjem truede Gestapofolkene først med at sprænge Entredøren, hvis der ikke blev lukket op, senere beslaglagde de den Korrespondance, jeg havde ført i min Egenkab af Formand for „Sønderjysk Ungdomsforening, 18. April, København“, samt afkontrollerede Foreningens Kartotek.

I de følgende 8 Uger maatte jeg gennem 8 Forhør, der kunde strække sig over Tiden fra Morgen til Aften, een Gang fik jeg Klø, ellers nøjedes Kriminalsekretæren med Trusler af forskellig Art, bl. a. Deportering. De 6 Forhør drejede sig om mit nationale Arbejde, et om Folk, jeg havde hjulpet til Sverige og et sidste drejede sig om et Arbejde, der fra min Side var gjort for at skaffe min illegale Gruppe, „Studenternes Efterretningstjeneste“, Listen over 50 prominente Københavnerne, som Dagmarhus en Overgang agtede at deportere som Repressalier for Moccaaffæren. Jeg blev belastet med, at jeg vilde advare disse 50 og hjælpe dem bort.

Efter de otte Uger i Vestre Fængsel overførtes jeg til Horserød, men saa en Morgen, den 20. Januar 1944, svirrede Rygterne om, at der skulde

overføres en Del Fanger til en anden Lejr. Sturmbannføreren forsikrede, at det ikke drejede sig om Tyskland, og at Lejren var lige saa god som Horserød. Saa kom Navnelisterne over 66 Fanger, der skulde rejse den paagældende Dag, og blandt dem var jeg. Begejstring var der slet ikke for de nye Rejsseudsigter, og hvad der ganske karakteristisk for os virkede irriterende var, at det var helt umuligt at finde nogen Linje i Ud-vælgelsen. Der var enkelte Folk med store Sager, men ogsaa Folk, der var frifundet ved den tyske Krigsret i Danmark. Efter at vi havde pakket, blev vi samlet i en Isoleringsbarak og her afløste den ene Sang den anden. Stadig var dog det, der optog os mest, Spørgsmaalet: Hvorhen?

Først ud paa Eftermiddagen sprang Bomben, idet hver Mand fik udleveret et helt Rugbrød samt lidt Paalæg. Det betød Mad til 3 Dages Forplejning. Altsaa skulde vi til Tyskland. Ud paa Aftenen, da det var mørkt, blev vi stoppet ind i nogle Lastbiler og kørt til Enghave Station i København. Her kom der 11 nye, saa vi var nu ialt 77. Toget kørte om Natten til Gedser, hvorfra Færgen sejlede Klokken 4 om Morgenen. Under Sejladsen var der særlig tysk Militærbevogtning. I Warnemünde blev vi efter flere Timers Ventetid omsider stoppet ind i et Tog, der op ad Dagen med Sneglefart satte sig i Bevægelse mod Syd. I Neustrelitz opstod der en Strid mellem Togføreren, der ikke vilde køre længere, og SS-Officeren, der samme Aften vilde aflevere os paa Bestemmelsesstedet. SS-Manden havde Vaabnene, saa han løb naturligvis af med Sejren.

Om Aftenen Kl. godt 6 rullede Toget saa ind paa Oranienburg Station ca. 25 km Nord for Berlin. I Rækker paa 5 marcherede vi nu under Bevogtning af SS-Folk med opplantede Karabiner gennem Byen. Vi vakte ikke Opsigt, man var aabenbart vant til Synet af nye Folk. Vi slæbte $\frac{1}{2}$ Time paa vor Bagage og drejede saa ind gennem Porten til „Schutzhaftlager Sachsenhausen“ eller mere rigtigt: Konzentrationslejren Sachsenhausen (Oranienburg). I Porten kom en SS-er brølende løbende imod os og raabte: Fremad Svinhunde! Det var Lejrens officielle Velkomsthilsen til os.

Det var mørkt og det smaaregnede. Det var altsaa den 21. Januar 1944. Ved Barakkerne stod Grupper af Fanger og betragtede de nyankomne. Vi blev straks ført til Aflusningen, og vore forskellige Ejen-dele blev os frataget. Jeg nævner saaledes Guldringe, Armbaandsure, Fyldepenne, samt hver Trevl Tøj, vi havde paa eller medbragt i vore Kufferter. Det blev fortalt os, at vi senere vilde faa disse Ting udleveret

igen ved vor Løsladelse. Ingen har siden set disse Ting. I Aflusningen blev vi desuden klippet skaldet over hele Kroppen og sprøjtet med en ildlugtende Vædske, hvorefter vi fik udleveret sribede Fangedragter med Huer, Lærredsundertøj og Træsko. I Stedet for vore gode, danske Strømper fik vi Kludelapper til at trække over Fødderne. Disse blev mig senere frataget og erstattet med Papir. Efter Badet i Aflusningsanstalten følte jeg mig rigtig daarlig tilpas, og jeg husker endnu, at jeg sagde til en ældre Fange: Hvordan kommer man lettest ud herfra? Ved at gaa i Pigtraaden (den var nemlig forsynet med Højspændingsstrøm), lød Svaret. Jeg regner med at skulle være her i 3 Maaneder, sagde jeg. Ja, du bliver nok klogere, lød Svaret, jeg har været her i 10 Aar. De to første Aar er de værste.

Vi blev nu ført til Karantæneblokken, Blok 14, hvor vi i Løbet af 2—3 Uger skulde akklimatiseres. Et Vilddyr af en Blokældste, der meget lignede en Tyr, holdt Instruktionsstale til os. Han raabte og skreg: Koncentrationslejren Sachsenhausen har intet med Danmark at gøre. Her er ingen Retsforfølgning. Hvad Ledelsen her bestemmer og gør, er rigtig og kan ikke appelleres. Hvis en Blokældste finder det fornødent, kan han slaa en Fange ihjel paa Stedet. (Vi erfarede snart, at adskillige var trampet ihjel under hans Jernhæl).

Talen havde en saa stærk Virkning, at vi alle var chokerede, ja den største oratoriske Begavelse i vor Kreds, og han brugte principmæssig altid Grovfilen, naar han udtalte sig, faldt om i heftige Krampetrækninger.

Der blev nu uddelt rustne Blikfade samt uformelige Træskeer. Vi fik en Suppe, der stank saa fælt, at kun ganske enkelte Danskere kunde faa den ned. Snart udspillede der sig hidsige Scener i Blokken, da snart den ene, snart den anden kom løbende ind til os og forlangte, at vi skulde uddele til dem af den Smule Mad, vi endnu havde i Behold fra Danmark. Vi fik Hjælp af en gammel politisk Fange, der kunde lide Danskerne, fordi han som ung havde mødt Venlighed i Danmark.

Om Morgenen den næste Dag blev vi vækket Klokken 3 $\frac{1}{2}$, hvorefter vi med nøgen Overkrop i Vinterens Kulde maatte styrte ud i Vaskerummet, skylle Hoved, Arme og Overkrop, for derefter at trække i det tynde, sribede Fangetøj. Det samme gentog sig i den følgende Tid. Dagene gik iøvrigt med Appeller og med Eksercits. Det værste var Appellerne, for under dem skulde man i Timevis staa ret op og ned og fryse. Det var jo midt i den haardeste Vintertid. Appellerne gentog sig Morgen og Aften. Mens vi stod til Appel uden for Blokken, stjal Blokældste det, han havde

Lyst til, af vor sparsomme Madbeholdning og af vor lille Samling af Rygesager. I vor Karantænetid oplevede vi en Dag, at Blokledelsen blev afskediget og erstattet med helt nye Folk. Den nye Blokældste kaldte vi Ørnen paa Grund af hans Næse og hans overranke Holdning. Han meddelte os i sin Tiltrædelsestale, at han var kommet til Lejren i en Transport paa 100 Fanger, og at han var den eneste, der endnu var i Live.

En Dag i Karantænetiden blev vi afhentede til Kartoffelskrælning. Vi marcherede til en mægtig stor Kælder under Lejrens Køkken, hvor vi fik vore Arbejdspladser mellem ca. 400 andre Fanger for at skrælle Kartofler fra 6 Morgen til 6 Aften til SS-Køkkenerne. Flere Fanger havde i 6—7 Aar siddet i denne Kælder som Kartoffelskrællere. Under Arbejdet fór Forarbejderne frem og tilbage i Kælderen og raabte og skreg: Los, los . . . og hjalp det ikke tilstrækkeligt, kom Gummikniplen i Brug. Naar vi om Aftenen forlod Kælderen, blev Lommer, Sko og Benklæder nøje undersøgt, for at ingen skulde stjæle af Kartoflerne, der forøvrigt var af den Kvalitet, vi i Danmark kalder Foderkartofler og derfor gav mægtige Dynger af Affald.

En anden Dag blev vi nogle faa kaldt op i Effektkammeret. Jeg benyttede Lejligheden til hos SS-Chefen her at gøre opmærksom paa, at man ved min Ankomst til Lejren foruden meget andet havde frataget mig min Bibel, som jeg havde medbragt fra Danmark. Jeg bad nu høfligt om at faa den udleveret.

— Vi er ikke Bibelforskere her, brølede han som Svar.

— Det er jeg heller ikke, svarede jeg roligt, jeg er evangelisk-luthersk.

— Ja, men her er ingen Kirke, tordnede han, her skal man ikke bede, her skal man arbejde.

Flere SS-Folk havde nu blandet sig i Sagen, og de søgte hver især at overgaa hinanden i Skældsord over „den forrykte Dansker“, der vilde have sin Bibel. Og med Ordene: Vi har ikke Brug for Bibelens jødisk-plutokratisk-kapitalistiske Propaganda, smed man mig ud af Kontoret.

Vi kom ogsaa paa Havnearbejde nede ved Kanalerne. Vi blev fulgt derhen af SS-Folk med opplantede Karabiner og ledsaget af glammende Blodhunde, der skulde umuliggøre Flugtforsøg. Under Arbejdet med at losse Lægtene skulde vi ikke *køre* med Trillebørene, men ustandselig *løbe* med dem, op og ned, op og ned. I en kort Middagspause maatte vi staa ude i Vinterkulden og sluge en Smule Suppe af smaa Vaskefade, rustne Blikskaale, Kopper eller Glasskaale. Nogle faa Kartofler dertil maatte vi hente i vore Huer. Vi var nu efterhaanden blevet saa sultne, at

Tarmene skreg i Kroppen paa os. Man kunde nu putte alt i os, selv Mad, som vi hjemme vilde kalde Svineføde. Det eneste Begær, vi havde, var at faa mere.

Det interessanteste Arbejde, vi kom ud for, var Jord- og Betonarbejde, hvor vi i Løbet af nogle Uger tilintetgjorde flere 100 Tons Beton og adskillige Tusinde nye Mursten, altsammen fra nyopførte Bunkers fra et Flakfort, som skulde nedlægges ikke langt fra et Slot, som SS-erne havde beslaglagt, blot fordi de havde Brug for det.

Efter de 14 Dages Karantæne kom vi i Blok ude i Lejren sammen med Nordmænd og Danske. Appellerne forgik nu ude paa Appelpladsen, der havde Form som en Halvmaane. Ud herfra laa Blokkene ordnet som Solstraaler, ca. 70 Blokke ialt.

Hvert Træhus, eller rettere hver Blok, var bygget til at rumme 140 Fanger, men som Tiden gik, sammenstuedes efterhaanden 6—700 Fanger i hver Blok. For at opnaa dette var Sovestederne, der bestod af nogle Trækasser, anbragt i 4 Etager oven over hinanden. Desuden sov der 2 Fanger i hver Kasse. Lejren var iøvrigt anlagt som en Trekant, der paa alle 3 Sider var 600 Meter lang. Dertil kom „den lille Lejr“, samt en Del Barakker med Administrationen og enkelte Stenbygninger, hvor Gestapoudannelsen foregik, samt en stor Stenkarré med over 300 Kontorer, hvorfra alle Tysklands Koncentrationslejre administreredes. De Blokke, der vendte ud mod Appelpladsen, havde paa Gavlene paamalet en pompøs Recept for vor Færden i Lejren. Der stod med kæmpemæssige Bogstaver: Der gives een Vej til Friheden. Dens Milestene er: Lydighed, Flid, Ærlighed, Orden, Nøgternhed, Renlighed, Sanddruhed, Offersind og Kærlighed til Fædrelandet.

Ordene stammede fra Himmler, og den Omstændighed er jo i sig selv en noget fersk Vittighed. Forstaaet paa rette Maade var det jo netop disse 9 Ting, der havde bragt os ind i Lejren.

Nogle af Blokkene rummede et særligt Trykkeri, hvori specielt uddannede Fanger fremstillede de Dokumenter, som Tyskerne havde Brug for til „Bevismateriale“ for forskellige Hvidbøger. Desuden fremstilledes her Frimærker, Identitetskort og Værdipapirer samt Millioner af falske engelske Pundnoter. Det var ikke saa sært, at disse Blokke var omgivet af et Hav af Pigtraad. Naar en Fange en enkelt Gang kom uden for disse Blokke, var han ledsaget af SS-Folk, der var stærkt bevæbnede, og der blev sørget omhyggeligt for, at han ikke kom til at tale med andre Fanger — og dog vidste vi, hvad her foregik.

En særlig Isolering var Bunkeren, hvor bl. a. Aksel Larsen sad under hele sit Ophold i Lejren. Ingen af os har set ham, før Afrejsedagen, men hans Skrift saa vi een Gang om Maaneden, naar han skulde kvittere for 25 Mark, som Dansk Røde Kors sendte os maanedlig, for at vi kunde betale Told for Pakkerne og Frimærker til Brevene o. l.

Uden om alle Blokkene var der et solidt Pigtraadshegn med Højspænding og desuden en Cementmur i ca. 3 Meters Højde.

Morgen og Aften marcherede vi ud og ind gennem Porten. Det eneste tillokkende ved den var, at den bar Ordene: Arbejde gør fri. At komme gennem Porten var et vanskeligt Arbejde. Vi maatte passere brølende SS-er, der skældte og smældte. Nogle af dem skulde tælle os, andre slog med Hænderne eller med Bøssekolberne løs paa Fangerne, atter andre sparkede paa Fanger, der ikke gik med tilstrækkelig stram Holdning.

Midt i mine Studier af Lejrlivet i Sachsenhausen blev jeg sendt paa en Udekommando, nemlig til Flyvemaskinfabrikken Heinkel, ca. 12 km fra Oranienburg. Det gik til paa den Maade, at man undersøgte, hvem af os der kunde skrive Tysk og paa Maskine og saa naturligvis tale Sproget. Jeg blev saa sammen med nogle faa andre danske Kammerater sendt som Maskinskriver til Heinkel. Lige før Rejsen blev jeg afluset, og trods Vinterkulden fik jeg ganske tyndt Lærredstøj paa. Transporten foregik i aaben Lastbil i Februars Kulde. Ankomsten til Heinkel maatte jeg gøre mig klart, at jeg nu arbejdede i en 100 Procents Rustningsindustri. Produktionen gjaldt 2 og 4 Motorers Bombemaskiner, der fremstillede i Dural. Kapaciteten var dog kun 2 Maskiner paa 3 Dage til Trods for, at vi var 7000 Fanger og ca. 2000 Civilarbejdere. Arbejdet foregik i 10 store Haller, der hver var ca. 100 m lange og ca. 80 m brede. De 7 tilhørte Lejren.

At arbejde i en Rustningsindustri betød et nyt Faremoment, nemlig Bombefaren. Det maatte og skulde blive et Tidsspørgsmaal, hvornaar denne Virksomhed vilde blive bombet. Der var nu Sulten at kæmpe imod, Faren for Pest, Faren for Hængning, Faren for at forsvinde, og dertil kom altsaa nu Bombefaren. Hidtil var vi blevet beskærmede. Allerede straks efter vor Transports Ankomst til Sachsenhausen var det Mening, at vi samlet skulde afgaa til Wolthersdorf, en nyoprettet Lejr ved Berlin. Men Natten før vor Afrejse blev Lejren udsløttet af Bomber.

Den første Dag, jeg var paa Heinkel, traf jeg en Nordmand. Vi sidder i Saksen, sagde jeg til ham, idet jeg tænkte paa Ordspillet med *Sachsenhausen*. Ja, svarede han, men det er bedre at sidde der nu end bagefter, og det gav jeg ham Ret i.

Der førtes her i Lejren et haardt Regime af Lejrens Kommandant, den forhadte Heidrich. Han var lille af Vækst, men despotisk af Fremtoning. Gamle Fanger morede sig med at fortælle, at hans eneste Kvalifikation berod paa, at han havde været Hitlers Barber. Een Lempelse havde vi her, idet vi i Modsætning til Sachsenhausen var fri for at arbejde Søndag Eftermiddag. Men pludselig blev vi en Søndag Eftermiddag alle kommanderet ud paa Appelpladsen, og det var tydeligt, at der skulde ske et eller andet særligt. Vi blev nemlig stillet op i to store Grupper, saa alle kunde se, hvad der skulde ske paa Midten af Pladsen. Et Orkester spillede et Nummer. Derefter blev 5 Fanger ført frem til Midten af Pladsen og ved Siden af dem opstilledes nu et Torturredskab, Bukken. Den første Fange blev spændt fast med Benene og Krop ved Hjælp af Remme til Redskabet, og derefter tog en dertil særlig uddannet Bøddel fat. Han lod Slag paa Slag hagle ned over Fangen ved Hjælp af en mægtig Svøbe. Efter Uddeling af 10 Slag blev Offeret spændt af, og Fangen vaklede hen paa sin Plads. Musikken spillede paany, mens det næste Offer blev spændt fast. Dette gentog sig med 5 Fanger. Efter Afstraffelsen stod de 5 Fanger paa Række, og Kommandanten beordrede dem til at spænde Benklæderne ned, hvorefter han nøje undersøgte, om Slagene havde haft tilstrækkelig Virkning, og først da Sadisten havde glædet sig tilstrækkeligt over Mishandlingerne, kunde vi 7000 Fanger marchere af.

Dag og Nat blev der arbejdet i Hallerne, aldrig var der Ro. Boremaskinerne hvæsende, Nitemaskinerne larmede og Skæret fra Svejseapparaterne flammede op Dag og Nat.

16 Nationer var repræsenteret i min Blok. Da jeg kom derhen, blev jeg hilst meget hjertelig velkommen af en polsk Fange, der bredte Armene ud og begejstret udrød, da han saa mit Mærke Dn. (Däne = Dansker) i Fangemærket: Nej, nu er der ogsaa en Dansker her. Nu er alle Nationer med i Kampen imod dem. Af 7000 Fanger var vel 1500 Franskmænd, 2000 Polakker og 2000 Russere. Resten var af alle andre Nationaliteter. En enkelt Neger var her ogsaa.

Arbejdsdagen strakte sig fra 5 Morgen til 6 Aften, den kunde ombyttes med Nattearbejde. Maden bestod af en halv Liter Kaalrabisuppe daglig, et Stykke Rugbrød, undertiden lidt Margarine, jeg tror det var 15 Gram 2 Gange om Ugen og een Gang om Ugen en Spiseskefuld Marmelade. Ordet Hygiejne kan næsten ikke bruges i Forbindelse med denne Lejr, hvilket for en stor Del skyldtes den totale Mangel paa Sæbe. Et Haandklæde var næsten umuligt at opdrive. Selv maatte jeg i 2 Maaneder klare

mig uden. Naar Tøj havde været til Vask, kom det oftest tilbage fuld af Lus eller af Æg. Derfor sendtes kun sjældent noget til Vask, hvorfor Lu-seplagen var katastrofal, for ikke at tale om den Hærskare af Lopper, der plagede os Dag og Nat. Barbering var sjælden, og naar den blev foretaget, var det uden Anvendelse af Spejl, da et saadant ikke fandtes i mange af Blokkene. Naturligvis brugte man koldt Vand. Under en Bar-bering maatte man staa med alle sine Hjælpemidler i Haanden, da de ellers var stjælet, inden man var færdig med Barberingen.

Var det da sært, at Fanger forsøgte at flygte, selv om der var Døds- straf for det? Var det da mærkeligt, at nogle blot saa deres Redning i at gaa i Hegnet for blot at lade Højspændingsstrømmen i Pigtraaden gøre en Ende paa deres Liv? Ligene blev saa blot liggende nogle Dage til Skræk og Advarsel for andre.

De fleste Fanger boede i underjordiske Soverum, der samtidig tjente som Beskyttelsesrum. Ovenover laa Spiserummene. Paa forbryderisk Vis var Stenbarakkerne bygget i nøjagtig samme Stil som Hallerne med Tag som disse og af røde Mursten som disse og lige op af dem. Ved et Fly- verangreb vilde det givetvis være umuligt at bombe Hallerne uden ogsaa at ramme Blokkene, hvor vi boede.

Den 18. April 1944 blev en Mærkedag for os alle paa Heinkel. Kl. 14,30 blev der meldt Storalarm. Jeg var den Dag tiltraadt som Sekretær for Direktøren for Hal 5, et meget ærefuldt, men kedeligt Hverv. Direktøren skældte ud over, at alle løb i Beskyttelsesrum, selv løb han dog ogsaa, men gav mig forinden Ordre til at udføre forskelligt Arbejde, inden jeg maatte gaa i Beskyttelsesrum. Nu tog Antiluftskytset fra Fabrikkens to Flak for Alvor fat. Det knaldede og spruttede. Jeg løb nu ogsaa i Beskyt- telsesrum og gik ned ad Stentrappen, og det var da min første Hensigt at dreje af til venstre, men saa fik jeg den Indskydelse at dreje til højre, og det blev min Redning. De dumpe Drøn fulgte nu hinanden, Bombe faldt paa Bombe. Nu fik vor Bunker en Fuldræffer. Den faldt lige ved Siden af mig, Betonloftet rystede, Murene gav sig, Staalskodderne for Vinduerne klappede. Alle smed sig ned paa Maven. Nogle jamrede, andre raabte paa Jesus, men de fleste var ganske stille. Drøn fulgte paa Drøn, det drejede sig ganske tydeligt om et Storangreb. Antiluftskytsets Knalden og Futtен lød ganske hyggeligt i Sammenligning med Bombernes Eksplosioner. End- nu en Fuldræffer i vor Bunker. Jeg tog Afsked med dette Liv. Jeg var inde i det uundgaelige. Nok en Fuldræffer og saa en hel Række Bomber

lige ved os, men ikke i selve Bunkeren. Jorden bævede. Gulvet rystede. Vægge og Loft gav sig. Og saa med eet var det hele forbi. Vi skyndte os ud af vort frelsende Vaskerum. Hvilket Syn! Lige ved Siden af os, der hvor den ene Fuldræffer faldt, laa Resterne af 150 Fangekammerater, revet itu, forkullet. Mange havde under Luftangrebet ligget i deres Senge, og det blev deres Ulykke. De omkom i de Flammer, som Bomben antændte. Under Oprydningsarbejdet vadede vi i Arm- og Benstumper, Tarme, Hjerneskiller og Hjernemasse. Ved en Vinduesskodde saa man, hvorledes een havde forsøgt at løfte Staallemmen og presse sig ud af Flammehavet, men han var blevet stikkende med Halsen i Klemme. I det Rum, hvor jeg først havde haft til Hensigt at søge Beskyttelse, var der ved Ydermuren faldet en Bombe, der slog Muren ind og saarede mange alvorligt. Da vi kom op i det fri, saa vi, at flere Haller var omspændt af et mægtigt Flammehav. Ja, det var egentlig utroligt, hvor det kunde brænde, eftersom Hallerne jo var opført af Jern, Cement, Mursten og Glas. I Dagens efterfølgende Timer gik vi nu rundt fra Hal til Hal, fra Blok til Blok for at grave Lig frem og for om muligt at redde, hvem der var blevet levende begravet. Ved en Bunker, hvor Luftbeskyttelseskorpset opholdt sig under Angrebet, var Betontaget faldet ned i den ene Side og havde knust mange og levende begravet andre. Dette fik vi Bevis for, da vi kom i Gang med Udgravningsarbejdet. Vi fik lagt et Tov om een, fem—seks Mand hev ham op. Han var død. Det samme gentog sig for den næste, den næste, og saadan blev vi ved med at hale Lig efter Lig frem, men pludselig fik vi en levende Mand frem. Han raabte: Revier, Revier! Og det Ønske blev ogsaa efterkommet. De døde blev lagt ved Siden af hinanden i lange Rækker. Det var et forfærdeligt Syn. Hos nogle væltede Tarmene ud af Mavesækkene, hos andre flød Hjernemassen ud af de knuste Hjernebæskæpper, andre laa med knuste Arme eller Ben eller med begge Dele.

Ligene blev senere kastet op paa aabne Lastvogne og kørt til Krematoriumet i Sachsenhausen. Det havde været en dyr Dag for os Fanger, 250 blev dræbt med det samme, 150 blev alvorligt saarede og mange af dem døde paa Transporten til Sygehuset, men ikke een skældte ud over Amerikanerne, som dog havde foretaget Angrebet. Nej, alle lagde Skylden der, hvor den ogsaa bør ligge, nemlig hos de nazistiske Bøddler, der ganske folkeretsstridigt med Vold havde indsat os i Rustningsindustrien, og tvunget os til at opholde os inde imellem Hallerne under Flyverangreb.

Faa Dage efter Angrebet fik Lejren Inspektion fra Luftfartsministeriet i Berlin. De høje Herrer erklærede, at Fabrikken skulde have sin gamle Kapacitet i Løbet af 10 Dage. Den kom dog aldrig siden i normal Gænge.

Der var paa Heinkel kun een Faktor, der blev taget Hensyn til, Produktionen. Der førtes nøje Statistik over Kapacitetens Stigen eller Fald. En væsentlig Hindring for Produktionen var særlig Mangelen paa Rør.

Et stort Antal Overfanger, næsten alle Erhvervsforbrydere, der var hentet til Lejren fra Fængsler og Tugthuse, passede hele Tiden paa, at ingen Fanger gik og drev den af. Som et Led heri var Toiletterne Genstand for en særlig Opmærksomhed. For at ingen skulde sidde og drive paa Toiletterne, var disse kun aabne en halv Time Formiddag og Eftermiddag. Da der altid var mange blandt os 7000, der led af Dysenteri, blev Venterækkerne uendelig lange, og mange oplevede, at Nødtørften løb af dem, inden det blev deres Tur. Det gav et forfærdeligt Griseri og en ulidelig Stank. Senere ophævedes Spærretiderne, og i Stedet ansattes Overfanger, der slog løs paa Fanger, der ikke hurtigt nok kunde gøre sig færdige. For Overfangerne var det en sand Svir at sende Folk paa Straffearbejde, der enten skulde udføres Søndag Eftermiddag eller sent om Aftenen efter den normale Arbejdstids Ophør.

Paa Heinkel blev der udgivet et Blad, beregnet for Civilarbejderne, ansat i Firmaet. Men arbejdede man paa Kontor, havde man forholdsvis let Adgang til at skaffe sig Bladet, og jeg fulgte ret interesseret med i, hvad Bladet bragte af Stof. Jeg erindrer endnu ganske tydeligt een af Artiklerne. Den handlede om Tyskerne og Sandheden og var skrevet af en tysk Dr. Forfatteren skrev, at det tyske Folk havde et fint Instinkt for, hvad der var Sandhed. Det higede efter den, og det lod sig aldrig føre bag Lyset af Løgnere som Krigsforbryderen Roosevelt og hans Bande. Det tyske Folk elskede Sandheden, ja, der var i hele Verden ikke noget Folk saa sandhedssøgende og sandhedselskende som det tyske Folk. For Sandheden vilde dette Folk gaa i Døden mod Kommunismens Løgne.

Ledelsen havde en vis Angst for, at der skulde opstaa venskabelige Forbindelser mellem Civilarbejderne og Fangerne. De havde derfor et vidtforgrenet Spionagesystem i Gang for at forhindre dette. Desuden blev der i Hallerne hængt store Plakater op, der forbød Civilarbejderne at vise Fangerne Venlighed. Behandl dem som Fjender, stod der. De er Udlændinge. Det er forbudt at hilse paa dem. Det er forbudt at vinke til dem.

En Dag fandt jeg en Pjece, som var en Gengivelse af et Foredrag, Direktør Heinkel havde holdt for Fabrikkens Tillidsmænd. Den handlede

om at føre andre Mennesker. Med ganske særlig Interesse læste jeg Direktørens Ord: Lad være med at skælde ud, for den, der skælder og smælder, har Uret. Jeg var ikke uenig med ham, men jeg syntes jo, at han i sin Dom var noget haard ved sin egen Nation.

Tiden paa Heinkel var efter Bombeangrebet præget af den helt store Forvirring. Jeg er saaledes vidende om, at kort Tid efter „Attentatet paa Hitler“ kom Direktøren farende ind paa Tegnestuen med Befaling om, at der nu skulde indføres fuld Døgndrift. Fangernes Antal skulde fordobles, og Sengene skulde benyttes af Dagarbejderne om Natten og af Natarbejderne om Dagen. En Time senere kom Direktøren imidlertid tilbage og annullerede Ordren. I Stedet befalede han, at Fabrikationen skulde indstilles, samtlige Maskiner skulde demonteres og alle Fanger sendes paa Transport. Denne Ordre byggede paa en Telefonbesked fra Berlin. Alle gik nu i Gang med at demontere Maskinerne og kaste alt Materiel fra Lagrene uden for Hallerne, saa der i de følgende Dage rejste sig hele Dynge af Skruer og Duralplader ude ved Lejrens Gader. Der blev imidlertid snart fra Berlin gjort Indsigelse mod Indstillingen af Driften, og der opstod nu en heftig Strid om, hvorfra Befalingen skulde være kommet, men ingen vilde staa Fadder til Telefonordren.

I Begyndelsen af August Maaned blev jeg kaldt til den politiske Afdeling i Sachsenhausen, hvor man forlangte af mig, at jeg skulde underskrive en Erklæring, hvoraf fremgik, at det var bragt til min Kundskab, at jeg var deporteret, fordi jeg havde udført rigsfjendtligt Arbejde til Skade for det stortyske Rige. Jeg havde nu siddet i Koncentrationslejr et halvt Aar, saa jeg syntes, at man godt med nogen Grund kunde undre sig over Tidspunktet for denne Meddelelses Fremkomst. Jeg forblev nu Resten af min Lejrtid i Sachsenhausen. Der var en tydelig Forskel at mærke paa de danske Kammerater fra den Dag, vi sammen kom ind i Lejren og nu $\frac{1}{2}$ Aar efter. De forstod nu at organisere, hvad de manglede. Ordet organisere dækker i Lejren iøvrigt over alle de Maader, hvorpaa de Ting kan skaffes, som man savner, altsaa ved at købe, bytte, stjæle eller laane. Det var blandt Kammerater en almindelig Opfattelse, at man paa Fabrik eller Værksted roligt kunde tage, hvad man havde Brug for, blot maatte det jo ikke blive opdaget. Derimod blev Kammeratskabstyveri fordømt af alle som en Forbrydelse.

I Sachsenhausen blev jeg Sekretær paa en Bilfabrik, der fremstillede store Lastvogne paa Larvefodder, beregnet paa at skulle klare plørede Landeveje i Rusland. Bilerne kaldtes Elefanter. Senere som Frontforkort-

ningerne gjorde sig gældende, gik vi over til at fremstille mindre Vogne, der kaldtes Muldyr, og da disse heller ikke længere var nødvendige, fremstillede vi Dele til V 1 og V 2. Paa Kontoret, hvor jeg skulde bogføre Bevægelserne paa Lageret, samledes hver Morgen Fabrikkens Chauffører, alle SS-Folk. De startede Dagen med overfor hinanden at prale med Nattens Eventyr med forskellige Pigebørn. Alle disse Beretninger gav et klart Indblik i, at SS-ernes eneste Interesse var Kvinder og Spiritus. Det, at de var gifte, betød slet ikke, at de havde Hemninger overfor andre Kvinder. De var Storforbrugere af præventive Midler, som de skaffede sig gennem SS-Kantinen. De kunde ogsaa prale med Voldtagning af Kvinder i besatte Lande og private Obduceringer af gravide Kvinder. Fik de fat i Vin eller Aquavit, gik de ned i Kældrene og drak sig fra Sans og Samling. Under Drikkeorgierne satte de Fanger til at holde Vagt for at undgaa at blive overraskede.

Min Chef har 2 Gange truet mig med Skydning, og da han jo altid bar Revolver hos sig, behøvede der ikke at være langt fra Trusel til Handling. Han fortalte os flere Gange, at SS havde en staaende Ordre fra Himmler om at skyde alle Fanger i Tilfælde af, at Tyskland tabte Krigen, da de ikke havde Brug for Vidner. Han sendte mig de sidste 10 Dage, jeg var paa Fabrikken, paa strengt Straffearbejde, fordi jeg havde gjort ham opmærksom paa, at Hunden paa Kontoret skulde ud og forrette Nødtørft. Jeg havde blandet mig i Forhold, der ikke kom mig ved. En af de første Dage paa denne Fabrik blev jeg forøvrigt eksamineret af en SS-Mand, der nøje spurgte mig ud om Aarsagen til min Arrestation. Det var ham uforstaaeligt, at jeg som Lærer kunde modarbejde Tyskerne, da de jo kom som Kulturbærere. Jeg maatte da som Folkeopdrager slutte mig til dem, sagde han. Han havde forøvrigt ladet sig skille fra sin Kone, da hun paa Grund af Tuberkulose var uegnet for Ægteskab. 1 Maaned efter giftede han sig med en anden, for, sagde han, de skal have hinanden, som elsker hinanden. Han forklarede mig, at man med min Indespærring havde opnaaet to Ting, nemlig at fjerne et uønsket Element og at sikre sig min Arbejdskraft.

Tanken om Døden optog mig meget. De stærke Indtryk fra Bombeangrebet paa Heinkel gjorde sit. Dertil kom, at snart forsvandt en Kammerat fra Arbejdspladsen, snart en anden. Ingen vidste hvorfor, kun eet stod fast: De *var* borte, og ingen saa dem mere. Jeg gik en Aften og talte med en Kammerat om det triste i evt. at skulle forsvinde, uden at Slægt og Venner og Kammerater kendte eens sidste Skæbne. Det var forresten

Revisor Rasch fra Randers. Jeg husker, at jeg bl. a. sagde til ham: Jeg er ikke bange for at dø. Helst vil jeg dø derhjemme og helst i Kampen for mit Land, men det vil være saa vemodigt blot at forsvinde. Det skal du ikke bekymre dig for, lød hans trøsterige Svar. Jeg har noget i Retning af en sjette Sans, og hjemme i Danmark har jeg forudsagt mange Ting, der næsten altid har vist sig at passe. Alle vi 200 Danskere her i Lejren vil komme hjem, dog een vil blive hernede i Tyskland. Det er ikke dig, men hvem det bliver, kan jeg ikke sige.

Nogle Maaneder gik, og min Ven blev sammen med 4 andre Danskere sendt til en Lejr i Schlesien. Transporten foregik i Kreaturvogne og uden Forplejning. Senere skete Overnatninger paa Stengulve uden Madrasser, og to Mand maatte dele om eet Tæppe trods Vinterkulde. Min Ven fik en meget kraftig Dysenteri, der sammen med Tortur hurtigt gjorde det af med ham. De fire Kammerater blev kort Tid efter kaldt til Samlingslejren Neuengamme, hvorfra Rejsen gik hjemad. Min Ven havde faaet Ret. Vi Danske, der paa det Tidspunkt var i Lejren, kom alle hjem. Blot een blev derude. Selv havde han næppe tænkt, at det skulde blive ham selv, og heller ikke vi.

I August Maaned 1944 maatte jeg se paa, at en Kammerat blev hængt i Lejrens Galge. Jeg var rystet over den middelalderlige Bestialitet, hvormed Handlingen udførtes. Hængningen foregik, mens vi alle 20,000 Fanger stod opmarcheret til Aftenappel. Efter at vi var talt op, kom en Vogn skrulende hen over Stenbroen. Der laa et mærkeligt Stillads oven paa den — det var Galgen. At se paa lignede den et Fodboldmaal, blot smallere og højere og med to Kroge i „Overliggeren“. Vognen kørte hen til Porten, og her blev der løftet to store Træpropper op af Cementen, og i disse Huller blev Galgen rejst. Med aandeløs Spænding fulgte vi hele Sceneriet. To Fanger førtes nu op ad en Trappe, der var stillet hen til Galgen. De stod nu lige neden under de to Kroge. En „grøn“ Fange (Erhvervsforbryder, hentet fra Tugthus) steg nu op paa Brættet, hvorpaa Ofrene stod, og lagde Løkken om Halsen paa dem. Under Dødsstilhed paa Pladsen blev nu paa Russisk, Tysk, Polsk, Fransk og Norsk Fangernes Numre og Navne raabt op samt meddelt, at de blev hængt, fordi de havde forsøgt at flygte.

Et Slag fulgte, hvorved Brættet, der bar Fangerne, blev slaaet væk, et Bump, og to Kroppe med sprællende Arme og Ben svævede frit i Luften. Ansigterne blev fortrukne og hurtigt blaasorte, og Tungen hang som en tyk Kødklump ud af Munden. Halsen blev saa lang, saa lang. Et-

hvert Livstegn var ophørt . . . . En Snes Minutter efter blev de løftet ned af Krogene, saa kunde man bruge Rebene en Gang til.

Jeg kogte af Raseri. Jeg vilde fare op til Galgen, skære dem begge ned og i Stedet klynge Nazibødlerne op — men i Koncentrationslejr kan man kun vente, vente og saa haabe paa en retfærdig Gengældelse. Dødsstille marcherede vi tilbage til Blokkene. Jeg skulde spise, men det var mig umuligt at faa en Bid Brød ned. En Kammerat bød mig en Cigaret, men det var mig umuligt at ryge. Jeg *maatte* og *skulde* tænke paa det Stykke Middelalder, jeg lige havde staaet Ansigt til Ansigt med. Det var den første Hængning, men det skulde ikke blive den sidste. Onsdag 6. September 1944 udkommanderedes vi til Dobbelt hængning, Torsdag 7. Sept. til Enkelthængning, Onsdag 20. Sept. ligeledes Enkelthængning. Saa fulgte en Pause paa en Maaned, men i November tog Hængningerne atter Fart. Den 4. November hængtes saaledes 1, 5. November 2, 8. November 2 og 13. Januar 1945 1. Efter den Tid blev der brugt andre Metoder. Man havde nu Brug for Stordrift.

Af Hængninger, hvortil der knyttede sig særlige Omstændigheder, skal jeg omtale enkelte. En Aften viste det sig, at den, der skulde hænges, var saa lang, at hans Fødder støttede paa Jorden, da han normalt skulde dingle i Snoren. En Bøddel gik da hen og løftede ham op for derefter hurtigt at lade ham falde ned, hvorved Halsen knækkede og Døden hurtigt indtraadte.

En anden Gang skulde en Fange hænges, fordi han paa sin Arbejdsplads havde skaaret to Indlægssaaler ud af en Lædertaske, der tilhørte Fabrikken. Fangen fik først 50 Stokkeslag, hvorved Nyrene blev slaat løse og Ryggen knækket. Han blev derefter baaret op til Galgen og hængt ved Siden af Mappen med de to Huller efter Saaleudskæringerne. En Fange, der stod i Nærheden af Galgen, sagde det, vi alle tænkte: Det er vel nok Barbari. De faa Ord kostede ham 25 Stokkeslag som Straf.

En Aften, da vi marcherede ind i Lejren, hang to Fanger i Galgen, saadan at vi alle maatte marchere forbi dem. Paa Fabrikken, hvor „Pansernæven“ blev fremstillet, blev 3 Fanger, hvoraf de to var Hollændere, hængt, fordi en Maskine var gaaet i Stykker og havde været ude af Drift nogle Timer. De blev hængt under Overværelse af alle Kammerater paa Fabrikken efter endt Arbejdsdag. Ved en af Aftenhængningerne i selve Lejren knækkede Snoren, idet Offeret faldt ned. Han laa saa paa Cementen halvdød og vred sig, indtil han blev dræbt af Revolverskud.

En Aften blev der ved Galgen stor Forvirring. Fangen protesterede, noget, der ellers aldrig forekom. Fangen gjorde gældende, at der forelaa en Navneforveksling, hvilket siden ogsaa viste sig at være rigtigt. Han blev alligevel hængt og det egentlig udsete Offer bagefter.

I de fleste Tilfælde blev Ofrene for Hængningerne hentet i Straffeblokken, Blok 13. I denne Blok kunde Fangernes Antal svinge fra 70 til 200. De betegnedes blot som Fanger fra S. K. (Straffekompaniet). De kunde være kommet i S. K. af forskellige Grunde, saaledes Arbejdsnægtelse. Dette gjaldt bl. a. en Gruppe engelske Krigsfanger, der paa Grund af Flugtforsøg fra Krigsfangelejr blev overført til Koncentrationslejr og her nægtede at arbejde, da den største Del af Beskæftigelsen foregik indenfor Rustningsindustrien.

Fangerne fra S. K. maatte ikke tale med andre Fanger i Lejren og var derfor til Stadighed i Isolering. Mange af S. K.erne havde foruden Fangenumrene en eller to røde Cirkler, i nogle Tilfælde baade foran og bagpaa. Dette betød, at de naarsomhelst og hvorsomhelst maatte skydes ned.

Hver Morgen traadte S. K.erne an til Arbejde; et ganske ejendommeligt Arbejde havde de. De skulde nemlig hver Dag fra Morgen til Aften marchere Appelpladsen rundt i een Uendelighed, indtil de havde marcheret 35 km. Et Stykke af deres Vejbane blev til Stadighed gravet op, saa den var træls at gennemtrave, som en blød Pløjemark, et andet Stykke var omdannet til et Vandbassin, og naar Vandet fordampede, blev der blot fyldt nyt paa. Et tredje Stykke af Vejbanen var belagt med skarpe Skærver, der til Stadighed blev hakket op, et fjerde Stykke var belagt med almindeligt Grus. For at give S. K.erne yderligere Vanskeligheder, maatte de marchere med fuld Oppakning i Form af Rygsække med 15 kg Sand. Hertil kom, at hver S. K.er hver Morgen maatte skifte Støvler, saa han aldrig naaede at faa traadt et Par Støvler til.

Det er vist letforstaaeligt, at S. K. dannede en Stat i Staten indenfor Lejren. Vi var alle i Dødens Forgaard, men S. K.erne stod paa Trinbrætterne.

I 1945 blev jeg kun Vidne til en Enkelthængning, man gik nu over til Gruppenskydninger. Det drejede sig om franske, belgiske og hollandske Frihedskæmpere, der blev bragt ind i Lejren og bemalet med røde eller sorte Kors i Ansigterne og derefter skudt. En Aften, det var den 24. Januar 1945, da vi 1500 Mand fra Fabrikken marcherede ind i Lejren efter endt Arbejdsdag, stod der ved Porten 6 Fanger, bemalet med sorte

Kors i Ansigterne. De var paa Vej til Skydning, men var paa Vejen blevet standset af vor Marchkolonne. 1500 Par Øjne, fyldt med Sympati, rettede sig mod dem. Hvor vilde vi gerne springe hen og hjælpe dem, frelse dem for de hæslige Oplevelser, de var paa Vej til, redde dem, saa de kunde komme hjem til de hjemlige Egne, hjem til Pigen derhjemme i Hjembyen, hjem til hende, hvis Hjerte bankede for dem, men vi kunde ikke. Disse 6 var paa Vej til Skydning, men ovre i Isoleringen gik der mange, mange Gange 6 med røde Kors og ventede paa det uundgaaelige.

Især i Januar og Februar Maaneder stod Nerverne paa Højkant hos alle i Lejren. En Nat ved 2-Tiden blev der en paafaldende Uro i vor Naboblok. En Del Fanger blev hevet ud af Køjerne og sammen med ialt 180 ført bort til Tilintetgørelse. Nogle af dem forsøgte at flygte under Bortførelsen, men blev saa blot skudt med det samme. I de følgende Aftener sagde vi gerne til hinanden, inden vi lagde os til at sove: Hvem mon der nu bliver hentet i Nat? Bliver det vor Blok, der faar Besøg i Nat, og hvem mon de saa vil hente?

Paa Sygehuset, hvor Bestanden var paa 1300 egentlige syge og ca. 2000 „Rekonvalescenter“ blev der rensed grundigt ud. Jeg nævner, at der eksempelvis en Morgen blev udsøgt 126 særligt syge „til Transport“. Samme Aften kom der til Sygehusets Skrivestue Meddelelse om, at 126 Fanger samme Dag var omkommet under Transport, men Transporten var ikke længere end rundt omkring Hjørnet hen til Industrihofs Gaskammer.

Fra store Isoleringsblokke hentedes nu hver Aften Fanger i Hundredvis. De blev efter Mørkets Frembrud hentet i store Prærie-Lastvogne og kørt til „Industrihof“ (Gaskammeret). I Løbet af ganske kort Tid blev Lejrens Bestand paa disse forskellige Maader bragt ned fra 26.000 til 13.000. I de samme Dage modtog en af mine Kammerater, der var ansat paa SS-Tandklinikken, 10.000 Sæt Proteser fra tilintetgjorte Fanger fra Gaskamrene i Auschwitz. Proteserne ankom i 4 store Kasser, og den unge Dansker maatte selv kvittere for Modtagelsen. Tankerne arbejder saa med dette Tal, og man kommer hurtigt til det Resultat, at her er et af Beviserne for, at adskillige Tusinder er ombragt.

I den haarde Vintertid i 1945 evakueredes flere Lejre i Øst. En Aften ankom der saaledes til Sachsenhausen 240 Fanger, der var Resterne af en Transport fra Auschwitz paa 2000. De 240 blev transporteret gennem Lejrens Port til Sygehuset, hvor der udbredte sig et forfærdeligt Syn for

de faa, der ad illegal Vej eller i deres Egenskab af Plejere skaffede sig Adgang til den ellers paa dette Tidspunkt afspærrede Plads ved Sygehuset. Langt de fleste af de 240 var allerede frosset ihjel og laa nu der med stivfrosne, forvredne Hænder, Ben og Arme. Tøjet maatte skæres af dem, og ofte blev Kødet flænset op under dette Arbejde. Enkelte levede endnu, og disse fik nu en sidste Chance, idet de kom under Behandling af de skandinaviske Læger, der selv var Fanger.

Paa Sygehuset havde de tyske SS-er en kynisk Sport, idet de gik paa Jagt efter tatoveret og farvet Hud til Samlingen. Undertiden blev der udvalgt Fanger til forskellige Eksperimenter, bl. a. blev der saaledes en Dag udvalgt 80 Fanger til Sterilisering. En Del unge Medicinere skulde have Lejlighed til at gøre visse Forsøg.

Efter at jeg havde set adskillige Grusomheder i Lejrene, var der eet Spørgsmaal, der interesserede mig overordentlig meget, og det var Spørgsmaalet: Hvorfor sidder den enkelte? Hvad er det, der har bragt den enkelte ind til disse umenneskelige Kaar. Jeg kom til det Resultat, at der forelaa alle mulige Grunde, men at der ogsaa i overordentlig mange Tilfælde ingen egentlig Grund var. De sad blot paa Mistanke. Saa godt som alle gamle tyske Fanger sad, fordi de havde haft Poster som socialdemokratiske eller kommunistiske Tillidsmænd. De blev af Lejrledelsen betegnet enten som Højforrædere eller Landsforrædere. Mange havde siddet fra 1933 i forskellige Fængsler, Tugthuse eller Koncentrationslejre. En Del havde siddet i Sachsenhausen lige siden Lejren blev grundlagt i 1936.

Ikke saa faa sad af religiøse Grunde. Dette gjaldt saaledes Bibelforskere, Adventister og Medlemmer af Bekendelseskirken. I Sachsenhausen sad saaledes i længere Tid Bekendelseskirkens Førstemand, Pastor Niemüller. Han var almindelig agtet for sin urokkelige Tro og for sin rolige Færd. Adventisterne sad, fordi de af religiøse Grunde erklærede, at de ikke kunde slaa andre Mennesker ihjel, heller ikke paa Befaling. Bibelforskerne var i høj Grad i Kikkerten. De blev beskyldt for illegal Bladvirksomhed i Lejren, og de nægtede at deltage i direkte Vaabenfremstilling, hvilken Omstændighed bragte dem mange haarde Straffe.

Spurgte man Nordmænd, hvorfor de sad, fik man meget ofte det Svar, at de havde tilhørt en Militærorganisation eller, at der ikke forelaa nogen egentlig Grund, og at der aldrig havde været holdt Forhør. For de jævne Polakker forelaa der oftest ikke anden Grund end den, at Ty-

skerne vilde sikre sig billig Arbejdskraft, men for de intellektuelle Polakker var Forholdet det, at de skulde tilintetgøres, fordi man vilde rense Polen for Føreremner. Eksempelvis kan jeg anføre, at en polsk Ingeniør, der i et halvt Aar var min fortræffelige Arbejdskammerat, havde følgende Paategning paa sin Arrestordre: Arresteret, da han tilhører den polske Intelligens og saaledes kan føre den polske Nationalbevidsthed videre. En anden Arbejdskammerat var Godsejer fra Egnene i Nærheden af Østprøjsen. En Dag fik han af Tyskerne Besked om, at de havde Brug for hans Jord, hvorfor de førte ham selv og hans 17-aarige Søn i Koncentrationslejr. Hans Kone maatte saa klare sig selv ved tilfældigt Arbejde.

For Tusinder af Franskmand gjaldt det, at de var taget ved Razzia'er og som Gidsler var deporteret. En Transport af tjekkiske Professorer og Studenter var sendt til Sachsenhausen til Omskoling.

Var der da slet ingen Lyspunkter i Tilværelsen, vil sikkert en og anden spørge. Jo, der var de Dage, hvor vi fik Breve hjemmefra. De fleste Fanger maatte skrive og modtage Breve eller Brevkort 2 Gange om Maaneden. For Fanger, der havde været i Lejr før, for Jøder og for Bibelforskere var der enten Brevspærring eller stærke Begrænsninger. Naar en Kammerat havde faaet Brev hjemmefra, var den Uge redet. Saa skinnede Solen igen, men hvor kunde mange blive urimelige, naar der ingen Breve kom hjemmefra. De fleste har oplevet periodiske Brevspærringer, der ganske givet var et Led i Straffen. Som Eksempel paa Lejrhumor, der maaske kun delvis forstaas uden for Pigtraaden, skal jeg berette enkelte Ting. En Dag stod vi henne ved Lejrens Højtaler og ventede paa Værnemagtsberetningen. Det var, da vi i en Periode med Materiale- og Strømmangel mod Sædvane ikke arbejdede Søndag Eftermiddag. Saa meddeltes det Kl. 2, at Værnemagtsberetningen først vilde komme senere, da den endnu ikke var indløbet. Derefter gik man over til Børnetime, der indledtes med Ordene: Kære Børn! I Dag fortæller vi *ikke* noget Eventyr! Selv havde vi megen Morskab af Værnemagtsberetningerne, selv om vi dog hidtil aldrig havde betegnet dem som Eventyr.

En Nordmand fik en Dag følgende Spørgsmaal stukket ud af en Franskmand: Vor Quisling hedder Laval. Hvad hedder jeres?

Da vi kun var 200 Danske, men Nordmændene 2000, var Nordmændene naturligvis de førende blandt Skandinaverne. Det var paa Grundlag

af dette Forhold, at det virkede som en morsom Vittighed, da en SS-er kaldte Danskerne for „Hilfsnorweger“.

Det var strengt forbudt at synge andre end bestemte tilladte tyske Sange, men da vi engang fik indsmuglet nogle danske Sangbøger, samledes vi illegalt nogle Danske og sang danske Sange, bl. a. ogsaa Gunnar Jørgensens dejlige Sang: „Vi er Børn af Sol og Sommer“. Naar vi kom til Strofen: „Der er intet, som kan lignedes ved en Lejrs frie Liv“, kigede vi til hinanden og smilede. Forfatteren havde jo tænkt paa dansk SommerlejrLiv — og den Slags LejrLiv, som vi dyrkede, havde han vel næppe selv i Drømme forestilt sig.

Naar jeg omtaler illegale Sammenkomster, maa jeg ikke glemme vore illegale Gudstjenester, som vi under Dødsstraf gennemførte i lang Tid. Det var først i et Bombekrater paa Flyvemaskinfabrikken Heinkels Terrain. Senere i selve Hovedlejren foregik de oppe under Loftsbjælkerne i et Par norske Blokke. Nogle af „Kirkegængerne“ sad op i Sengene, andre stod paa Sengekanterne i Underkøjerne, andre maatte ligge ned, og atter andre lyttede staaende paa Gulvet nedenunder „Prædikestolen“. Der kunde naturligvis ikke være Tale om Salmesang. Dels havde vi ingen Salmebøger, dels vilde vi jo røbe vort illegale Opholdssted. Præsten læste i Stedet en Salme som Indledning, hvorefter han af et indsmuglet „Ny Testamente“ oplæste det Evangelium, hvorover der blev prædikeret i de hjemlige Kirker. Gudstjenesten sluttede med Fadervor, som blev bedt højt i Kor. Hver af de 3 Søndagsgudstjenester var besøgt af ca. 40 Mand, og her oplevede vi Danske, at vi ogsaa i religiøs Henseende ganske ligger paa Linje med Nordmændene.

Illegalt højtideligholdt vi Julen i de dansk-norske Blokke. Odd Nansen, Arkitekten fra Lysaker, en Søn af Fritjof Nansen, gjorde et stort Arbejde med at give Blokkene lidt Julepræg. Højesteretsdommer Stang fra Oslo skulde have holdt Tale, men det blev udtrykkelig forbudt, men vi gennemførte dog bl. a. det ene Punkt i et ellers stort anlagt Program, at vor Medfange, Norges store Nationaldigter Arnulf Överland, læste sine Koncentrationslejr-Digte, af hvilke jeg bedst husker Digtet, der lød saadan:

Jul i Sachsenhausen.

Et juletræ er tændt på galgebakken!
Vi sitter benket ved vor suppeskål
og dufter stille av den sure kål,
og har det hyggelig her i barakken.

Vi feirer dagen, da en mand blev født,
 som bar så underlige frihetsdrømme:
 Han vilde vække liv, der alt var dødt.
 Han vilde fri fra fremmed herredømme
 og egne landsmends farisæerklasse
 en voldtåt, våpenløs og rådløs masse.
 Han vilde rense tempelet for svik
 og fjerne skillet mellem arm og rik
 og fri fra slavedom sitt folk og land,
 — den altfor drømmerike, unge mand!

Om samme folk er det en bok fortæller,
 det sat i babylonisk fangenskap.
 Men det er samme lov, som endnu gjælder,
 dens bud er det totale folkedrap:
 Gå hen og gjør alverdens folk til træller!

År strømmer hen, årtusender forbi,
 her sitter vi!

Nu har vi vasket vore suppekrus
 og vi lar synke vore slitte næver,
 mens vore længselssyke tanker svæver
 om brændte tomter og forlatte hus.
 Der var vort hjem!
 Og vore kjære, hvordan går det dem?
 Vi håber, og vi tror jo, at de lever,
 vi skriver brever —
 der kommer alltid et og andet frem
 med kvalte utbrudd, ord som bare tier.
 Vi går i måneder og venter svar,
 og himlen gråner, selv om den er klar;
 tilslut får vi et svar som intet sier!

Vi går og håper, snart må noget hände,
 et tegn må ske ...
 Selv disse år må engang ta en ende!
 Vi lytter til et flaut kommuniké;
 og jorden vender sig mot frost og mørke,
 mot natt og sne.

→ Dachau. Amerikanske Soldater undersøger den forfalskede Bruse i Gaskammeret. Fanger blev bragt ind i Rummel, efter at de havde klædt sig af, og blev saa gasset, efter at Døren, der bar Paategningen „Styrtebad“, var omhyggeligt laaset.

↓ Dachau. Tojet fra Fanger, ombragt i Gaskammeret.

↑ Dachau. Blokken, hvori bl.a. danske internerede boede. Ligene er Nattens Host.

← Konzentrationslejren Nordhausen. 6 amerikanske Soldater staar ved en aaben Grav og betragter Ligene af Fanger, der har lidt Sultedoden.

En mand blir løslatt,
ind kommer der en hundredtallig flok.
Når blir det nok?

Der går en vei til frihet — skorstenspipen!
Det er et hverdagsblad av vor historie,
en alfarvei: Revier *) og krematoriet!

Men det skal hevnes! hørte vi fra nogen.
Da kom det fra en mand fra Televågen,
fra en av dem, som hadde mistet sønner,
det faldt så stille, men det gav et chok:
Kva skal vel eg med hemn? Og manden stønner:
Nei, me frå Televåg hev fenge nok!

Og kan vi tenke slik, då blir det fred.
Men vil du slukke ild med hatets flamme,
da får du endnu engang se det samme;
Slekt efter slekt skal stille på geled
til marsch i mørket og mot ukjendt sted!
De skyldige, dem kan du ikke ramme
ved å la barn og kvinder trampes ned!

Det kommer for mig noget jeg fik høre,
som Martin sa: Det første jeg skal gjøre,
det er å sette op igjen en stue,
selv om den ikke blir så grann og stor;
men det er greit å vite, hvor en bor,
og godt å sitte på sin egen tue.
På denne bakken ned mot havn og brygge,
der vil jeg bo, den stuen vil jeg bygge.

Der tændes vinduer i vårblek kveld.
Det skinner i den nye lånevæggen.
Nede i bekkefaret dufter heggen
og lien lysner under sneblå fjeld.

*) Sjukhus.

Men næste gang, vi hører dyreskriket
og motorbrølet fra en fremmed hær,
da kjender vi dem, vet vi, hvem de er,
og vi skal møte dem og ikke vike!
Ukrenkelig er Norges land og rike!

En skønne Dag blev vi hentet af Svensk Røde Kors. Det forekom os næsten umuligt, at det kunde være sandt, men efterhaanden gik det op for os, at det *var* sandt. 1¹/₂ Aar havde jeg været borte, men det forekom mig, at det havde varet et helt Liv. En ond, en hæslig Drøm var afløst af en skøn, en eventyragtig Virkelighed. Jeg havde været paa en lang Rejse borte i den sorte Middelalder, nu blev jeg kaldt tilbage til Livet igen... Og det *var* saa dejligt.

Johs Fosmark

I TUGTHUS, FÆNGSEL OG ARBEJDSHUS

Af H. C. STEEN HANSEN.

Revisor H. C. Steen Hansen blev arresteret 7. December 1943, anklaget for Spionage og Sabotage. Førtes fra Vester Fængsel til Tugthuset i Bützow, hvorfra han i September 1944 overførtes til Fængslet i Alt-Strelitz, sad i Arbejdshus fra Slutningen af September, indtil han sidst i Oktober 1944 overførtes til Konzentrationslejren Sachsenhausen (Oranienburg). Hjemrejsen foregik over Neuengamme—Sverige.

Efter min Arrestation den 7. December 1943 var forløbet en lang Række Forhør, hvor Stillingen stadig havde været den, at en Masse svære Anklager for Spionage, Sabotage, illegale Transporter af Jøder, engelske og amerikanske Flyvere samt tyske Desertører gennemgaaende var imødegaaet med godt Held, saaledes at Gestapo fuldstændig var i Vildrede med, hvad de skulde tænke og mene. Efter eget Udsagn havde vi været nazistisk indstillet og havde endog i enkelte Tilfælde ført en Slags Bevis for vor Paastand; men stadig taarnede Anklagerne sig op, nye Ting kom til, f. Eks. det for en statsaut. Revisor ret sjældne Punkt Dokumentfalsk eller Mistanke om Deltagelse i Organisation af Hjemmefronten gennem Etablering af 6-Mands Grupper. Vaabenlager havde der ogsaa været Tale om, f. Eks. Uniformer og andet Udstyr til 1600 Mand. Det var altsammen Ting, der saa mærkelige ud, naar man var saa nazistisk indstillet som under Forhørene paastaaet. Efterhaanden var dog Indtrykket det, at Gestapo ved forskellige Lejligheder havde haft Lyst til at lade mig, som Hovedmand, henrette, samtidig med at man dog nødig vilde skille sig af med noget, der muligvis kunde vise sig senere at være værdifuldt til Opklaring af denne og lignende Sager.

Min Henrettelse den 2. Maj 1944 blev derfor udsat, men dog saa sent, at mine Kammerater i Horserødlejren havde afholdt en lille Mindehøjtidelighed. Beretningen herom og andre Tegn paa det gode Kammeratskab

var noget af det, der mest bidrog til at live op i den ensformige og chikanerøse Atmosfære, der herskede i Vestre Fængsel.

I Maj og Juni Maaned kom iøvrigt de mange Henrettelser, og det var paa denne Baggrund, at jeg Natten mellem den 1. og 2. Juli 1944 af „Schreibmeister“ fik Besked om at pakke mine Ting sammen og forsyne dem med Navnesedler. Det blev meddelt, at jeg ikke skulde være her længere, men være parat næste Morgen Kl. 4, og at jeg intet skulde medtage. Det var den sædvanlige Besked, der blev afleveret til de Folk, der skulde henrettes. I disse Dage var Folkestrejken brudt ud, og mine 2 Cellekammerater og jeg regnede derfor sikkert med, at der nu forestod en Henrettelse af Gidsler. Det var ret sandsynligt, at Gestapo vilde benytte sig af Lejligheden til at skaffe sig af med et Par irriterende Sager, som 4 af deres Afdelinger efterhaanden havde behandlet og reddet sig Reprimander paa fra Kriminalrat Buncke.

Som ved tidligere Lejligheder skrev jeg derfor Afskedsbrev og Testamente, som blev overgivet til Kammeraterne. Det var Aftalen, at jeg næste Morgen, naar jeg skulde transporteres fra Fængslet — til Orientering for mine Kammerater i Cellen — skulde beholde Hatten paa gennem Fængselsgaarden, saafremt jeg skulde henrettes. Gjaldt Rejsen derimod Tyskland skulde jeg tage Hatten af. Den næste Morgen blev jeg ført ud til Transportvognen med Meddelelse om, at Rejsen gjaldt Tyskland, og underrettede derfor mine Kammerater herom.

Vi var ialt 5, der paa den Maade blev transporteret fra Vestre Fængsel, og vi mødte 12 Kammerater fra Horserød, som i Haandjern havde maattet sidde Natten over i Transportvognen, medens denne havde været parkeret i Shellhusets Kælder. Ogsaa disse var nu klar over, at Turen, som de først havde tænkt sig gjaldt Henrettelse, i Stedet gjaldt Tyskland.

I Vognen kunde der være Plads til højt regnet 8—10 Personer, og vi var 17. Vi var imidlertid i højt Humør og vedtog, at Gestapo ikke skulde opleve den Triumf, at vi besvime, til Trods for at Varmen i Vognen var ulidelig. Vi trak Tøjet af og underholdt hinanden med at fortælle om vore Oplevelser, Stillingen i vor Sag o. s. v. Flere af os aandede lettet op. Rejsen til Tyskland betød muligvis Sagens Henlæggelse „paa Grund af Bevisets Stilling“. Under Rejsen prøvede vi vor sædvanlige Trafik: Bestikkelserne. Heller ikke disse Gestapofolk var uimodtagelige for en vis Fornuft i Form af et Par Hundrede Kroner. Bestikkelsen blev ikklædt den Form, at de skulde veksle nogle danske Penge til tysk Mønt o. s. v.

Vi fik hos disse Gestapofolk en Del Forhaandsoplysninger om det Sted, hvor vi skulde hen. Det var ganske mod Instruks og Sædvane, at de gjorde det, idet noget saadant maaske kunde animere Fangerne til Flugtforsøg. Chancerne herfor var ganske vist smaa. Der var 5 Gestapofolk med Vognen, og Fangerne kunde kun komme ud een ad Gangen gennem en ganske smal Dør.

Da vi efter 12 Timers Transport stod opmarcheret i Dreibergen Tugthus ved Bützow, var vi baade sultne og tørstige. Alle personlige Ejendele og Værdigenstande blev frataget os og registreret. Det samme gjaldt vor nødtørftige Bagage, der navnlig rummede lidt Tobak og lidt Sæbe.

Den første Nat tilbragte vi i en dyb Kældercelle med Vand paa Gulvet. Næste Morgen fik vi Morgenrationen i Rugbrød, der bestod af een Skive. Senere fulgte en halv Liter Grønsagssuppe. Om Eftermiddagen en Skelfuld varmt Vand med Farve paa, der blev kaldt The eller Kaffe. Aftenrationen var atter en Skive Rugbrød. Vi blev derefter flyttet op i nogle Celler i første Etage. Cellerne maalte $2\frac{1}{2} \times 2\frac{1}{2}$ m, og vi var placeret 3 Mand i hver Celle. Til Gennemførelse af Vask og til Anvendelse som Drikkevand modtog vi daglig en Kande Vand. „Toiletet“ bestod af en Porcelæns-„Kybel“, der stod i det ene Hjørne af Cellen og blev tømt Morgen og Aften. Stanken fra „Toiletet“ var ret kraftig.

Efterhaanden begyndte den daarlige Kost at gøre sig stærkt gældende. De første Besvimelser paa Grund af Sult indtraf, og vi prøvede paa alle Maader at redde os ekstra Mad. For et ubrugt Lommetørklæde af bedste danske Kvalitet fik jeg gennem en af Vagtposterne tiltusket mig 3 tørre Gulerødder, hver paa Størrelse med en Pegefinger. Andre Kammerater havde for en Pyjamas faaet et Par Tomater eller lignende.

En Dag forsøgte jeg mig med et Besøg hos Fængslets SS-Læge; de syge meldte sig straks om Morgenen og stod derefter nogle Timer opstillet nedenfor „Konsultationsværelserne“, ind til hvilke der var 2 Døre. I Reglen passerede den syge saa hurtigt gennem Konsultationen, at man havde Fornemmelsen af, at han var løbet gennem de to Værelser ledsaget af nogle Brøl fra Læger og Saniteter. Et Par af de mest syge, der set med danske Øjne lignede dødssyge Mennesker, havde haft den Dristighed at fremstille sig flere Gange. Kort før jeg skulde ind, hørte jeg, at de, saafremt de kom een Gang til, vilde blive smidt ned i Kældercellerne, „saa kunde de forhaabentlig nære sig“. Det var gennemgaaende Tonen. Jeg blev derfor meget forbavset, da mit Forehavende lykkedes, idet jeg fik

Tilladelse til at modtage Diætmad fra Fængselskøkkenet. Det hele, d. v. s. Undersøgelse, Bevilling og Registrering, havde varet ca. eet Minut.

Ved Hjælp af Bestiknelser til Gangpersonalet fik jeg tillige min ordinære Madration udleveret. Vores lille Husholdning i Celle 1 stod derefter bedre funderet, og da der efter 1½ Maanedes Ophold i Fængslet af og til indløb Røde-Kors-Pakker, kunde vi endogsaa dele med de andre Fanger.

Forholdet var nemlig det, at vi 17 Mand + ca. 8 Stk., der i Forvejen befandt sig i Fængslet, ikke havde faaet Dom, og vi var saaledes „Schutzhäftlinge“ og ikke „Zuchthäusler“. De almindelige Tugthusfanger kunde ikke modtage Pakker, og flere af dem var frygtelig underernærede og led sikkert af Tuberkulose og andre Sygdomme, selv om de af Udseende var væsentlig bedre end de „Muselmænd“, vi senere mødte i Koncentrationslejrene.

Vore Muligheder for Bestikkelse steg yderligere, og vi kunde efterhaanden købe Nyheder ude fra. De væsentligste Køb og Bestikkelse af denne Art foregik gennem Vagtmandskabet, medens enkelte Transaktioner foregik med Fanger. Der fandtes blandt Fangerne en Del Mordere og Sædelighedsforbrydere, hvoraf enkelte havde siddet op til 30 Aar i Tugthuset. De blev foretrukket til „Gangtjeneste“ og havde saaledes en Del Myndighed i Forhold til de andre Fanger. Det kunde derfor betale sig at sikre sig d’Herrers Bevaagenhed ved Bestiknelser og lignende. Forholdet til Vagtmandskabet blev ved Hjælp af Bestiknelserne bedret i væsentlig Grad. De var saa godt som alle modtagelige for Bestiknelser, og efterhaanden var Reglen, at de ligefrem ventede og ofte henstillede, at man afgav lidt „Gaver“.

I Fængslet bestod Arbejdet i „Taufupfen“, d. v. s. at man fik et Par Sække ind med Høstbindegarn, der var skaaret af Negene, hvorefter Fangens Opgave blev at løse disse Knuder op med Søm. Efterhaanden sørgede vi ogsaa for gennem Bestiknelser til de Folk, der indsamlede det færdige Arbejde, at gøre os fri af dette. Garnet bragte umaadelige Mængder af Lopper med ind i Cellen. Paa Lopperne blev der foranstaltet Klapjagt Morgen og Aften, men det var næsten umuligt at komme dem til Livs, da Dyrene havde udmærket Gemmested i Halmmadrasserne. Madrasserne bankede vi i Cellen og hældte under denne Jagt Vand paa Stengulvet, hvad der i høj Grad lettede Jagten paa de Lopper, der faldt paa Gulvet.

Efter sædvanlig Fængselspraksis holdt vi Forbindelse med hinanden

gennem Bankning af Morsesignaler eller ved Signalisering fra Cellevinduet til Cellerne overfor. En anden Mulighed for indbyrdes Forbindelse havde vi paa den daglige Gaardtur, hvor vi gik een og een i Gaasegang i en af Cellegaardene med Forbud mod Samtale.

Under Ensformighed, Sult og alle Trængsler i Fængslet fornægtede Danskernes Humør sig aldrig. Vi var paa det Punkt en absolut Gaade for vore Vogtere, som mente, at man maatte være dybt nedbøjet over den Skæbne, vi havde lidt.

Overfor vore forskellige Paafund og „Numre“ viste Tyskerne ingen særlig Skarpsindighed og accepterede forholdsvis naivt det meste af vores Opspind. Vi havde overfor f. Eks. Oberwachtmeister udtalt, at vi i og for sig fandt det urimeligt, at vi tærede paa Fængslets Beholdninger af Sæbe, da vi selv havde medbragt Sæbe fra Danmark. Bl. a. af den Grund fik vi Adgang til vor Bagage, hvoraf det var os forbudt at udtage andet end Sæbe. Ved denne Lejlighed satte jeg en Slags Rekord, idet jeg trods Opsyn fra min egen Bagage stjal Tobak, Spillekort, Ordbog, Lommebibel og lignende.

Henimod Slutningen af September fik vi Besøg af Gestapo, der meddelte, at vi rimeligvis skulde overføres til et Fængsel, d. v. s. til Forhold, der i Sammenligning med Tugthuset skulde være bedre. Til den første Transport var 5 Mand udtaget, og vi fik Besked om at holde os parat til næste Morgen. Vi forberedte os paa den Maade, at vi sørgede for i Lommerne at medbringe saa meget Bestikkelsesmateriale som muligt.

Vi var nemlig klar over, at denne Overførsel muligt var bragt i Stand af 5 af vore Kammerater, der ved en tidligere Lejlighed var overført til Frøslev Lejren, der for os i Tyskland stod som et „Madparadis“.

De Gestapofolk, der denne Gang ledsagede os, var ogsaa modtagelige for Bestikkelse. Vi fik derfor at vide, at vi skulde til et Fængsel i Alt-Strelitz, og under Køreturen opnaede vi en Samtale med den ledende Gestapoofficier. Ved saadanne Lejligheder sørgede man altid for at have „Interessefællesskab“ med de paagældende, ligesom man forklarede noget i Retning af, at man var en Slags Nazister, der nærmest ved en Fejltagelse var blevet fængslet. Den paagældende Officer interesserede sig stærkt for Kunsthistorien, og det lykkedes mig gennem lange Beretninger ved mit Kendskab til f. Eks. Rösslindhaus i Bremen, Marienkirche i Lübeck og lignende, at gøre ham begribeligt, at jeg egentlig aldrig havde haft nogen større Interesse end tysk Kultur.

I den Slags Situationer optraadte vi i Reglen ret kynisk, og vi var

enige om, at paa hvilken Maade, vi snød Gestapo, kunde være ligegyldigt.

Efter en Samtale om den tyske Industris fænomenale Indsats paa Farvefotograferingens Omraade endte det med, at den ledende Gestapo-officer lovede os, at vi, saafremt Forholdene i Fængslet i Alt-Strelitz ikke var tilstrækkelig gode, vilde blive overført til et andet og bedre Opholdssted.

Ankommet til Alt-Strelitz konstaterede han ret hurtigt, at han, stadig med Erindringen fæstet paa vort glimrende Kendskab til tysk Kultur, egentlig havde tiltænkt os et bedre og mere værdigt Opholdssted. Han udtalte, at han næste Dag vilde afhente os, og for en Gangs Skyld oplevede vi, at et af de mange Løfter, vi i Tidens Løb havde modtaget af en Tysker, blev holdt.

I Fængslet var Forholdene muligt noget bedre end i Tugthuset. Disciplinen var ikke saa streng, men Hygiejnen var noget ringere. Toiletet her var ikke en Porcelæns-„Kybel“, men bestod af en utæt Blikspand, hvorfra Indholdet flød ud over Gulvet. Vi var 5 Mand i Cellen, der var noget større end i Tugthuset, men kold og fugtig.

En stor Del af Fangerne maa have været sindssyge. Deres Opførsel og Reaktion overfor deres Fangevogtere tydede paa den største Underdanighed. I en Bygning i Nærheden var der Kvindefængsel. Mange af Fangerne her var meget syge og saa ud til at være bedækket med Saar over hele Legemet. Flere af disse Fanger arbejdede i Køkkenet eller ved Madens Ombæring til de andre Fanger.

Medens vi stod opmarcheret foran Fængslets Administrationskontor til Registrering, havde vi haft Lejlighed til at se ind i et Par Straffeceller. I hver Celle gik en Fange op og ned ad Gulvet. Cellen var graa-cementpudset og indeholdt af Bohave — saa vidt vi kunde se — kun et Bord. Der var intet Vindue i Cellen, som alene modtog et sparsomt Lys fra et tilgitret Vindue i Loftet. Fangerne derinde reagerede kun svagt paa vores Forsøg paa at komme i Forbindelse med dem ved Hjælp af Banke-Signaler. En Gang imellem skreg de og løb rundt i Cellen, tilsyneladende søgende et eller andet. Et Par Gange kom Vagtmandskabet forbi, og Vagten lukkede da Døren op til Cellen og truede Fangen med, at hans Madration vilde bortfalde, eller at han vilde blive udtaget til Pryglestraf. Det var ganske øjensynligt, at Fangen overhovedet ikke forstod, hvad der blev sagt til ham. Han fortsatte sin hvileløse Vandring op og ned i Cellen, idet han tilsyneladende kun søgte efter et Vindue og efter Mad.

Den bedre Behandling, vi modtog i Fængslet i Forhold til Tugthuset, var for os Danskere ikke nok til at opveje den manglende Renlighed.

En kort Tid efter blev vi imidlertid afhentet af Gestapo, der saaledes havde holdt det Løfte, de gav os den Dag, vi blev afleveret i Fængslet. Man havde i Mellemtiden fundet ud af, at vi efter den Interesse, vi havde vist for Tyskere og Kultur, sikkert snarere hørte hjemme i et Arbejds- hus. Arbejdshuset skulde atter i Forhold til Fængslet betegne en stor Fremgang, navnlig med Hensyn til Behandlingen og Maden. Indbyrdes drøftede vi, hvorvidt det var muligt, at Gestapo var klar over vores op- digtede Interesse for tysk Kultur, og derefter vilde sætte os ind i et efter deres Mening mere passende og ubehageligt Opholdssted, eller om For- holdet var det, at Gestapo faktisk var saa naiv, at de var gaaet ind paa alle vores Opdigtinger.

Da vi imidlertid ankom til Arbejdshuset, det saakaldte „Landesfürsor- gehaus“ i Güstrow, var vi klar over, at vi nu havde faaet saa behageligt et Opholdssted, som man vel overhovedet efter Omstændighederne kunde haabe paa at faa i Tyskland, d. v. s. at vore Historier til Gestapo maatte være taget for gode Varer, og at man — altsaa her i Tyskland — kunde opnaa umaadelige Fordele, blot man smigrede Tyskernes Forfængelighed tilstrækkeligt. Det vilde navnlig være Tilfældet, hvis man samtidig var i Stand til at understøtte Smigeren paa tilstrækkelig effektiv Maade med Bestikkelser.

Ved Afskeden med Gestapo havde man lovet os, at vore Kammerater, som sad tilbage i Tugthuset i Dreibergen, ogsaa skulde blive overført til det Arbejdshus, hvori vi var anbragt. For en Sikkerheds Skyld sendte vi et Par Dage senere et Brev til Gestapo i Schwerin, hvori vi erindrede om deres Løfte. Otte Dage senere ankom vore Kammerater til Arbejdshuset, og det var os en stor Glæde at meddele dem, hvad vi i Mellemtiden havde opnaaet af forbedrede Kaar. Arbejdshuset var placeret i det gamle Slot i Güstrow, paa hvilket Wallenstein og Gustav Adolf i sin Tid havde boet. Det var et pragtfuldt gammelt Renaissanceslot, der dog, som alt andet i Tyskland, var frygteligt forsømt. Vi opnaaede efterhaanden Tilladelse til at tegne Abonnement paa danske Aviser, som de danske Redaktioner var saa venlig at tilstille os paa en saadan Maade, at vi i Güstrow havde Avi- serne kun to Dage senere end Dateringen i Danmark. Fra Røde-Kors modtog vi Pakker, ligesom vi fra vore Familier modtog enkelte Privat- pakker, og vort lille Samfund begyndte at føle sig som en meget velha- vende Enhed i den tyske Elendighed.

Vi arbejdede stædigt videre paa en Forbedring af vore Kaar, og det lykkedes os efterhaanden at indarbejde den Opfattelse, at vi faktisk var Internerede og ikke egentlige Fanger. Vi nød en Særstilling i Arbejds- huset, og vi maatte under ingen Omstændigheder komme i Forbindelse med de andre Fanger. Vor Gaardtur varede omtrent 1 Time, og vi kunde paa Gaardturen ugenert tale sammen indbyrdes. Vi sov 25 Mand i en stor Kældersal, hvortil der var 32 Trin ned fra Gaardspladsen. Ud mod de tidligere Slotsgrave, der havde ligget omkring Slottet, var imid- lertid vore tilgitrede Vinduer placeret i ca. 1. Sals Højde i Forhold til det omkringliggende Niveau.

Med de forbedrede Opholdsbetingelser meldte der sig ogsaa Mulig- heder for Flugt. Vi foretog en Afstemning, og det viste sig, at der paa Holdet var Flertal for at træffe Forberedelse til Flugt. Paa Biblioteket var det lykkedes os at laane en Bog med et udmærket Kort over Byen Güstrow, i hvis Udkant Slottet laa. En Uge igennem skiftedes vi til — 1 Time hver Nat — at holde Vagt, saaledes at vi tilsidst var fuldstændig klar over Vagtposternes Bevægelser paa de forskellige Tidspunkter af Natten. De svære Jernstænger for Vinduerne blev undersøgt, og det blev klarlagt, at de ved Hjælp af nogle Bøjler, som en af Kammeraterne for- arbejdede, samt noget Tovværk kunde bøjes til Side, naar Gitret blev hugget fri af Cementen. Der blev forskellige Aftener holdt Foredrag, hvori der blev givet Oplysninger om, hvorledes man skulde forholde sig under Flugten. Vi havde fra Røde-Kors modtaget Proviant og Tæpper. Det var saaledes muligt for hver Mand at starte Flugten med et Tæppe samt 5—6 kg Levnedsmidler. Det var Planen, at vi alene vilde spadserere om Natten, medens vi om Dagen vilde holde os skjult, indtil vi havde pas- seret den danske Grænse i Sønderjylland.

Da vi havde opholdt os i Güstrow en god Maanedes Tid, fik vi imidler- tid pludselig Ordre om at holde os rejseklar næste Morgen. Det var umu- ligt — trods Bestiklinger — denne Gang at faa at vide, hvorhen Rejsen gik. Mit Indtryk var, at Gestapo antagelig havde opdaget vort Bedrageri og nu vilde sende os hen til en efter Gestapos Mening bedre egnet Plads. Flertallet af Kammeraterne mente imidlertid, at vore Forhold under Tysklands-Opholdet stadig var blevet forbedret, og at vi denne Gang ogsaa vilde kunne regne med en Bedring af vore Forhold. Der var maaske endog Mulighed for, at vi blev overført til Frøslev-Lejren i Sønderjylland. Ved en foretagen Afstemning var der kun 3 Stemmer for Flugt, medens Resten stemte mod Flugtforsøget. Det var en Selvfølge, at man rettede

sig efter Flertallet. Vi var klar over, at der bestod en overvejende Sand-synlighed for, at de Kammerater, der ikke kunde eller vilde flygte, vilde blive skudt, og det var derfor i en saadan Situation det eneste naturlige, at Flertallet kom til at afgøre hele Holdets Skæbne. Af noget af det Sukker, vi havde modtaget fra „Røde-Kors“, kogte vi en stærk Sukkerlage, hvori vi blandede den Cement, vi havde hugget ud for at frigøre to af Jerngitterets Stænger. Med denne Blanding blev Hullet derefter lukket.

Næste Eftermiddag blev vi imidlertid klar over, at vi havde gjort os skyldig i en frygtelig Fejltagelse. Det viste sig, at Rejsen gjaldt Koncentrationslejren Sachsenhausen, ca. 30 km Nord for Berlin. Ankomsten til Koncentrationslejren gav hver eneste Mand paa Holdet et frygteligt Chok.

Vi havde hørt mange Beretninger om Koncentrationslejren, ikke mindst af Tyskerne selv, saa alle vidste udmærket Besked om, hvad der foregik i Koncentrationslejren. For en Udlænding er imidlertid Forholdet det, at ingen Beretning nogen Sinde vilde være i Stand til at skildre, hvor frygtelig en Koncentrationslejr faktisk er. Intet kultiveret Menneske vil nogen Sinde kunne forstaa, hvad Koncentrationslejrens Opgave var. En Tilintetgørelse vilde, hvis det var Formaålet, kunne være foregaaet lettere og under mere „kultiverede“ Former end Tilfældet er her. Koncentrationslejren er Sadisme, den er „Dyrenes Paradis“.

H. L. Clemmensen

RETZOW—MITTELBAU

Af BERGHOLT HOLMGAARD.

Redaktionssekretær Bergholt Holmgaard arresteredes 1943 for illegal Bladvirksomhed, og efter et kort Ophold i Kolding Arrest og Horsørød deporteredes han i Januar 1944 til Konzentrationslejren Sachsenhausen. Ret hurtigt overførtes han til Udekommandoen Heinkel, hvorfra han et halvt Aar senere kom ud paa Rejse og bl. a. opholdt sig i Lejrene Retzow ved Neustrelitz og Dora i Harzen, (Mittelbau).

En Nat ved 12-Tiden i Begyndelsen af Juli 1944 blev jeg brat vækket ved, at hele den Blok, hvori jeg boede paa Heinkel Flyvemaskinfabrikker ved Oranienburg, maatte træde an til Appel, jeg tror, det var fjerde eller femte Gang den Aften. Vi stillede op i den store Hal Nr. 4, hvor vor Blok arbejdede, og oppe paa en Flyvemaskine saa vi vor lille Blokskriver, Jupp, en tysk politisk Fange, der iøvrigt følte sig mere som Franskmand, idet han var fra Rhinlandet. Han var iført blaa shorts og en Dameundertrøje med Broderi og Blonder og holdt i Haanden en maskinskrevet Liste, der viste sig at indeholde Numrene paa en lang Række Fanger, der skulde sendes væk fra Lejren samme Nat, fordi Produktionen allerede var indstillet, sandsynligvis paa Grund af Materialeangel.

Paa daværende Tidspunkt havde jeg et Job som Borer og Forsænker i Flyvemaskinkroppens bageste Del. Jeg havde slet ikke regnet med at blive sendt væk, og stor Forbavselse stod derfor tegnet i mit Ansigt, da Jupp raabte: 75091! Jeg fik først raabt Ja, efter at en af mine norske Kammerater havde skubbet til mig og spurgt, om det ikke var mit Nummer, men derefter fik jeg travlt. Vi skulde væk med det samme, men nede i Blokken laa alt mit Tøj og mine andre Ejendele, der efterhaanden var blevet en hel Del, idet jeg allerede var et lille halvt Aar gammel inden for Pigtraaden og havde faaet en Del Pakker igennem fra Danmark.

Da jeg hverken ejede Æsker, Papir eller Snor, maatte jeg vikle mine

Sager ind i et privat Tæppe, jeg ogsaa havde faaet hjemmefra, og uden om bandt jeg en Gummistrimmel, som en hjælpsom Kammerat stjal fra en Flyvemaskine.

Efter en hastig Afsked med mine norske Kammerater — jeg var eneste Dansker i Hallen og Blokken — marscherede vi afsted, dog kun til den næste Bloks Spisesal, hvor vi sov paa Gulvet om Natten. Næste Morgen marscherede vi 1000 Mand ud af Lejren eskorteret af en Mængde af de værste unge S. S.ere og efter et Par Timers Marsch og Løb i ulidelig Varme og elendigt Fodtøj marscherede vi ind i Koncentrationslejr Sachsenhausen, hvor jeg sidst havde været fire Maaneder forinden. Paa Appelpladsen blev der kommanderet Holdt, og vi blev delt i to Afdelinger paa hver 500 Mand.

Min Afdeling blev lukket inde i Krigsfangelejren, en særlig Afdeling indenfor Hovedlejren, hvor russiske Krigsfanger boede, og her fik vi Lov at opholde os i det fri om Dagen, mens vi om Natten maatte sove stuvet sammen som Sardinier i Tomatsauce paa det bare Cementgulv i henholdsvis Badebarakken og Aflusningsbarakken, 500 Mand i hver, idet der nemlig kort efter kom 500 Polakker til, nyankomne fra Koncentrationslejren Gross Rosen ved Breslau.

Ved Ankomsten til Sachsenhausen var mit Humør ikke det bedste, idet jeg troede, at jeg var eneste Skandinav mellem de 1000 Mand, der blev sendt væk, men da jeg kiggede mig om inde i Krigsfangelejren, fandt jeg til min store Glæde tre Landsmænd og to Nordmænd, der begge havde været med fra Heinkel. Mine danske Venner, der siden fulgte mig gennem endnu fire Koncentrationslejre, var Poul Erdmann fra Randers, Børge Stendal Hansen fra Odense og Henry Werner Jacobsen fra København, og vi blev knyttet sammen i et glimrende Kammeratskab, der hjalp os over mange Besværligheder.

Den første Nat, da vi sov i Aflusningen, lagde vi os seks Mand ovenpaa vore Tæpper og Soveposer, hvori vore Ejendele var, med det Resultat, at de om Natten blev skaaret op med Knive, hvorefter alt spiseligt samt et Stykke Barbersæbe forsvandt. Vi bandede stygt, da vi vaagnede, og haabede paa, at Gerningsmanden ogsaa havde spist Sæben i den Tro, at det var Ost.

I de fire Dage, vi var i Sachsenhausen i denne Omgang — tidligere havde jeg været der en Maaned — lykkedes det os hver Aften ved Bestikkelse at komme ud i Hovedlejren og besøge alle vore mange danske Kammerater, der boede paa Blok 25, en hel skandinavisk Blok, og her

fik vi hver af den danske Tillidsmand udleveret en helt ny, mørkeblaa Skjorte samt et Haandklæde, som netop var kommet fra Røde Kors i Danmark.

Saa kom den Morgen, da vi igen blev sendt væk fra Sachsenhausen — med ukendt Maal. Den ene Nordmand havde organiseret sig ind paa Revieret, d. v. s. Sygebarakkerne, saa vi var kun fem Mand fra Skandinavi- en, fire Danskere og en stor, kæmpestærk, tunghør norsk Fisker fra en Ø udenfor Bergen. Kort før vi skulde afsted, kom saa den store glædelige Overraskelse. Aftenen før var der til hver Dansker i Sachsenhausen kommet to Pakker med Levnedsmidler og Cigaretter fra Røde Kors, og netop som vi var stillet op for at marschere ud, kom Blokældsten fra Blok 25 og den danske Tillidsmand med vore otte Pakker, som naturligvis blev modtaget med stor Begejstring. De var tunge at bære, naar man i Forvejen havde en hel Del Bagage, men vi vidste, hvor uhyre meget de var værd, og iøvrigt fik jeg da ogsaa Hjælp af en Ven, en bulgarsk Sømand, der altid flød ovenpaa i Koncentrationslejrene, fordi han talte ni Sprog flydende.

Vi steg ind i de snavsede Kreaturvogne paa Oranienburg Godsbanegaard og blev stuvet 50 Mand ind i hver Vogn, og den første Time maatte vi alle sidde i Knæbøjning med Næsen ind mod Væggen, fordi den S. S.- Officer, der ledede Transporten, var helt sindssyg af Sadisme. Efterhaanden faldt der dog mere Ro over det hele, og vi kunde sidde lidt bedre, selv om det jo aldrig kunde blive behageligt i en Kreaturvogn, der ikke havde været rensset eller vasket det sidste Par Maaneder.

Da vi efter endt Køretur blev kommanderet ud, stod vi foran en lille Landstation, der hed Ellerholz, men hvor vi befandt os i Tyskland, vidste vi ikke rigtigt, udover at vi var klar over, at vi befandt os ved en Sidebane, der gik ud fra Neustrelitz. Lige bag ved Stationen var store Kornmarker, og langs Vejen, henad hvilken vi marscherede, stod mecklenburgske Bønder og stirrede maabende paa denne lange Række af Fanger, alle i blaa-hvidstribede Sing-Sing-Klæder. Da vi havde marscheret nogle Kilometer, dukkede en stor Flyveplads op, og vi nikkede til hinanden og sagde: Her maa Lejren ligge. Det viste sig ogsaa at være rigtigt. Da vi havde gaaet endnu et Stykke Vej, svingede vi ind til højre gennem en Port og var igen bag Pigtraad.

Vi saa med det samme, at det var en helt ny Lejr, hvor der aldrig havde været Fanger, idet Vagttaarnene i Lejrens Hjørner samt Pigtraadshegnet var helt nyt, ja faktisk ikke færdigt, idet der ikke var Strøm i det

endnu, ligesom den saakaldte neutrale Zone foran det, der markeres af Pigtraad i Spiral henad Jorden, manglede. Det var endvidere paafaldende, at næsten alle de Officerer, der modtog os, tilhørte Luftwaffe, mens man kun saa ganske faa fra S. S. Vi fik Ordre til selv at fordele os i Barakkerne, hvoraf der var fem, d. v. s. der skulde være 200 i hver. De bestod af en lang Korridor gennem Midten med Dør i begge Gavle. Til begge Sider var der Stuer af forskellig Størrelse, ialt 12 Stuer, og i den ene Ende var der to Vaskerum og to Toiletter, altsammen bedre indrettet end i de sædvanlige Konzentrationslejrbarakker. Barakkerne var tidligere benyttet af Flyvetropper, hvilket man saa af Skilte paa Sengene, men iøvrigt var Inventaret meget ufuldstændigt, saaledes manglede der en Mængde Senge, Borde, Stole, Skabe, Madrasser og meget mere. Tæpper fandtes ikke, og Spiseredskaber, Skaale, Tallerkener, Haandklæder, Sæbe og andre Ting manglede helt. Man var tydeligt nok ikke forberedt paa, at vi skulde komme saa tidligt, og det benyttede fire Russere da ogsaa til at flygte om Natten under Pigtraaden, der jo ikke var strømførende. De tre saa vi aldrig siden.

Jeg havde ingen Madras og Tæppe i min Seng den Nat, saa jeg sov paa de bare Bundbrædder, men det var jo ligefrem herligt ved Siden af det Cementgulv, hvorpaa jeg var vant til at ligge gennem den sidste Tid.

Allerede samme Aften, vi var kommet, blev Fritz af S. S. og Luftwaffe-officererne indsat som foreløbig Lagerälteste, d. v. s. Fange-Lejrchef, og vi fik at vide, at der senere vilde komme andre Fanger fra Konzentrationslejren Ravensbrück, hvorunder vi nu hørte, som derefter skulde lede det indre Lejrliv. De kom allerede den næste Morgen, og jeg skal indrømme, at vi Danskere ikke ventede os det bedste af dem, da vi saa de otte Herrer skridte Fronten af. Det, der overraskede os mest, var, at de alle var fuldstændig glatbarberede paa Hovederne, ikke saa meget som Antydning af Haar havde de. I Sachsenhausen kunde alle Tyskere, Danskere, Nordmænd og Hollændere, det vil altsaa sige Germanere, tillade sig at have langt Haar, hvorimod alle andre uden Undtagelse maatte klippes skallet mindst hver 14. Dag, men her var det aabenbart ingen tilladt at have Haar, saa vi skyndte os at stryge Haanden hen over vore Lokker — maaske blev det sidste Gang.

De otte Herrer skulde være Lejrrædste, Blokældste, Køkkencapoe og Læge i Lejren, og det første, de foretog sig, var at tage Folk ud til Arbejde. Da jeg saa, de begyndte paa højre Fløj, sneg jeg mig ned paa venstre Fløj, men den Fidus var der desværre ogsaa andre, der anvendte, saaledes at

det slet ikke blev nogen Fidus, idet jeg kom med 50 Mand ud paa Planeringsarbejde paa Flyvepladsen. Det var nu ikke saa slemt, og jeg nød i hvert Fald den friske Luft og det herlige Solskin. Da vi hen mod Aften kom tilbage, viste det sig, at mine tre Landsmænd ikke var paa Arbejde. De havde gemt sig bedre end jeg og havde alle faaet et prominent Job, nemlig som henholdsvis Stubendienst, Blokskriver og Plejer paa „Sygehuset“, saa de ikke behøvede at deltage i legemligt Arbejde. De havde naturligvis faaet disse Job, fordi de Tyskere, der var kommet sammen med os, havde fortalt om vore dejlige Pakker, og allerede den samme Aften blev jeg hentet af Blokældste fra Blok 3, Karl Diedrich, en berlinsk Droskechauffør sidst i Trediverne, der efter at have afsonet en lang Straf for Ægteskabssvindler var blevet sendt i Koncentrationslejr. Han havde været 11 Aar bag Tremmer og Pigtraad, idet han var blevet arresteret kort efter Hitlers Magtovertagelse forresten ved en stor Fest i Sportspalads i Berlin, hvor Sonja Henie henrykkede Hitler, Hess og de andre Forbrydere med sin Iskunst, og hvor Karl Diedrich ogsaa havde indfundet sig i en af de bedste Loger sammen med sin sidste „Erobring“, som ogsaa skulde tages ved Næsen.

Vor nye Lejrs Navn var Arbeitslager Retzow, og den nærmeste By var Rechlin, der laa lige ved en af Tysklands største Søer, Müritz-Søen. I Rechlin laa Erprobungsstelle der Luftwaffe, der bestod af fem kæmpestore Haller, der laa rundt om en stor Flyveplads, en Mængde andre Fabrikker og Værker samt naturligvis en hel Del Hangarer og endelig en stor Kaserne for Luftvaabnet. Paa den modsatte Side af Lejren laa ogsaa en stor Flyveplads, der hed Lärz, hvor der ogsaa var et Par Haller, en Del Hangarer samt en kæmpemæssig Bunker og en Mængde smaa underjordiske Værksteder, gemt inde i en nærliggende Skov.

Den første Tid, vi var i Retzow, hvor det endnu var Sommer, havde Fangerne det taaleligt. Arbejdet var vidt forskelligt. Der blev gravet og planeret, kørt med Tipvogne, bygget Barakker, lagt Spor ud, læsset Cement og lignende Arbejder. —

I Lejren havde vi en meget stor Kasse, som blev brugt til alskens Affald, og i den sidste Tid, vi var i Lejren, kunde man altid se en halv Snes Mand, der rodede i Kassen for at finde noget spiseligt, en Kartoffel-skrael eller noget lignende. Det var forbudt, og hvis en Blokældste kom, slog han dem, saa de ikke vidste, hvor gamle de var, men saa snart han var væk, kunde man se dem alle oven i Skraldekassen igen, ivrigt søgende.

Naar Fangerne gik hjem fra Arbejde, stjal de Roer langs Vejen og

Bergen-Belsen „Rekreationslejr“. Nærbilleder af Fanger, der har lidt Sultedøden.

↓ Ikke Ligkister, men Transportkasser til Lig.

Koncentrationslejren Landsberg. Løjtnant C. E. Seiller siger til den tyske Civilbefolkning: Kom videre!

spiste dem, som de var, hvilket var Skyld i, at mange blev syge og døde, men Sult kan drive Folk til alt.

De, der klarede sig bedst, var Russerne, der aldrig var bange for at gøre noget ekstra Arbejde for at skaffe sig noget mere at spise. De vaskede Tøj og stoppede Strømper for andre, som fik Pakker, og de ordnede ogsaa i mange Tilfælde Soldaternes Tøj for Madvarer, selv om det naturligtvis var ulovligt. Fingerfærdige, som næsten alle Russerne var, lavede de endvidere Cigaretspidser, Ringe, Træskærerarbejde og andre Smaating, som derefter blev solgt for Brød, Suppe eller anden Mad.

Som jeg allerede har omtalt, var der langt færre S.S.er i vor Lejr, end Tilfældet almindeligvis var i Konzentrationslejrene. Under Kommandanten, Hauptsturmführeren, der ogsaa fungerede som Schutzhafthlagführer, var der 5—6 Feldweblen alle fra Luftwaffe, hvoraf kun Arbejdstjenesteføreren havde med selve Lejren at gøre, mens de andre bl. a. blev anvendt, naar der var Inspektion paa Arbejdsstederne. De enkelte S.S.er, vi havde var i mange Tilfælde frivillige Kroater, og de var alle Sadister, der ofte slog Fangerne med Knipler eller Geværkolber. De første Par Maaneder, vi var i Retzow, var det lige ved at høre til Dagens Orden, at de skød en Mand hver Dag paa Arbejdsstederne, gerne med den Motivering, at Fangerne havde forsøgt at flygte. Sandheden var som Regel, at en Fange var traadt et Skridt ud af Geledet for at samle en Roe op, som var trillet af en Vogn, eller ogsaa skød de bare for at more sig. En tysk Bygmester, der forresten havde siddet en Aarrække i Konzentrationslejr, fordi han havde udtrykt sin Misfornøjelse med de smaa tyske Løvnedsmiddelrationer, blev saaledes dræbt paa denne Maade.

En Dag i Januar 1944 opdagede en S.S.er paa en Arbejdskommando, at Fangerne i Arbejdstiden studerede den voldsomme russiske Fremgang paa et Kort. Det fik ham til at flyve i Raseri, der gav sig Udslag i, at han først kommanderede alle Fangerne til at smide Kapperne, derpaa Jakkerne, saa Slipowerne og tilsidst Skjorterne, hvorefter de maatte arbejde videre med nøgen Overkrop i 10 Graders Kulde.

Vor Hauptsturmführer var en stor Fugleven, og en Dag, da den tidligere omtalte S.S.-Unterscharführer skulde til Neustrelitz for at hente Proviant, fik han Besked om at købe en Kanariefugl, som han ogsaa bragte med hjem. Vi fandt da paa en Krigslist, som lykkedes over al Forventning. Feldwebel Donner lukkede en Dag ubemærket Fuglen ud af Buret, og da Hauptsturmführeren opdagede, at hans lille Yndling var væk, gik Donner straks til ham og sagde, at han netop skulde til

Byen, og at han gerne vilde købe en ny. Han kom tilbage med den yndigste lille Kanariefugl, der sang, saa det var en Lyst, og Hauptsturmführeren var straalende glad, eftersom hans første Fugl sjældent havde aabnet Næbbet.

— Naa, hvad kostede den saa, spurgte Hauptsturmführeren og trak Pungen frem.

— 5 Mark, svarede Donner.

— Hvad? brølede H. tilbage, ist denn so was möglich. Den Fugl, Unterscharführeren købte til mig, kostede 10 Mark.

— Naah, svarede Donner, det er da forresten sandt, die Olle (den gamle Kone) i Fuglehandelen fortalte mig da ogsaa, at der havde været en Unterscharführer hos hende kort Tid før og købt en Kanariefugl til 3½ Mark. For 10 Mark kunde jeg have faaet en Papegøje, der kunde sige „Heil Hitler“!

Og saa bandede H. S.S.-Unterscharführeren langt ind i det hedeste Helvede. Sandheden var, at den første Kanariefugl virkelig havde kostet 10 Mark, og at Donner havde givet 15 Mark for sin Fugl, men selv lagde de 10 ud for at hidse H. op imod U.

En Morgen i Begyndelsen af Februar marscherede vi ud af Lejren i Kolonner paa 50 Mand paa Vej mod Bahnhof Ellerholz, hvor 22 Kreaturvogne ventede paa at transportere os væk.

Rygterne fortalte først, at vi skulde til Buchenwald, hvilket gjorde os ængstelige, fordi der dér var Stenbrud, men iøvrigt havde „Bøgeskoven“ ikke noget daarligt Ry blandt de Fanger mellem os, der havde været baade dér og i alle de andre kendte Lejre: Oranienburg, Auschwitz, Gross Rosen, Eschweiler og Dachau. Det næste Rygte gik ud paa, at vi skulde til Dødslejren Mauthausen, men endelig fik vi med nogenlunde Sikkerhed konstateret, at vi skulde til Harzen, enten til Nordhausen eller Sangerhausen i „die goldene Aue“, en af Tysklands smukkeste Egne.

Vi havde Forplejning, d. v. s. Brød og syntetisk Margarine, med til 10 Døgn, men heldigvis kørte vi kun i 5 Døgn, saa Portionerne blev derved noget større paa det sidste. Posterne, der skulde passe paa os, var til alt Held udelukkende fra Luftwaffe, og vi fik hurtigt Krammet paa de fire, der to og to skiftedes til at sidde i vor Vogn. Det var selv-sagt en mægtig Fordel, at vi kun var 25 Mand i Vognen; derved blev det muligt, at vi alle kunde ligge ned om Natten, mens de i de andre Vogne daarligt kunde sidde ned og sove.

Den første Dag kørte vi kun til Mirow, en Strækning paa 5 Kilometer,

og her blev vi rangeret ind paa Hovedsporet Neustrelitz-Wittenberge. Vi holdt som sagt hele Dagen paa Mirow Banegaard og benyttede Lejligheden til med Posternes Tilladelse — det var aldrig gaaet hos S.S. — at spadserere langs med vort Tog for at sonde Terrænet. En af os, jeg tror det var Poul fra Randers, fik da Øje paa en Ovn, der stod lidt af-sides paa Baneterrænet, og han spurgte da den ene af Soldaterne, om vi ikke skulde „organisere“ den, hvilket Soldaten straks var med paa, og i Løbet af kort Tid fik vi Ovnen op i Vognen, hvorefter vi, stadig med Soldatens Velsignelse, stjal Briketter og Kul fra et Transporttog, der holdt paa et andet Spor. Under hele Turen stjal vi Kul, Koks og Briketter, saa snart vi holdt paa en Banegaard, og Ovnen gik kun ud een Gang, og det var, da vi paa en Banegaard længere mod Syd fik Øje paa en bedre Ovn, som vi straks stjal, hvorefter vi skubbede den anden ud og lod den ligge, hvor den faldt paa Baneskraaningen. Vi havde det dejligt varmt under hele Rejsen, mens der derimod var hændekoldt i de andre Vogne, ogsaa i den Vogn, hvor Soldaterne sov, naar de ikke var paa Vagt. Om Natten sov vi i Tæpper og finske Papirsoveposer, som vi havde stjaalet i Retzow og smuglet udenom Kontrollen.

Fra Wittenberge kørte vi Syd paa, forresten en mægtig Omvej helt ud over Hannover, fordi Jernbanenettet omkring Magdeburg var fuldstændig ødelagt af Royal Air Force. Vore engelske og amerikanske Venner beredte os iøvrigt flere Genvordigheder undervejs. Efter at vi havde passeret Wittenberge, var der omtrent permanent Luftalarm, og da vi en Nat holdt paa Hannoverlinden Godsbanegaard, iøvrigt klods op af et Tog, der udelukkende bestod af Tankvogne med Benzin, bombarderede Englænderne Banegaarden. Det var forbudt at forlade Vognene, og mens det regnede omkring os med Bomber, der lyste op, som var det klar Dag, blev vi liggende i vore Tæpper og Soveposer. Jeg vil ikke lægge Skjul paa, at jeg var angst, selv om jeg ikke viste det, men jeg er sikker paa, at de fleste af de andre ikke mere kendte denne Følelse, og man morede sig højlydt, da min Kammerat fra Odense smøg sig ud af Soveposen og trak sine Støvler paa. „So kaput oder so kaput, dass ist ja scheisssegal,“ sagde Tyskerne, „du er lige lykkelig, enten du bliver dræbt med Støvler paa eller ej.“

Senere stiftede vi Bekendtskab med de amerikanske „Tieffliegere“, der med deres Maskinkanoner skabte meget større Panik end Bomberne. Heldigvis blev vort Tog ikke direkte angrebet, hvorimod Flyverne smad-

rede et andet Tog, der kørte et Par Hundrede Meter foran os. Af en eller anden Grund holdt vi stille under Angrebet, og mens Posterne forlod Toget og laa i nogen Afstand med deres Geværer, maatte vi pænt blive tilbage, og der var da ikke andet at gøre end at vinke kraftigt op til de amerikanske Flyvere, naar de dukkede op over Bakkekammen, saa de kunde se, at vi ikke var Soldater; for om dem vidste Amerikanerne, at de gerne flygtede rædselsslagne, naar der var en Dybflyver i Nærheden.

En sen Nat ankom vi til Nordhausen i Harzen, hvor der ganske rigtig var en Koncentrationslejr indrettet i en stor Garage uden Senge og med een Vandhane til flere Tusinde Mand. Her vilde man ikke have os, hvorfor vi kørte ca. 15 Kilometer tilbage til en By, der hed Ellrich.

Her afventede vi i Toget Dagens Frembrud, og da det var lyst, steg vi ud, stillede op fem og fem og marscherede ind i Arbejtslager Ellrich, en saakaldt Udekommando fra Koncentrationslejren Dora, hvis officielle Navn iøvrigt var Mittelbau, og hvis Postnavn var Koncentrationslejr Sangerhausen, Sachsen, skønt Sangerhausen laa 100 Kilometer borte og i Thüringen.

Vi blev vist meget lange i Ansigtet, da vi marscherede ind i Lejren, i hvert Fald havde vi Grund til det. Omgivelserne havde været saa smukke med pragtfulde Bjerge, hvor Sneen endnu ikke var smeltet, men saa meget mere chokeret blev vi, da vi kom ind i Lejren, hvis Appelplads var belagt med store, skarpe Sten, som det var en hel Kunst at gaa hen over uden at brække Anklerne. Blokkene bestod af ældgamle Gipsfabriksbygninger med Døre, Vinduer og Trapper akkurat som i en dansk Kostald fra forrige Aarhundrede. Mellem Blokkene var der saa pløret, at man sank i til op over Anklerne, og indenfor var der om muligt endnu mere uhyggeligt og rædselsfuldt end udenfor. Om Dagen var der skummelt og mørkt, og om Aftenen brændte det elektriske Lys sjældent paa Grund af Bombardementer, saa Belysningen bestod som Regel af Karbidlamper, hvis Lugt blandede sig med en kvælende Stank af Lig, Roesuppe og noget tredje ubestemmeligt. Hele Vinteren havde der ingen Vand været i Lejren, fordi Rørene havde været frosset, og nu var der kun Vand et Par Gange om Ugen i 5—10 Minutter ad Gangen, fordi Elektricitets- og Vandværker var bombarderet. De fleste gik rundt med et centimetertykt Lag Skidt paa Kroppen i nogle ganske forfærdelig lasede og pjaltede Klæder, der engang havde været blaa og hvidstribede, men hvis Farve nu var helt ubestemmelig.

Vi blev fordelt i Blokkene i alfabetisk Orden. Erdmann kom i Blok 2,

Hansen, Jacobsen og jeg selv i Blok 3 og Nordmanden, der hed Kråkenes, i Blok 10. Der var gennemsnitligt 8000 Mand i Lejren, men der døde 80—100 om Dagen, og i Løbet af 14 Dage afgik over 100 af de 1000, vi var kommet sammen med, ved Døden, alle af Udmattelse og Sult i Forbindelse med den udbredte Sygdom, hvis Navn var „Scheisere“. Der var intet Bad og intet Krematorium i Lejren, saa de nøgne Lig blev hentet hver anden Dag i aabne Lastvogne og kørt til Krematoriet i Dora, der imidlertid ikke kunde klare saa mange Lig, hvorfor man brændte Resten i fri Luft.

Aflusningsanstalt fandtes heller ikke, men engang hver Maaned kom der Aflusningsbiler fra Dora. Vort Tøj og vore Tæpper blev sendt igennem Aflusningen, mens vi maatte løbe nøgne rundt hele Natten i Hundekulde, indtil Aflusningen var forbi. Den foregik altid om Natten, og man maatte selvfølgelig rykke ud til Arbejde næste Morgen Kl. 5—5¹/₂, selv om man ikke havde sovet.

Fra Retzow havde vi Danskere hver medbragt Undertøj, Skjorter, Toiletsager og andre rare Ting, som gennem Maanederne var kommet igennem til os fra Dansk Røde Kors og vore Familier, men her blev alt taget fra os med Undtagelse af eet Sæt Undertøj og een Skjorte samt et Par Strømper med den Motivering, at der i denne Lejr ikke var noget, der hed privat Ejendom. Naar man kun havde eet Sæt, var det jo udelukket at vaske sit Tøj, men iøvrigt tog de ogsaa vore Vaskemidler fra os, og vi tre Mand fik kun Lov at beholde et Stykke Sæbe, en Tandbørste og en Barbermaskine. Det var nok til tre Mand, sagde den tyske Blokældste, der straks viste sig at være af den allerværste Slags, og det siger ikke saa lidt. Et Par Dage senere saa jeg ham gaa rundt i min blaa Skjorte og mine norske Skisokker, saa det passede naturligvis ikke, hvad han havde sagt, at han var tvunget til at aflevere alt ekstra Tøj til Lejrens Beklædningskammer. Rigtigt var det derimod, at vore Medfanger gik rundt i ganske tynde Laser, saa de faktisk ikke kunde undgaa at faa Lungebetændelse, men sørgeligt var det, at ingen af dem fik vort varme danske Undertøj.

Vi havde ingen Levnedsmidler med, da vi kom til Ellrich, og Maden der var den værste, jeg saa i Tyskland. Brød fik vi meget sjældent paa Grund af Transport- og andre Vanskeligheder, og vor Kost bestod derfor kun af en Liter Suppe om Morgen og en Liter om Aftenen. Om Middagen fik vi intet. Suppen var kogt paa frosne Kartofler, der var kørt gennem Kød hakkemaskiner, og rundt i den svømmede smaa og faa Kød-

stumper af ubestemmelig Art. Det meste var Vand, og man maatte altid paa Toilettet 3—4 Gange hver Nat. Een Gang om Ugen fik vi en anden Suppe, der var lavet af en Slags Gryn, og vi syntes, den var god, selv om jeg er overbevist om, at ingen herhjemme vilde spise saa meget som en Teskefuld af den. Var man heldig, spiste man af en Fajanceskaal, men som Regel fik vi udleveret rustne Blikskaale, der kun blev vasket i koldt Vand. Skeer blev ikke udleveret, saa der maatte vi laane os frem, og vi var tilsidst revnende ligeglade med, om Ejermanen havde Tuberkulose, for det gjaldt om at spise Suppen, inden den blev kold.

Vi stod op ved 4-Tiden om Morgenen og rykkede ud paa Arbejdet en Time senere. Arbejdet bestod i at bore Tunneller ind i Bjergene, der blev gennemhullet paa Kryds og tværs for at give Plads til Rustningsfabrikker. Der blev skiftevis boret med Tryklftsbor og sprængt, og et mere usundt Arbejde kan vist næppe tænkes, saa det var ikke noget Under, at Fangerne døde som Fluere. Der blev arbejdet til Kl. 17 om Vinteren, men inden vi var tilbage i Lejren, var Klokken altid henimod 20, og saa risikerede man at skulle staa et Par Timer paa Appelpladsen, fordi Antallet næsten aldrig stemte.

Jeg var saa heldig at faa et Job som Kommandoskriver, og mit Arbejde bestod i at føre forskellige Arbejdslistes. Jeg sad hele Dagen i et opvarmet Skur, men selv uden legemligt Arbejde nagede Sulten een alligevel.

Paa min Arbejdsplads, hvor der arbejdede et Par Tusinde Mand fra to Lejre, Ellrich og Harzungen, traf vi igen Gestapo, men i en ny Form. Paa Arbejdspladsen virkede en Række tyske og polske Fanger som Gestapo-Folk, direkte ansat af det rigtige Gestapo, og deres Opgave var at opdage Tyverier, Sabotage, ulovlige Ophold paa Toiletter o. s. v.

Jeg havde tidligere overværet Hængninger i Sachsenhausen, men ikke saa modbydelige som her. En Eftermiddag maatte vi alle 2000 Mand træde an paa Arbejdsstedets Appelplads, hvor der var rejst en Galge til fire Mand, som Gestapo havde angivet, fordi de havde skaaret en Drivrem i Stykker og brugt Læderet. De fire traadte op paa hver sin Skammel og fik Rebene lagt om Halsen, og derpaa holdt en Obersturmbannführer en Tale til os i typisk Orangutang-Hitler-Stil, hvori han brølede, at de havde nok af os „Strolche“, og at de kunde hænge i Hundredvis af os, hvis de havde Lyst. Derpaa skubbete den tyske Fange, der stod for Hængningerne, Skamlerne væk under Fødderne paa de fire. For at gøre det hele mere modbydeligt, var der en Tværstang, hvor det flere Gange

lykkedes de fire at trække Benene op, naturligvis kun med det Resultat, at Benene blev sparket væk omgaaende. Efter at Hængningerne var fuldbyrdet, maatte hver enkelt af os løbe forbi de fire Lig i en lille halv Meters Afstand med Ansigtet vendt direkte mod de fire hængtes frygteligt fortrukne Ansigter, og hvis en drejede Hovedet væk, blev han slaet i Ansigtet af en S.S.-Mand med en Piskesnert og maatte løbe forbi igen.

De eneste Opmuntringer, vi havde i Ellrich, var de engelske og amerikanske Flyvere, der kom gennemsnitligt 15 Gange hver Døgn og skød og bombarderede i Nærheden. Dybflyverne gik engang lige ned over Arbejdspladsen i minimal Højde, men der blev ikke løsnet eet Skud fra Maskinerne.

Vi opnaaede imidlertid ikke at være mange Dage i Ellrich, for en Aften kom der Meddelelse om, at vi fire Danskere og Nordmanden næste Morgen skulde stille paa den politiske Afdeling i Hovedlejren i Dora. I en hel Vogn for os selv kørte vi sammen med en S.S.-Mand til Niedersachswerfen Banegaard, hvorfra vi spadserede til Mønsterlejren Dora, der viste sig at være den flotteste Lejr i hele Tyskland. Alle Lejrgaderne var belagt med Beton, Appelpladsen med smukke Fliser, ligesom der var Fliser og Kantsten ind til Blokkene. Der var Svømmebassin og rigtig Græs fodboldbane, stort Hornorkester, Biograf, Koncertsal og Bordel, Højtalere i alle Blokkene, som benyttedes, naar der skulde gives en Besked fra S.S. til en bestemt Fange eller Arbejdskommando, eller naar Skrivestuen udsendte en Besked. Om Aftenen var der Radiomusik i Højtalerne. Skrivestue og Arbejdsstatistik var indrettet som moderne Kontorer herhjemme, og Sygehus og Beklædningskammer var rent og moderne, som man ellers aldrig saa det. Lejren laa op ad det skraanende Bjerg, og de øverste Barakker laa inde i en smuk Bøgeskov.

Det følte næsten som at komme fra Helvede i Himlen at marschere ind i denne Lejr, men ogsaa her døde Fangerne som Fluer paa Grund af den elendige Kost. Arbejdet bestod i Bygning af V 3, en 18 Meter lang Raketbombe, som fremstilledes inde i Bjergene. Alle Fanger var „Geheimnisträgere“ og kunde kun komme ud af Lejren gennem Krematoriestorstenen.

Det viste sig, at ogsaa Danskere og Nordmænd fra andre omliggende Lejre var kaldt til Dora, og med de Skandinaver, der var der i Forvejen, blev vi ialt 30, 19 Nordmænd og 11 Danskere. De 7 nye Danskere var Peter Schultz, Aarhus, Sigfred Larsen og Georg Møller, Aalborg, Julius Nielsen, København, Robert Larsen og Melbye Schultz, Odense, og Niels

Larsen, Randers. Schultz og Sigfred Larsen var kommet til Sachsenhausen sammen med mig fra Horserød, og vi havde et hjerteligt Gensyn, efter at vi ikke havde set hinanden i over et Aar. Desværre fik vi den sørgelige Meddelelse, at en Bekendt af os, Revisor Rasch, Randers, et Par Dage før var død i Nordhausen.

Og saa oprandt da den Dag, da vi 30 — de første, der forlod Dora i levende Live — i Niedersachswerfen entrede en ungarsk Personvogn og kørte til den skandinaviske Samlingslejr i Neuengamme ved Hamburg, hvorfra Hjemrejsen til Danmark jo skete.

Bergholt Holmgård

PAA UDEKOMMANDO I HAMBURG

Af MOGENS HØIRUP

Skolebestyrer Mogens Høirup, blev arresteret 6. Oktober 1944 som Leder af en Militærgruppe. Efter et Ophold i Kolding Arrest og i Frøslev-Lejren deporteredes han til Neuengamme 12. Januar 1945, hvorfra Turen gik til Hamborg. Hjemrejsen foregik over Neuengamme—Sverige.

Jeg blev taget af Gestapo d. 6. Oktober 1944 paa mit Kontor. To Mand, den ene talte perfekt Dansk, og den anden beholdt truende højre Haand i Jakkelommen, traadte brøstigt ind, medens jeg telefonerede. De spurgte, om jeg var Skolebestyreren, og det kunde jeg jo ikke saa godt nægte. Resultatet blev saa, at jeg maatte tage med til Kolding. Jeg havde fornærmet en ældre, tysk Officer; men det var kun en ren og skær Rappportsag, saa naar jeg havde afgivet Forklaring, vilde de køre mig hjem igen.

Vel ankommet til Staldgaarden, Tilbygningerne til Koldinghus, efter en forrygende Køretur, oplyste d'Herrer mig frejdigt om, at de havde løjet for mig. Det drejede sig ikke om en Fornærmelse, som de havde sagt, men derimod om en Anklage for at være i Besiddelse af Vaaben og Sprængstof og for Organisering af Modstandsbevægelse.

Det blev — for at gøre en lang Historie kort — til et længere Ophold i Kolding Arrest og til en Række Forhør. Mit Tilfælde viste sig kun at være en lille Del af en stor Aktion mod Sydjylland, hvor hele Modstandsbevægelsen i disse Dage blev trevlet op.

Efter en „Himmelfartstur“, en Tur hvor vi Fanger maatte køre med i en Vogn, der indgik i de tyske Militærtransporter paa Jernbanen, blev vi saa en Dag sendt til Frøslev.

Vi rystede, da vi om Natten blev ført ind i Lejren, der laa gemt bag Pigtraad og Vagttaarne med spillende Lyskastere; men vi opdagede til vor Glæde hurtigt, at Frøslev var et lille Paradis i Forhold til Kolding.

Her fik vi nemlig dejlig Mad og nok af den — det var ikke Tilfældet i Kolding — og endelig kunde vi slippe for den trange Celle og færdes ude i fri Luft.

Her er imidlertid ikke Stedet til at berette om Frøslev, kun skal det nævnes, at jeg fik mange gode Venner i dette lille demokratiske Samfund, hvor vi alle, uanset Stilling og Titel var dus. Noget af det, jeg tydeligst mindes, var Juleaften. Der var en ganske egenartet Stemning over den store Spisesal, der kun oplystes af Juletræets smaa Lys. Lejrens udmærkede Kor traadte frem og sang nogle Julesalmer. Det lød smukt og betagende, og vi, der sad og lyttede, opdagede nu, som saa ofte under Fangenskabet, at vi vist i Grunden aldrig rigtig havde tænkt nærmere over Teksten. Nu virkede disse aktuelle Ord overvældende:

Sorg er til Glæde vendt,
Klagen endt!

Vi ventede faktisk Freden hvert Øjeblik, Optimister som vi var. Næppe et Øje var tørt, og Tankerne gik paa Vandring til dem derhjemme. . . .

Ligeledes glemmer vi fra Barak 11 ikke Pastor Kvistgaards Aftenandagter; han kunde i sin rige Menneskelighed altid finde noget at trøste os andre med. Og vi havde jo Tysklandstransporterne hængende over Hovedet som et Damoklessværd.

Og saa en Nat, det var den 12. Januar Klokker 4 om Morgenen, blev vi kaldt op til Appel ude paa Gangen. Ind skred et Par S.S.er og Lejrens danske Leder Kaptajn Digmann, og saa blev der raabt en Række Navne op. Opraabet skete i alfabetisk Rækkefølge, og man aandede lettet op, naar Oplæseren gled forbi ens Bogstav i Alfabetet. Men da Ø var naaet, begyndte han minsandten forfra igen, og saadan gik det nogle Gange. Man kunde ikke være rolig, før d'Herrer gik. Det var en aandelig Tortur, og vi krympede os under den.

Saa blev ens eget Navn læst op med Fødselsdato og det hele. Der stod man! For mit Vedkommende spaltet i to Dele, en, der konstaterede Faktum og stivnede i Rædsel, en anden, der med en vis Portion Nysgerrighed undersøgte, hvordan det virkede paa den første. — Naa, saadan følte det altsaa at blive udtaget til Tysklandstransport! Vi havde jo flere Gange overværet Udtagelse til tidligere Transporter. De udvalgte gik roligt og med rank Holdning ned paa venstre Fløj for at afvente videre Ordre. Tyskerne skulde ikke have Fornøjelsen af at se dem ængstelige eller nervøse.

I den halve Time, vi nu fik til at pakke i, fik vi et overvældende Indtryk af det Kammeratskab, der herskede mellem de fleste i Lejren. En Mand kom stikkende med sine Støvler: „Vil du ikke hellere have disse her? De er bedre end dine; men dem kan jeg sagtens klare mig med her i Lejren.“ En anden kom med en varm, strikket Trøje: „Jeg kan sagtens klare mig uden, jeg har allerede skrevet efter min Skindvest.“ Vi blev overvældet af den Strøm af 80 pCt. Sæbe, Barbersæbe, Stoppegarn og alle mulige andre Ting, man bragte os. Ikke mindst Tobak! „Det er godt at have at „organisere“ med dernede,“ sagde man og afleverede med et Smil sin sidste Rygelse. — Vi siger Jer Tak. Det var dejligt at mærke.

Engang ud paa Formiddagen blev vi saa læsset paa Lastbiler og kørt over til den tyske Grænsestation, hvor en Række Kreaturvogne var kørt op. Jeg har ofte passeret den tyske Grænse, men denne Overgang en Vintermorgen, hvor Rimfrosten havde pudret alt, og Vejen var glat som et Spejl, glemmer jeg aldrig. Det kunde jo ikke undgaas, at man tænkte: „Mon det er sidste Gang, du passerer den dansk-tyske Grænse?“

Da vi kom op i Vognene, viste det sig, at der hverken var Bænke eller Halm. Vi blev derfor glædeligt overrasket, da en Underofficer kom hen til Vognen og spurgte, om vi ønskede noget Halm. Det gjorde vi naturligvis, og saa opfordrede han os til at samle en halv Snes Kroner ind i hver Vogn, saa skulde han skaffe Halm. Underofficeren fik Pengene, og vi fik — to Knipper Halm — som de to ledsagende S.S.er for øvrigt bemægtigede sig Størstedelen af. — Og saa gled vi sydpaa.

Da vi først var kommet i Gang, viste det sig hurtigt, at vi ikke havde tabt Humøret. Ja, paa en Maade følte vi os ligefrem lettet. Nu var vi i hvert Tilfælde fri for det knugende Tryk, som Truslen om Transporterne førte med sig. Vi var ganske vist paa Vej mod noget ukendt, men dermed var Bunden saa ogsaa naaet.

Det varede derfor ikke længe, inden vi forsøgte os med en lille Sang. Jeg tror, det var „Jyden han er stærk og sej.“ Og lidt senere var der en eller anden, der fandt en Mundharpe frem, og saa blev der jo rigtig Liv i Tingene.

Da vi ud paa Aftenen naaede Hamburg, og Mørket var faldet paa, blev vi rangeret ind paa et Sidespor. Her skulde vi saa tilbringe Natten. Vi laa og smaafros i den utætte og ildelugtende Vogn. Enhver havde sine egne Tanker, og de havde rimeligvis for længst atter passeret Grænsen i modsat Retning og befandt sig nu i Danmark rundt omkring i de mange smaa Hjem. Stilheden blev brudt af en stor og lidt brovtende

Fyr, der hele Dagen havde været fremtrædende og ført Ordet. Han havde flere Gange irriteret mig en Del. Nu spurgte han med lidt grødet, fremmed Stemme, om der ikke var en, der kunde bede Fadervor, for det var jo dog en alvorlig Stund denne. — Der var ingen, der svarede. Vel nok fordi de andre, ligesom jeg, ikke rigtig var klar over, om han vilde gøre Grin med os. Saa bad han selv. Stemmen rystede, og det kneb at faa Ordene frem, men han fik sig stammet igennem det: „Fader vor, du som er i Himlene...“ — Jeg har næppe været saa grebet i en Kirke.

I Neuengamme blev vi modtaget med „Alte Kameraden“, spillet af et 30 Mands Harmoniorkester, hvis Deltagere og Dirigent ogsaa var Fanger. Det gjorde et ubeskriveligt Indtryk paa os med denne muntert klingende Musik og saa de Hundreder af blege, udmagrede Ansigter, der trykket op mod Traadvævet ind til Appelpladsen fulgte os med Øjnene. Dybtliggende mørke Øjne, der talte et tavst, men tydeligt Sprog om Lidelser og Nød.

Og saa fulgte den oprivende Proces med Aflusning, Klipping og Ragning over hele Kroppen. Jeg fik et lille Blikskilt med Nummeret, 69122, fik udleveret noget elendigt, snavset og ildelugtende Tøj, som slet ikke passede, og saa var jeg klar til at optages i Lejren.

I Neuengamme blev vi imidlertid kun nogle Dage, saa blev vi udtaget til en Kommando eller Transport. Vi var ikke klar over, om vi skulde være glade eller frygte det nye. Som altid, naar det drejede sig om en af Tyskernes Foranstaltninger, var det umuligt at faa nogen klar Besked. Selv da vi var proppet ind i Vognene paa den lille Lokalbane, der førte ind til Lejren, var der ingen, der vidste Besked med, hvor Turen gik hen.

Det blev imidlertid til Hamburg. Og da Vognene stoppede, holdt vi ud for en af de store, treetagede Lagerbygninger midt i Hamburg Frihavn, paa en Kaj, der kaldtes Dessauer Ufer. Efter en meget kold og langvarig Appel blev vi ført op i den ca. 100 m. lange Bygning, helt op i øverste Etage. Og saa stod vi i et Rum, som jeg vil anslaa til at være ca. 20 m. bredt og 50 m. langt. Paa begge Endevæggene var der et Par Vinduer uden Glas, og da Døren ikke kunde lukkes, var der isnende koldt. En strid Vind peb os konstant om Ørerne. Rummet var, ved to Rækker svære Afstivningsbjælker, delt i 3 Afdelinger, hvoraf den midsterste var den bredeste. Til højre og venstre var Pladsen optaget af Toetagers Køjer eller Soldatersenge, og Midterpladsen var opfyldt

af en Række Borde og Taburetter, der dog ikke gav Plads nok til de ca. 400, vi var i „Blokken“, den tyske Betegnelse for en Barak eller, som i vort Tilfælde, et stort Lokale. Dessauer Ufer begyndte med to Blokke, men endte med 7 eller 8 i Løbet af den Maaned, vi var der — et Forhold, der bl. a. skyldtes Evakueringen af Konzentrationslejrene i Polen og Østtyskland.

Den nordligste Ende af den Bygning, som nu skulde være vort „Hjem“, var en stor Ruindyng, og længe varede det jo ikke, før vi fik Underretning om, at der laa mange Lig under Ruinerne. Lig af Fanger, der var omkommet under et tidligere Bombeangreb, og som ingen bekymrede sig om at faa fremdraget, identificeret og begravet.

Vi fik saa tildelt Senge. Der skulde ligge to Mand i hver Seng, og hver Mand fik udleveret et tyndt, klamt Tæppe. Jeg tør antyde, at vi frøs, indtil de mange Mennesker fik Blokken lunet lidt op. Ganske vist fandtes der en gammel Kakkellov, men den havde ikke Skygge af Chance for at sætte Temperaturen blot 2 Grader op, selvom der havde været noget at fyre med.

Dagplanen saa saaledes ud: Vækning ved Fløjtning Kl. ca. 5. Naar jeg skriver ca., betyder det, at det kunde variere. Hvis man f. Eks. var utilfreds med vores Sengeredning, blev vi vækket mindst en Time før normalt, og den Tid blev saa benyttet til at glatte de uformelige Straasække ud og brede Tæpperne over, saa disse udgjorde en fuldkommen glat Flade — en Opgave, der var umulig for en Begynder. Det var en farlig Sag, hvis der fandtes en eneste Fold, for det var ensbetydende med Prygl med en Gummiknippel.

Morgenmaden bestod af en Sjat tynd, brunlig Vædske, som kaldtes Kaffe. Vilde man have noget at spise til, maatte man gemme det af Aftenrationen. Men ofte snød de os for Kaffen, saa vi slet ingenting fik. Saa var der Appel, hvor vi stillede op „zu fünf“, og naar vi saa var talt op, gik de Arbejdshold, vi efterhaanden blev inddelt i, til deres Arbejdspladser.

Klokken ca. 12 var det Middag. Middagsmaden blev indtaget paa Arbejdspladserne, hvis man da ellers fik noget. Der fandtes nemlig den mærkelige Ordning, at de, der arbejdede paa Fabrikker o. l., fik ca. $\frac{3}{4}$ Liter varm og ret god Suppe af Fabrikkens Ledelse, medens de, der arbejdede ude paa Jernbanelinjerne, ikke fik det ringeste. Som Følge af denne Ordning var der vildt Slagsmaal og Forvirring ved Morgenappellen, hvor vi stillede op i Arbejdshold, fordi alle vilde forsøge at snyde

sig ind paa de Hold, som fik Middagsmad. Den tyske Ledelse gjorde sjældent noget ved dette, de havde nemlig ikke det ringeste imod, at vi blev Uvenner med Polakkerne, Belgierne og Russerne, tværtimod! Jo større Had, der kunde skabes, desto bedre!

Der var stor Mangel paa Skaale til at spise af, og dette Forhold medførte Ubehageligheder, som for os Danske var noget af det allerværste. Resultatet blev nemlig, at vi spiste i Hold, og at første Hold skulde aflevere Spiseskaalen til andet Hold o. s. v. Vi stod saa opstillet paa Række og modtog Skaalene, efterhaanden som de forskellige blev færdige med at spise. Der var ikke Tale om, at vi kunde faa Lov til at vaske Skaalene lidt af. Vi maatte modtage dem, som de var, og vi kunde let risikere, at Manden, som vi fik den fra, var fuld af Bylder og vædskende Saar, eller ogsaa at modtage Skaalen fra een, om hvem vi vidste, at han havde Dysenteri.

Aftensmaaltidet blev indtaget, naar vi vendte tilbage til Blokken mellem Klokkerne 18—19. Den bestod af en temmelig uspiselig Suppe, der var kogt paa Hvidkaal, Rødkaal eller Kaalrabi. Der skulde stort Held til at finde en Stump Brusk eller Kød, saa Fedtstof var der intet af. Desuden fik vi et Stykke Rugbrød, der omtrent svarede til 5—6 Skiver, som vi kender dem, en Smule Margarine, der for øvrigt var aldeles ufordøjeligt, og lidt Pølse eller Ost. Osten var ogsaa et Kunstprodukt og indeholdt ingen Næring, kun lidt Smagsstof. Disse Oplysninger om Margarine og Osten fik jeg af en af mine Venner, en hollandsk Læge, der virkede ved Pasteurinstituttet i Paris. Og Klokkerne 21 var det saa Sengetid.

Nu vil De, min Læser, maaske nok sige: „Jamen, det var jo ikke saa galt.“ Og det var det maaske heller ikke, hvis vi havde haft stillesiddende Arbejde; men vi var i frisk Luft fra Morgen til Aften og maatte bortset fra Arbejdet gaa 6—8 km. Det var dog ingen Sag, saa længe vi fik Suppen om Middagen. Men da denne ved en Forordning pludselig stoppede over hele Linjen, begyndte det at gaa galt, idet vi ernæringsmæssigt gik ned under det absolutte Minimum. Nu burde Rødekorspakkerne jo være en Selvfølge, men vi fik dem ikke de første 4—6 Uger. Det skal siges med det samme, at det var kynisk Beregning fra S.S.ernes Side, naar vi ikke fik Pakker, thi der var Masser af Pakker i Neuengamme, og vores Lejr havde daglig Forbindelse med Moderlejren. I Neuengamme fik Nordmændene og Danskerne deres Pakker, men Udekommandoerne fik derimod sjældent eller aldrig nogen.

Vi havde imidlertid en modig Mand i vore Rækker, og han dristede sig til at spørge en af S.S.erne om, hvorfor vi ikke fik Pakker. „De kan da sige Dem selv,“ svarede S.S.en med et kynisk Smil, „at først skal en Del dø — de, der ikke er stærke nok!“ Og mange døde tappert og uden at kny, godt og vel 30 af ca. 150. Dels som Følge af Sult og Vitaminmangel og deraf følgende Mangel paa Modstandskraft, dels fordi de i denne graa Haabløshed tabte Humøret og Modet, og endelig paa Grund af den legemlige og aandelige Tortur, de var underkastet.

Lejrenes disciplinære Opbygning var overalt den samme. Øverst stod Lejrens almægtige Kommandant, under ham en Række mer eller mindre høje S.S.er. Dernæst fandtes en Lagerälteste, en af de ældste Fanger, der havde Ansvaret for Lejrens daglige Administration, og under ham igen en Række „Kapo“er. Navnet „Kapo“ er en Forkortning af *Kameradliche Polizei*; men det kan fastslaas straks, at der absolut ikke var noget kammeratligt ved disse Herrer, der fortrinsvis var udvalgt blandt de største Forbrydere blandt Fangerne og udvalgt af S.S.

Under „Kapo“erne stod atter Forarbejderne, d. v. s. almindelige Arbejdsledere, der havde et Hold Fanger eller Häftlinge under sig.

Straffesystemet prægedes af en uhyre Vilkaarlighed, ikke mindst Straffens Størrelse i Forhold til Forseelsen. Men her havde vi Skandinaver et Fortrin fremfor andre Nationer; vi fik færre Klø og i det store og hele bedre Behandling.

Den korporlige Straf bestod i Pisk eller et vist Antal Slag bagi med Gummiknippel og blev enten tildelt af Blokälteste, en af „Kapo“erne eller en S.S. — Hvis Straffen var fastlagt til 25 Slag, saa faldt disse i nøjagtigt Antal i Bagdelen. Men blev en Fange grebet i noget alvorligt, saa Straffen kom rent spontant, saa blev Slagene tildelt, hvor det nu kunde passe sig, ledsaget af raa og brutale Spark, der ofte først stoppede, naar Delinkventen var bevidstløs. 25 Slag var en meget almindelig Straf, og den laa paa Grænsen af det udholdelige. Efter det 10.—15. Slag holdt Offeret som Regel op med at klage sig, og ved 25 var han oftest halvt bevidstløs, 50—75 Slag kunde let betyde Døden, fordi Nyre og andre Organer simpelthen blev knust eller slaaet løse.

Men i øvrigt regnede Knippelslagene ned over os fra Morgen til Aften i en jævn Strøm, mest vel nok fordi de Folk, der slog, godt kunde lide det. „Kapo“erne var f. Eks. ofte Voldsforbrydere eller Mordere og var saa raa og brutale, at det trodser enhver Beskrivelse. Der var ingen Pardon, fordi den paagældende Fange var gammel eller dødssyg; han blev ofte

slaaet, til en naadig Død gjorde en Ende paa hans Lidelser. Mange Fanger bærer Mærker for Livet i Form af udslaaede Øjne eller Tænder, røde skæmmende Ar, Brok eller brækkede Ribben.

Som Eksempel paa psykisk Straf kan jeg nævne følgende: En Lørdag Eftermiddag fik vi den Besked, at der ikke skulde arbejdes om Søndagen. Vi blev jublende glade, saa kunde vi maaske faa sovet ud. Det var nemlig paa et Tidspunkt, hvor Luftalarmer gjorde, at vi først kom i Seng Kl. ca. 12, og da vi atter skulde op Kl. 4—4¹/₂, var vi meget medtagne af Mangel paa Søvn. Søndag Morgen fik vi saa en anden Besked. Vi skulde i Bad og til Aflusning. Det var stærkt tiltrængt; jeg havde Dagen før i min Skjorte fanget omtrent 50 store, modbydelige Kroplus. Vi stillede derfor op og marcherede i 1¹/₂ Time ind mod Hamburgs Centrum. Vi saa, at store Kolonner af Fanger fra andre Lejre stiledede mod samme Maal, og endelig stod vi opstillede foran en 20—30 m høj Bygning uden Vinduer og helt af Cementbeton.

Gennem en bred Dør begyndte Indmarchen. Der gik 500 ind — 1000 — 2000 — 5000, een ustandselig glidende Strøm. Men ingen kom ud! — Her var noget galt.

Pludselig løb der en Bevægelse gennem Rækkerne: „Det er Gas! Vi skal gasses!“ — Vi stod som forstenede. Selvfølgelig, der var Forklaringen. Tusinder ind og ingen ud. Vi havde af Kammerater fra andre Lejre hørt saa meget om Gas; nu skulde vi selv prøve det. Da Turen kom til os, blev vi lukket ca. 1000 Mand ind i et Rum paa Størrelse med en Gymnastiksal; vi stod pakkede som Sild i en Tønde. Jeg havde, da vi gik ind, bemærket, at Dørene var gastætte, og havde med den skarpe Iagttagelses-evne, man ofte har i en saadan Situation, fæstnet mig ved de mest lige-gyldige Smaating. For Eksempel at en Mands Fod, en Mands Skikkelse i en Vægdekoration var unormal stor, og at en Kammerat havde en Byld i Nakken, som burde klemmes ud. — Mærkelige Bagateller, naar man tager i Betragtning, at vi var klare til at dø i Løbet af nogle Minutter.

Nu gik alle Tyskere ud, og Dørene blev lukkede. Jeg stod anspændt og ventede at høre den hvislende Lyd af indtrængende Gas, men der skete overhovedet intet. — Efter en halv Times Forløb var Luften saa daarlig, at flere besvimede. Da min Sidemand fik en Arm fri, forsøgte han at rive en Tændstik. Det viste sig umuligt, Luftens Iltindhold var saa ringe, at Forbrændingen ikke kunde finde Sted.

Nu kom en Del civile og militære Tyskere ind med forskellige Regi-

streringsapparater og noterede en Række Tal ned. Saa blev Dørene atter lukkede. —

Da det hele var overstaaet, viste det sig, at det, vi havde været med til, var en Belastnings- og Kapacitetsprøve for Hamburgs nyeste Luftbeskyttelsesbunker. At det ogsaa havde været en Belastningsprøve for vore Nerver, interesserede ikke Tyskerne.

Jeg kom paa Sygehus eller Revier, som Tyskerne kaldte det, med dobbeltsidet Lungebetændelse. Da jeg kun kunde præstere 39° Feber, fik jeg et Spark af Revierets Kapo. Svimmel og elendig som jeg var, blev jeg saa udtaget til sammen med to Polakker og en Hollænder at gøre rent i de uhumske Luftbeskyttelseskældre under Blokken. Da jeg daarligt kunde staa, var det mig umuligt; men i øvrigt var alt mig nærmest ligegyldigt. Den Kapo, der slæbte af med mig, sagde: „Naa, De er sygl Det skal vi snart faa pillet af Dem.“ — Og saa gav han mig et Skub, saa jeg faldt over mod Muren og slog Hovedet. Her laa jeg endnu, da en anden Kapo kom forbi. Ham lykkedes det mig at bestikke med en Pakke Cigaretter, som jeg havde haft med fra Neuengamme, og som jeg ikke selv kunde tillade mig at ryge — Cigaretter var vort eneste Bestikkelsesmiddel. Han hjalp mig saa paa Revieret, hvor en ny Pakke overbeviste Kapo'en her om, at jeg virkelig var værdig til Indlæggelse. Jeg blev lagt i Seng til en Belgier, der var fyldt med ildelugtende, vædskende Saar. Navnlig hans Ben og Fødder var medtagne. Af Forbinding brugtes kun Papir, som Materie og Blod straks gennemtrængte.

Det var ikke morsomt om Natten at vaagne op og opdage, at man havde ligget med Ansigtet op til Sengekammeratens Ben, idet vi laa i hver sin Ende af Sengen af Pladshensyn. Det var en ubeskrivelig, sødlig, kvalmende Forraadnelseslugt, der stod ud fra de vædskende Saar.

Rummet, vi laa i, var meget mørkt, og Stanken var næsten uudholdelig. Dysenteripatienterne kunde ikke naa ud paa Toilettet og benyttede derfor en gammel Marmeladespand, der stod neden for Sengen. Ofte naaede de ikke engang saa langt. Saa skete det i Sengen, og Resultatet løb gennem Madrassen ned til Patienterne nedenunder. Da dette hændte for min Kammerat i Køjen oven over mig, fik jeg ved Hjælp af et Par Cigaretter tildelt en Overkøje. Men smittet var jeg aabenbart blevet alligevel, idet jeg kort Tid efter selv fik Dysenteri.

De mange Luftangreb bevirkede, at Vandtilførselen ofte var afbrudt, og derfor stod det meget daarligt til med Hygiejnen. Der var Perioder paa en Uge, hvor vi ikke saa Vand. I øvrigt blev vi kun vasket, hvis vi selv

kunde gaa ud i Vaskerummet, og det var der naturligvis mange, der ikke kunde. Der fandtes ganske vist to Sygepassere, men den almindelige Mening var nu, at de kun plejede deres egne Interesser; der var ikke megen Hjælp at hente hos dem. Paa dette Revier døde mange, ogsaa Danskere.

Medikamenterne bestod af to Slags Piller, hvide og røde, og det er tvivlsomt, om de overhovedet havde nogen Virkning.

En Snæs af Patienterne havde Tyfus. Dem blev der slet ikke gjort noget for, næppe lidt Vand kunde de faa, da ingen vilde nærme sig dem. Ofte laa der 5—6 Lig i Sengene, og de blev først fjernet, naar Kapoen pryglede et Par Russere eller Polakker til at bære dem ned i Ligkammeret i Kælderen. Da de arme Bærere ikke kunde blive rensede efter en saadan Tur, var det næsten en Dødsdom at blive udtaget hertil.

Det hændte en Dag, at der var kommet Uorden i dette Ligkammer, hvor de nøgne Lig blev stablet op. To Danskere blev udtaget til at omstable den uhyggelige Dynge — jeg tror, at der var ca. 40 — og kontrollere Numrene, der med Blækstift var skrevet paa Brystet. De underste Lig var i en saadan Tilstand, at de faktisk ikke kunde flyttes. Det var intet Under, at vore to Folk var syge og blegnæbbede, da de atter kom op i Blokken.

I Forbindelse med dette kan jeg nævne, at vi en Dag fik en mindre Transport fra en Udekommando hjem til Lejren. De var saa udmagrede, at de daarligt kunde slæbe Benene efter sig. De stærkeste af dem gik med nogle lange Ruller sort Mørklægningspapir paa Skulderen. En af Fangerne faldt og tabte sin Pakke, og da han atter kom paa Benene og fik Rullen paa Plads, hang der et blaaplet Hoved og dinglede paa en fuglemager, tynd Hals fra den ene Ende af Rullen. En ældre Mand, der atter og atter snublede og faldt, bar sin egen Søn. Det havde S.S.erne tvunget ham til, skønt han slet ikke havde Kræfter nok.

Ved en anden Lejlighed saa vi en S.S.er sparke et Lig ned fra en 2 m høj Cementplatform. Den paagældende var død fem Minutter før under Morgenappellen og var lagt op paa en Platform, der løb langs hele Bygningen. Nu laa han i Vejen for S.S.eren. Det løb os koldt ned af Ryggen, da Ligets Hoved ramte Stenbroen efter Faldet. „Saadan skal de ha' det,“ raabte S.S.eren med en ubeskrivelig raa Latter.

En Dag, medens jeg endnu laa paa Revier, fik vi Besked paa, at alle Danskere i Lejren skulde flyttes til en anden Lejr. Ogsaa Revieret skulde flyttes. Dette var i øvrigt en Gang før blevet tømt ved en saadan Flytning til en ren S.S.-Lejr i Hamburg-Sparlingstrasse. Skandinaverne blev

videreflyttet til Neuengamme, Resten fik en Indsprøjtning med Benzinsprit. Den var hurtigtdræbende, og det var saa let! Denne sidste Oplysning stammer fra en ung S.S.er, som jeg talte med. Vi var derfor ikke glade for Flytningen. Vi skulde ganske vist til noget, der hed Bullenhusdam, en tidligere Skole; men ingen vidste jo, hvad der ventede os der. — Vi blev saa uden nævneværdigt Tøj bragt ned paa en aaben Lastbil og fik en Køretur paa en $\frac{1}{2}$ Time i bidende Kulde. Jeg troede ærligt talt, at den Køretur var blevet min Skæbne, for jeg havde høj Feber. Men jeg klarede den altsaa, og det gjorde de andre ogsaa.

I den nye Lejr skulde vi afluses. Alt Tøj blev afleveret, og saa blev vi overhældt med en Spand koldt Vand ude paa Toilettet. Vinduerne stod vidaabne, og vi stod i bare Ben paa Cementgulvet. Haandklæder fandtes ikke, men den isnende Gennemtræk tørrede os jo efterhaanden. Saa blev Tæpper og Madras oversprøjtet med en Desinfektionsvædske, saa de blev fugtige, og saa kunde vi selv kravle i Seng!

Revieret her var noget bedre end i Dessauer-Ufer; det var dog noget i Retning af et Sygehus her. Vi fik Ordre til at brede det ene Tæppe over Madrassen som et Lagen, og saa havde vi kun et tyndt Tæppe at dække vor Nøgenhed med. — I Guder, hvor vi frøs! Aldrig har jeg drømt om, at man kunde fryse saadan. Jeg anede ikke, hvordan jeg skulde faa den næste Time til at gaa. Men Tiden gik — og ogsaa det kom jeg igennem.

I denne Lejr havde vi en dansk Læge, Dr. Gregers Jensen fra Nordborg. Hvor var det dejligt at tale med en Læge, at blive behandlet som Patient — og hvor Lægen var interesseret i ens Ve og Vell! Gregers Jensen hjalp mange Mennesker og udførte i det hele et stort og uegennyttigt Arbejde. Vi er mange, der skylder ham Tak, ikke mindst for hans Ro og Evne til at trøste andre, for Trøst var ikke mindre tiltrængt end Medicin.

I den nye Lejr fik vi adskillige Røde Kors-Pakker. Men vi var ogsaa bagefter og fik derfor 3 Pakker i Løbet af een Uge, og dem var vi jo slet ikke i Stand til at bruge. Det var bittert at tænke paa, at mange Menneskeliv kunde være blevet reddet, hvis Fordelingen af disse Pakker havde været jævn. Men saadan ønskede Tyskerne det altsaa ikke. —

Da vi i Frøslev blev udtaget til Transport, kom Barakkens Læge, Dr. Bastrup-Thomsen, hen til mig og stak mig nogle Blytuber eller Blyrør, der var tilloddet, i Haanden. — „Tag dem med,“ sagde han, „det er Sulfatiasol.“ Jeg indvendte, at dem fik vi aldrig ind i Lejren dernede. —

„Jo, det gaar let,“ sagde Baastrup-Thomsen, „I tager blot en Tube hver og anbringer den i Endetarmen; der finder de næppe paa at søge.“ Doktoren fik Ret, og hans lille Eksperiment reddede i hvert Fald een Dan-skers Liv foruden mit eget. I Forbindelse hermed kan jeg berette om en lille uhyggelig Oplevelse.

Den omtalte danske Kammerat laa paa Revieret med voldsom Lun-gebetændelse. Han havde sendt Bud efter Sulfatiasol, men vi maatte ikke selv komme ind paa Revieret, og gav vi det til Sygepasserne, vilde vores Mand aldrig se noget til det. — En Aften, da det var blevet mørkt, tog jeg saa Chancen og listede mig op til Revieret. Dette var indrettet i et Hjørne af det store Rum og skilt fra med Brædder, men det øvrige Rum henlaa i buldrende Mørke. Jeg kunde ikke se en Haand for mig. Forsigtigt og med Haanden fremstrakt gik jeg fremad, indtil jeg pludselig fik Foden ind under et eller andet og gik paa Næsen. Jeg havde ventet at falde med et Brag, men faldt mærkeligt nok blødt. Da jeg fik mig samlet sammen og forsøgte at rejse mig, fik jeg fat i Næsen af en død Mand — og da jeg hurtigt kom paa Benene og gik fremad, traadte jeg yderligere paa en Række Lig! Det kan ikke nægtes, at jeg var noget utilpas ved Situationen, og Hjertet bankede voldsomt oppe i Halsen, da jeg endelig naaede hen til Aflukket. Her havde jeg saa det Held, at hverken Lægerne eller Ka-po'en var til Stede, saa jeg fik Medicinen afleveret i de rette Hænder.

Dagen efter fik jeg at vide, at en halv Snes Mand var døde af Plet-tyfus. Det var dem, jeg var faldet over paa min lille Udflugt! — Begiven-heden faldt netop sammen med en Periode paa flere Dage, hvor vi intet Vand havde, saa det var mig umuligt at blive vasket og rensset.

Netop denne Vandmangel var for Resten noget af det værste for mig, da jeg altid har drukket meget Vand; men selv naar Vandet var der, maatte det ikke drikkes, idet det inficeredes ved de idelige Rørspræng-ninger. Vandet flød jo ind i Kældre, hvor der mange Steder laa Lig, og Kloakernes Vand blev naturligvis ogsaa let blandet med Drikkevandet. Vi fik derfor ikke andet at drikke end Morgen„kaffen“ — og den blev vi for øvrigt ofte snydt for. Derimod gjorde de ofte Suppen saa salt, at den nærmest var uspiselig. Men da det var det eneste, vi fik, maatte vi jo se at faa det ned. Da Saltmangelen i Tyskland var meget stor, kan Saltsup-pen kun have haft een Hensigt: Vi skulde tvinges til at drikke af det smittefarlige Vand!

En Aften havde vi faaet særlig salt Suppe, og næste Morgen fik vi i Stedet for Morgendrikken to Timers ekstra Sengeredning. Det krævede

en voldsom Viljeanspændelse at holde sig borte fra Vandhanen med det tilsyneladende friske, kolde Vand, og da vi marcherede paa Arbejde, laa Tungen allerede opsvulmet i Munden. Middagsmad fik vi ikke noget af, og det er vist ikke svært at sætte sig ind i, hvordan vi havde det, da vi var paa March hjem. — Vi kom imidlertid forbi en Vandpumpe, og da Vandet i en saadan Pumpe næppe var inficeret, bad vi Politisoldaterne, der ledsagede os, om Tilladelse til at stoppe og drikke. Den fik vi. Politisoldaterne var nemlig ældre Borgere — mange omkring 60 Aar — og flere af dem flinke imod os og lede ved Krigen og det hele. — Men de første af os havde næppe faaet begyndt at drikke, før en Dame kom løbende ud fra et nærliggende Hus og jog os bort. „Dette Vand er ikke for Fanger,“ raabte hun, og da hun truede med at indberette Sagen til S.S., turde Politisoldaterne ikke lade os fortsætte. — Den Tone mødte vi mange Steder fra Civilbefolkningen, der betragtede os som farlige Forbrydere. Og kønne saa vi jo heller ikke ud i vore Laser og Pjalter og med vore tætklippede Hoveder. —

Vi saa meget af Hamburg paa disse Ture rundt til forskellige Fabrikker og Olieværker, og ofte arbejdede vi ogsaa paa Jernbanelinier og Godsbanegaarde. Overalt var Ødelæggelserne uhyre — jeg tror ikke, at 10 % af Byens Huse kan anvendes i den kommende Tid. Paa Jernbaneterrænerne laa Lokomotiver, Gods- og Olievogne hulter til bulter mellem forvredne Skinner, der ofte med frygtelig Kraft var boret ind gennem Vognene. — Olieraffinaderiet Nobel & Thörn var f. Eks. en Ruindyng, men op af Ruinerne midt for Hovedindkørselen stod en Stump Mur tilbage, hvorpaa man saa Førerens markante, modbydelige Træk. Underne stod der med store Bogstaver: „Wir kapitulieren nie!“ — Det er muligt, at Tyskerne i dette saa et Skæbnens Fingerpeg. Vi gjorde det i hvert Tilfælde — omend nok paa en anden Maade!

Men alt skal have en Ende — og det skal denne lille Beretning om Danske i Hamburgs Koncentrationslejre ogsaa. Der kunde jo ellers skrives Side op og Side ned om talrige Episoder, der skildrer de Lidelser, som Danskerne maatte igennem, og dyriske, sadistiske Overgreb fra S.S.-ernes og Kapoernes Side. Til Slut vil jeg derfor kun nævne lidt om Hjemturen.

En Dag, mens vi stod og arbejdede med Oprydning og Stabling af Mursten i den sidste Lejr i Hamburg, hørte vi pludselig et Bilhorn, og mellem Ruindyngerne kom en stor, hvidmalet, svensk Røde Kors-Bil kørende. Vi var ikke et Øjeblik i Tvivl om, at det kun kunde betyde no-

get godt, og det gjorde det jo altsaa ogsaa — rent bortset fra, at Vognen kom med en ny Sending Røde Kors-Pakker.

Nu fik vi konkrete Oplysninger om den svenske Røde Kors-Aktion og om Grev Folke Bernadottes storartede Arbejde — og vi fik ny Tiltro og nyt Haab til Tilværelsen. — Vi var altsaa ikke glemte, hvad vi var ved at være bange for.

Kort efter blev Lejrens politiske, danske Fanger kørt til Neuengamme i danske Statsbanebiler. Den saakaldte asociale Gruppe, altsaa ogsaa Danske, skulde ikke med. Det var jo med blandede Følelser, vi tog derfra, thi selv om der blandt de asociale var mange „mindre gode Børn“, saa var der ogsaa mange flinke Fyre imellem, som intet kriminelt havde begaaet, blot tævet en tysk Soldat el. noget lign. Men vi gled altsaa af Sted og naaede til et — som andetsteds fortalt — helt forandret Neuengamme.

Her blev jeg indstillet til Sygetransport, og en smuk Foraarsdag kørte 25—30 hvidmalede Statsbanebiler op gennem Holsten og Slesvig. Det var med bankende Hjerter og Graaden i Halsen, vi kørte over Grænsen. Tænk, atter hjemme i vort eget lille velsignede Danmark! — Ingen, som ikke havde vore Oplevelser til Baggrund, forstaar vel til fulde vore Følelser.

Turen gennem Sønderjylland, der var afbrudt af Omstigning i Padborg, formede sig som et komplet Triumftog — af fantastiske Dimensioner. Ikke en Flagstang var tom, og langs Vejen stod Folk i tætte Skarer og vinkede og raabte Hurra. Skoler med baade Børn og Lærere med Masser af Flag stod opstillede og sang. Ja, om det saa var Alderdomshjemmenes ældste Indvaanere, saa var de ved andres Hjælp rokket ud til Havehegnet og stod nu og vinkede, mens Taarerne løb ned ad de gamle, rynkede Kinder.

Rent „galt“ blev det, da vi naaede de større Byer, navnlig Kolding. Jubelen var uden Ende, og det var umuligt at komme igennem med de store Busser. Gennem de aabentstaaende Vinduer og Døre blev Bilerne fyldt med gode Gaver, som begejstrede Tilskuere i alle Aldre kastede ind til os. Jeg kan nævne i Flæng: Cigaretter og Cerutter, Mælk, Sodavand, Wienerbrød, store, dejlige Madpakker, kogte Æg, Bøffer, røget Aal, Bolcher, dyre Æsker med den fineste Chokolade, Vin o. s. v., o. s. v. — det var helt ovenud. Jeg var i Vogn med nogle Nordmænd, der var komplet overvældede. Der sad en lille morsom, sat Fyr paa ca. 20 Aar. Han straaledede over hele Ansigtet og sagde: „Det er jo som en hel Juleaften, dette her.“ Og det var det! Og havde Nordmændene ikke straalet før, saa kan

det nok være, de gjorde det, da jeg fortalte dem, at den spontane Velkomst ikke mindst gjaldt dem. Vi havde jo følt med dem og fulgt dem saa godt gørligt, da Nazisterne rensede ud i vort Broderland.

De Mennesker, der gav os den straalende Modtagelse op gennem Sønderjylland, faar neppe nogen direkte Tak. Og derfor skal denne Skildring slutte med en hjertelig og dybtfølt Tak til alle og enhver for hver Cigaret og for hvert Hurra. I aner ikke, hvor vi var glade med jer og ved at mærke det stærke Fællesskab, der bandt os sammen. Vi lo og græd paa een Gang. Det var en Oplevelse, som ingen af os vil glemme!

Og skulde jeg ønske noget godt for vort Land i den Tid, der kommer, skal det være, at denne varmende Fællesskabsfølelse, der saa spontant kom til Udbrud, maatte holde sig!

Mogens Hårup.

MINEARBEJDER I PORTA WESTFALICA

Af BIØRN KARBO

Tekstforfatteren Biørn Karbo blev arresteret den 28. April 1944 for illegal Bladvirksomhed. Efter en Maaned i Vestre Fængsel og et Ophold i Horserød overførtes han 13. August til Frøslev, hvorfra han 15. Sept. deporteredes til Neuengamme. 21. September overførtes han til Porta, hvorfra han 21. Marts 1945 overførtes til Neuengamme. Hjemreisen foregik over Frøslev.

Den 21. September 1944 ankom 99 danske Fanger til Portalejren, der er beliggende i Bjergkæden Weserkette mellem Wittekinds- og Jacobsberg, 5 km Syd for Minden.

De 99 Fanger var godt Halvdelen af den Transport af Danskere, der den 15. September 1944 afgik fra Frøslevlejren, og vi havde alle i den mellemliggende Tid gæstet den berygtede Koncentrationslejr: Neuengamme.

Vi havde kun tilbragt godt to Døgn i Neuengamme, men syntes alligevel, at vi havde gennemgaaet ulidelige Kvaler der.

Imidlertid, nu da vi havde overstaaet Klipningen og Barberingen, var forsonet med Tabet af vore Effekter, og var sluppet fri for at tilbringe al for megen Tid i Neuengammes uudholdelige Stank af Lig og Urin, syntes vi alle, at det hele tegnede sig betydeligt lysere for os.

Vi var glade over den vidunderskønne Omegn, hvor Weserfloden slyngede sig imellem de to Bjerge, Wittekindsberg og Bremsberg, og vi var lykkelige over endelig at faa Lejlighed til at strække Benene. To Døgn havde vi maattet tilbringe i en lille fransk Kreaturvogn, hvor vi var stuvet 50 Mand sammen. Vi var anbragte 25 Mand i hver Ende af Vognen, siddende paa Gulvet med korslagte Ben, medens to brovtende S. S. Soldater beslaglagde Vognens midterste Trediedel. Man fik en Geværkolbe eller en Feltflaske i Hovedet, hvis man ikke sad musestille, og S. S.'erne formelig nød de hungrige Blikke, vi ubevidst sendte efter dem, hvergang de tændte en frisk Cigaret.

Vi marcherede taktfast som et Kompagni Soldater over den gamle Hængebro over Weserfloden, saa den ligefrem gungrede under vore Fodslag. Dette fik hurtigt et Par S.S. Mænd til at fare i Flint over disse „verfluchten dänischen Sabotöre“, der fortsatte deres Ødelæggelsesværk inden for det tredie Riges Grænser; men hvem kunde vide, at Broen var saa skrøbelig, at vi kunde risikere, den vilde briste under vort Fodslag.

Vi ankom saa endelig til det, der engang havde været Hotel Kaiserhof's Festsal, — nu Arbeitslager in Porta.

Langs begge Sider af det fordums saa skønne Rum, var der anbragt Køjerækker, 3 i Dybden og i 4 Etager oven over hinanden.

Vi stillede straks op til Appel under Kommando af Lagerältesten, „George“, en Værtshusholder fra Nürnberg og en Forbryder af værste Slags.

Han havde aldrig før haft med danske Fanger at gøre, udtalte han; men han var sikker paa, at det nok skulde komme til et gnidningsløst Samarbejde, og hvis nogle af Kapo'erne slog os, skulde vi bare sige det til ham!

Lejren laa umiddelbart ved Foden af Wittekindsberg og var paa alle Sider omgivet af et ca. 3 m. højt Pigtraadshegn, udenfor hvilket der var to Standpladser for Maskingeværer; men S.S. saa vi heldigvis ikke noget til, for Bevogtningsmandskabet var alle Soldater, tilhørende Luftwaffe. Gaardspladsen var meget lille, og naar alle Fangerne samtidig var derude, stod vi stuvet sammen som Sild i en Tønde. Der var ikke cementeret som paa Neuengammes Appelplads, saa vi vadede rundt i et ca. 5 cm. tykt Mudderlag, der gik lige igennem vore Træsko, hvis „Overlæder“ var lavet af en Slags Celluldshessian og alle var vi ens klædt, i stribet Fange-drugt, med Nummer paa Brystet og paa højre Laar.

Det viste sig, at Lejren i Forvejen rummede en dansk Statsborger, en ung Odenseaner, der var arresteret sigtet for Spionage i Hamborg tidligt paa Foraaret, og af ham fik vi det første Indblik i hvad en KZ er.

Jeg blev hurtigt klar over, at en saadan Lejr er det nazistiske Mønstersamfund i en Nøddeskal, idet den er baseret paa gensidig Frygt og Angiveri. Underst paa Rangstigen staar den brede Masse af Schutzhaftlinge, der bestandig holdes i Ave af de saakaldte Schieberer, hvis Opgave det er ved Hjælp af Gummiknipler, Knortekæppe og lignende Instrumenter at tvinge Fangerne til Arbejdet. Til at sørge for, at Schieberne udfører deres Hverv med Nidkærhed, har man en hel Række Forarbejdere, der

igen holdes nede af en Skare Kapoer (Kameradschafts-Polizei). Disse tre Kategorier af Overfanger, der blev udvalgt blandt sadistiske Elementer, var fortrinsvis Tyskere og Polakker, og de sørgede for at gøre Livet bekvemt for Bevogtningsmandskabet.

Forholdene i Lejren blev malet for os i lyse Farver. I Porta skulde vi kun sove to Mand i hver Seng, Maden var betydelig bedre end i Neuen-gamme, og vi skulde kun arbejde i 12 Timer daglig, og endelig laa vi jo kun godt 100 km. fra Frontlinien, saa vi skulde nok komme igennem det, — troede vi.

Da det blev Aften, og vi skulde i Seng, blev der ryddet en hel Køje-Blok, hvis tidligere Beboere, væsentlig Hollændere, Belgiere og Fransk-mænd, saa selv maatte se at skaffe sig nye Sengepladser, for alle Dan-skerne skulde indkvarteres samlet. Joh! Det var rart at være Dansker, — den første Dag.

Den næste Morgen blev vi vækket Klokken halvfem, og efter at vi havde faaet udleveret vor Madration, hvilket af Hensyn til Kontrollen foregik ved, at samtlige 1500 Mand blev jaget ud i Gaarden, for derefter i Enkeltkolonne at marchere ind i Salen forbi Madudleveringsstedet, traadte vi an i Arbejdskolonner.

Vi var 99 Danskere, og deraf blev de 78 tildelt den saakaldte Weser-stolle, der laa 7 km. Syd for Porta. Vi marcherede med Sang paa Læben af Sted til Dagens Gerning, meget spændte paa, hvorledes vor første Dag som Bjergværksarbejdere vilde spænde af.

Det, at vi sang paa Marchturen, fik Russerne og Polakkerne til undrende at ryste paa Hovedet, medens de paa gebrokkent Tysk mumlede, at det blev vi nok snart kede af; og jeg skylder Sandheden at sige, at de fik Ret.

Vi ankom til Weserstollen, der viste sig at være en gammel Minegang, der nu skulde udvides, cementeres indvendig, og derefter bruges til Fabrik for Maskinkanoner. Vort Arbejde bestod i, med Skovle, Hakker og Luft-hamre at hugge Skiferstenene løs og derefter læsse dem op i Tipvogne, der saa befordrede dem væk.

Der var koldt og fugtigt i Stollen. En strid Bæk løb i den ene Side af den, og Vandet fra Kilder oppe i Bjerget dryppede ustandseligt ned paa os. Vi greb derfor hastigt de udleverede Redskaber, og gav os til at arbejde i et voldsomt Tempo for at faa lidt Varme i Kroppen, alt imedens Kapo'en gned sig i Hænderne; det var vel nok et behageligt Folkefærd, „diese dummen Dänen“.

Vore Medfanger saa til med bekymrede Miner, og saa snart Kapo'en var ude af Sigte, gav de os det gode Raad: Langsam Kamerad, immer langsom, sonst gehst du kaput.

Desværre maatte vi ogsaa dennegang sande deres Ord. Altfor sent lærte vi at spare paa de kostbare Kalorier ved at pjække den saa meget som muligt, og altfor sent indsaa vi, at det er bedre af og til at faa 25 Slag over Ryggen af en Kapo's Pisk eller en S. S. Mands Livrem, end at dø af Sult og Overanstrengelse.

En af de første Dage i Oktober ankom der en ny Fangetransport til Porta, og af denne var 125 Mand Danskere.

Noget af det værste for os var, at vi nu selv maatte sørge for Tæpper og Madrasser. Der var i Porta ca. 1500 Mand, 700 Køjer og kun ca. 500 Madrasser, saa Kapløbet om Madrasser og Tæpper var ganske kolossalt; og da Danskerne fortrinsvis var paa de Arbejdskolonner, der kom senest hjem, var vi ofte stærkt handicappede, hvad Madras- og Tæppeorganiseringen angik.

Man var lykkelig, hvis man havde baade Madras og Tæpper, og mange Gange har vi maattet tilbringe Natten fuldt paaklædt paa de bare Bundbrætter.

Vi var kun 200 Danskere mod godt 800 Russere. Man maatte fare frem med Lempe, og saa iøvrigt ikke være altfor sart, naar man organiserede Tæpper, for disse var som oftest gennemvædet af Urin, eller oversølet af Ekskrementer, og alle var de vrimlende fulde af Lopper. De første Dage var vi næsten fra Sans og Samling af Loppebid, men efterhaanden vænnede man sig til det i en saadan Grad, at det næsten ikke kløede.

Der var ubeskriveligt snavset overalt i Lejren, og i de 6 Maaneder vi var der, oplevede vi kun een Gang, at Gulvet blev vasket. Det var med koldt Vand, og uden Brug af Sæbe eller Vaskemidler.

Toiletforholdene i Lejren var ogsaa forfærdelig slette, idet Vaske- rummet kun indeholdt 21 Vandhaner, og da samtlige 1500 Mand skulde vaske sig under disse i Løbet af en halv Time hver Morgen, er det jo forstaaeligt, at vi ikke var videre rene, især da det kun var et Faatal af os, der havde Sæbe, og endnu færre der havde Tandbørster.

Det Stykke Sæbe, vi skulde have udleveret hver 14. Dag, fik vi saa godt som aldrig, og naar vi endelig fik fat paa et Stykke af den berømte Lersæbe med 5 % Fedtindhold, kunde vi, hvis vi nøjedes med at vaske os med Sæbe een Gang om Dagen, faa det til at vare een Uge.

Endnu mere uappetitligt end Manglen paa personlig Renhed var dog

det Svineri, der fandt Sted ved Udleveringen af den traditionelle Røesuppe.

Der var ialt ca. 500 Madskaale, hvilket vil sige, at hver Madskaal gennemsnitlig blev anvendt af 3 forskellige Personer ved hvert Maaltid, og der var ikke Tid til at vaske dem af til hver ny Mand. Næh! Man maatte pænt finde sig i at faa stukket den Madskaal i Haanden, som maaske en tuberkuløs Fange for faa Sekunder siden havde staaet og slikket ren.

Allerværst var dog Svineriet paa Klosetterne, hvor Sæder, Gulve, Lofte og Vægge var oversmurt med Ekskrementer og Uhumskheder, og hvor syge Mennesker med Dysenteri og andre Tarmsygdomme benyttede de samme Toiletter, som de endnu raske.

Dette forfærdelige Svineri, i Forbindelse med den elendige Kost vi fik, og som blev ringere og ringere efterhaanden som Timen for Tysklands Fald kom nærmere, gjorde os til et let Bytte for Sygdomme, og „Revieret“ var da ogsaa til Stadighed overfyldt, og en 4—5 Dødsfald om Dagen var ganske almindeligt.

Det første Dødsfald blandt Danskerne virkede som et Chok paa os. Det var vor Tillidsmand, der blev myrdet af den czeckiske Overlæge, der var Tandtekniker i det civile Liv. Vor Tillidsmand havde faaet en Byld i Halsen, og Czeckeren satte sig med Hænder og Fødder imod, at han blev kørt til det rigtige Sygehus i Minden for at blive opereret. Dette var Skyld i, at en god dansk Mand led Kvælningsdøden.

Der var Røre blandt Danskerne den Dag, men vi kunde intet stille op mod Lægen, der havde S. S. Lægen bag sig, og senere blev Dødsfaldene blandt Danskerne en saa dagligdags Begivenhed, at man nøjedes med at trække beklagende paa Skulderen og maaske mumle, at nu havde den Stakkelt da faaet Fred for sine Pinsler.

Oprørende var det ligeledes at se den Maade, hvorpaa Ligene af vore døde Kammerater blev behandlet.

I Porta fandtes der ikke noget Krematorium, og de Døde blev derfor begravet, men da det kneb svært at skaffe Materialer til Kister, blev der som oftest lagt 2—3 Mand i hver Kiste, der var en lille umalet Trækasse.

Hvis det kneb med at faa Ligene presset ned i Kisten, kunde man se en eller anden Fange blive sat til at trampe Ligene ned paa Plads, og ikke een, men mange Gange hændte det, at Bunden gik ud af den tynde Kiste, saa Ligene væltede ud, naar den skulde smides op paa Prærievog-

nen, for at blive kørt ud til Kirkegaarden, hvor fire Mand kastede den ned i Graven og derefter fyldte Hullet.

Der var ingen Præst ved Begravelserne, og ingen Blomster prydede de Dødes sidste Hvilested. Der var ingen Gravsten, end ikke et Trækors, men blot en ganske lille Nummerplade, der refererede til Dødskartoteket i Lejren.

I Slutningen af November Maaned var Situationen fortvivlende for Danskerne, idet der døde gennemsnitlig een Landsmand om Dagen, og dette Forhold blev for grelt, selv for S. S. Soldaterne. Derfor udnævnte man stud. med. Jørgen Kieler til Lægé for Danskerne, for paa den Maade at have Ryggen fri.

Jeg blev selv paa dette Tidspunkt indlagt paa Revieret af Pandehulebetændelse og Angina, og jeg tilbragte 16 Dage der, saaledes at jæg havde rig Lejlighed til at se det Arbejde, de forskellige „Læger“ udførte.

Lægetjenesten blev udført af den czeckiske Tandteknikker, der var Overlæge, en russisk Apoteker, der var Næstkommanderende, en polsk Læge, der vistnok var Læge, samt to medicinske studerende, en Franskmand og Danskeren Jørgen Kieler.

Af denne Lægestab var de to stud. med.'er ubetinget de bedste, baade hvad Dygtighed og Omsorg angik, og der skal fra disse Linier lyde en Tak til Jørgen, for hvad han har været for os. Tiltrods for at han hverken havde ordentlig Medicin eller Instrumenter, er det hans aldrig svigtende Energi og Omsorg, der bærer Æren for, at Dødelighedsprocenten ikke blev endnu højere. Jørgen sled 16—18 Timer i Døgnet og paadrog sig selv en lille Tuberkulose ved sit utrættelige Arbejde for Kammeraterne. Tak Jørgen! Du er en Gut, vort gamle Fædreland kan være stolt af.

Det var ogsaa Jørgen, der fik gennemført, at der blev muget ud paa Revieret. Han satte et Par Mand til at gøre Sengene i Stand, desinficere Tæpper og Madrasser, vaske Gulve o. s. v., og han forsøgte ligeledes at gennemføre, at Fanger, som led af samme eller beslægtede Sygdomme, blev lagt i Køjer sammen for derved at mindske Smittefarens Smule. Imidlertid, inden det lykkedes ham at gøre Revieret til et Sted, hvor man kunde holde ud at være, blev han fjernet og sendt paa Bjergværksarbejde. En Læge, der gjorde Folk raske, kunde virkelig ikke tolereres i en Verntilslagslager.

Henrettelser blev vi fri for i den Tid, vi var i Porta; men til Gengæld

oplevede vi nogle af de mest afskyelige Pryglescener, noget Menneske har været Vidne til.

Den almindeligste Disciplinærstraf var 25 Slag over Sædet med en Livrem, Gummiknippel eller en Knortekæp, og Straffen blev altid fuldbyrdet af en Kapo ved Aftenappellen.

Man kunde faa denne Straf for praktisk talt alt: for Dovenskab paa Arbejdspladsen, for at købe Brød af en Kammerat, for at stjæle Kartofler i Kælderen o. l.

Misdæderen blev lagt over en Taburet, og fire Kapo'er holdt hans Arme og Ben, medens en femte lod Slagene regne ned over den ulykkelige. Ofte var der to Kapo'er, der skiftedes til at slaa, og det var ækelt at se, hvorledes deres Ansigter lyste af sadistisk Glæde, medens de sveddryppende udførte deres Hverv. Der fulgte tit et længere Sygeleje ovenpaa en saadan Afstraffelse, og Offeret besvimede som Regel, før han var naaet halvvejs gennem Pryglene, men indtil da udstødte han forfærdelige Skrig, der gik os alle gennem Marv og Ben.

Endnu værre var det dog, naar vor Lagerälteste, den sindssyge „George“ gik amok. Fraaden stod om hans tandløse Gummer, og hans røde Haartjavsner — Overfangerne var ikke klippede — strittede til alle Sider, naar han med et uartikuleret Brøl styrtede løs paa en Mand, han havde faaet noget imod. Jeg har set ham en Nat splintre et Bundbræt til en Seng oven i Hovedet paa en Fange, og derefter greb han sin Gummiknippel og bearbejdede Mandens Ansigt, saa det blev forvandlet til een eneste blodig Masse. Dernæst anbragte han Manden i Gabestokken og fik saa et Kvarter til at gaa med at sparke ham over hele Kroppen. Saa gik han ind for at drikke noget af den Sprit, der altid var saa rigelig af i hans Hule, og hvis ikke en af Kapo'erne havde taget den bevidstløse Fange ud af Gabestokken, var Manden utvivlsomt blevet kvalt af det snærende Halsjern. Det var nu ikke af humane Grunde, denne Kapo tog sig af Manden, for Kapo'en var selv en uhyggelig Sadist; men Homoseksualiteten florerede i Lejren, og de to stod tilfældigvis i et intimt Forhold til hinanden.

Vi var lykkelige den Dag, vi skulde have vore første Røde Kors Pakker. Rygterne fortalte om det storslaaede Indhold, disse Pakker havde: Ost, Pølse, Smør, Tørmælk, Fedt, Havregryn, Kiks, Knækbrød, Svinekød i Daase, Sardiner i Tomat, Sukker, Bolcher, Cigaretter og Tobak o. s. v., og disse Rygter talte virkelig sandt. Vi stillede fulde af Forventning oppe

hos Lagerälteste og kvitterede for alle disse Herligheder, men ak! — Vi fik kun udleveret en lille Brøkdæl af Pakken. Resten stjal Kapo'erne og S.S.'erne i skøn Forening, og Kommandoführeren samlede sig et mægtigt Beredskabslager, hvoraf hans Elskerinde hver Uge fik en hel Røde Kors Pakke.

Normalt fik vi, naar vi modtog Røde Kors Pakker: Et Stykke Pølse, en halv Pakke Knækbrød og en Pakke Kiks; og selv disse faa Ting fik vi ikke Lov at beholde, idet meget gik i andres Maver. 50 % deraf blev stjaalet.

Naturligvis var der stærkt Røre om det tyske Tyveri af vore Røde Kors Pakker, og mange mente, at vi burde nægte at kvittere for Modtagelsen og derved stoppe for yderligere Forsendelser til Lejren, medens andre mente, at Levnedsmiddel-Situationen var saa fortvivlet, at vi ikke havde Raad til at undvære den Smule, vi fik udleveret. Det kan ogsaa godt være, at de, der hævdede dette Standpunkt, havde Ret, for den daglige Ration var efterhaanden blevet nedsat til 300 gr. Brød pr. Dag og 1 Liter Suppe, der bestod af lunkent Vand, hvori nogle Stykker Roer og Kaalrabi svømmede. Kun tre Gange pr. Uge fik vi 20 gr. syntetisk Margarine, og af og til fik hele Lejren en Bid dansk Spegepølse til Paalæg.

En Undtagelse danner dog den Pakke, vi fik udleveret Juleaftensdag, idet vi af denne fik udleveret ca. 50 %, og 1. Juledag fik alle i Lejren Havresuppe, lavet paa de danske Røde Kors Havregryn.

Men var det end lidt, vi fik af Røde Kors Pakkerne, saa har vi dog Grund til at være Røde Kors taknemmelige, for uden dette Tilskud til den daglige Kost havde Dødelighedsprocenten været væsentlig større, og havde vi faaet vore Pakker saaledes, som Røde Kors gik ud fra, havde vi rigeligt kunnet leve af dem alene. Det er et kolossalt Arbejde, Røde Kors og Socialministeriet i Fællesskab har udført, og uden det var endnu flere Menneskeliv gaaet tabt for det danske Samfund.

Efter Jul blev jeg overført til en ny Arbejdskommando og kom derved til at arbejde i den saakaldte „Grosse Stolle“, der var et kolossalt Anlæg for syntetisk Benzin; og jeg var meget glad for dette Arbejde, selvom vi ikke saa Dagens Lys i over en Maaned. Vi arbejdede dybt inde i Bjerget, og vi gik paa Arbejde, før Solen stod op om Morgenen og kom først hjem efter Solnedgang.

Det lykkedes mig der at blive Overfange, Schieber, idet min Forgænger, der ogsaa var Dansker, fik en bedre Tjans i Køkkenet, og jeg tog

saa ganske simpelt Kommandoen. Kommandoführeren regnede med, at jeg var udnævnt af Kapo'en, og han antog, at Udnævnelsen skyldtes Kommandoführeren, saa det gik udmærket.

Som Schieber skulde jeg ikke selv arbejde med, og tilmed fik jeg to Portioner Middagsmad, saa jeg kunde nu klare mig. Det siger sig selv, at vi sørgede for at faa saa mange Danskere som muligt paa denne lille Kommando, og vi var da ogsaa 9 Danskere ud af ialt 16 Mand.

Arbejdet bestod i at hjælpe civile tyske Montører med alt forefaldende Arbejde, saasom Anbringelse af kæmpemæssige Beholdere ved Hjælp af Tailler o. l., Ophængning og Forbindelse af Rørledninger, Transport af Gas- og Iltflasker o. s. v.; og det var en god Kommando, thi for det første var Arbejdet ikke saa strengt, og for det andet kom vi de civile Tyskere paa nært Hold, og det var ikke noget kedeligt Studium. Det var os ganske vist under Dødsstraf forbudt at tale med Civil-Arbejderne; men naturligvis blev dette Forbud ikke overholdt.

Omkring Midten af Januar Maaned 1945 var det tyske Folk dog klar over, at „Goebbels-Offensiven“ var slaaget fuldstændig fejl, og Folkets Sejrstro forduftede med den. Det var nu helt andre Toner, man hørte. Arbejderne begyndte saa smaat at desertere, idet de meldte sig syge, og saa saa man ikke mere til dem. Arbejdet gik mere og mere trent; ja Tyskerne blev, om muligt, endnu mere dovne end vi selv. Desperationen blandt Lederne af Anlægget gjorde sig mere og mere gældende. Det hørte med til Dagens Orden, at Ordre og Kontraordre vekslede i een Uendelighed. Arbejdet blev sat igang af een Ingeniør, standset af en anden, lavet om af en tredje og ændret af en fjerde; og de skændtes og fraadede alle mod alle og beskyldte gensidig hinanden for Sabotage.

De menige tyske Arbejdere var nærmest ligeglade; men de længtes dog alle efter at faa en Ende paa Krigen, idet de fleste af dem havde været væk fra Hjem, Kone og Børn 5—6 Aar, og de talte ganske aabenlyst om, hvordan det skulde gaa dem efter Krigen, naar de skulde paa Trællearbejde i Sibirien.

Deres Rædsel for Russerne var ubeskrivelig, og de talte alle om Muligheden af at flygte til Danmark, som de mente maatte staa i en vis Taknemmelighedsgæld til Tyskland. De var bange for deres egne Partiledere og frem for alt for S. S. og Gestapo. Ordet Koncentrationslejr kunde godt faa det til at løbe koldt ned ad Ryggen paa en Tysker; men alligevel var det umuligt at faa dem til at tro blot Brøkdeler, af de Beretninger, vi bragte fra Lejren. I har det ikke rart i KZ, plejede de at sige til disse

4000 Fanger er levende brændt i de sidste Timer inden Amerikanerne naede Lejren.
Løjtnant Seiller taler til Civilbefolkningen.

↓ Soldater fra den 7. amerikanske Armé tvinger Medlemmer af Hitler-Jugend til at se disse Jernbanevogne uden Tag, fyldt med Lig af Ofre, som døde paa Vej til Dachau.

Bergen-Belsen „Rekreationstejr“. Nærbillede af Massegrav.

↓ Konzentrationslejren Landsberg. Civilbefolkning tvinges til at køre likviderede Fanger bort.

Beretninger; men det har vi heller ikke, og de Skændselsgerninger, I kommer med, er bare Kommunistpropaganda, for de vilde slet ikke kunne tolereres af det tyske Kulturfolk.

Det er min afgjorte Opfattelse, at den menige Tysker ikke mere var Nazist og ikke ønskede Krigen. Imidlertid skal jeg lade være usagt, om han *havde* ønsket Krigen, for Tyskerne er et yderst let paavirkeligt Folkefærd, der nemt svinger fra det ene Standpunkt til det andet; og endelig kan det jo tænkes, at alle de skønne Standpunkter, de fyldte os med, var et Udslag af det heller ikke i Tyskland ukendte Fænomen: kolde Fødder.

Saa oprandt endelig den store Dag, Tirsdag d. 20. Marts. Mine Folk og jeg havde været paa Natarbejde og var vendt hjem til Lejren Kl. 8 Morgen. Vi sad nogle Danskere sammen ved et Bord og spiste Morgenmad, da Lejrens Skriver, en ualmindelig rar, dansk Sydslesviger fra Flensborg, kom hen til os og fortalte, at vi skulde rejse hjem næste Dag. Vi var fuldstændig lamslaaede, og ikke een af os turde tro paa denne Meddelelse; og selv om Skriveren højt og helligt bedyrede Rigtigheden heraf, og garanterede at han allerede havde lavet Transportlisterne klar, kneb det en Smule for os at fatte det.

I de forudgaaende to Maaneder havde der regelmæssigt verseret Rygter om, at vi skulde hjem til Frøslevlejren, og hvergang var vi blevet skuffet i vor Forventning, saa nu hvor det virkelig blev en Kendsgerning, var det næsten ufatteligt. Ganske vist havde der i de nærmest forudgaaende Dage været Tegn paa, at noget opsigtsvækkende var i Gære, idet alle Danskere et Par Gange havde faaet en Portion Havresuppe udover den almindelige Ration; — men alligevel. Det var en Overraskelse.

Der blev ikke megen Tid til Søvn den Dag; der var saa meget, der skulde aftales, og saa meget, der skulde fortælles om. Længslen efter de Kære derhjemme, som Hverdagens andre Bekymringer næsten havde bortelimineret, traadte nu pludselig frem i første Række, og efterhaanden, som det virkelig gik op for os, at det var sandt, at vi skulde gense alt det, der havde givet os de Minder, vi havde levet paa i de sidste 6 forbandede Maaneder, fyldtes vore Øjne med Taarer. Der sad vi, en Flok store, voksne Mandfolk og lod Glædestaarerne trille ned ad Kinderne — merkwürdige Leute, diese Dänen.

Imidlertid. Koncentrationslejr-Opholdet var ikke forbi endnu, og det sidste Æselspark skulde de dog have Lejlighed til at give os. Til Trods for, at Afrejsen var berammet til næste Dag Kl. 12 Middag, blev vi 9

Mand, der var paa Natholdet, alligevel sendt paa Arbejde om Aftenen, og vi fik som Følge deraf ikke Søvn i 56 Timer. Men ogsaa det tog vi med godt Humør; nu, hvor det gik mod Hjemmet, kunde intet kue os.

Den 21. Marts 1945 Kl. 12 Middag blev vi, efter at vi havde faaet en Fjerdedel af en Røde Kors-Pakke samt Lejrrationen for halvanden Dag, sendt ud paa vor sidste Jernbanetransport i Tyskland, og at denne skulde vare tre og et halvt Døgn, i hvilken Tid vi ikke fik Vand, var vi heldigvis endnu paa dette Tidspunkt i lykkelig Uvidenhed om.

Vi havde været ialt 225 Danskere i Porta Westfalica, men da vi rejste bort efter kun 6 Maaneders Ophold der, var vi kun 81. En 5—6 Mand var blevet løsladt, men Resten var enten døde i Lejren eller sendt paa Sygetransport til Neuengamme i en saadan Tilstand, at mange af dem senere afgik ved Døden.

Saaledes formede Tilværelsen sig i Arbeits-Lager Porta. Det var en lille Lejr paa 1500 Mand, og derfor var den ikke berygtet paa Grund af Massehenrettelser, Dynger af stinkende Lig, Gaskamre, og hvad der ellers er de Ting, der har vakt hele Verdens Afsky og Harme, men naar man tager i Betragtning, at det fortrinsvis var sunde og raske Mennesker, der blev anbragt der, og naar man ser paa Lejrens Dødelighedsprocent, vil man forstaa, at ogsaa en Lejr i Lilleputformat kan være et Helvede.

Skal jeg fremhæve en enkelt Ting fra Porta, er det, der har gjort størst Indtryk paa mig, og som vil staa i min Erindring Resten af mine Dage, den Prærieovgn, man kørte Ligene væk paa. Paa dens Sejldugs-sider prangede Bogstaverne A. L. P. (Arbeits Lager Porta) og de gav en rammende Karakteristik af Lejren. Det tyske Ord Alp betyder Mare, og Portalejren vil altid for mig staa som det frygteligste Mareridt, noget Menneske kan komme til at opleve.

Vi Danskere, der har prøvet dette Inferno, har lært at skønne paa det rolige og stille Liv i vort fredelige lille Danmark, og vi har set, hvorledes Svindel, Korruption og Sadisme følger i Diktaturets Køl vand.

Derfor er det vor Pligt altid at værne om det frie Danmarks demokratiske Styreform og de Retsbegreber, vi anser for hellige.

Arvid Nilsen

DACHAULEJREN

Af H. KORNBECK.

Arkitekt H. Kornbeck blev arresteret 12. December 1944 som Gruppeleder i en Militærorganisation, overførtes 16. Febr. 1945 til Dachau, 22. Marts hentedes han af Svensk Røde Kors til Neuengamme, hvorfra han af Dansk Røde Kors overførtes til Sverige.

Den 12. December 1944 Kl. 18,30 sad jeg ved mit Skrivebord og førte en Forretningssamtale. Det ringede paa Entrédøren, og min Kone lukkede op. Et Øjeblik senere stod der 4 pistolbevæbnede Mænd i min Stue. Jeg lagde Haanden over Telefontragten og spurgte, om jeg maatte fortsætte Samtalen — samtidig rejste jeg mig op og rakte den ene Arm i Vejret — (den anden brugte jeg til Telefonen). Medens Gestapomanden undersøgte, om jeg havde Vaaben paa mig, fortsatte jeg Telefonsamtalen, herved forsøgte jeg at vinde Tid og samtidig foregive stor Forbavselse over de Herrens Besøg. Da Samtalen var forbi, præsenterede de sig som det tyske Sikkerhedspoliti. Bandens Leder var Tysker, de andre 3 var dansktalende Individuer. Min Lejlighed blev overfladisk undersøgt, og der blev spurgt mig, om jeg havde Vaaben o. s. v., hvorefter jeg blev anmodet om at følge med, jeg maatte medbringe Toiletsager og Tobaksvarer ellers intet. Samtidig blev det betydet mig, at jeg vilde blive skudt, saafremt jeg forsøgte at flygte.

Paa Turen ind til Vestre Fængsel spurgte jeg om Grunden til min Arrestation, men jeg fik intet Svar. Lidt senere spurgte Lederen mig dog pludselig: „Hvor har De Deres M. P.“ Forbavset spurgte jeg, hvad det var for noget, hvortil Lederen grinede og slog paa Kolben af sin Maskinpistol og udbrød, at jeg aabenbart var lige saa uskyldig som alle andre Danskere.

I Vestre Fængsel blev jeg indsat i Celle 532, hvor jeg blev venligt modtaget af Cellens 2 Beboere Kommunalærer Preben Linddahl og Arne Jørgensen. De gav mig straks forskellige „Fængselsfiduser“ og hjalp mig i

det hele taget i enhver Retning. I Løbet af Natten havde jeg brygget en „Forklaring“ sammen. Tyskerne havde i Bilen aabenbaret, at mit Forhold gjaldt noget med en Maskinpistol. Sagen var, at jeg havde laant en Maskinpistol ud, og nu gjaldt det for mig om at finde paa et eller andet, der gjorde denne alvorlige Forseelse saa ringe som mulig.

Den næste Morgen Kl. 8 blev jeg kørt ud til Shellhuset, hvor jeg sammen med en halv Snes Stykker blev anbragt i et Venteværelse. Ibland disse var Fru Landsretssagfører Friederichsen, der var taget samme Morgen, hun uddelte Cigaretter til stor Glæde for os. Lidt senere kom hendes Mand fra Forhør. Vi fik hurtigt byttet om paa Pladserne, saaledes at Hr. og Fru Friederichsen kom til at sidde ved Siden af hinanden, de kunde saa aftale det fornødne om Forhøret.

Endelig blev det min Tur. Jeg kom ind i et Kontor, og Lederen fra Aftenen i Forvejen forhørte mig. Det første Minut sad han blot og gloede ondt paa mig. Paa Bordet laa en Gummiknippel og en Dynge Papirer.

Pludselig brølede han:

„De er Gruppeleder, hvor mange Mand har De, og hvad hedder de?“

Jeg var klar over, at Slaget var tabt, idet jeg vidste, at en af min Gruppe var taget d. 12. Dec. om Morgenen Kl. 6. Samtidig vidste jeg, at alle var blevet advaret straks efter min Anholdelse. Det tjente derfor ikke noget fornuftigt Formaal at prøve paa at benægte, derfor svarede jeg „8 Mand.“

Tyskeren for rasende op og gav mig et Slag i Hovedet med sin Gummiknippel. „Die Wahrheit,“ raabte han. Samtidig viste han mig 2 Tilstaaelser, dels fra min Kammerat, der var taget og dels fra den Mand, der havde hentet Maskinpistolen og nogle andre Vaaben.

I Løbet af Dagen fik han og nogle andre Gestapoer banket 5 Navne ud af mig plus 3 ikke eksisterende Personer. Under Forhøret spurgte Tyskeren: „Ved De, hvad Straffen er for at have Vaaben?“ — „Døden.“ Og lidt efter: „Ved De, hvad Straf en Gruffefører faar?“ — „Døden.“ Og: „Ved De, hvad Straf De faar, der udleverer Vaaben til Brug mod Tyskerne?“ — „Døden.“

Jeg var just ikke oplagt til at lægge Fremtidsplaner, da jeg slap ud af Klørne paa Bæstet. Inde i Fængslet fik jeg hurtigt at vide, at mange brave Danskere, der havde lavet langt, langt værre eller rettere større Ting ikke var blevet skudt.

Jeg faldt hurtigt til Ro igen, og den ene Uge gik efter den anden — og jeg blev omsider sendt til Frøslevlejren.

Efter at vi havde siddet i Vestre Fængsel og Frøslevlejren i tilsammen godt 2 Maaneder, meddelte vor danske Tillidsmand i Frøslev os, at der antagelig ikke kom flere Tysklandstransporter, og der gik et Lettelsens Suk gennem hele Lejren.

Den 16. Februar Kl. 5 Morgen blev der imidlertid kaldt til Blokappel i Blok 8, hvor jeg boede, og vi vidste, hvad det gjaldt, men ikke hvem det gjaldt, og saa begyndte Navneopraabene, først A derefter B o. s. v. Vi naaede til Hansen og een af mine Stuekammerater Hans Chr. Hansen blev raabt op, derefter J. Jørgensen, Knudsen og saa — mit Navn — Resten hørte jeg ikke. Stille gik vi ned paa venstre Fløj, og efterhaanden stod vi, ca. 90 % af min Transport, der 9 Dage i Forvejen var ankommet fra Vestre Fængsel — paa venstre Fløj.

I Løbet af 15 Minutter skulde vi staa klar til Morgenspisning, og derefter øjeblikkelig Afrejse.

Inde paa Stuen havde der i mange Dage været stor Mangel paa Cigaretter, men da Hans Chr. og jeg kom ind paa Stuen, var der tryllet ca. 10 Pakker Cigaretter og 3 Pakker Shagtobak frem til os, desuden Flødekarameller, Sæbe og alt muligt godt. Vor kære Stueformand — Grev Scheel — vilde endelig give mig noget, og han klaskede sin dejlige Lammeskindshue paa Hovedet af mig og sagde: „Den skal du ha', gamle Dreng.“ Vi havde faaet Besked om at have saa lidt med som muligt; i Frøslev vidste de aabenbart, at det var noget Tyvepak, vi skulde ned til.

Det var et tungt Øjeblik at tage sin Vielsesring af Fingeren, aflevere den og alt det andet — og saa — et raskt — men fast Haandtryk: „Farvel Dreng, Tak for godt Kammeratskab, vi ses om 14 Dage, naar Tyskland er maset.“

Vi blev stillet op til Appel uden for Taarnet, blev talt flere Gange, og fik Instruction om, at Flugt eller Forsøg herpaa vilde medføre øjeblikkelig Skydning — ikke alene af den paagældende, men tillige af 10 Kammerater.

Vor Transport var paa 253 Mand, heraf Hovedparten Frihedskæmpere, men der var imellem os 25—30 asociale, af disse var der igen 6—7 Schalburgfolk, Marinevægtere, Voldtægtsforbrydere, Alfonser og lignende Pak.

Henad Kl. 9 var vi klare til Afrejse fra Frøslev. Vi blev stablet op i Lastbiler — idet vi startede sang vi: „Der er et yndigt Land.“ Vi vinkede — og Kammeraterne vinkede — inden for den dejlige Pigtraad, var vi blot blevet der.

Det sidste Stykke Danmark — hvor var det smukt i den stille Morgen, vort lille, dejlige Land. Jeg ved ikke, om disse Marker, disse Diger og Træer var særlig smukke, men for os var det vort Fædreland, som pludselig var blevet os ubeskrivelig kært. Folk i Padborg stod alvorlige og vinkede til os og sagde stille: „Paa Gensyn“ — og saa rullede vi over Grænsen — vi var i Tyskland — Landskabet forandrede sig — Telefonpælene var anderledes, Menneskene var anderledes, og vi blev anderledes. Nu var vi altsaa i det forbandede Land, hvis Moral og Synspunkter man ikke engang vilde tiltænke et Stenalderfolk. Vi standsede i Harrislee. Paa Ladesporet holdt 5 smaa franske Godsvogne. Vi blev indladet — der var det bare Gulv — intet andet — ikke et Vindue eller blot en Aabning til at se ud af, ingen Bænke, intet Halm, ingen Vandspand eller Toiletspand.

En tysk Bonde kom kørende med et Læs Halm, for vore egne Penge købte vi et Par Knipper til hver Vogn, og saa blev Dørene lukket. En af Kammeraterne prøvede med sin Kniv at rense en Revne for Snavs, saaledes at vi kunde kigge ud. Dørene blev revet op, og 2 Sser kom ind med hævede Revolvere, — de fandt en lille Flis Træ og tampede Synderen igennem, slog ham i Hovedet med Revolveren, saaledes at Skuddet gik af, dog uden at ramme nogen. Alle Knive og Neglerensere blev derpaa frataget os. Kl. 10,46 kørte vi sydpaa, mod Neuengamme — troede vi da. —

Vi begyndte naturligvis straks at rense Revner hist og her, saaledes at vi kunde kigge lidt ud, ved min Plads fik jeg saaledes hurtigt lavet en Revne paa 3 mm Bredde og ca. 4 cm Længde. Herfra fulgte jeg saa Rejsen ned gennem Sønderjylland. I flere Timer rangerede vi paa Flensborg Station og fik en Masse Krigsmateriel koblet paa Toget; om Eftermiddagen kørte vi over Kielerkanalen og naaede Hamburg ved Midnat. Vognene humpede og rystede forfærdeligt grundet paa de talrige Bombardementer af Hamburgs Jernbanenet. Vi forlod Hamburg og holdt Resten af Natten paa Lehrte Station. Vi troede stadig, at vi skulde til Neuengamme, men den næste Morgen kørte vi sydpaa — igen en Skuffelse — men saa sang vi videre — vi sang ved hver Station, vi fortalte Historier, sang Viser og holdt Foredrag, særlig var Inspektør Kragh fra Skelskør enestaaende, han havde rejst Jorden rundt, været i Østen og kendte hele Europa, som vi andre kender Danmark — ja Danskere er nu engang Danskere, Humør det har vi, og det kan de ikke tage fra os — Turen gik til Göttingen Nord for Hannover. Her fik vi første Gang Forplejning. Den danske Forvaltning havde overdraget Tyskerne at administrere vor

Madbeholdning, det gjorde de paa den Maade, at de stjal vort Smør og Hovedparten af vort Paalæg, men det svarer jo meget godt til gængs tysk Mentalitet. I de godt og vel 6 Døgn, Rejsen varede, fik vi kun Tørkost og lidt Vand een Gang om Dagen. Vi havde 5 større og mindre Flasker — ialt ca. $2\frac{3}{4}$ l, og vi var 45 i Vognen. Denne Smule Vand var fortrinsvis forbeholdt de syge, men der blev som Regel een Mundfuld Vand pr. Mand hver Morgen. Naar vi laa tæt sammenpakkede, kunde vi ligge 35 Mand paa Gulvet, idet der maatte gives lidt Plads til Nødtørft og 10 Mand, der altid maatte staa op — vi skiftedes selvfølgelig til at staa op, men der var naturligvis nogle af de føromtalte uheldige Elementer, der altid laa ned alligevel.

De stjal ogsaa af vor sparsomme Vandforsyning, naa, men udover disse smaa Ærgrelser havde vi det fornøjeligt.

Undervejs krydsede vi og overhalede af mange Troppetog og Krigstog. Overalt hvor vi kom frem, saa vi bombarderede Byer — ødelagte Jernbanestationer, og i Hundredvis af ødelagte Jernbanevogne og smadrede Lokomotiver. Et Sted Syd for Hannover var et Flygtningetog bombet og afsporet — vældige Bombekratre saa vi langs Banelinien — Byen Fulda var fuldstændig jævnet med Jorden, kun Sygehuset og Villakvarteret var skaanet. Vi kørte hele Søndag Nat og naaede Mainzfloden, hvor vi i en yndig lille tysk By saa oplyste Flodpramme, kom i Løbet af Mandagen til Breda, hvor vi holdt hele Eftermiddagen og Natten. Stationsbygningen og omliggende Bygninger var forsvundet, herfra kørte vi videre til Würzburg, hvor vi holdt hele Eftermiddagen mellem Ammunitionstog og vældige Troppettransporttog paa op til 80 Vogne, med 2 Kæmpelokomotiver, et for og et bag i Toget.

Vort Tog var armeret med svært Antiluftskyts. Der blev i Würzburg blæst Luftalarm, og pludselig hvinede en amerikansk Jager ned gennem Skyerne og ned over Jernbaneterrænet, hvor vi holdt. Maskinkanonerne paa vort Tog hvæsedede og skrattede, men Amerikaneren kom heldigvis intet til. Onsdag den 21. naaede vi Ansbach, hvor vi holdt om Natten — ogsaa her var der kraftigt bombet — og der stod mange ødelagte Vogne og Lokomotiver paa Banelinien. Over den tyske Højslette havde vi en meget smuk Tur — gennem vore smaa Kighuller saa vi det pragtfulde Landskab med talrige Bjerge og Klippeformationer. Fra Ansbach kørte vi over Donau videre til Dachau, hvortil vi naaede om Natten. Vi rangerede en Del og blev endelig om Morgenen rangeret ad et Sidespor ind i selve Dachaulejren. Dachau blev bygget i 1933 og her er 350,000

tyskfødte blevet myrdet og begravet. Hele Lejren er faktisk bygget paa Menneskelig, der er nedgravet i det lave sumpede Terrain. Vi havde tilendebragt den ca. 1200 km lange Rejse fra Frøslev til Dachau, en Tur der, i normale Tider, kan køres paa 1 Døgn. Sultne, trætte og syge var vi. De fleste af os led af Forstoppelse, andre af det modsatte — vasket var vi ikke blevet i alle disse Dage. Ja, hvor saa vi ud, vi lignede en Flok Forbrydere, hvad vi jo altsaa ogsaa var i Tyskernes Øjne. Saa var vi altsaa endelig ankommet til en tysk Fangelejr i Klasse III, hvilket vil sige den værste. — Politiske Fanger er alle anbragt i II eller III Klasses Lejre. Alle Danskere er politiske Fanger, der i civile Klæder, under en eller anden Form, har modarbejdet tysk Interesse.

Lejren betegnes af Tyskerne selv som *Vernichtungslager* — Udslettelseslejr. Gennemsnitslevealderen for nyankomne Fanger maa i en saadan Lejr ikke være over 3—4 Maaneder. Kun de allerstærkeste i legemlig og sjælelig Henseende overlever 6 Mdr. i en Vernichtungslager.

Der var i Dachau ca. 23,000 Fanger, af disse døde i Januar Maaned ca. 5050, i Februar 4880, altsaa smaa 10,000 paa 2 Maaneder.

I Dachau døde den største Del af Fangerne af Sult, Tørst og Sygdom, først og fremmest af Tyfus, Dysenteri, Difteritis og saa den forfærdelige Scheisserei og Flegmone.

Da vi Danskere ankom til Lejren fik vi allernaadigst en Skaal „The“, hvorefter vi valgte Disponent Nygaard, Charlottenlund, til Tolk. Vi hørte derefter Foredrag om, hvorledes vi havde at forholde os. Vi traadte an og blev talt og registreret 3—4 Gange, kom i Bad og blev klippet med Maskine over hele Kroppen. Vi afleverede alt med Undtagelse af Tobak og Toiletsager og gik nøgne gennem Badet og fik paa den anden Side udleveret Fangetøj. Alle baade syge og raske deltog naturligvis. Fangetøjet bestod af vore egne Sko (heldigvis), en gammel Manchetskjorte No. 36 — jeg bruger No. 40 — Skjorten manglede det ene Ærme fra Skulderen, et Par Benklæder med store Huller og Lapper paa og en Jakke samt 2 Strømper. Jeg fik en tyk Skisok paa det ene Ben og en Damestrømpe paa det andet Ben. Intet uldent Undertøj eller Halstørklæde. For det første hundrefrøs vi, og for det andet saa vi rædselsfulde og latterlige ud, — og saa marcherede vi noget modfaldne og dog grinende over hinanden til vort Kvarter Barak 19. Vi fik straks at vide, at vor Nabobarak No. 21 var for haabløse Tyfufanger og den modsatte Nabobarak var for Rekonvalescenter med Tyfus og andre Sygdomme, Vandet maatte ikke drikkes, da det var tyfusbefængt og fyldt med Klor. Men det værste var

ikke oplevet endnu, vi skulde ligge 255 Mand i eet Rum paa 90 m² Gulvflade i 3 Etagers Køjer — vi fik hver et tyndt Tæppe — der var ialt 90 Sengesteder, altsaa godt og vel 5 Mand i 2 Senge. Vi var trætte og vilde til Ro, men havde næppe ligget 5 Minutter, førend Lopper og Væggelus umuliggjorde Søvn i Begyndelsen af Natten, men efter 6 Døgn søvnløs Kørsel var vi saa trætte, at vi dog tilsidst faldt i Søvn hen paa Morgenens. Klokken 6 om Morgenens stod vi op, arrede af mange Hundrede Loppe- og Væggelusbid og trak Mørklægningen fra — og saa kom den værste Overraskelse. I Rendestenen ca. 1½ m fra vore Vinduer laa 32 forvredne, radmagre, nøgne Lig fra Tyfusbarakken, det mindste daglige Antal de paafølgende Dage var 24, det højeste 79. Mange af dem var saa udhungrede, at de næppe vejede over 30—35 kg, men da viste vi, at vi var Danskere. Ikke een klaskede sammen, skønt mange for første Gang saa et Lig. Vi skulde ikke ud i Rendestenen. — Vi skulde hjem igen alle sammen, det lovede vi hinanden. Vi havde 2 udmærkede, danske Læger, Brødrene Teisen, men ingen, absolut ingen Medicin. Alt det, vi havde haft med, var simpelthen stjaalet af Tyskerne, da vi gik i Bad.

Men vi havde Midlet Renlighed og atter Renlighed. Som bekendt smitter Plettyfus kun ved Bid af Kroplus, de fleste andre Lejrsygdomme overføres gennem Urenlighed, Drikkevand og Udveksling af Mad mellem syge og raske. Fra første Dag gennemførte vi daglige Kropsafvaskninger med Sæbe og koldt Vand og dagligt Luseeftersyn af os selv og Tøjet — (10 Mand udførte dette Arbejde). Vi fandt af og til en enkelt Lus, men Tyfus fik vi ikke. Men denne Omgang kunde langt fra alle taale. Vi fik Difteritis, Skarlagensfeber og Anginaepidemier, Rosen, Influenza og inden mange Dage havde vi 40 Mand paa Lazaret og omtrent samme Antal Patienter med alle Sygdomme paa Stuerne. Vi var oppe paa over 30 % Sygelighed, og saa kom de første Dødsfald — jeg skal ikke nævne Navne — men alvorlige og med blottet Hoved modtog vi Meddelelsen Gang paa Gang om døde Kammerater. Lazarettet hedder i Lejrene Revieret. Revieret var vor Rædsel, var man ikke syg, saa var man sikker paa at blive det, hvis man blev indlagt paa Revieret. Her laa Patienterne ofte 3 i een Seng.

Flere af vore Kammerater er saaledes blevet indlagt for en Sygdom, men har paa Revieret paadraget sig 3 andre alvorlige Sygdomme og dog kommet over det. Efter 3 Ugers Forløb kulminerede Sygdommene, og Procenten faldt. Vi skylder vore Læger stor Tak for deres Indsats og vi skylder Præsterne stor Tak. De ordinerede Medicin i smaa, men gode Mængder.

I tyske Lejre er det ikke SSer, der har den direkte Opsigt med Fangerne. Dette Job overgives saakaldte Overfanger, der som Regel udvælges blandt de mest raa og brutale Forbrydere blandt Fangerne. Hvis Underfangerne ikke gør deres Pligt, og hvis der ikke er Orden paa Stuerne, faar Overfangeren 25 Slag Rotting i Underfangerens Paasyn. Overfangeren skal derfor nok sørge for Ro og Orden, i mange Barakker regner det med Tamp og Stokkeslag Dagen lang. En Overfange har uindskrænket Ret over Fangerne, slaar han en Fange ihjel, vil han sandsynligvis faa Anerkendelse derfor. Overfangerne fik forskellige Job, nogle blev udtagne til Capoen, d. v. s. Ledere paa Arbejdspladser, Værksteder og Udekommandoer og andre blev Blokformænd, paa Tysk kaldet Blockälteste. I hver Blok fandtes fra 800—1600 Fanger fordelt paa flere Stuer, der hver havde sin Stueformand — Stubenälteste, og under ham igen var der en eller flere Stuetjenestemænd — Stubendienst —. Alle disse Fyre var Overfanger, men kun Blockälteste havde Forbindelse med SSerne. Overfanger i Tyskland har i Tusindvis af Mord paa deres Samvittighed, idet Dødelighedsprocenten skulde holdes i en passende Højde, saaledes at der stadig kunde skaffes Plads til nye Fanger. Under hele Krigen er der hver Time paa Dagen begaaet frygtelige Misgerninger. Sygdom var ingen Undskyldning for Udeblivelse fra Arbejde, en syg Mand blev ofte tampet til at følge med, og naar han styrtede, blev han sparket og mishandlet og ofte dræbt. Ved Stuttgart var der en fast Udekommando paa meget haardt Arbejde og med en særlig brutal Capo. Hver Dag havde de 10 Baarer med til Transport af de Fanger, der vilde bukke under eller blive mishandlet til Døde i Løbet af Dagen. Baarerne var som Regel fuldt belagt paa Hjemvejen med døde Kammerater. Denne Beretning har jeg fra en Nordmand, der hedder Ottosen fra Bergen, een af hans Kammerater bevidnede Rigtigheden deraf.

Samme Ottosen har overværet 21 Henrettelser, der altid skete, medens de øvrige Fanger saa paa det. Juleaften 1943 henvendte saaledes 2 Nordmænd sig til SSerne. De fortalte, at Nordmændene var skuffede over, at der ikke var arrangeret noget som helst ekstra i Anledning af Julen. — SSerne opfattede dette som Mytteri, og begge Nordmændene blev hængt 2. Juledag, medens Kammeraterne saa paa det. — Pastor Madsen fortalte — at Polakkerne bad om Tilladelse til at gaa i Kirke Lille-Juleaften. De fik Tilladelsen, og Polakkerne blev efter Kirkegangen opstillet til Hjemmarch fra Lejrkapellet til deres Blok. Pludselig aabnede SSerne Ild mod dem med Maskingeværer og alle 2300 Mand blev skudt.

Jeg vil vende tilbage til vort lille Samfund i Blok 19. Vi var heldige m. H. t. baade Blockälteste og Stubenälteste, Blockälteste var Wiener og Stubenälteste var Berliner — Stubendienst var Polak, desuden fandtes der yderligere 2 Overfanger uden særligt Job, nemlig en spansk Læge og en hollandsk Professor i Psykiatri. Berlinereren havde siddet siden 1933; han var overnervøs og kunde være meget opfarende, men som Capo betragtet var han god og fornuftig. Han og de andre Overfanger vidste ogsaa, at vi i Løbet af kort Tid fik Røde Kors Pakker, ogsaa dette havde sin Betydning. Der var to Stuer. Af hele vor Transport paa 253 Mand laa godt 30 paa Revieret. I Forstuen, hvor Overfangerne ogsaa boede, havde vi vort Stuerievier med ca. 25—30 sengeliggende (Difteri, Skarlagensfeber og Anginapatienter). Herudover laa ca. 50 Mand paa denne Stue, der samtidig tjente til Skrædderværksted, Depot og Madudleveringssted og Spisestue. Stuen var 90 m², altsaa paa Størrelse med en alm. ca. 3½ Værelses Lejlighed. Det andet Rum, Sovesalen, var af samme Størrelse 90 m², her laa ca. 300 Mand, hvoraf ca. 200 var Danskere og Resten ca. 100 Udlændinge fordelt paa følgende Nationer: Hollændere, Tyskere, Polakker, Russere, Lettere, Tjekkere, Franskmænd, Spaniere, Belgiere, Italienerne, Jugoslavere, Grækere og Serbere. Alle disse mange forskellige Mennesker var ikke alle lige renlige, men vi tvang dem til at følge vor Lusekontrol og Eftersyn. En tysk Skrædder var saa snavset, at det er ubeskriveligt. Han tog flere Pund af, da han blev skrabet og vasket ren. Foruden Tyskerskrædderen havde vi en polsk Skrædder, der var en dejlig lille intelligent Fyr. De syede vore Fangenumre paa. Jeg fik No. 141646 og derunder en rød Trekant, hvilket betød, at vi var politiske Fanger — Partisaner, der med Vaaben i Haand vilde kæmpe mod den venligsindede tyske Besættelsesmagt. Paa dette sene Tidspunkt af Krigen var det aabenbart ikke Meningen at myrde os med haardt Arbejde, dertil var vi i for god Foderstand. — Nej, Sult, Tyfus, Dysenteri, Scheisserei, Difteritis, Flegmone o. s. v. — Det skulde der have staaet paa vore Dødsattester. — Nogle af vore Kammerater blev dernede, alt for mange for os, men alt for faa for Tyskerne —.

Om Natten sov vi højst 1 Time, Resten af Tiden var vi i Vaskerummet eller paa Toilettet, indtil vi blev smidt ud af Nattevagten. Her sad vi med et Tæppe over os og krøb sammen, men altid i godt Humør, for her var ingen Lopper og Væggetøj. Selvfølgelig havde vi alt Tøjet paa om Natten i de Maaneder, vi var i Tyskland. Vi tog kun vort Tøj af, naar vi vaskede os og var til Lusekontrol. Der var i Stuen en Flisekakkelovn

ca. 1,25 m × 70 cm, oven paa den var der en dejlig Soveplads, hvor jeg ofte laa, men det blev ogsaa forbudt.

Hvordan gik saa Livet i disse uhyggelige Omgivelser. Kl. 6 blev vi vækket, stillede ude i Gaarden til Appel, medens de syge blev i Sengen. Appellen varede $\frac{1}{2}$ til 3 Timer uden Hensyn til Vejret (dog har andre staaet op til 19 Timer til Appel), derefter fik vi Morgenmad bestaaende af en lille Humpel Rugbrød af daarlig Kvalitet, ialt ca. 200 g, og dette skulde slaa til i 1 Døgn. 1 Gang om Ugen fik vi ca. 10 g syntetisk Margarine med 2 % Fedtstofindhold — 2 Gange om Ugen fik vi Pølse stort nok til et halvt Stykke Mad. 1 Gang om Ugen fik vi en Theskefuld Sukker. Vore Overfanger — med Undtagelse af Hollænderne, stjal saa meget af vore Rationer, at de levede godt hver Dag. Til Middag Kl. 11 $\frac{1}{2}$ fik vi Suppe, kogt paa Komaver og halvraadne spirede Runkelroer, 1 Liter til hver Mand. Kl. 5 fik vi $\frac{3}{4}$ Liter Vandsuppe med lidt Gryn i Bunden, (ialt ca. 950 Cal. — for en sengeliggende er Minimum 2500 Cal. for at leve). Vore Maaltider nød vi staaende eller liggende i Sengene. Hver Morgen, naar vi trak Mørkelægningen fra, skulde vi naturligvis tælle, hvor mange døde der var i vor Naboblok — 79 var Maximum — forvredne Stakler med aabne Øjne og aaben Mund, tilfældigt henslængt; laa de ikke tæt nok, blev de sparket paa Plads. Saa kom Blockälteste med en Skriver og en Blækstift, spyttede paa Brystet af Liget, tværede det ud med sin Gymnastiksko og skrev Fangenummeret. En anden Mand kom og bandt Mærkeseddel ved Storetaen, og lidt efter kom en tredie Mand med en Jernhage og en Konservesdaase. Med Jernhagen aabnede han Munden paa Liget og trak eventuelle Guldtænder ud. Tænderne puttete han i Daasen. Naar der var 50 Lig, blev de stablet paa en Trækvogn, og uden-Overdækning af nogen Art foregik den sidste Transport til Krematoriet, hvor Brændingen foregik i aabne Ovne, saaledes at Ligasken ikke kunde adskilles for sig. Der foretages ingen Begravelse og ingen Ceremoni, og der findes ingen Grave, kun umaadelige hushøje Askebunker.

Men det rørte os tilsyneladende ikke, man vænner sig til alt, det vil sige — vi skubbede det fra os, vi afvænnede os fra at tænke og ræsonnere. Vi kunde ikke en Gang tænke paa dem derhjemme, for vi skulde jo holde Modet oppe. Der var 8 $\frac{1}{2}$ m mellem Blokkene, saa vi kunde følge Livet hos Naboerne i Tyfusbarakken. De syge Naboer vaklede somme-tider ud i Solen, nøgne, med et Tæppe om sig, de havde intet Tøj. Naar man blev indlagt i Blok 21, fik man aldrig mere Brug for Tøj, det vidste baade de og vi. Men hvorfor døde de dog ikke. De vadede ud paa

deres store knoklede Fødder, Skinnebenene var tynde som Haandled med en lille Klump Kød bagpaa, Resterne af Læggen, saa en stor Benknode, det var Knæet, og saa Laarbenet med tynd Hud om, Kød og Muskler fandtes ikke. Alle andre stjal eller tiggede, men disse stakkels Mennesker var for sløve til at tigge og stjæle — de levede bare.

De var, hvad vi kaldte Muselmænd, vi sad somme Tider og tipsede om, hvilke af dem, der levede Natten over.

De første Par Dage havde nogle af os lidt Brød fra Rejsen, men da dette var brugt, kom Sulten. Haardst gik det ud over de unge, der havde større Appetit end vi lidt ældre. Italienerne var særlig slemme til at stjæle fra os, og vi lærte hurtigt at gemme vore Brødrester eller ogsaa gaa med dem paa os.

Vi stod hver Dag i Kø for at faa lidt ekstra Suppe, og det var meget faa, der overdrog en Brødskorpe til en anden uden Betaling. Vi kappedes om at faa Lov til at rengøre Madbeholderne, det gav altid lidt ekstra Suppe. Selvfølgelig blev Beholderne kun skyllet i koldt Vand, med andre Ord i tyfusbefængt Vand, men det maatte vi altsaa se stort paa, og selvfølgelig smagte Suppen forfærdelig, og dog nød vi den, sultne som vi var. Hver Dag den samme Suppe, den samme forbandede Lugt, og dog aad vi af vore rustne Ædetrug. En Dag fandt jeg en stor aftygget Skraa paa ca. 5 cm i min Skaal, jeg smed den over i et Hjørne. En Russer saa det og styrtede sig over den og tyggede videre paa den. Vi havde alle et Lag overflødigt Fedt paa Kroppen, som vi kunde tære paa i Begyndelsen, men vi har talt med mange danske Fanger, der har været i Tyskland i 1—2 Aar, de smiler blot, naar vi siger, at vi har sultet. Næ, naar alle Fedt- og Kraftreserver er væk, saa kommer først den rigtige Sult, den Sult, der før eller senere gør alle til Muselmænd. Jeg tabte ca. 23 kg paa 9 Uger, men der var mange, der tabte mellem 40 og 50 kg.

Dagene gik mærkværdig hurtigt, vi spillede Bridge, sang for hinanden, holdt Foredrag og diskuterede Krigen. Hver Dag fik vi organiseret en tysk Avis. Vi vidste, at Hærberetningerne var sat op i Tyskernes Favør, og at Tyskernes Oplysninger om tabte Byer og tabt Terræn var mindst 4—5 Dage gamle. Kaptajn Olsen gav hver Aften en militær Oversigt over den nuværende Stilling og den sandsynlige Udvikling i de kommende Dage. Det er fantastisk, hvor rigtige disse Oplysninger senere viste sig at være. Krigens Gang maatte jo virke glædelig for os og opfyldte os med Optimisme. Vi havde organiseret et Kort over Tyskland, og var vist bedre inde i Krigens Gang end de fleste derhjemme, der havde langt bedre Kil-

der. Vi havde ligeledes en glimrende Foredragsholder i Inspektør Kragh, han fortalte om sine Rejser i Østen, interessante Beskrivelser, som vi opmærksomt lyttede til. Vi havde flere, der sang danske Sange og Viser. Foredragsholderen eller Sangeren sad paa den øverste Køjekant, medens vi laa med Hovederne uden for Køjen. Og saa en skønne Dag kom Røde Kors Pakkerne, 2 pragtfulde Pakker, der hver indeholdt 2 Ender Spegepølse, 1 kg Ost, $\frac{1}{2}$ kg Smør, $\frac{3}{4}$ kg Sukker, 1 kg Havregryn, Suppeterninger, 1 Rulle Kiks, 2 Daaser Konserver, 100 Cigaretter, 1 Pakke Tobak, 1 Stk. Sæbe, Tandpasta og 1 Rulle Toilet-papir. Dette sidste var af stor Betydning, men det, vi altid saa efter, var trods alt Cigaretterne. Det kan ikke beskrives, hvad Røde Kors betyder for Fangerne i en Lejr, Jubel uden Lige, en Hilsen hjemmefra, og Bevidstheden om, at man kendte vort Opholdssted, og at Røde Kors sikkert vilde bringe vore Kære Meddelelse om vort Opholdssted.

Det var morsomt at se denne gumlende Samling Mennesker, glade og veltilfredse og for en Gangs Skyld mætte. Kækelovnen kom straks i Brug, Bundbrædderne i Sengene blev anvendt til Brændsel indtil Stubenälteste opdagede det og forbød det. Saa maatte vi organisere Brændslet, alt brændbart blev brugt. Vi havde en lille Gryde, der var i Kog fra Kl. 5 Morgen til Kl. 9 Aften. Der var selvfølgelig ingen Kogehuller, saa Gryden maatte sættes ind i selve Ildstedet. For hver 5.—6. Mand maatte Gryden renses for en tyk Skorpe brændt Grød, af og til var der noget Aske i Grøden, men Grød var det og det smagte herligt, sveden var den ogsaa af og til, men den var nærende og mættende. Ud over Pakkerne fik vi hver 2 kg dansk Rugbrød. Nu var vi lige pludselig blevet rige Mennesker, vi havde den dejlige danske Mad. Vor Suppe kunde vi meget daarligt undvære, vi maatte jo ikke drikke Vandet, saa Suppen var det eneste drikkelige, vi fik.

Den 1. Marts kom der en Transport af 106 Danske direkte fra Vestre Fængsel, de havde været undervejs i 12 Døgn, havde været 53 Mand i hver Vogn og havde klaret sig med $\frac{1}{2}$ Rugbrød hver, en Klat Smør og lidt Pølse paa hele Turen. I 7—8 Døgn havde de overhovedet ingen Mad faaet, kun lidt Vand af og til, og de havde ikke haft Halm i Vognene. Flere af dem havde over 40° Feber, da de forlod København, 2 af dem døde ved Ankomsten.

Paa Vejen var Toget blevet bombet og en Sukkerfabrik 50 Meter borte sprængt i Luften, samtidig blev en Lokomotivremise, fyldt med Maskiner,

pulveriseret, men ingen Danskere kom noget til, selv om Vognene hoppede paa Skinnerne ved Eksplosionerne.

Gensynsglæden var naturligvis stor, og det var herligt at træffe Nordmændene, der kom samtidig med de 106 Mand. Vi fik det organiseret saaledes, at Nordmænd og Danskere fik den ene Blokende og de øvrige Udlændinge den anden Blokende. Nordmændene fik ogsaa Pakker af noget andet Indhold end vore Pakker, og der udviklede sig en livlig Byttehandel.

Lad mig sige et Par Ord om Nordmændene. Jeg har tidligere hørt, at Nordmænd var egne og vanskelige at omgaas o. s. v. Jeg har truffet mange Hundrede Nordmænd, men for dem gælder denne Paastand bestemt ikke. De var alle flinke, herlige Kammerater, morsomme og hjælpsomme. Men de havde alle været i tyske Lejre i 2 til 3 Aar og kun ca. 60 % af dem var tilbage. Resten var døde. Bokseren Åke Anderson var mellem dem, vi fik hurtigt arrangeret en Boksekamp Norge-Danmark. En god Kamp, men vor Mand var af lettere Klasse, Norge vandt. En herlig lille Nordmand spillede Harmonika og sang til. Men Stemningen var ogsaa efterhaanden blevet høj. Nye fantastiske Rygter tog mere og mere fast Form. Der blev talt om svenske Røde Kors Forhandlinger med Tyskland og mange andre Ting. En Dag kom en af vore Kilder og meddelte, at der var set en svensk R.K. Vogn uden for Lejren. Dagen efter var den ene blevet til 14 Vogne, og samme Eftermiddag var Tallet steget til 19. Men i vort lille Samfund blev vi i denne Ventetid udsat for en forfærdelig Oplevelse. Der kom en Nat ved 12 Tiden pludselig Uro i vor Nabobarak med syge Muselmænd, Tyfusbarakken blev rømmet fuldstændig. Helt nøgne blev de arme Mennesker stuede paa store Trækvogne, nogle vilde ikke med ud, men saa stod SSerne og kastede Rugbrød ud ad Vinduerne for at lokke Staklerne, og saa styrtede de ud af Dørene og Vinduerne for at faa denne Ekstraration. Nogle kravlede paa Maven, andre humpede af Sted. Men inden de fik Brødet, blev de smidt op paa Trækvognene, nogle faldt ned igen og slog Nakken mod Kantstenen og besvimed, de blev smidt op midt i Dyngen af skrigende og stønnende Mennesker og kørt bort, ialt 800 Mand fra vor Nabobarak og samme Antal fra den anden Blok, ialt 1600 Mand. Alle 1600 blev kørt i Gaskammer og aflivet. For saa vidt var denne Form for Menneskeudrydning kun et Udslag af tysk Humanisme. Her var der jo kun Tale om faa Minutters hjerteskrærende Skrig og haabløs Dødskamp. — Men vi

andre — vi, som havde Haab om snarlig Befrielse — vi, der nu var Genstand for Sveriges Omsorg, vi kunde ikke tabe Humøret. Rygterne tog fastere Form, og Kendsgerningerne taarnede sig op. En Dag kom en af vore højtansete betroede Mænd og meddelte, at han med egne Øjne havde set op mod 40 svenske R.K. Vogne, saa var det altsaa sandt.

Den 13. Marts fik vi følgende Meddelelse: Alle Mand stiller i Morgen til Bad Kl. 7, derefter Udlevering af Røde Kors Tøj og Afrejse med svenske R.K. Vogne til nordtyske Havne og videre til Sverige. Vore Følelser og Tanker ved denne Lejlighed vil jeg ikke prøve paa at beskrive. Men vi var ikke kommet af Sted endnu. Vi stillede næste Morgen til Bad og havde saa smaat sagt Farvel til vor Blok. Vi sad og ventede paa Til-ladelse til at tage Tøjet af. Kl. blev 8—9—10 og vi fik at vide, at der ventedes paa Afrejseordre fra Berlin, vore Papirer var i Orden o. s. v., men nogle Formaliteter manglede.

Kl. 3 om Eftermiddagen marcherede vi tilbage til vor Blok. Dansker-nes Lejrtilidsmand kom, det var vor kære elskelige og agtede Pastor Madsen fra Sønderborg. Han havde været betydelig længere i Fangenskab end vi og kendte SSerne bedre. Vi havde et Lager af R.K. Pakker liggende i Depotet, og Pastor Madsen fik Fuldmagt til at bruge det fornødne Antal Pakker til at „smøre“ Tyskerne med, men det var en lang og trang Vej. Først efter 12 Døgns Forløb kom vi af Sted, men da var der ogsaa medgaaet ca. 60 gode R.K. Pakker som Smørelse til det ubestikkelige tyske System.

Vi var selvfølgelig noget utaalmodige i de sidste 12 Dage i Dachau, men nu havde vi det godt, havde mange fornøjelige Timer sammen med Nordmændene, der sammen med os var den „velhavende“ Ende af Blokken. I den anden Ende af Blokgaden fandtes sultne, forhutlede Russere, Polakker og Fransk mænd o. s. v. samt en Samling gæve Mænd, Badogliofolkene. Men nu var det dem, der var fattige og sultne, der blev spændt en Snor, der adskilte os fra dem, men den blev sprængt Gang paa Gang. Der blev trods Forbud handlet ved denne Snor, Livremme, Tobaksdaaser og Cigaretter og Cigaretetuier o. s. v. gik over Snoren til os og i Stedet gik der Brød og Pølse over til dem den modsatte Vej.

Hver Dag samlede vi hele den tyske Brødration, der var bestemt for ialt ca. 600 Nordmænd og Danskere, og den gik ned til den anden Blok-ende, hvis Beboere var os meget taknemmelige, men ikke desto mindre stjal de fra os, naar de kunde komme af Sted med det. Inden jeg forlader vor Blok, maa jeg nævne en Mand, han fortjener det, den holland-

Transport af Muselmænd.

↓ Disse Vogne er fyldt med Ligene af Fanger, som døde under Transporten fra en anden Koncentrationslejr til Dachau. De døde hovedsagelig af Sult.

Et af de levende Skeletter. Sengene og de hvide Lagner skyldes Amerikanerne.

ske Professor i Psykiatri, en højt begavet og meget interessant Personlighed. Han havde været Fange i $3\frac{1}{2}$ Aar og havde været i forskellige Lejre, hvor han havde lidt utroligt. Han havde oprindeligt været i en Transport paa 152 Hollændere, nu var der 4 tilbage, de 148 eller over 97 % var døde. Han var meget interesseret i os alle, i den danske Mentalitet og Tænkemaade og diskuterede ivrigt med os.

Vor Stubendienst var Polak. Medens han saa paa det, var hans Hustru og Børn blevet skændet og myrdet, og han havde udholdt alle Pinslerne for at faa Hævn, han krummede Fingrene paa sine store klodsede Hænder og svor, at han ikke var færdig med at dræbe endnu. Ja, vi mødte mange mærkelige Mennesker, store, stærke Naturer og andre, der kun havde een Følelse, Hadet og Hævnen.

Og saa kom Afskeden med alle disse mærkelige Mennesker. Vi trykkede hinanden i Haanden og sagde hjertelig Farvel.

Kl. 1 om Natten den 22. Marts lød Kommandoen: Træd an til Badning, alle tager sin Bagage med.

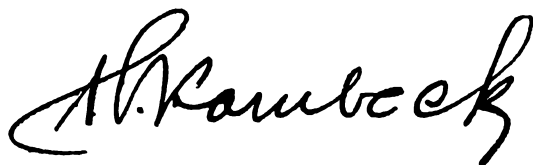
Vi havde pakket vore faa Ejendele sammen, jeg havde gemt mine Optegnelser i min Røde Kors Ost og skaaret en frisk Skive af den, for at den skulde se tilforladelig ud. Vi kom i Bad og smed alt vort forhadte Fangetøj ud af Vinduet og fik i Stedet af Røde Kors: Stortrøje, Benklæder og Hue, 3 Sæt Undertøj, 1 Skjorte og et Par Skistøvler; hvor blev vi fine! Og saa kom der en Morgen med Parade og Optællinger, først ud for Badeanstalten, og endelig marcherede vi med alt vort Kram ud paa den store Plads med Marchretning direkte mod Hovedudgangen. Der gik en Times Tid, og saa kom de Herrer højere SSer. Jeg vil ikke spille Tid med at beskrive disse Herrer, de kan ikke beskrives, de skal ses, Individier, der har op til $\frac{1}{4}$ Million Mord paa deres Samvittighed. Disse Mennesker har nu engang et Ansigtstudtryk, der ikke kan beskrives med de i det danske Sprog til Raadighed staaende Ord. Men de kom altsaa, og vi blottede Hovedet, medens de gik forbi.

Endelig lød Ordren: Blok 19 March; og Turen gik ud af Lejren, atter Parade og Optælling. Nu kom Svenskerne — Bil efter Bil, Ambulance efter Ambulance, flotte, elskværdige svenske Chauffører og vidunderlige Sygeplejersker og Lotter tog imod os og bød os velkomne. Vi blev inddelt i Hold og steg ind i Bilerne, og saa begyndte den pragtfuldeste Tur i mit Liv.

Hele Dagen kørte vi igennem det tyske Højland, ad den brede Autostrada München—Hamburg, Vejret var pragtfuldt, vi havde ganske vist

en Gestapomand med, men vi troede jo, at vi skulde videre til Sverige. Vi fik da at vide, at vi skulde til Neuengamme, men kun et Par Dages Ophold og saa videre til Sverige. Vi var saa heldige at køre den smukkeste Del af Turen om Dagen, og den mere triste Tur fra Hannover mod Hamburg om Natten. Vi havde faaet en dejlig svensk Røde Kors Pakke med 40 Lucky-Strike Cigaretter og en Masse lækre Ting, som vi spiste med stor Appetit. Hver 2. Time holdt vi et lille Hvil, hvor vi var ude at strække Benene og fik varm Chokolade. Vi mødte saa godt som ingen Krigskøretøjer og saa kun Byerne paa Afstand. Fulda, som vi havde set bombet og ødelagt, kørte vi østen om, Bayreuth kørte vi lige forbi, en yndig lille By nede i en Dal. Af og til saa vi en død Stud paa Markerne, men ellers vidnede alt om Fred og Ro. Rejsen var paa smaa 1000 km, vi havde mange Ophold og kørte om Natten gennem flere Storbyer, hvor Farten var ringe, men paa vor Dagtur drøned vi med over 100 km's Fart i Timen nordpaa. Af og til overhalede Ordonnanser os paa Motorcykle, det var dem, der holdt sammen paa hele Körtgen, der ialt bestod af 64 større og mindre Biler.

Efter 24 Timers Kørsel havde vi tilendebragt Turen og kørte ru ind i Neuengammelejren.

OSNABRÜCK - KOMMANDOEN

35 Danske ved 5. SS Eisenbahn-Bau-Brigade.

Af FLEMMING B. LARSEN

Kaptajn Flemming B. Larsen blev arresteret 2. September 1944, anklaget for Spionage til Fordel for Sabotage. Overførtes 21. September til Frøslev-Lejren. Deportering 29. November 1944. Overførtes 19. December 1944 til Osnabrück. Ankom til Sverige 17. April 1945, hvorfra Hjemrejsen skete.

Sidst i November 1944 maatte ca. 120 danske „Häftlinge“ ombytte Frøslevs Hygge med Neuengammes Uhygge.

Da vi havde tilbragt et Par Uger paa dette triste Sted og nu og da haabet, at der var lidt Sandhed i de stadige Rygter om, at alle Danske skulde samles i en Lejr i Danmark eller i en eksklusiv Interneringslejr i Tyskland, sivede det ud, at der blandt Lejrens mange Tusinde skulde udtages ca. 80 ikke-specialuddannede, kraftige, udholdende og gennemsunde Fanger til et særligt Arbejde bag Vestfronten. Da det jo kun var nyankomne, der kunde opfylde Kravene om Kraft, Udholdenhed m. v., maatte vi regne med, at der ogsaa vilde blive udtaget Danske hertil og den Kapo, der var „Arbejdsdirektør“ i Lejren, udtog da ogsaa 35 af os. Vi blev befaleet til „Lægeundersøgelse“, som bestod i, at vi i en uopvarmet Barak, hvor alle Vinduerne var lukket op, maatte staa uden Tøj paa i lang Tids Venten paa en eller anden Fange i kadetstribet Tøj, der flygtigt saa paa os og erklærede os for skikkede til det paagældende Arbejde. Samme Forestilling gentog sig et Par Dage senere; da maatte vi blot staa i en endnu længere Tid og fryse. Denne Gang var det en SS-Læge, der stod for „Undersøgelsen“, der indskrænkede sig til, at han spurgte os, om vi var raske.

Vi 80 Mand blev nu indkvarteret i en anden „Block“ (Barak), hvis „Blockälteste“ var en slem Forbryder, der var kendt for sin umenneskelige Behandling af de hos ham indkvarterede. Umiddelbart efter Opkald-

ningen om Morgen blev vi jaget ud af Barakken; paa Vejen ud fik vi en Stump Brød og en Slat „Te“. Uanset Vejret — der normalt var regnfuldt — maatte vi staa ude, til vi et Par Timer senere skulde paa Arbejde. Om Middagen skulde Barakkens ca. 400 Mand spise af omkring 100 Mad-skaale. Danskerne fik som Regel Mad som de sidste og maatte da benytte de uafvaskede Skaale efter Barakkens øvrige Indvaanere, der hovedsagelig var Russere, Polakker og Budapest-Jøder, hvoraf en meget stor Del led af smittefarlig Lungetuberkulose og andre uhyggelige og smitsomme Sygdomme. „Lægeundersøgelserne“ og den haarde Behandling i Barakken blev ikke uden Indflydelse paa vor Sundhedstilstand. De fleste blev stærkt forkølede og skaffede sig utvivlsomt her Grundlaget for de alvorlige Lungebetændelser og Anginaer, der senere angreb mange af os i Osnabrück. En af os Danske blev saa syg, at han ikke kunde komme med paa Transporten, men dog ikke saa syg, at han med sine over 40° Feber kunde indlægges paa Revieret. Han døde faa Dage senere.

Efterhaanden sivede det ud, at vi skulde afgives til en Jernbanebrigade ved Münster — senere ændret til Osnabrück —, men Arbejdslederen var meget uvillig til at udtale sig til os. Ad Omveje erfarede vi, at han havde karakteriseret vort fremtidige Job som „Scheissarbeit“.

Efter nogle Dages Venten, der skyldtes Opmarch m. v. til von Rundstedts Offensiv, kom vi af Sted Tirsdag den $10/12$ Eftermiddag. Da vi 80 Mand steg ind i de 2 Kreaturvogne, hørte vi Lejrens Orkester spille „Alte Kameraden“. Vi udtrykte Haabet om, at det var sidste Gang, vi hørte dette paradiske Nummer.

Vi var klare over, at det var en uvis Skæbne, vi gik ind til; vel regnede vi med, at Arbejdet vilde blive haardt, men vi haabede, at Forplejningen vilde blive rigeligere og Behandlingen og Underbringelsesforholdene bedre. Vi var vist alle enige om, at værre end Neuengamme kunde det nye Sted ikke blive — men ogsaa her formaaede det tredie Rige at berede os en Skuffelse.

Samtidig med at vi kom til Osnabrück, blev vi overført til Koncentrationslejr Sangerhausen — ogsaa kaldet Mittelbau eller Dora — som Brigaden hørte under. Da vi den $31/12$ 44 allernaadigst fik Lov at skrive et Postkort hjem, maatte vi ikke skrive, hvor vi var, men skulde opgive Sangerhausen som Afsendelsessted. Resultatet var det selvfølgelig, at baade Røde Kors og vore Familier maatte tro, at vi virkelig var i Sangerhausen, hvortil de altsaa sendte Breve og talrige Pakker, utvivlsomt til stor Glæde for de derværende SS'ere, for vi fik i hvert Fald intet af det.

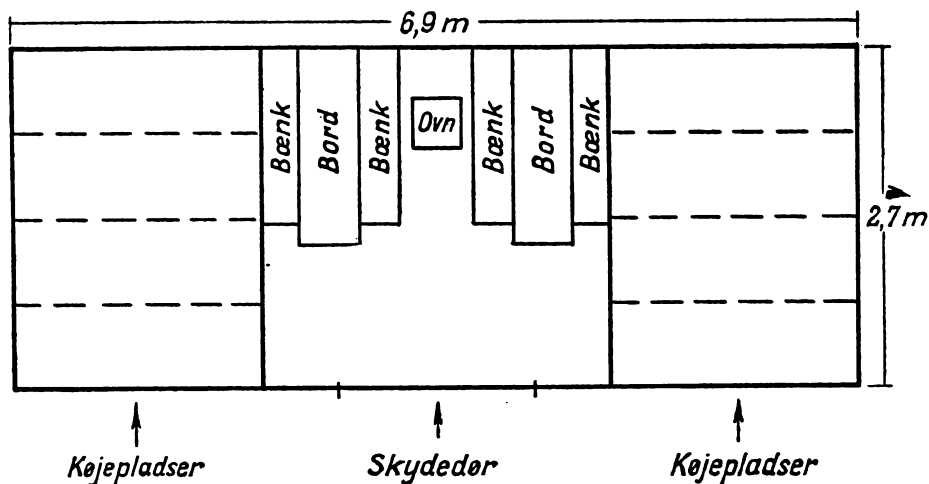

Kun een Gang fik vi Breve hjemmefra; det var midt i Marts og der var endda ikke Post til os alle. I 1945 fik vi kun Lov at skrive een Gang — ogsaa i Marts; denne Gang skulde vi angive Sachsenhausen (Oranienburg) som Afsendelsessted, idet vi i Mellemtiden var blevet overført hertil. Det var i øvrigt lige ved ikke at blive til noget med Afsendelsen af vort Martskort; Kort og Frimærker skulde nemlig betales med Reichsmark, som vi jo ikke havde. At Kortene kunde gaa som „Interneteret Forsendelse“ vilde „Lagerälteste“ overhovedet ikke høre Tale om, og det var kun fordi en af os tilfældigt var kommet i Besiddelse af nogle tyske Penge, som han stillede til Raadighed for Formaalet, at vi fik vor Post af Sted.

I de sidste Dage før Afrejsen fra Neuengamme havde vi 35 Danske som Lejrens første faaet ombyttet vore Lejrklæder med „Røde Kors Tøj“, saa vi drog af Sted i varme og tætte Træskostøvler, i svært dansk Undertøj, forholdsvis gode Benklæder, Pull-over, Stortrøje, Halstørklæde og Skihue. Det var en udmærket Vinterpaaklædning, blot kom vi til at savne en Vest eller Jakke, der kunde holde Vinterblæsten borte fra Kroppen. Vore Sweaters blev ogsaa slemt medtagne under Arbejdet med Skinner og Sveller, idet der hyppigt blev kommanderet „Mantel ab“, og saa maatte jo Laget under Stortrøjen undgælde. Der er sendt mange inderligt taknemlige Tanker til „Røde Kors“ for de Træskostøvler; alene de maa have reddet mange Landsmænd fra Døden.

Vi havde ogsaa faaet udleveret et Par almindelige Levnedsmiddelpakker — med Tobak — fra „Røde Kors“, saa det var for en Gangs Skyld Fanger med Bagage, der forlod Lejren. Turen gik over Hamborg-Bremen til Osnabrück og varede godt 1 Døgn.

Af Transportens 80 Mand var altsaa de 35 Danske. Ellers var der en Hollænder, en Jugoslav og 3 Rigestyskere; Resten var Russere og Polakker. Blandt Danskerne var de fleste Samfundsklasser og Livsstillinger repræsenteret. Der var Sømænd, Landmænd, Forretningsfolk, Gymnasiaster, Repræsentanter og Arbejdere, to Politifolk, to Officerer, en Cykelhandler, en Restauratør, en Officiant, en Gartner og en Fabrikant. Nogle var Sabotører eller Spioner, andre havde haft med illegale Blade eller kommunistisk Arbejde at gøre, en Del var fra Randers Hjemmeværn, og atter andre havde overhovedet ikke paa noget Omraade forbrudt sig mod Nazismen. Ca. 10 af os var efter Gestapos Opgivende „asociale Individier“, men der var ingen Forskel paa de „asociale“ og paa dem, der var „Freiheitskämpfer“.

5. SS Eisenbahn-Bau-Brigade havde en SS Obersturmführer (Premierløjtnant) til Chef. Ham saa vi heldigvis kun meget sjældent. Endvidere var der en lille halv Snes Underofficerer, et tilsvarende Antal „Rottenführer“ og vel et lille halvt hundrede menige SS Soldater, der hovedsagelig var sadistisk Udskud fra de besatte Lande. De gjorde Tjeneste som Vagtposter og skulde hindre os i at stikke af, i at tale med Befolkningen m. v. Der var ingen Vest- eller Nordeuropæere, men Jugoslaver, Rumænere, Ukrainere og Polakker. Endelig var der Fangerne — godt 400 i alt — hvoraf langt den overvejende Del var Russere og Polakker. Brigaden var delt i 2 Dele, idet omkring Halvdelen af den (1. Bauzug) laa i Hasbergen, en lille By ca. 10 km nærmere Münster. Med den havde vi ingen Forbindelse. Hele Brigaden — baade Fangerne og SS'erne — boede i Jernbanevogne. Køkken, Magasiner, Hestestalde, Redskaber o. s. v. var altsammen anbragt i Jernbanevogne, saaledes at vi hurtigt skulde kunne flyttes derhen, hvor der var Brug for os. Ialt var der 70—80 Vogne i Brigaden.

Ved Ankomsten til Osnabrück blev vi delt. En Del af Polakkerne og Russerne gik straks til Delingen ved Hasbergen, men vi Danske blev foreløbig alle i Osnabrück. 24 af os blev indkvarteret alene i en Waggon; de øvrige 11 kom i en anden Vogn sammen med Rigstyskere, Russere og Polakker. Waggonerne var almindelige Godsvogne, der i øvrigt alle var stjaalet i Frankrig. I hver Ende var indrettet Sovepladser i 3 Etager med 4 i hver Etage, saa hver Mand havde foreløbig sin egen — noget smalle

— Køje, der var forsynet med en Halmmadras og 1 à 2 ikke for gode Tæpper. Underkøjerne var mørke og kolde; Overkøjerne nød godt af Lyset fra den midt i Loftet anbragte elektriske Pære, til Gengæld var her en næsten ulidelig Varme om Aftenen, naar vi fyrede paa Ovnen, og meget koldt, naar Ilden gik ud. Ved den ene Væg var i Vognens Midte anbragt en Ovn, som vi flittigt benyttede til Udnyttelse af Resterne af de fra Neuengamme medbragte „Røde Kors“ Pakker. Mellem Ovnen og Køjerne var anbragt Bord og 2 Bænke, og der var Siddeplads til 12 af os.

Den Del af Brigaden, som vi gjorde Tjeneste ved, formerede hver Dag 3 forskellige Arbejdskommandoer, nemlig „Weichenbaukommando“, „Stadtkommando“ og „Baufeldkommando“. Hovedparten af os blev tildelt „Stadtkommando“, der arbejdede i Byens sydvestlige Del med Oprydning- og Nedrivningsarbejde paa de bombehærgede Huse. Det var stort set egentlig et fredeligt Arbejde. Kommandoføreren — en „Rottenführer“ — var ret skikkelig, Posterne som Regel optaget af Pigesjov, af at sende Knægte i Byen efter Tobak og Brød eller af at varme sig ved Vagtbaalene; „Kapoer“ og „Vorarbeitere“ hørte til de mindst ondsksfulde, og Arbejdsstedet gav Lejlighed til „Organisering“ af visse Goder som Skønlitteratur og Regninger til Brug som W. C.-Papir — for den Slags forsynede det stortyske Rige os jo ikke med — lidt Køkkenrekvisitter til vor Waggon og Nyheder (herunder Oplysning om „wie spät“ det var) fra Krigsfanger og enkelte andre tilforladelige Forbipasserende. De fleste Danske fra „Stadtkommando“ blev sat til „Steineputzen“; dette Arbejde bestod blot i med en overordentlig sløv Økse at slaa Mørtelen af de Mursten, som ikke var slaaet i Stykker ved Bombardementerne eller Nedrivningen. Det var et koldt og ensformigt Arbejde, men man kunde snakke hyggeligt med Naboerne og være saa heldig at staa et Sted, hvor Posterne og Kapoerne ikke hele Tiden kunde se, hvor lidt man arbejdede. Nogle særlig udvalgte klatrede rundt i de bomberamte Huse, hvor de havde til Opgave at gøre Ødelæggelsen fuldstændig ved at rive Huset helt ned til Grunden. Det kunde være et farligt Arbejde, men ingen Danske fik varigt Men af de Knubs, de fik under dette Arbejde.

Resten af os var i „Baufeldkommando“, der arbejdede paa Bygningen af et „SS Behelfsheim“ i nogle gamle Kolonihaver uden for Byen. Her skulde anlægges en lille By paa 20—30 Huse til udbombede SS-Familier. Vi gravede Grunde ud, huggede Sten til en Vej, slæbte Bjælker og Mursten og stjal ind imellem, i det Omfang som Posternes Sløvhed tillod det,

de frosne Urter og Løg fra Kolonihaverne. Dette Arbejde ophørte efter 3—4 Ugers Forløb for de allerfleste af os, der saa kom til „Stadtkommando“, hvorfra vi imidlertid 2—3 Uger senere blev overført til et nydannet „Kabelkommando“, der havde til Opgave langs Jernbanen at grave en 1 m dyb Rende til et nyt Kabel fra Münster til Osnabrück.

„Weichenbaukommandoet“ kørte hver Dag med Tog til deres Arbejdsplads N. f. Byen. Her anlagdes Jernbane og aflæssedes Sveller og Skinner. Det var et beskidt Arbejde; Tempoet var haardt, Kapoerne som Regel ganske hensynsløse overfor Fangerne, for hvem det ikke var sjældent at faa kvæstet eller afklippet Fingre og Tæer under Arbejdet med de tunge Skinner og Sveller. Der var selvfølgelig ingen Forbindingstaske eller lignende med, saa de der var saa uheldige at komme til Skade først paa Dagen, maatte ligge og lide, indtil vi om Aftenen kom hjem.

I Januar og første Halvdel af Februar førte vi en forholdsvis regelmæssig Tilværelse. Om Morgenen blev vi vækket Kl. 6; af Hensyn til den begrænsede Gulvplads maatte de fleste dog blive liggende i Køjerne. Noget efter Opkaldningen blev Hængelaasen fjernet og Waggondøren aabnet, hvorpaa 2 Mand ved Køkkenvognen skulde hente „Morgenkaffe“ og Dagens Brødration. Et Brød var normalt paa 1500 g, og der var 3 Mand om det; 16—20 Mand delte $\frac{1}{2}$ kg Margarine med 5 % Fedtindhold. 1 à 2 Gange om Ugen fik vi Paalæg; det kunde være syntetisk Honning, Marmelade, Pølse eller Ost. Intet af det var rigeligt. Næring af Betydning var der sikkert heller ikke deri, men vi var jo godt udhungrede og saa med noget mere Tilfredshed paa Tilværelsen, naar vi kunde faa en Stump Pølse eller en Klat Marmelade til Brødet.

Naar vi havde faaet fordelt Maden, hvilket ikke altid foregik uden Smaagniderier — Nerverne blev jo efterhaanden noget tyndslidte — og spist, var det blevet saa lyst, at vi ikke kunde stikke af, uden at Posterne vilde opdage det, og et Fløjtesignal gav saa Ordre til at gaa ud i Kulden, medens der blev gjort „rent“ i Vognen. Kort Tid efter stillede vi til Morgenappel, og de 3 Arbejdskommandoer blev formeret og rykkede af Sted. Arbejdet foregik indtil lidt før Solnedgang uden andre Pauser end dem, vi selv tog os. Det var ikke altid ufarligt at drive. Opdagede Posterne eller Kapoerne det, kunde der vanke Klø med Geværkolben eller en Stok, Kæbestød, Ørefigner eller Spark bagi, saa man i lange Tider ømmede sig og havde ondt ved at sidde eller ligge. Nogle Poster og Kapoer havde faaet den Idé, at den letteste Maade at tiltrække sig en Fanges Opmærksomhed paa, var at kaste en Mursten eller Skærve efter ham. Saadan en

Sten kan slaa forbløffende haardt. Vi lærte nu hurtigt at „arbejde med Øjnene“, men Kosten var jo heller ikke egnet til legemligt Arbejde. Efter Arbejdets Ophør marcherede vi tilbage til Lejren, hvor vi ved Køkkenvognen hentede 3—4 Spande Middagsmad, spiste, og saa var der som Regel en lille halv Time, inden vi blev lukket ind i Vognen og Hængelaasen sat for. Den Tid gik med Opvask, Haandvask, Latrinbesøg, Afhentning af Vand i Madspandene m. v. Nogle var sløje eller var kommet til Skade under Arbejdet, og de kunde som Regel naa at konsultere Lægen i „Revierwaggon'en“. Waggondøren blev skubbet i, og Hængelaasen sat for, naar det begyndte at mørkne. Heldigvis virkede det elektriske Lys som Regel. I Begyndelsen lod vi det brænde hele Natten; senere blev det udefra slukket Kl. 22, men i stærk Blæst eller efter de store Luftbombardementer virkede Lyset slet ikke, og saa maatte vi sidde i Mørke, naar vi da ikke var saa heldige, at nogle havde „organiseret“ Stearinlys under Oprydningsarbejdet eller fremskaffet Solarolie til en med Væge forsynet Olieflaske, som en af os havde konstrueret. Under Luftalarm skulde Lyset slukkes, og da vi fra Slutningen af Februar næsten til Stagedighed havde Luftalarm, havde vi fra dette Tidspunkt ikke megen Glæde af Lyset.

Naar vi var blevet lukket inde, begyndte „Hjemmelivet“. Nogle var trætte af Arbejdet og følte sig sløje og gik derfor straks til Ro. Andre gik i Gang med at reparere Tøj og Træskostøvler, begge Dele led nemlig slemt under Arbejdet med Bjælker og i Murbrokkerne. Atter andre gik i Gang med Madlavning. Vi havde jo Flæsk, Havregryn, Tørmælk o. s. v. i de fra Neuengamme medbragte „Røde Kors“-Pakker. Saa længe der endnu var Kartofler i Maden, gemte vi hyppigt dem, og der blev i de første Par Uger i Aftenens Løb lavet mange Portioner Havregrød, stegt Flæsk og Brasekartofler paa Ovnen. Endelig var der som Regel nogle, der skulde have varmt Vand til Vask af sig selv eller Undertøj, saa vi maatte fyre godt hele Aftenen. Denne stærke Varme var maaske — i Forbindelse med den Helbredssvækkelse, vi havde været ude for i Neuengamme — medvirkende til, at vel en halv Snes af os i Tiden efter Jul blev alvorligt angrebet af Angina og Lungebetændelse, saa alvorligt at flere i nogen Tid svævede mellem Liv og Død og faktisk var opgivet af Lægen — en polsk Fange — der trods Mangel paa Lægemedler og trods Chikanerier fra SS-ernes Side, gjorde et meget stort og dygtigt Arbejde for Lejrens mange Syge og Tilskadekomne.

I den Vogn, hvor der var 11 Danske, medens Resten var Tyskere,

Russere og Polakker, gik Livet paa nogenlunde samme Maade, blot maatte Danskerne passe svært paa deres Ting, for der var adskillige Langfingre, der var ude efter dem.

Om Søndagen arbejdede vi i denne Periode som Regel kun til Kl. 14. Resten af Dagen gik med Klipning, Barbering, Rengøring af Vognen, men ikke saa sjældent med et eller andet beskidt Arbejde i selve Lejren, som man pludselig blev udtaget til, medens man hyggede sig med et fredeligere Arbejde. Søndagen benyttedes ogsaa ofte til Udlevering af „Prämienschein“. Hver Mand skulde efter Bestemmelserne have Betaling for sit Arbejde. „Betalingen“ ydedes i Form af Beviser paa 50 Pfennig, 1 eller 2 Mark, alt efter Kapoernes og Kommandoførerens Vurdering af den paagældendes Indsats. Det hørte ikke til Sjældenhederne, at en Del af os intet fik. Hyppigt fik vi for flere Uger ad Gangen. Udleveringen foregik paa den Maade, at Navnene paa Præmiemodtagerne for den første Uge op-raabtes, hvorefter de paagældende skulde hen til „Lagerältstes“ Vogn for hos ham at faa udleveret en „Prämienschein“. De, der ikke blev raabt op, maatte i Mellemtiden staa og fryse. Naar alle de, der skulde have „Prämienschein“ for den første Uge, var vendt tilbage fra „Lagerältste“, blev Navnene paa Præmiemodtagerne for den næste Uge raabt op, og de op-raabte maatte igen til „Lagerältste“; paa den Maade fortsattes, til der var raabt op for alle de Uger, for hvilke der ikke tidligere var uddelt Markschein. Vi fik en Gang i Januar en hel Søndag Eftermiddag til at gaa med den Spøg. Det var en kold og trist Dag for de 6—7 Danske, hvis Navne ikke var blevet raabt op, for denne Dag blev „Scheinen“ indløst med Tobak — 10 tyske Cigaretter for 1 Mark — hvilket kun skete meget faa Gange. Der var for saa vidt Tobak til Indløsning af alle vore Beviser, men SS'erne, „Lagerältste“ og Kapoerne foretrak selv at beholde Tobakken fremfor at dele den ud til os andre. Hitlers Tyskland skyldte os derfor Tobak for flere Hundrede Mark, da vi forlod det.

Juleaftensdag var almindelig Arbejdsdag, men 1. Juledag var Arbejdstiden nedsat. Til Gengæld maatte vi slæbe nogle tunge Bjælker fra Byen op til Byggepladsen. I Anledning af 1. Juledag flottede det stortyske Rige sig med at give hver Fange 3 daarlige Cigaretter. Middagsmaden var ogsaa ganske god den Dag. Den lød paa „Gullasch“ og en plastisk Masse, der kaldtes Budding. Gullasch fik vi iøvrigt den første Maaned 1 à 2 Gange om Ugen. Den bestod af Kartofler — for almindelige Mennesker uspiselige paa Grund af Frost eller anden Daarligdom — men vi aad dem normalt (endda med et vist Velbehag) med Skræl og Daarligdom. Dertil

hørte brun Sauce med ganske faa og meget smaa Kødstumper i. Kun da den ene af Lejrens 6—8 Heste døde, var der saa mange Kødstumper i, at hver Mand kunde faa nogle Stykker. De øvrige Gange om Ugen fik vi Kartoffelsuppe, Kaalsuppe eller Roesuppe. Der var beregnet en Liter pr. Mand. Det var dog kun den første Maaned, at der var en saadan Variation i Maden. Saa slap Kartofflerne nemlig op, og efter at vi i et Par Uger havde faaet „Suppe“ kogt skiftevis paa Rødkaal eller Hvidkaal, fik vi ikke andet end Roesuppe Resten af vor Tid ved Brigaden. Da Arbejdet samtidig blev betydelig mere anstrengende, var det højst utilfredsstillende kun at faa en Liter varmt Vand med nogle mere eller mindre udkogte Roestykker i. Brødrationerne blev tilmed i Marts nedsat med 25 %; det virkede som et bedøvende Slag paa os, da vi fik det at vide, og det overstiger i hvert Fald mine Evner at give Udtryk for vor konstante Sult og vor ufattelige Længsel efter dansk Mad. Vi fik lange Tider til at gaa med Snakken og Fantasieren om Mad. Adskillige komponerede vældige „Frigivelsesmiddage“, og andre fastsatte Programmet for de første Ugers Spisning — eller vel rettere Æderi — efter deres Hjemkomst.

Først i Februar var Delingen i Hasbergen paa Grund af Sygdom, Ulykkestilfælde o. s. v. skrumpet saa stærkt ind, at den skulde suppleres op fra Styrker i Osnabrück. Blandt dem, der blev udtaget hertil, var ogsaa 5 Danske; det var med blandede Følelser, vi saa dem drage bort, for „1. Bauzug“ havde ikke noget godt Ry paa sig. Ved den var intet „fredeligt“ Arbejde, kun haardt Jernbanearbejde; Kapoerne og Posterne sagdes alle at være Sadister — vi havde dog hos os enkelte, der var til at have med at gøre — og Maden, der blev lavet i Osnabrück og dagligt transporteredes til dem pr. Tog, var altid kold ved Udleveringen og paa-stodes at være endnu knappere tilmaalt end hos os. Der blev saaledes nu tomme Senge i „Danskerwaggonen“ og tilsyneladende for at genere os, blev de fyldt op med 1 Tysker og 5 Russere og Polakker. Der var mange tiltalende Fanger af disse to sidste Nationaliteter, men Hovedparten af de 5, som vi fik ind til os, havde et daarligt Ry paa sig for at være Svin med sig selv, Tyveknægte m. v. Tyskeren var iøvrigt den af de nyan-komne, der var den største Tyveknægt. Nogle af dem havde tilmed Lus, nogle Dyr, som vi lykkeligt havde undgaaet indtil da, men nu gik den ikke længere. I Løbet af kort Tid var vi alle befængt med Lus. Nogle af os blev generet meget stærkt af dem og kunde trods al Træthed ikke falde i Søvn om Natten for deres Kløen.

Ca. 3 Uger senere skulde der igen nye Folk til Hasbergen, og atter

kom der nogle Danske med, saaledes at der ialt var 11 Danske i „1. Bauzug“. Vore 6 Tyskere, Russere og Polakker slap vi af med ved samme Lejlighed og faa Dage efter — d. $\frac{6}{8}$ — blev de resterende 24 Danskere samlet i „Danskerwaggon“.

I Slutningen af Februar skete en væsentlig Forandring i vor Tilværelse. Det var de Allieredes Luftoffensiv, der var Grunden. Vi stod d. 18. Februar i dejligt Foraarsvejr og arbejdede paa „Kabelkommando“ og „Stadtkommando“, da der igen blev Luftalarm. Denne Gang var det Alvor. Vi saa og hørte den modsatte Kant af Byen blive bombet. Næste Dag kom hele Kabelkommandoen paa Jernbanearbejde og den næstfølgende Dag fulgte „Stadtkommando“ efter. Det var Sporene til Bremen, der havde faaet en ordentlig Omgang. Vi kørte med Tog saa langt vi kunde — det var 5—6 km —, Resten af Vejen maatte vi slæbe Mængder af Stophakker, Skinnetænger, Spader, Skovle, Dunkrafte, Skinnesave o. s. v. Det var en anstrengende Begyndelse. Den Unterscharführer, der var Kommandoofficer, og som vi Danske kaldte „Griseøje“ paa Grund af hans stikkende og ondsksfulde Øjne, var en led Karl, der tirrede Poster og Kapoer, saa de alle lod det gaa ud over Fangerne, og det lykkedes herved at skabe et hysterisk Tempo, hvor baade 2 og 3 Kapoer og SS'ere kunde finde paa at give Ordre og Kontraordre til samme Styrke; naar dertil kom, at det regnede med Slag, Spark og Skældord over os, uanset om der overhovedet var Grund til det, blev dette Arbejde — foruden at være strengt — tillige i høj Grad enerverende. Først skulde Bombehullerne, der tit var kolossale, dækkes til, de krogede Skinner og ødelagte Sveller skiftes ud, nye Sveller anbringes, nye Skinner skrues i, og endelig skulde der hamres Skærver ind under Svellerne. Paa Grund af Mangelen paa nye Skinner maatte vi ogsaa hyppigt rette bøjede Skinner ud; det var et skrap Arbejde. Under Arbejdet var der hyppigt Luftalarm og store Overflyvninger, og nu og da Angreb af „Tieffliegere“, som SS'erne og Befolkningen frygtede mere end Bombardementer. Et Par Gange bombardes Arbejdsstedet igen, og saa gik den vilde Jagt bort fra Jernbaneterrainet og Bomberne. SS'erne var i Spidsen. Deres Skræk for Bomberne var større end deres Lyst til at passe paa Fangerne. Før vi var færdige med Reparationerne her, var Omraadet ved Hovedbanegaarden blevet bombet; saa maatte vi derud og arbejde. Arbejdsdagen blev gjort saa lang, som Dagslyset tillod. Vi kom i denne Periode hyppigt hjem, lige før det blev helt mørkt, saaledes at vi straks efter Afhentning af Roesuppen blev laaset inde i Vognene

uden at faa hentet Vand til Drikke eller Vask. Men sligt interesserede det stortyske Riges Repræsentanter sig ikke for. Endnu før vi var ordentlig færdige ved Hovedbanegaarden, blev Osnabrücks østlige Godsbanegaard og Sporene til Hannover voldsomt ødelagt ved nyt Bombardement. Saa blev vi jaget derud. Tempoet blev sat mere og mere op; Slag, Klø, Spark og Skældsord blev uddelt hyppigere og hyppigere og endnu mere tilfældigt end før, som Dagene længedes, forøgedes Arbejdstiden, og Forskellen paa Hverdage og Søndage var forlængst sløjfede. Men vi arbejdede ikke hurtigere end før, vi snød stadig lige meget, naar vi skulde „stoppe Sveller“, vi smed stadig lige mange Bolte væk, og vi misforstod lige saa hyppigt som før de Ordre, vi fik. Det var jo ikke vores Krig — tværtimod. Vi havde ingen Interesse i, at et Spor saa hurtigt som muligt blev gjort klart til Gennemkørsel for de Troppe- og Forsyningstog, der hobede sig op bag de bombede Steder. Dødtrætte kom vi hjem, ømme af Spark og Slag og af at slæbe rundt med Skinner, Sveller og det tunge Materiel. Det var strenge Tider og de fortsatte, for inden vi var færdige eet Sted, var der faldet Bomber et andet Sted og havde standset Trafikken gennem Osnabrück, der spillede en meget stor Rolle som Jernbaneknudepunkt for hele den nordlige Del af Vestfronten. Uanset hvor strengt vi havde det, mistede vi dog aldrig vort gode danske Humør eller Sammenholdet paa Arbejdspladsen. I Waggon'en kunde de tyndslidte Nerver give sig Udtryk i, at man skændtes og vrissede af hinanden, men naar vi var ude, var der Sammenhold mod SS'er, Kapoer og andre, der vilde os ondt. Vi forbandede heller ikke de allierede, der gav os al det Ekstraarbejde, vi var dem tværtimod taknemlige, for vi vidste, at for hvert Bombehul vi maatte dække, for hver Skinne vi maatte erstatte med en ny, nærmede vor Slavepisker — det stortyske, det nazistiske og det tredie Rige — sig Afgrunden.

Naar vi efter Hjemkomsten til Waggon'en havde sat den elendige Liter Roesuppe til Livs, gik de fleste af os straks til Køjs, for vi havde jo intet at sidde oppe efter. Vand var der sjældent til Vask og „Røde Kors“-Pakkerne fra Neuengamme var forlængst sluppet op. Vi vidste ganske vist, at „Røde Kors“ sendte ca. 3—4 Pakker om Maaneden til os, og at vore Familier hjemme i Danmark vilde sende os alle de Pakker, som de maatte; men vi vidste ogsaa, at der var lang Vej fra Sangerhausen til Osnabrück, og at Vejen — og det tredie Rige — var fyldt med Tyveknægte. Men da skete Underet pludselig. Den 6. Marts ankom 35 „Røde Kors“-Pakker og en Sæk rigtig dansk Rugbrød til Brigadens 35

Danske. Nogle af Pakkerne var brudt op og Indholdet noget formindsket, og Antallet af de 4 kg store Brød var skrumpet saa meget ind, inden vi fik dem udleveret, at hver Mand kun fik $\frac{1}{3}$ Brød, men vi følte os rige som aldrig før. Pakkerne indeholdt Tobak — ca. 100 Cigaretter og en Pakke Tobak pr. Mand —, og det gjorde Taknemligheden mod „Røde Kors“ uendelig meget større, dels trængte vi voldsomt til Nikotin for at døve Sulten, og dels kunde vi for Tobakken købe Brød, Kartofler, Diætmad og andre Goder. Et af de Goder, vi tilkøbte os for Pakkerne var, at de 6—7 Danske, der endnu var i den anden Waggon, fik Tilladelse til at flytte ind til os andre, hvor der jo nu var blevet Plads efter den sidste Hasbergen-Transports Afgang, saaledes at vi nu igen kun var Danske i Waggon'en. Det var „Lagerälteste“, der skulde give Tilladelse til denne Flytning. Han var — som de fleste Rigstyskere i Lejren iøvrigt — Forbryder. Hans betændte Moral viste sig ret for os, da vore fra Neuengamme medbragte „Røde Kors“-Pakker var tømt; via to Landsmænd, der hver til sin Tid var „Waggonälteste“ i den Vogn, hvor de 11 Danske boede sammen med Russere og Polakker, var iøvrigt ikke ringe Kvantaa Konserves, Ost, Fedt og Pølse havnet hos ham. Medens han til at begynde med — naturligvis ved at tigge Madvarer og Tobak — foregav at interessere sig for vort Ve og Vel, blev han efterhaanden mere og mere ondskabsfuld paa os, og hvor Lejlighed gaves, sørgede han for at lade os faa alle de beskidte Job, han kunde finde.

Iøvrigt var det karakteristisk, at saavel Kapoer som SS'erne, og desværre ogsaa en Del af Fangerne, saa sig onde paa Danskerne. Denne Sindelagsændring overfor os havde dels sin Forklaring i, at vi som nyankomne ikke forstod Lejrmentaliteten og dels i, at man misundte os vort „Røde Kors“-Tøj og vore Pakker — og da de sidste udeblev til den $\frac{6}{8}$, opstod der en mærkbar skadefro og fjendtlig Stemning mod os.

Efter Pakkernes Ankomst fik vi nogle dejlige Dage. Om Aftenen blev Ovnene igen brugt til Kogning og Stegning, og vor Følelse af Rigdom stillede ganske Arbejdsdagens Genvordigheder i Skygge. Vi uddelte Kipper (Cigaretskud) til højre og venstre, forærede venligtsindede Kapoer dansk Rugbrød med Smør og dejlig Ost m. v. og blev pludselig voldsomt populære hos de fleste. Vi haabede inderligt, at der nu var slaaet Hul paa Pakkebylden, saa vi fremtidig kunde faa de Pakker, som „Røde Kors“ havde sendt til os. Det gjorde vi nu bare ikke, for vi fik kun denne ene Pakke i de $4\frac{1}{2}$ Maaned, vi var i Brigaden.

Bombardementerne fortsatte stadig, de blev voldsommere og vold-

sommere, og om Natten følte vi det, som om Waggon'en blev løftet af Sporene, naar Bomberne faldt forholdsvis tæt ved os, eller naar det svære 120 mm Jernbaneflak, der stod faa Hundrede Meter fra os, skød. SS'er og Kapoer gik i Beskyttelsesrum, naar der var Luftalarm i Lejren. Vi almindelige Fanger maatte derimod forblive i de aflaaeste Vogne. Midt i December var det forøvrigt resulteret i, at en Del af Fangerne i et Par Vogne var blevet dræbt af Bombesplinter eller brændt op, fordi Bomberne tændte Ild i Vognene.

Under Arbejdet gik vi til at begynde med ikke i Bunkers ved Luftalarm; da vi arbejdede paa Hannoverbanen sidst i Februar kom der imidlertid en Dag et vældigt Luftangreb, hvor Bomberne faldt saa tæt, at Fanger og SS'er i vild Panik og i største Uorden flygtede væk fra Jernbanelinien og først blev samlet Timer efter. Der manglede dog nogle af Fangerne, og efter den Dag gik vi normalt i Beskyttelsesrum. En af de Fanger, der stak af ved den nævnte Lejlighed, blev paagrebet en Uges Tid efter og af Gestapo afleveret i Lejren. Han var mishandlet paa det frygteligste og kunde næsten ikke gaa eller ligge paa Grund af Smerter og Ømhed. „Griseøje“, Posterne og nogle af Kapoerne fik nu rig Afløb for deres Sadisme ved at genere den arme Russer. Til sidst blev han for Øjnene af os alle saadan torteret af en ualmindelig onskabsfuld Post, at han — der daarligt nok kunde humpe af Sted — i Desperation prøvede paa at løbe sin Vej. Posterne skød selvfølgelig ivrigt til Maals efter ham med Karabiner og Maskinpistoler, og før han var naaet mange Meter bort, styrtede han anskudt til Jorden, men døde først, da de paa tæt Hold skød ham gennem Hovedet. Vi Fanger maatte gennem Byen bære det sønderskudte Lig de 5—6 km til Lejren. I samme Uge blev der iøvrigt skudt 3 andre ned under tilsvarende „Flugtforsøg“. Den nævnte onskabsfulde Post pralede hyppigt af sin Skydefærdighed og det store Antal Fanger, som han havde likvideret under „Flugtforsøg“, medens Brigaden i Sommeren 1944 var indsat i Frankrig. Han var ogsaa flere Gange ude efter at skyde Danske, men det lykkedes ham ikke. Vi stillede efterhaanden saa tidligt til Arbejde og kom saa sent hjem, at der ikke var Tid til at benytte Lejrens Latrin. Altsaa maatte vi besørge den Slags under Arbejdet. Posterne skulde give Tilladelse dertil, men af ham og af mange af de andre Poster fik vi det Svar: „Arbeiten sollst du, nicht scheissen“, og intet morede dem mere end at se, hvad Resultatet blev, naar de nægtede en Fange med Diarré — og det havde de allerfleste konstant paa Grund af den elendige Roesuppe — Tilladelse til at træde af.

En Dag midt i Marts kom vi hjem til Lejren efter Arbejdet. Endnu inden vi havde faaet spist, blev vi igen purret ud i Halvmørket og uden Kommentarer jaget op i et Tog, der kørte mod Münster. Halvvejs dertil laa en lille By, Lengerick. Længere kunde vi ikke komme. Den var blevet bombet om Eftermiddagen og nogle Cementtog, Ammunitionstog og Forsyningstog til Fronten var blevet ramt eftertrykkeligt. Ammunitionstogene var delvis eksploderet og havde lavet en forfærdelig Ravage. Jernbanevogne, Skinner, Sveller o. s. v. var slynget flere Hundrede Meter bort, og Sporomraadet var over et stort Areal fuldstændig forsvundet; Oprydningssarbejdet var kolossalt. Der arbejdede vi saa længe, at vi først kom hjem til den kolde Roesuppe Kl. 2 den næste Morgen. Allerede Kl. 4 blev vi igen purret ud og saa gik det — uden Morgenmad selvfølgelig — atter til Lengerick. Her havde „Griseøje“ sin største Tid, aldrig har han uddelt saa mange Spark, Slag og Skældsord som her. Lengerick blev den store Oplevelse for os, dog ikke paa Grund af „Griseøje“ og de andre SS'ers Voldsomhed, men paa Grund af de sønderbombede Forsyningstog. De indeholdt blandt andet Æg — tilmed danske Æg — som vi selvfølgelig ikke maatte tage, men som vi stjal af som Ravne. Vi slugte dem raa — 10, 20, 30 eller 40 pr. Dag, alt efter som det lykkedes os at stjæle faa eller mange. Nogle aad den første Dag omkring 100 Æg, men det holdt Maverne heller ikke til. Enkelte var saa heldige over de endnu brændende Godsvogne at snige sig til at lave Spejlæg og Æggeklager; Kartoffler, Ost og Pølser var der ogsaa i Togene. De to sidstnævnte rare Sager var det dog vanskeligt at faa fat i, for Posterne skød ivrigt efter de „Häftlinge“, som de saa snige sig rundt i Søgen efter Madvarer. Arbejdet derude varede en halv Snes Dage, men Madorgiet kun de første 2—3 Dage. Det var dejlige Dage, vi tog Æg og Kartoffler med hjem og brugte de faa Nattetimer til Madlavning; ingen af os glemmer vist nogen Sinde Katastrofen ved Lengerick. Arbejdsdagen blev her længere end nogen Sinde tidligere; Toggangen var jo noget uregelmæssig, og ofte var vi først hjemme ved eller efter Midnat; til Gengæld blev vi vækket Kl. 4 eller 5, og umiddelbart efter jaget ud paa Appelpladsen, hvor vi saa godt kunde staa længe og vente paa Toget.

Faa Dage før „Lengerick-Katastrofen“ indtraf, var 60—80 af Brigadens alvorligt syge blevet sendt til Neuengamme. Mellem dem var ogsaa et Par Danske. I Stedet for kom der 80 nye Folk fra Neuengamme. De fortalte mange utrolige Ting — syntes vi da; blandt andet at alle Danskere og Nordmænd skulde samles i Neuengamme, at de, der allerede var

der, havde det svært godt, at de ikke arbejdede, men laa paa deres Senge hele Dagen og spiste Røde-Kors Pakker og røg Tobak, og at dette himmelske Liv skyldtes svensk Initiativ. Vi kunde ikke tro det, det lød for usandsynligt, for lidt i Pagt med Konzentrationslejrenes „Vernichtungsaand“. Men snart begyndte Rygtet at fortælle, at der var kommet Skrivelse om, at Brigadens Danske snarest skulde afgaa til Neuengamme, og det viste sig at være sandt. SS-Aanden fornægtede sig dog ikke, de holdt os endnu 3 Uger, før de sendte os af Sted. I denne Tid blev Brigaden forlagt til Münster, men vi Danske forblev sammen med Brigadestaben i Osnabrück og ventede hver Dag forgæves paa at blive sendt til Neuengamme. Samtidig med Brigadens Forlægning til Münster var vore Landsmænd fra Hasbergen kommet tilbage til os andre, saaledes at vi nu igen alle var samlet, og vi fik nu nogen Tid til at gaa med gensidige Fortællinger om, hvorledes vi havde haft det siden Adskillelsen. De havde sammen med deres russiske og polske Lidelsesfæller været paa Jernbanearbejde hele Tiden, og Tilværelsen havde stort set formet sig paa samme Maade som i Osnabrück. Det kan være paa sin Plads i denne Forbindelse at berette om den tyske Organisation af Arbejdet. I Hasbergen var ca. 150 „Häftlinge“, hvoraf de to Trediedele hver Dag sendtes med et Særtog til Rheine — tæt ved den hollandske Grænse. Denne Tur, som var paa ialt 80 km frem og tilbage, tog efterhaanden længere og længere Tid paa Grund af de stadig mere og mere hyppige Luftalarmer. En Søndag blev dette særlig grelt. Man blev vækket Kl. 4 Morgen, Kl. 5 stuedes Fangerne ind i det ventende Særtog, hvor de i 6 Timer sad indespærret og ventede paa Afgangssignalet — det var Troppetog, der blokerede Linien. Omsider kom Toget af Sted, Rheine naaedes, her var der Luftalarm straks efter Ankomsten, Afbæsning, ny Alarm med paafølgende Angreb, der heldigvis først satte ind et Par Minutter efter, at Jernbaneterrænet var rømmet for „Häftlinge“. Ved dette Angreb ødelagdes de holdende Vogne, til al Held ogsaa Værktøjsvognen. — Den Dag naaede man først hjem Kl. ca. 1 om Natten efter de obligate 80 km.s Kørsel, og ikke eet Minut var anvendt paa Arbejde.

Vi var nu for faa til Jernbanearbejde og blev igen sat til Arbejde paa „SS-Behelfsheim“ og havde her relativt gode Dage. Palmesøndag blev Byen ved Middagstid udsat for et fantastisk kraftigt Bombardement af Brand- og Sprængbomber. Vi stod og nød Synet af de Hundredtusinder Brandbomber, der brændende væltede ned fra Himlen. Snart faldt Bomberne dog ogsaa tæt ved os, saa vi maatte krybe ned i en Kælder. Nogle

Dage før var en Del af os blevet udtaget til „Bombenkommando“, hvor Arbejdet bestod i at grave de mange Blindgængere fri, saa „Feuerwerke“ kunde demontere dem. Det var et overordentligt farligt Arbejde, men lykkeligvis kom ingen Danske galt af Sted under det Arbejde, der ikke blev mindre efter den Palmesøndag.

Skærtorsdag eller Langfredag kom Brigaden tilbage fra Münster, hvor den havde haft en haard Tid paa Grund af de ustandselige og voldsomme Ødelæggelser af Jernbanenettet.

Rygtet fortalte, at hele Brigaden nu skulde forlægges. Det lød jo meget troligt, for vi vidste, at Montgomerys Styrker nærmede sig. Vi havde stort set været nogenlunde orienterede om Krigens Gang. Fra „Reviervognen“ kunde Krigsnyhederne i SS-Vognens Radio høres og senere kom hertil, at vi gennem Flyveblade ogsaa fik nogen Underretning. Navnlig da vi var saa heldige flere Dage efter hinanden at faa fat i de Allieredes paa Tysk trykte Frontaviser, fik vi et ganske godt Billede af Tingenes Tilstand. Det var heller ikke saa sjældent, at en eller anden havde faaet fat i „Osnabrücker Nachrichten“, der ganske vist ikke sagde meget, men dog tilstrækkeligt til at opretholde vor Optimisme. Der nævntes Forlægning til Kassel, Hamborg, Hannover eller Wien, for de Jernbanebrigader, der havde været stationeret i de nævnte Byer, var blevet totalt udryddet ved Luftbombardementer.

1. Paaskedag arbejdede vi paa „Baufeld“, da der pludselig kom Ordre til at rykke til Lejren. Faa Timer efter var vi paa Vej til Bremen og gjorde om Eftermiddagen Holdt ved Bassum. Da det blev mørkt, kørte vi et Stykke tilbage igen og tilbragte Natten i Syke. Her var vi ogsaa 2. Paaskedag, hvor vi fik at vide, at vi Danske næste Morgen skulde afgaa til Neuengamme. Kl. 17 fik vi den sidste Portion Roesuppe. Om Natten blev Brigaden angrebet af „Tiefflieger“, men heldigvis skete der ikke vor Vogn noget. Næste Morgen blev vi purret tidligt ud, samlede vor „Bagage“ sammen og begav os til Syke Amtsbanestation. Bagage havde vi nu ikke ret meget af. Sweaters, Halstørklæde og alt, hvad vi kunde undvære af Undertøj, havde vi i Tidens Løb solgt til Kapoer og SS'er. Vi fik Brød og Suppe i Stedet. Vi blev tit snydt af dem — de var jo Tyskere — for kun en Del af Betalingen var kontant, Resten skulde afdrages, og Afdragene udeblev tit. Gjorde man opmærksom paa det, kunde man faa et Spark i Stedet for.

Den SS-Unterscharführer, der skulde lede vor Transport, var — hvor mærkeligt det end kan lyde — venligsindet over for os Fanger. Overfor

ham klagede vi vor madmæssige Nød: at vi intet havde faaet siden Gaarsdagens Roesuppe Kl. 17, og at vi heller ikke havde faaet Proviant med til den lange Rejse; han prøvede at skaffe os Brød fra Lejren — men forgæves. Han prøvede at skaffe os Mad under Rejsen — men forgæves. I over 50 Timer var vi — der i Forvejen var paa Randen af Sultedøden — uden Mad. Først da vi efter Aflusningen og Badet i Neuengamme den næste Dag kom op til vore Landsmænd i Block 1, fik vi Mad, men da fik vi til Gengæld ogsaa, hvad vi kunde spise. Vi saa slemt medtagne ud — og var det ogsaa — og de kappedes om at give os Havregrød, Rugbrød, Kiks og Knækbrød med Smør, Ost, Sardiner, Pølse, Marmelade og Honning og mange andre dejlige Ting. Vi syntes, at vi aldrig havde truffet saa hjælpsomme Mennesker før, og vi kunde ikke lade være med at spise, til vi næsten revnede; vi vidste, at vi vilde ødelægge Maverne, men vi kunde ikke holde op; vi var simpelthen *for* sultne til at tage noget som helst Hensyn.

Rejsen foregik paa den mærkelige Maade, at de 3 ledsagende SS'ere troede, at vi egentlig allerede var frie Mænd. Derfor kørte vi ikke i Fangevogn, men spredte os mellem Togets øvrige Passagerer. Turen gik med talrige Smaabanetog over Hoya, Eystrup, Verden til Rothenburg, hvor vi tilbragte Natten i et Venteskur paa en kold, vaad og blæsende Perron. Næste Morgen gik Turen saa til Hamborg, hvor vi paa Bybanen kørte paa 1. Klasse, og hvor vi for første Gang efter at være faldet i Gestapos Klør sad i rigtige dybe og bløde Lænestole. Der gik kun Tog til Bergedorf Derfra maatte vi saa — meget sultne, men forventningsfuldt lykkelige — gaa ca. 10 km til Lejren, som vi naaede sent paa Eftermiddagen.

Da vi naaede Lejren saa vi, at der holdt danske og svenske Røde-Kors Biler ud for den, vi saa Prins Bernadotte gaa ind i Lejren sammen med den forhadte Lejrchef, og vi saa og hørte vore Landsmænd, der fra Vinduerne i „Neubau“ raabte og vinkede til os uden at tage Hensyn til SS-Posterne. Da var vore Øjne ikke tørre, vi græd af Lykke, for vi forstod, at de Rygter, vi havde hørt i Osnabrück var sande, at vore Trængsler og vor Sult var forbi, og at vi trods alt skulde opnaa at vende levende tilbage til Danmark.

F. B. Hansen

PRÆST SOM KONCENTRATIONSLEJRFANGE

Af KAI LÆNKHOLM

Sognepræst Kai Lænkholm blev arresteret 1. September 1944 som Leder af en Militærgruppe indenfor Modstandsbevægelsen. 9. September overførtes han fra Vestre Fængsel til Fængslet i Flensborg. Herfra gik Rejsen 14. September til Neuengamme og derfra 22. December til Dachau. 24. Marts 1945 førtes han atter til Neuengamme. Hjemrejsen foregik over Møgelkjær og Frøslev.

Min Arrestation fandt Sted d. 1. Septbr. 1944 sent om Aftenen. Jeg kom hjem fra et Dregemøde i Menighedslokalerne og fandt to Mænd, som sad og ventede paa mig; de talte et upaaklageligt dansk Sprog og gjorde Indtryk paa mig som værende danske. Da deres første Udtalelser til mig som Svar paa mit Spørgsmaal om, hvad deres Ærinde drejede sig om, var ret taagede („de var sendt til mig,“ jeg „vidste godt, hvad det drejede sig om“), tænkte jeg straks, at det muligvis var Gestapo, jeg havde for mig, men da den Mulighed ogsaa forelaa, at det kunde være to, som skulde hjælpes til Sverige, undlod jeg at benytte en god Chance til at flygte, som viste sig. Pludselig gav de sig til Kende som Gestapofolk; i et senere Forhør blev det mig klart, at de aabenbart tilhørte „Femte Kolonne“. De var begge født i Tyskland, den ene havde opholdt sig 8 Aar, den anden 14 Aar i Danmark. Nu blev 2 med Maskingeværer bevæbnede Gestapomænd kaldt ind fra Trappengangen; de var begge kun tysktalende, den ene var Aktionens Leder, en Politikommissær Wiese. Medens min Hustru, som ogsaa straks var sat under Anholdelse, og jeg blev holdt under skarp Bevogtning, paabegyndtes en i og for sig overfladisk Husundersøgelse. Under denne indtraf Aftenens dramatiske Højdepunkt; det ringede paa Døren, en af Gestapofolkene lukkede op, og ind træder en Politibetjent, der ligesom jeg var Leder af en af Modstandsbevægelsens Militærgrupper; han havde om Eftermiddagen ringet til mig og sagt, at han om Aftenen vilde komme ud til mig „med noget“. Han tror, at det

er min Gruppe, der er samlet, og hilser venligt paa hver enkelt af Gestapofolkene samt paa min Hustru og mig; pludselig tager én af Tyskerne hans Mappe fra ham, aabner den hurtigt og finder i den en Maskinpistol! Aldrig har jeg set en saa fuldstændig Maskeændring som den, der her skete med Politibetjentens Ansigt!

Situationen var jo saa oplagt, at den ikke stod til at redde. Tyskernes Held havde sin Baggrund i, at en af mine Overordnede indenfor Modstandsbevægelsen var arresteret et Par Uger i Forvejen og under en vis Form for aandelig Tortur havde røbet mit Navn; i nogen Tid var i hvert Tilfælde min Telefon sat under Observation, og min Samtale med Politibetjenten samme Eftermiddag var da blevet aflyttet. Nu fik Betjenten og jeg Haandjern paa, og den afbrudte Husundersøgelse fortsattes. Det var ganske øjensynligt ikke dygtige Politifolk, der foretog denne, og den bragte da heller ikke noget af Betydning for Dagen, kun nogle faa illegale Blade af saavel tysk som dansk Oprindelse. Efter at det var nægtet os at sende Bud efter et Menneske, der om Natten kunde være hos vore Børn paa 5, 9 og 11 Aar, og efter at disse af Tyskerne havde faaet et meget skarpt fremført Forbud mod at forlade Lejligheden før næste Morgen, blev Politibetjenten, min Hustru og jeg i 2 Biler kørt til Shellhuset; det skete Kl. 23,15; da det har en vis Interesse, nævner jeg, at min Gruppes øvrige 6 Medlemmer paa Grund af min Hustrus Snarraadighed og min ældste Drengs Mod var underrettet om min Arrestation inden Midnat. —

Paa Shellhuset blev vi skilt. Jeg blev underkastet et ret pinefuldt Forhør, som varede et Par Timer. Torteringen bestod i, at jeg, som stadig havde Haandjern paa, Haandjern, som uafsladelig snærede sig længere og længere ind i mine Haandlede, med Hænderne i Gulvet maatte staa „Strambuks“ og modtage Dusinvis af haarde Slag med en Knortekæp paa godt 1 Meters Længde og af et Omfang omtrent som mit Haandlede. Det var Politikommissær Wiese og den anden kun tysktalende Gestapomand, som førte Slagene. Til Stede var desuden den ene dansktalende som Tolk, idet jeg havde taget det Standpunkt at lade, som om jeg ikke forstod ret meget Tysk. Jeg skammer mig ved at tilstaa det, men desværre gik det saaledes, at jeg efter de 2 Timers Forhør maatte rykke ud med nogle af de Oplysninger, som Tyskerne mente, jeg sad inde med; heldigvis kom det altsaa ikke til at faa Konsekvenser for andre Mennesker.

Hen paa Morgenstunden kom jeg ud i Vestre Fængsel; Søvn blev der selvfølgelig ikke Tale om, idet Blodet hamrede i Kroppen som ved høj-

Feber. Dagen gik uden andre Begivenheder end den, at jeg blev flyttet ind i en Celle, hvor der sad en ung Ingeniør, som blev min inderligt gode Kammerat. Om Aftenen kom Politibetjenten og jeg atter ind til Shellhuset til et nyt Forhør; denne Gang gik det dog ikke saa brutalt til. Omkring ved Midnatstid kom der en ejendommelig Situation; Betjenten og jeg blev anbragt i samme Værelse under Bevogtning af en Tysker med Maskinpistol; han blev søvniq — hvad der iøvrigt ikke var saa sært — og det varede ikke længe, før han slumrede ind; nogen fast Søvn var det dog ikke, men alligevel fik vi to Fanger udnyttet Situationen. Ved Hjælp dels af de store Bogstaver i Overskriften paa Forsiden af en „Berlingske Tidende“, som laa foran Betjenten og dels af Bogstaverne paa Forsiden af en Telefonbog — „Københavns Telefonaktieselskab“ — førte vi i Løbet af $\frac{1}{2}$ Time eller 3 Kvarter en rigtig god Samtale; vi pegede paa de Bogstaver, vi havde Brug for, og fik aftalt, hvad vi især skulde undgaa at nævne under Forhørene. Det gik udmærket, og spændende var en saadan Samtale jo, midt i Gestaporeden og under Bevogtning! Ud paa Natten blev vi kørt tilbage til Vestre Fængsel, forøvrigt sammen med en „Forbindelsesofficer“ fra vor Gruppebevægelse; Tyskerne anede imidlertid intet om, at han hørte til os og at vi kendte hinanden!

I den kommende Uge var jeg fuldstændig i Ro, saadan som man nu kan være det i et tysk „Sonderhaft“ i Vestre Fængsel; Døgnet rundt var der nok af smaa Tildragelser i Fængslets Larm, som kunde kaste Nervøsitet ind i Sindet; men med min Sag skete der aabenbart ikke mere; jeg kom ikke i Forhør, jeg har ikke set nogen Rapport blive nedskrevet om mine Forhold, har derfor heller ikke underskrevet en saadan. Efter 8 Dages Forløb — Lørdag d. 9. September — blev min Cellekammerat og jeg sammen med 11 andre politiske Fanger vækket ved 4-Tiden om Morgen; vi skulde til Frøslevlejren, blev der sagt. I en overdækket Lastbil blev vi 13 — bundtet sammen 5 og 5 og 3 — transporteret gennem Sjælland, Fyn og Sønderjylland — ikke til Frøslev, men til „Landgerichtsgefängnis“ i Flensborg. Der var vi i 4—5 Dage under ret gode Forhold; Maden var godt tilberedt og serveret, selvom der ikke var saa rigeligt af den, og selvom dens Næringsværdi ikke var overdaadig. Fra Afrejsedagen nævner jeg den pudsige lille Ting, at der fra mine medbragte Penge, som var blevet omvekslet til tyske Mark, blev fradraget 6,50 Mark for Fængselsopholdet.

Den 14. September gik Rejsen videre med Tog til Hamborg; det gjorde et stærkt Indtryk paa os alle at se, hvor ødelagt den store By var allerede

paa det Tidspunkt; Kvarter efter Kvarter var ødelagt, og ikke blot af enkelte Bomber, der var gaaet igennem Tagene her og der; nej, i Gade efter Gade var Husrækkerne styrtet sammen næsten til Grunden; og midt i alle disse Ruiner kunde man saa se et Hospital eller et Fængsel rage op ganske uskadt; det fortalte os jo lidt om Værdien af de fra tysk Side udsendte Meddelelser om de engelske „Terrorangreb“, hvorefter jo navnlig bl. a. Hospitaler var blevet ramt. Efter et Par Timers Ophold i et Hamborg-Fængsel blev vi 13 Danske sammen med ca. 20 Tyskere proppet ind i et „Salatfad“, der normalt var beregnet til 15 Personer, og kørt til Koncentrationslejren „Neuengamme“, der ligger 25—30 km. Sydøst for Hamborg.

Straks ved Udstigningen af Bilen mærkede vi Koncentrationslejr-Tonen. Knippelslag var parat til os, og Skældsord haglede ned over os, ligesom de i de kommende Maaneder saa ofte hørte og saa forhadte Ord: „Los, los! Tempo, Tempo!“

Vi 13 Danske blev derefter anbragt i en Barak sammen med en Del andre, der ligesom vi selv var „Politifanger“, d. v. s. at vore Sager endnu ikke var færdigbehandlede og ikke bragt til Doms. Den Barak, vi boede i, husede ogsaa ca. 400 prominente Franskmand, Ministre, Senats- og Deputeretmedlemmer, Borgmestre, Biskopper, Præster o. s. v., som Tyskerne kort Tid forinden havde ført dertil fra Frankrig; der var mange interessante Personligheder imellem; jeg talte med flere af dem og husker bl. a. Ministerpræsident Saraut og Rektoren for Universitetet i Tours.

Behandlingen af Fangerne i Lejren var haard, raa og brutal; selv smaa Forseelser blev straffet strengt, og i mange Tilfælde behøvede man overhovedet ikke at forse sig, førend Kløene haglede ned over én. Lejrens Ledelse var i S. S.'ernes Hænder. Øverst var der en Kommandant, som var den egentlige Chef for baade selve Neuengamme-Lejren og for alle dens Underafdelinger rundt omkring i Nordvesttyskland, Holsten og Syd-slesvig (f. Eks. Husum). Han herskede over ca. 40.000 Fanger; men vi mærkede ikke ret meget til ham i Lejrens daglige Liv og saa ham kun sjældent. Den daglige Chef i Neuengamme, „der Lagerführer“, var Obersturmbannführer Thumann, „Bødlen fra Lublin“, hvor han havde ladet Tusinder af Jøder dræbe i Gaskamre. Han var meget despotisk, lod ofte sin Raahed komme frem og var jævnligen paavirket af Spiritus.

Jeg husker en dansk Politibetjent, som ved sin Indmarch i Lejren sammen med 1884 andre danske Betjente — det var omkring d. 25. Sep-

tember — blev saa harmfuld over nogle haanlige Bemærkninger, en S. S.'er fremkom med mod det danske Politi, at han slog S. S.'eren i Jorden; men hurtigt blev Betjenten overmandet og derefter indsat i en Fængselscelle. I de 22 Dage, han sad der, saa han 32 Personer blive hængt lige udenfor sin Celledør. Det var jævnligt, saadanne Hængninger fandt Sted; naar vi saa „Lagerführer“, „Rapportführer“ og 2-3 andre S. S.'ere paa Vej over til Cellerne, vidste vi, hvad der skulde ske. Alle disse Hængninger — der kunde undertiden være op til 20 paa een Dag — fandt Sted inden Døre; ved enkelte Lejligheder var der offentlig Hængning midt paa den store Appelplads; som Regel var det dog kun Rigs-tyskerne, der blev beordret til at overvære disse Hængninger. —

Jeg glemmer aldrig, da jeg maatte overvære, at 3 Arbejdsformænd overfaldt og skamslog en af mine 12 danske Kammerater; han var paa det Tidspunkt ikke helt rask, og jeg er ikke i Tvivl om, at denne Mis-handling forværrede hans Sygdom, som efter kort Tids Forløb blev saa alvorlig, at den medførte Døden. Mange lignende Tilfælde kunde nævnes, og ældre Fanger i Lejren kunde berette om, hvorledes disse Overfanger jævnligt havde foraarsaget Medfangers Død. En særlig Anledning til at vise deres Brutalitet bød sig for dem, naar der var Luftalarm; alle vi almindelige Fanger skulde da hurtigst muligt i Beskyttelsesrum, og da det jo var mørkt, var der rig Lejlighed for dem til at slaa om sig som i Blinde med deres Knipler; flere af mine Kammerater har under Luftalarm modtaget Knippelslag, der fik dem til at besvime.

Efteraaaret igennem og i Begyndelsen af Vinteren gik vi altid rundt og frøs; Tøjet var tyndt, og paa vor Stue i den Barak, vi var flyttet til, var der ingen Kakkelovn; naar saa vort Tøj tilmed jævnlig blev vaadt — det regnede og sneede en Del — var det en meget ubehagelig Tilværelse. Navnlig ogsaa paa Grund af de lange Appeller eller Parader var Tilværelsen somme Tider næsten uudholdelig.

Lad mig skildre, hvad jeg en Dag saa ske med en syg, som ikke var paa Revieret. Det var en sindssyg Mand paa omkring 45 Aar; han havde faaet den frygtelige Lejrdirrhé; da han ikke kunde „holde sig“ om Natten, uden at hans Køje blev snavset til, fik han Ordre til at tilbringe Natten paa en Bænk for hurtigere at kunne komme ud; alligevel gik det galt for ham; til Straf for, at han havde griset Gulvet til, maatte han næste Morgen stille splitternøgen ude i det frie ved Vandposten; det var i Begyndelsen af December. Der blev hans radmagre Krop — og navnlig Bagdelen — rensat eftertrykkeligt med en Riskost, bundet sammen af

almindelige Grene og Kviste fra Skoven. Det var et uhyggeligt Syn at se Behandlingen af denne Mand.

Selv undgik jeg ikke Lejrdirarrhéen; den svækkede mig meget. Derfor var det — iøvrigt ogsaa af andre Grunde — ubehageligt, da jeg d. 19. December sammen med Lejrens øvrige 51 Præster skulde paa Transport til Konzentrationslejren Dachau, knapt 20 km. Nordvest for München. Det blev en drøj Rejse; i knapt 3 Døgn kørte vi liggende paa en Smule Halm i Bunden af en Kreaturvogn den lange Vej fra det nordvestlige til det sydøstlige Tyskland. Vi fik kun Tørkost undervejs og af Væde kun et Par Mundfulde Vand i Døgnet. Og „Marchturen“ fra Dachau Station til Lejren 3 à 4 km. borte glemmer jeg aldrig; det var bidende koldt, da vi magre og paa Grund af Jernbanerejsen halvt svimle 52 Præster sjokkede henad Landevejen, bærende vore Pakker; vi 3 danske Præster havde ved Afrejsen fra Neuengamme hver faaet udleveret 3 danske Røde-Kors Pakker, som S. S.'erne havde „glemt“ at udlevere os tidligere; de var os nu i vor elendige Tilstand en næsten uovervindelig Byrde, men blev os jo senere til stor Hjælp. Men vi naaede da Lejren ved 7¹/₂ Tiden efter et Par smaa Timers March, kom i Bad og fik atter udleveret noget Tøj, der dog delvis var bedre end Tøjet i Neuengamme; efter at alle Formaliteter var overstaaet, naaede vi hen paa Eftermiddagen til den Barak, hvor vi skulde være. Mad eller Drikke havde vi ikke faaet hele Dagen. —

Nu skulde vi være ca. 3 Uger i Karantæneblokken; det blev en frygtelig Tid. Vi var stuvet sammen, 5 Mand i 2 Køjer; Lusene begyndte snart at tage fat, og med dem kom Plettyfus'en. Desuden brød ogsaa andre Sygdomme frem: Tyfus, Skarlagensfeber, Angina og Lungebetændelse. Naar dertil kom, at der skete natlige Overfald paa os 3 Danske for at faa fat i nogle af vore Fødevarer og noget af vor Tobak, forstaar man sikkert, at jeg mindes denne Tid som en meget streng Tid. Maden syntes navnlig til at begynde med at være lidt mere velsmagende end i Neuengamme, men var ikke rigeligere.

2 Dage efter vor Ankomst fejrede vi Juleaften. Maden var ikke anderledes end ellers, men Aftenen fik dog sit særlige Præg, idet unge fra de forskellige Nationer sang deres Hjemlands Julesalmer; en tysk Præst gengav Juleevangeliet og bad en Bøn. Da denne fælles Julefest, som man tidligere ikke havde turdet holde, var forbi, gik vi 3 danske Præster ud i det frie og holdt under de blinkende Stjerner vor særlige Juleandagt; trods de tunge ydre Forhold fik vi dog Juleglæde og -fred i vore Sind.

Den 15. Januar 1945 blev Præsterne overført til de to specielle Præsteblokke, hvor vi ialt var 1450 Præster; de 50 var evangeliske, Resten katolske. Her var Forholdene noget bedre. Vi sov kun 5 i 3 Køjer og havde Lejlighed til at lave Havregrød eller Ærtesuppe paa Stuens Kakkelvov; Ingredienserne dertil fik vi fra Røde-Kors Pakkerne. Tiden gik med Læsning — Lejren havde et stort Bibliotek med al Slags Litteratur paa alle europæiske Sprog, tilvejebragt ved Konfiskering af Bøger hos alle nyankomne Fanger. Præsterne skulde ikke arbejde, men i Februar blev vi dog beordret til at sortere Kartoffler og Gulerødder og siden til at sy Knapper og Knaphuller i Militærtelte.

I den ene af Præsteblokkene var der et Kapel; det blev brugt fra tidlig Morgen (Kl. 4,45 fandt den første Messe Sted) til sen Aften til Andagter og Messer; om Søndagen holdt vi Gudstjenester, 1 Gang om Maanednen med Altergang. Det fælles Sprog var her som overalt i Lejren Tysk. Kun Præster maatte deltage i Gudstjenester og Andagter; undertiden blev der dog „organiseret“ Gudstjenester for andre Grupper af Lejrens Beboere. Ogsaa i Præsteblokken var der megen Sygdom, adskillige Præster døde. I det hele taget tog Sygdommene til.

Den 12. Marts rygtedes det, at Danske og Nordmænd — tilsammen var vi ca. 500 — skulde føres bort fra Lejren af svensk Røde Kors; vi kunde ikke tro paa dette, der for os lød som et skønt Eventyr, men den 23. Marts blev Eventyret Virkelighed: svenske Røde-Kors-Biler kørte os den 900 km. lange Vej tilbage til Neuengammelejren. Vi fik nu delvis Selvstyre, fik rigeligt med Røde-Kors-Pakker og ved Svenskernes Hjælp ogsaa rigeligt med Medicinalvarer. Da Sygehusforholdene stadig var vanskelige, købte vi af de polske Læger, som da havde Overtaget, et Sygehus — for Cigaretter! For selve Barakken gav vi 1440 Cigaretter og for Instrumenter o. s. v. 588!

Alle Nordmænd og Danskere i de tyske Koncentrationslejre blev nu efterhaanden samlet i Neuengamme og omkring d. 8. April begyndte dansk og svensk Røde-Kors at transportere de mest syge bort fra Lejren; Maalet var Sverige. Ved Grev Folke Bernadottes Forhandlinger med Himmler havde svensk Røde-Kors opnaaet Tilladelse hertil. Krigsfronten rykkede nærmere og nærmere, og da den d. 20. April kun var 6 km. borte, blev alle Nordmænd og Danske med Biler fra Danmark og Sverige evakueret nordpaa. Det var et uforglemmeligt Øjeblik, da vi passerede Grænsen ved Krusaa; det skete for mit Vedkommende Natten mellem d. 20. og 21. April.

— — —

Det var 8 tunge Maaneder, som nu laa bag een; Livet havde man i Behold, men hvorledes med det aandelige Liv? Havde det kunnet holde til den Belastning, det havde været ude for?

Kristendom og Koncentrationslejr? Hvad har de 2 Ting med hinanden at gøre? Direkte intet! Den Form for Menneskeliv, den Foragt for Mennesket, som har raadet i de tyske Koncentrationslejre, er saa langt borte fra al kristen Tankegang, som vel mulig. Der kan overhovedet ikke tænkes større Modsætningsforhold, end der er mellem de Tanker om Mennesket, som Gud har givet Udtryk for gennem Jesus Kristus, og de Tanker, som er Baggrunden for Oprettelse af Koncentrationslejre. Den Lære, som har fostret disse Tanker, er fuldkommen blottet for Kristendom, og den Form, som Livet i Lejrene fik, kunde synes at umuliggøre alt Kristenliv i dem. Og dog kunde der leves Kristendom ogsaa midt i Koncentrationslejrenes Rædsler. Rent personligt var det saaledes for mig, at jeg ingensinde har følt Gud saa nær og saa god over for mig som i denne Tid; mange vidunderlige Bønhørelser havde jeg, baade vedrørende rent praktiske Ting, uovervindelige Vanskeligheder, som alligevel klarede ved Guds direkte Indgriben; jeg følte det flere Gange helt haandgribeligt, at Guds Kraft fuldkommedes i Magtesløshed; og ogsaa saadan, at jeg gennem Bønnens Samtaler med Gud fik Ting at vide hjemmefra, som jeg trængte stærkt til at faa Vished for; f. Eks. da det omkring 1. Oktober blev mig klart, at min Hustru ikke mere sad i Fængsel; et Brev 1 Maaned senere fortalte mig, at hun var løsladt d. 28. September. Og saadan var der flere Ting, der blev meget rige Oplevelser. Og det var ikke, fordi jeg i det rent ydre kunde gøre noget ved mit Kristenliv, navnlig ikke i Neuen-gamme. Noget Ny Testamente havde jeg ikke, alle saadanne blev konfiskerede ved Ankomsten til Lejren; og Gudstjenester eller Andagter var der jo ikke Tale om, at der maatte holdes; al religiøs Samtale blev regnet for politisk Samtale og blev som saadan straffet meget strengt. I Dachau var Forholdene paa dette Omraade noget anderledes, ikke for de øvrige Fanger men for Præsterne i Præsteblokken. Vi havde dér Lejlighed til at læse i Ny Testamente og endvidere til at læse theologisk Faglitteratur. Af og til førtes der ogsaa berigende Samtaler mellem Kolleger fra de forskellige Nationaliteter; særlig var der nogle hollandske Præster, der var meget paavirkede af Barth og som samtidig var dygtige Theologer. Nogle af dem holdt af og til en Slags Forelæsning.

Som tidligere nævnt holdtes der Andagter og Messer i Præsteblokkens Kapel; selvom dette var indrettet specielt til Katholikkerne, fik vi evan-

geliske Lov til at benytte det. Hver Morgen holdtes der en Andagt; det gik paa Skift at holde den, og den varede med Salmesang og Bøn en lille halv Time. Naar det var en af de hollandske Barthianere, som holdt Andagten, var der altid en bestemt Gruppe af tyske Præster, som udeblev. Ogsaa det at prædike ved den evangeliske Søndagsgudstjeneste gik paa Omgang mellem Præsterne. Med enkelte Undtagelser var iøvrigt Forholdet mellem Præsterne indbyrdes godt; i saa Henseende spillede det ingen Rolle, om man var katholsk eller evangelisk; jeg blev særdeles gode Venner med flere af de katholske Præster. Alle var vi hjælpsomme overfor hinanden. Det var kun sjældent, at der opstod aabent Uvenskab mellem de forskellige Præster; men naar det skete, blev det ogsaa til Skældud i den helt store Stil!

Naar man tænker paa det religiøse Liv blandt Lejrens øvrige Fanger, havde det ikke gode Kaar. For det første kan det jo ikke nægtes, at der var alle mulige Slags Fanger, ogsaa nogle „mindre gode Børn“. Der var ét stort Fællesskab mellem de allerfleste, og det var dette: at bande. Jeg havde aldrig troet, at danske Unge — og ældre med forøvrigt — bandede saa meget som Tilfældet var; ikke fordi det var nogle særlig „svovlede“ Eder, der blev brugt, men der var mange og de blev brugt ofte. Kammeratskabet mellem mine Kammerater og mig — jeg tænker her navnlig paa „de tretten“ i Neuengamme — var heldigvis saa godt, at mine Kammerater ikke af „Høflighed“ overfor mig undlod at bande, naar jeg var til Stede; derved fik jeg et Førstehaands-Indtryk af Standarden paa dette Omraade for dansk Ungdom; det virkede paa en vis Maade forstemmende. Efterhaanden fik vi den Aftale imellem os, at jeg, hver Gang der blev bandet, skulde rømme mig som Tegn paa min Misbilligelse; det hjalp en Del paa Tonen, og et Par af dem satte sig for bevidst at udrydde alle Eder og al Banden af deres Sprog; og et vist Resultat naaede de.

Naar man talte med de enkelte om aandelige Spørgsmaal, opdagede man, at det var de færreste, som i deres Kritik af Folkekirke og af Kristendommen hang fast ved de gamle Traverser; det var egentlig kun en enkelt Kommunist — som iøvrigt var en særdeles brav Fyr og god Kammerat — der gjorde det. De øvrige havde deres egne ret selvstændige Meninger om aandelige Spørgsmaal. Mange i og for sig gode Samtaler mindes jeg fra denne Kammeratskabskreds. Da jeg senere baade i Dachau og i Neuengamme var sammen med større Skarer af danske Kammerater, var det selvfølgelig uundgaeligt at træffe nogle, som mente, de var Fritænkere og andre som var bevidste positive Kristne, men hvad

enten man talte med den ene eller anden Part, saa mødtes man altid paa lige Fod med dem som Kammerater; der var sjældent forløren Høflighed eller aandelig Blufærdighed over dem. Og det var i høj Grad værdifuldt og gav en god Anledning til mange værdifulde Samtaler. Herved fik vi Præster Lov til at øve Præstegerning og Sjælesorg. I mange Tilfælde var det i høj Grad tiltrængt; de ulykkelige Forhold vi levede under, Uvisheden om de paarørendes Skæbne og for en stor Dels Vedkommende Uvirksomheden. I Lejrene fandtes der mange Mennesker, der haardt trængte til dybtgaaende personlige Samtaler med andre. Og naar dertil føjes, at disse ydre Forhold foraarsagede, at de Palisaderækker, som mange Mennesker under normale Forhold bygger op om deres Sjæleliv (Kultur, Frisind, Selvhævdelse), faldt væk, forstaar man, at en Præst, som gennem sit Trosliv fik Kraft til at overvinde sine egne Vanskeligheder, og som ved godt Kammeratskab med sine Lidelsesfæller stod i et godt Fællesskab med dem, nok kunde faa Lejlighed til at øve en Præstegerning i Koncentrationslejrene.

I Dachau paabegyndte vi 3 danske Præster uden Tilladelse daglige Aftenandagter for vore Kammerater og Gudstjeneste hver Søndag; det var efter, at vi hen imod Slutningen af Opholdet dér, var flyttet fra Præsteblokken og hen i en Blok, hvor der næsten udelukkende var Nordmænd og Danskere; dog var Blokkens „Embedsmænd“ („Blokälteste“, „Stubendienst“) af anden Nationalitet; men de gjorde ikke Indsigelse mod Andagter og Gudstjenester. Kammeraterne modtog disse Andagtsstunder med stor Glæde og Taknemmelighed; det var, som om der blev udløst en skjult Trang til aandelig Føde, og jeg tror, at det var mindre end 5 % af vore Landsmænd, der var kølige endsige afvisende over for disse Andagter; direkte Modsigelse eller Kritik fandt ikke Sted eller kom os i ethvert Tilfælde ikke for Øre. Og mangfoldige er de Gange, hvor Tanker, der var blevet fremført i en Andagt, hos Kammeraterne udløste Følelser, der resulterede i gode Samtaler mellem dem og Andagtsholderen. Samtalerne drejede sig som Regel om rent aandelige Forhold; seksuelle Problemer spillede i Almindelighed en meget underordnet Rolle. Det kunde synes underligt i en saadan Lejr, der saa godt som udelukkende rummede Mandfolk (baade Neuengamme og Dachau havde dog hver sin Bordel, kaldet „Puf“; den var reserveret Overfangerne), men Forklaringen var vistnok blandt andet den, at der efter Sigende i Maden blev indkøbt visse Stoffer (Soda?), som skulde ødelægge eller formindske den seksuelle Drift. Selvfølgelig traf man i en saadan Flok paa ca. 350 Danske

Folk af alle Kategorier: unge og gamle, Arbejdere og Fabrikanter, Studenter og Ministerialembedsmænd, Sortbørsfolk og Frihedskæmpere; og selvfølgelig var disse Menneskers aandelige Indstilling vidt forskellige, men fælles for os alle var den Nød, vi var inde under, og dette, at vi var klar over, at vore menneskelige Kræfter ikke rakte til til at hjælpe os ud af denne Nød — og det var jo ikke nogen ringe Baggrund for aandelige Samtaler.

Hvorvidt denne Præstegerning i Koncentrationslejrene vil faa en varig Betydning for vore Kammerater, er jo ikke til at sige; selv om visse Ting kan tyde paa noget i den Retning, er det endnu for tidligt at dømme derom. Men at de fleste af os danske Præster — vi var ialt 6 — havde en god Position blandt vore Landsmænd, fremgik alene deraf, at 2 af Præsterne blev valgt til Blokældste, da vi under det sidste Ophold i Neuengamme Marts—April 1945 havde et vist Maal af Selvstyre og ud af vor Midte valgte Lederne i vore Blokke. Da vi fik dette Selvstyre, lod det sig ogsaa gøre, at vi kunde besøge vore Syge paa Revieret og kunde holde en kort Bisættelseshøjtidelighed ved Dødsbaarerne. Dette havde tidligere været saa godt som umuligt; jeg nævner dog, at det en enkelt Gang i Efteraaret 1944 lykkedes mig at faa Adgang til en Syg paa Revieret; han var faneflygtig „dansk“ S. S.'er og havde en Del Dødsangst; og ikke uden Grund; han blev senere skudt, da han nægtede paany at melde sig til Fronttjeneste.

Endnu maa jeg omtale mit Indtryk af Kristendommens Stilling blandt de tyske og andre Fanger. Medens det var ret almindeligt blandt Fangerne fra de forskellige Nationer at træffe Mennesker, der havde en barnlig from Tro paa, at Gud vilde gribe ind over for al den Elendighed, Tyskerne havde skabt gennem Koncentrationslejrene, og vilde udfri dem derfra, er det mit Indtryk fra Samtaler med ikke saa faa tyske Fanger, at der her var Standpunkter, der stod skarpt over for hinanden. Der var en Del, der ganske klart tilkendegav, at de var Ateister eller Fri-tænkere; naar der fandtes et saadant Helvede paa Jord som Koncentrationslejrene, saa kunde der umuligt være en Gud til. Man kunde faa meget langvarige og indgaaende Samtaler med saadanne Mennesker, men de var sjældent til at rokke den mindste Smule fra deres Standpunkt og havde jævnlige Haan tilovers for anderledes tænkende. Det drejede sig ofte om Kommuniste; og i saa Tilfælde var deres Indstilling ikke sjældent dikteret af deres Opfattelse af, hvorledes den spanske katholske Kirke før og under den spanske Borgerkrig havde optraadt over for

Smaafolk; flere af dem havde personligt deltaget i Borgerkrigen. Andre tyske Fanger saa helt anderledes paa Religionens Stilling; de mente, at Grunden til, at Tyskland — og de selv — nu led saa meget absolut var Afkristningen af det tyske Folk; det som skete, var Straffen derfor. Der var hos dem baade et stærkt Had til Nazismen og et inderligt Ønske om dens Ødelæggelse og ogsaa en dyb Sorg over, at der maatte saa stor Lidelse ind over Tyskland; men samtidig var der ogsaa en Forstaaelse for, at skulde det tyske Folk genfødes, skulde det reddes, da *maatte* det gennem disse Lidelser og erkende dem som nødvendige Ydmygelser. Det var slet ikke saa faa af Fangerne, der havde saadanne Anskuelser; ud fra disse Erfaringer anser jeg det ikke for usandsynligt, at der nu efter Nazismens Fald kan komme en aandelig Vækkelse ind over det tyske Folk; men jeg er heller ikke blind for, at de Mennesker, jeg talte med i Lejrene, kun udgør et lille Udsnit af det tyske Folk, og at de gennem deres ofte umenneskelige Lidelser havde vundet en særlig Sjælsstyrke og et særligt aandeligt Klarsyn.

Det var egentlig ejendommeligt i Præsteblokken i Dachau at lægge Mærke til, at de tyske Præster ikke helt var paa Linie med de foran skildrede almindelige Fanger. Deres Had til Nazismen var lige saa glødende som andres, deres Ønske om Østtysklands Ødelæggelse ved de russiske Hære var forfærdende, men jeg synes, at jeg fuldstændig savnede Sorgen over, at det skulde være nødvendigt, at det gik Tyskland saa ilde; Præsterne havde — forekom det mig — saa fuldstændig mistet Følelsen af Fællesskab med deres tyske Folkefæller; det var maaske ikke saa mærkeligt, naar man betænkte, hvor mange Aar adskillige af dem havde tilbragt i Koncentrationslejre, men trods dette gjorde det alligevel et ejendommeligt Indtryk af Haardhed og Afstumpethed. De Præster, som udtalte sig saaledes, var for det meste Katholikker; Lægfolket syntes her at være kommet videre i aandelig Henseende end Præsterne, hos hvem man f. Eks. ikke fandt nogen Følelse af Medskyld for Tysklands ulykkelige Stilling, for Tyskernes Lidelser. Det er maaske ogsaa at spænde Fordringerne for vidt, naar man vil vente noget saadant hos Præster, som er blevet indespærret i Koncentrationslejre paa Grund af deres Antinazisme; men Lægfolket syntes altsaa dog at kunne svare til disse Forventninger.

Kristendom og Koncentrationslejr! Naar de to Ting skulde have med hinanden at gøre — og det skulde de, fordi det var Mennesker skabt i Guds Billede, det drejede sig om — saa var det godt, at der var Præster

med i Lejrene, eller rettere: at der var Præster med som Fanger; det var godt af Hensyn til de Fanger, der havde aandelige Vanskeligheder eller i det hele taget aandelig Trang; og det var godt, tror jeg, af Hensyn til vor Folkekirkes Plads midt i vort Folk. Dette gælder overhovedet Præsters (og andre kristne Menneskers) Deltagelse i Modstandsbevægelsen; det kunde maaske have nogen aandelig Betydning for Kammeraterne og vel ogsaa for Præsterne selv gennem det rige og fornøjelige kammeratlige Samvær, som de oplevede. At vor Kirke var med i Landets Befrielseskamp var godt og rigtigt, baade nationalt og aandeligt set.

Naar jeg personlig tænker paa disse 8 tunge Maaneder, har de, foruden alle Lidelserne, jeg maatte igennem, ogsaa rummet mange rige aandelige Oplevelser, saa jeg atter har erfaret Rigtigheden af det Bibelord, der blev Centralordet for mig under mit Tysklandsophold: „Vi ved, at alle Ting samvirker til Gode for dem, som elsker Gud!“ Og derfor kan jeg trods alt takke Gud for den Tid, der gik i Tyskland.

Kai Kenekholm.

Røde Kors hjælper befriede Fanger.

Dachau. Frigiven politisk Fange hjælper to amerikanske Soldater med at trække Liget op af en likvideret SS-Vagt. Befriede Fanger følger interesseret med i Arbejdet.

↓ Dachau. SS-er fra Sygehuset overgiver sig.

DANSK LÆGE I LIEBEROSE-LEJREN

Af HENRY MEYER

Læge Henry Meyer blev arresteret den 12. November 1943 anklaget for Spionage, illegal Bladvirksomhed, Opbevaring af Ammunition, Deltagelse i Sabotage og for Lægebehandling af Sabotører. Sad een Dag i Kolding Arrest og derefter i Aarhus. Deporteredes til Sachsenhausen (Oranienburg) 19. December 1943. Sendtes i Juni 44 til Buchenwald, Weimar, Leipzig, Alexanderplatz (Berlin) og kom derfra tilbage til Sachsenhausen. Overførtes i Juli Maaned til Straffelejren Lieberose ved Frankfurt an der Oder for i December 44 atter at overføres til Sachsenhausen. Overførtes herfra til Neuengamme og senere til Frøslev og Sverige og vendte den 6. Maj 1945 tilbage til Danmark med Danforce.

Navnet Lieberose lyder saa smukt, men man bør dog ikke skue Hundene paa Haarene. Jeg ved det desværre, da det faldt i min Lod, som et Led i Gestapos Repressalier bl. a. at virke der som „Chefarzt“ i $\frac{1}{2}$ Aar.

Lieberose var en Straffelejr, en Tilintetgørelseslejr for græske, ungarske og polske Jøder samt Arier.

Lejren laa 35 Kilometer fra Frankfurt an der Oder og 128 Kilometer fra Hovedlejren Sachsenhausen, under hvilken Lieberose hørte. Lejren omfattede ca. 400 Jøder og 5—600 Slaver og Arier, der alle var sendt dertil som Straf.

Regimet var en af de største Skændsler, som Nazisterne har udvist, idet vi alle var sendt dertil for at gaa til — paa mit Kort i Kartoteket stod eksempelvis: Strengeste Repressalier i Følge Ordre fra SS-Rigsfører Himmler. Min eneste Trøst i Lejren var 11 Nordmænd, der hjalp, hvor de kunde.

Til Lejren var knyttet svære Grave- og Byggekommandoer, der medførte Døden i Løbet af kort Tid for de udhungrede Jøder, der alle var „Muselmænd“, levende Skeletter. Slag af Geværkolber, Jern eller Gummi-

knipler var den daglige Kost. Maden var utilstrækkelig og elendig, og indtil 1 Maaned før jeg kom, havde Fangerne her i Lejren ingen Arbejdsportion faaet. — Kort sagt: Overlagt Mord!

Vi havde indtil 30—40 døde om Dagen og op til 1400 Patienter, der indenfor kort Tid for de flestes Vedkommende døde. Vi havde 2 Afdelinger paa Revieret, en arisk og en jødisk Sygeafdeling. Brug af Lagener var forbudt.

Jeg havde Ledelsen af den jødiske Afdeling og delte den ariske med en russisk Læge. Til min Disposition stod 12 dygtige jødiske Læger, hvoraf de fleste var Specialister. Jeg nævner saaledes: Dr. Bergo, Fischer, Cohen, Mayas o. s. v. Mit Arbejde blev saboteret af en 100 Procents Bandid, nemlig af Oberscharführeren, der var Lejrfører. Han kujonerede den russiske Læge fuldstændig, saa denne ingen Risiko turde tage, selv naar det gjaldt Forbedringer for vore Medfanger. En tjekkisk Lejrældste var ogsaa imod ethvert Fremskridt.

Den første Dag gjorde jeg op med mig selv, om jeg skulde flyde med Strømmen eller indføre Forbedringer med Risiko for mit eget Velfærd. Naturligvis kunde der kun være Tale om det sidste, og det medførte en haard, men kortvarig Kamp, der bragte en dansk Sejr hjem.

Paa forskellig Maade havde jeg en udmærket Støtte af Nordmændene. Dette gjaldt saaledes, naar jeg organiserede Medicin til Lieberose, og naar jeg skrev illegalt til Dansk Røde Kors, var det ved Hjælp af Nordmænd samt Den danske Kirke i Berlin.

Lieberoses Bestand blev opretholdt ved konstant Tilførsel af Fanger fra Rædselslejren Auschwitz. Flere Gange sammenstillede SS Dødstransporter fra os til Krematorielejren Bergen-Belsen, eller Fangetransporterne blev blot kørt ind paa et Sidespor og stod der uden Mad og Drikke, til Fangerne var døde.

En almindelig Gennemsnitsvægt for Jøderne var 70—80 Pund. Af Dødsårsager kan jeg nævne:

1. De havde tabt Modet, var skilt fra deres Kære.
2. Sult.
3. Mishandling.
4. Det strenge legemlige Arbejde.
5. De sorte Udsigter.
6. Klimaforandringen.
7. Mavesaar.
8. Hjertelidelser.

Tyveri var meget almindelig i Lejren, og det var forstaaeligt. Jeg har set en udsultet, døende Jøde „stjæle“ Brød, et Kvarter før han døde. Moralens maatte synke under disse fortvivlede Forhold. Alle var ude efter dem, og for en Bagatel kunde de risikere at miste Livet. De fleste Polakker havde gennem deres Ghettoophold faaet Morie Resistens.

Vi havde i Begyndelsen 1 Blok som Revier og een Stue som Ambulance, Tandlægestue, Øjen- og Ørebehandling, Apotek samt Operationsstue. Læger, men vel iøvrigt de fleste i det hele taget, vil forstaa de Vanskeligheder, der bestod til enhver Tid.

Mangelen paa Lægeinstrumenter var saa katastrofal, at naar jeg — eksempelvis — skulde amputere et Ben, sendte jeg Bud til Snedkeren og laante hans Sav. Vi opererede Blindtarme og Brok med godt Resultat under de mest tossedede Forhold. Nød lærer jo nøgen Kvinde at spinde. Det blev forbudt os at give Blodtransfusion, men dette Forbud agtede vi dog at omgaa — men saa blev jeg pludselig kaldt til Sachsenhausen i December 44 for at skulle arbejde videnskabeligt — hvilket dog heldigvis aldrig blev til noget.

3 Gange om Ugen blev Ligene af døde Fanger stablet op i en Bil — nogle Gange i Kiste — nogle Gange uden Kiste, og saa kørt til Sachsenhausen for at blive brændt.

Hele Lejren var eet stort Mordforsøg — en Skamplet paa Tyskland. Dette blev endnu værre, da Russerne truede Lejren saaledes, at man maatte skride til Evakuering af Lejren i Januar 1945. Man lod nu alle, uden at sørge for Mad og Logi, vandre den 128 Kilometer lange Vej til Sachsenhausen. Paa Vejen blev der skudt ca. 1200 Jøder, der ikke kunde følge med, og de Jøder, der naaede frem til Hovedlejren samt enkelte politiske ariske Fanger blev omgaaende kørt til Gaskammeret og dræbt — ca. 3100 Mennesker. Blandt disse fandtes nogle af de fineste og mest kultiverede Mennesker, der maatte lide Døden, blot fordi de var Jøder eller Antinazister.

Henry Hejer

STUTTHOF

Af MARTIN NIELSEN

Folketingsmand, Redaktør Martin Nielsen blev arresteret 22. Juni 1941 som Redaktør af „Arbejderbladet“ og Folketingsmand, indvalgt af Danmarks kommunistiske Parti. Sad skiftevis i Vestre Fængsel og i Horserød. Deporteredes 2. Oktober 1943 til Stutthof ved Danzig. Hjemrejsen, efter Befrielsen af Russerne den 10. Marts 1945, foregik over Bromberg og Moskva.

I Forbindelse med Begivenhederne omkring den 29. August 1943 overtog Tyskerne ogsaa den af den danske Regering i *Horserød* oprettede Interneringslejr for Kommuniste. Paa Grund af Løftebrud fra de daværende „danske“ Myndigheders Side lykkedes det kun et Mindretal af Fangerne i Horserød at flygte, inden Tyskerne helt havde indesluttet de to Lejre. Tilbage i Lejrene blev ved Tyskernes direkte Overtagelse ialt 143 Mænd og 7 Kvinder. Flertallet af disse havde været indespærret af de „danske“ Myndigheder dels i Fængsler, dels i Lejr siden den 22. Juni 1941. Resten stort set alle siden den store Aktion i November 1942.

Begrundelsen for Indespærringen var den berygtede „Kommunistlov“. Ingen havde paa noget Tidspunkt forsøgt at sige os, langt mindre at overbevise os om, at vi havde foretaget os noget „strafbart“. Nej. Vi mistænkte kun for, at saafremt vi var paa fri Fod, vilde vi muligvis foretage os noget. — Det var „Begrundelsen“ for vor Indespærring, og dermed havde de „danske“ Myndigheder paa Forhaand overfor Tyskerne stemplet os som „farlige“ Folk.

Der er Grund til at tro, at netop dette var Baggrunden for, at vi 150 Danske dels blev den første samlede Gruppe, der havnede i en tysk Koncentrationslejr, dels at vi havnede i en af det tredje Riges mest udprægede Tilintetgørelseslejre.

Den 2. Oktober 1943, efter at vi havde været under Tyskernes Beskyttelse i Horserød i 5 Uger, blev vi saa sendt til Tyskland. Det skete

under Ledelse af Gestapos Sikkerhedspoliti (S. D.). I Biler blev vi tidligt om Morgenen ført fra Horserød til Langelinje. Her laa det tyske Skib „Wartheland“, der tidligere havde været brugt til lignende Slave-transporter fra Norge til Tyskland.

Under en stadig Strøm af Eder, Skældsord og Trusler blev vi paa den brutaleste Maade stuvet ned i Skibets Forstavn, helt ned paa Bunden af Skibet flere Meter under Vandet. Gestapofolkene havde under Farten over Østersøen til Swinemünde ikke Redningsvestene af. Ingen af os var i Tvivl om, at løb vi paa en Mine, var vi færdige. Der fandtes slet ikke nogen Mulighed for at komme op.

Uden Mad, uden Drikke, men under Udfoldelse af alle de Provokationer og Chikanerier, som Herrefolket er Mestre i, naaede vi om Morgenen den 3. Oktober Krigshavnen i Swinemünde. Her blev vi stadig under Eder og Forbandelser, Haan og Spot udlossede og stablet op i Række og Geled paa Havnekajen. Og her blev vi for første Gang Vidne til de tyske Nazisters aabne, utilslørede og bestialske Terror.

Det var dog ikke os, det gik ud over.

Men uvidende som vi endnu var om, at der i Dagene forud havde fundet organiserede Jødeforfølgelser Sted i Danmark, gav det et Chok i os, da der pludselig fra Skibets Agterdyb begyndte at myldre danske Jøder frem. Havde vi været udsat for Ydmygelser og Haan under vor Fart fra København, var dette for intet at regne mod, hvad vi nu oplevede.

Vi anslag de danske Jøders Antal til at ligge omkring de 200. De var i alle Aldre, fra Spædbørn paa Mors Arm til gamle, rystende Kvinder og Oldinge, der støttede sig til to Stokke. De syntes at repræsentere alle Samfundslag fra unge intellektuelt udseende Mænd til kofteklædte, langskæggede Jøder med Kalot, som de endnu før Krigen kunde træffes i Borgergade- og Adelgadekvarteret.

Endnu inden vi var kommet os af vor Forbavselse over dette ikke opmuntrende Syn, begyndte Gestapofolkene under Udstødelse af helt ufattelige Eder og Forbandelser at drive de ulykkelige, røvede Mennesker ned ad den meget stejle Landgangsbro. Som een af de første gik en ganske ung Kvinde med et Barn, der vel næppe kunde være et halvt Aar, ned ad Broen. Barnet græder, Moren tysser kærligt paa det og synes slet ikke at høre Herrefolkets sjofle Haan, hun bare trykker sin dyrebare Byrde ind til sit Bryst. De yngre Jøder gaar først ned ad Landgangen. Nede paa Kajen stiller de sig roligt, jeg syntes alt for roligt op

i Række og Geled med Ryggen vendt mod Landgangsbroen. Det var, som om Gestapofolkenes Skrig og Skraal slet ikke naaede deres Øren. Da de unge var kommet ned, begyndte en Scene, som vi aldrig glemmer. Senere, i Stutthofs Helvede, under vor Dødsmarch ad Korridorens og Pommerns islagte Landeveje, har vi oplevet og en Del af os overlevet langt grusommere Ting, end hvad vi hin Oktobermorgen saa i Swinemünde, og dog er det disse Begivenheder, der brændte sig saa stærkt ind i vort Sind, at vi aldrig, aldrig vil kunne glemme dem.

Hvorfor?

Spørg enhver Dansk, der overlevede saavel Swinemünde som Stutthof, og overalt vil Svaret blive det samme:

Fordi vi hin Morgen endnu var Mennesker. Mennesker, der tænkte og følte som Mennesker. Mennesker, hvis Hjerne og Nerver endnu reagerede paa menneskelig Maade. Senere afstumpedes vore Følelser og vore Nerver i den Grad, at langt frygteligere Ting ikke gjorde blot et tilsvarende Indtryk paa os. Vi blev efterhaanden immune overfor Bestialitet, Grusomhed og Rædsel.

Hvad var det da, der gjorde et saa uudsletteligt Indtryk paa os?

Jo, — efter at som sagt de unge og kraftige Jøder var kommet ned paa Kajen, stod tilbage paa Skibets Dæk alle de syge, alle de gamle, krumbøjede og rystende Mennesker, alle de saa ufatteligt forkomne og saa uendeligt fattigt udseende jødiske Mennesker, der i Henhold til Herrefolkets Bibel ikke blot var Skyld i Krigen, men i alt ondt i denne syndige Verden overhovedet.

Unge, veloplagte, velfodrede, velbarberede og velfriserede Gestapofficerer formeligt dansede Krigsdans paa Dækket omkring disse Krigens sande Skyldige og drev de ulykkelige Mennesker ned ad den stejle Landgangsbro med Spark, Stød og Slag. De fuldstændig fra Vid og Sans skræmte Mennesker søgte efter bedste Evne at stolpre ned ad Broen, men de kunde bogstaveligt talt ikke. De faldt, de klamrede sig til Broens Tovværk, de følte sig for med Stok og Fod. Mange af dem havde tydeligt nok ogsaa svært ved at se. Sandsynligvis havde Herrefolket stjælet, organiseret, deres Brillor. I hvert Fald var Brillor med Guldindfatning altid Herrefolkets Krigsbytte.

Et Par halvvoxsne Drengene i 16—17aarsalderen løb op og ned ad Broen og søgte efter bedste Evne at hjælpe og støtte deres ulykkelige Paarørende. Efterhaanden lykkedes det naturligvis Gestapofolkene med deres Skrig, Skraal, Stød og Spark at gøre de gamle Mennesker helt

konfuse. De vidste hverken ud eller ind, de bare klumpede sig sammen som Dyr i Uvej. Saa væltede pludseligt et Par velfodrede Gestapoofficerer sig fra Skibets Dæk ned i Klyngen paa Landgangsbroen og presede, stødte og sparkede de gamle Mennesker ned, saa de væltede og rullede over hverandre ned ad Broen, ned paa Kajen.

Herrefolket morede sig kongeligt.

Tilbage paa Dækket stod endnu kun en gammel, en ældgammel rynket og rystende Kvinde. Skræk og Rædsel havde helt bemægtiget sig hende. Som i Krampe greb hun fat i Landgangsbroens Tovværk og skingre, hysteriske Skrig kom fra hendes forpinte Strube. I eet Spring stod Gestapochefen selv paa Broen neden for den gamle Kvinde. Fuldstændig rasende rev han Revolveren op og sigtede et Øjeblik paa den gamle Kones Hoved.

Nu skyder han hende, tænkte jeg.

Men nej. I Stedet for vender han Revolveren om, fatter med højre Haand om Løbet og hugger i korte hurtige Hug Revolverskæftet ned mod den gamle Kvindes magre Hænder, der fortsat krampagtigt holder fast om Tovværket. Et vildt skærende Skrig lyder. Den gamle Kvinde slipper sit Tag, hun vælter, og hjulpet af et velrettet Spark af Gestapochefens Støvle ruller hun ned ad Broen ned paa Jorden.

Har den Mand da ikke selv haft en Mor, tænker jeg og lukker Øjnene. Jeg kan ikke tage mere. Da jeg igen lukker Øjnene op, ser jeg de to halvvoxsne Drengene i Færd med at slæbe endnu en gammel Kvinde ned ad Broen. De har ikke Kræfter nok til at bære hende. Derfor rammer den gamle Kvindes Bagparti stadigvæk Broens Ribber. Saaledes sluttede Udlosningen af Krigens sande Skyldige, de danske Jøder, hin Oktobermorgen i Swinemünde.

Transporten af os til Stutthof adskiller sig ikke fra andre lignende Slavetransporter i det tredie Rige. Vi blev sammenstuede i utroligt snavsede Godsvogne, 50 Mennesker i hver, Mænd og Kvinder mellem hverandre. Vognene blev ikke aabnede, før vi naaede Danzig. Vand fik vi ikke, Mad fik vi ikke, og Luft var der ikke i Vognene. Uendeligt langsomt, med Stop og Rangeringer ved de forskellige Stationer, sneglede vi os afsted. Da vi den 5. Oktober naaede Stutthof, var vi mere døde end levende. Det viste sig Dagen efter, at vi gennemsnitlig havde tabt 10 kg paa Rejsen.

Saasnart vi under Slag, Spark og Skældsord var drevet ind i Lejren, blev vi stillet op til „Appel“. Og saa holdt Lejrens Leder *Hauptsturmführer Meyer* en Tale til os. I denne Tale sagde han bl. a.:

— I er nu kommet til en statslig Konzentrationslejr. Ved I, hvad det vil sige? Det ved I sikkert ikke. Men jeg skal fortælle Jer det. Det vil sige, at I ikke er kommet i en Opdragelseslejr, men i en *Tilintetgørelseslejr!*

Han kaldte een af vore tysktalende Kammerater frem og spurgte ham, idet han pegede op gennem Lejren mod en Fabriksskorsten:

— Hvad tror du det er for en Skorsten?

— Det ved jeg ikke, svarede vor Kammerat, maaske er det et Vaskeri.

— Et Vaskeri! Ha, ha, SS-Folkene vred sig i Grin. Noget saa sjovt havde de ikke længe været ude for.

— Et Vaskeri, skreg Meyer, nej, det er et *Krematorium*, og fra denne Lejr gives kun een Udgang, og det er gennem Skorstenen, skreg han, medens han samtidig med Armene gjorde nogle Bevægelser, som naar en Fugleunge første Gang forsøger at flyve. Han vilde dermed illustrere for os, hvordan vi vilde komme ud gennem Skorstenen, ud til Friheden.

Hauptsturmführer Meyer havde Ret. *Stutthof* var en *Tilintetgørelseslejr*. Som saadan blev den oprettet allerede i November 1939 af Gauleiter *Forster* i Danzig. Den ligger i Weichsels Delta, ca. 30 km fra Danzig, i en Egn, hvor alt Vand er raadent, og som allerede før Krigen var frygtet og afskyet som en decideret Tyfusegn.

Blot nogle faa Kendsgerninger for at illustrere, hvad en *Tilintetgørelseslejr* er for en Ting, og for at illustrere, hvad *Stutthof* var. *Stutthof* var nemlig en af Østeuropas typiske *Tilintetgørelseslejre*. Da vi ankom til Lejren i Begyndelsen af Oktober 1943 fik vi løbende Numre fra 25,660 og videre. Der var paa dette Tidspunkt ca. 3600 Fanger i Lejren. Troværdige, hæderlige Polakker, der havde gjort hele Lejrens Felttog med, regnede den Gang med, at ca. 20,000 Fanger var gaaet gennem Krematoriet. I hvert Fald er det en Kendsgerning, at af de første 9000 løbende Numre levede i Oktober 1943 kun — 48 Fanger, og af de første 10,000 løbende Numre levede kun — ca. 100 Fanger. Der havde til vi ankom ikke fundet Løsladelser eller Overflytninger til andre Lejre Sted. Blandt de første 10,000 Fanger var bl. a. de heltemodige Forsvarere af den polske Kystfæstning *Hela*, der som bekendt holdt Stand ca. 4 Uger efter den

polske Hærs Tilintetgørelse i September 1939. Det er endvidere en Kendsgerning, som jeg selv har haft Lejlighed til at kontrollere, at der i Aaret 1943 af et gennemsnitligt Fangeantal paa ca. 3500 døde — 5,500 Fanger. Det er endvidere en Kendsgerning, som jeg ogsaa selv har kontrolleret, at der fra 1. Januar 1944 til 1. Maj samme Aar døde 2786 Fanger af en gennemsnitlig Fangebestand paa ca. 4000. Med andre Ord, Lejren uddøde flere Gange om Aaret.

Og alt dette skete før den store Destruktion begyndte. Da først Destruktionen i Krigens sidste Tid tog Fart, maatte vi regne med helt andre Tal. Da Lejren evakueredes i Slutningen af Januar 1945 var de løbende Numre oppe paa over 110,000. Af disse 110,000 Fanger kan der med Bestemthed regnes med, at de 70,000 fandt Døden i Stutthof.

Hvordan var det muligt at tilintetgøre saa mange Mennesker uden direkte ved Massehenrettelser og ved Massedestruktion, noget der som nævnt tidligere først senere blev taget i Brug i Stutthof.

Det var ganske lige til. Man sultede, mishandlede og arbejdede Fangerne til Døde. Man lod dem gaa til Grunde i Skidt, Sygdom, Sult og Arbejde. Tilstandene i Stutthof var saadanne, at den Fange, der ikke hjemmefra eller fra Røde Kors regelmæssigt modtog Levnedsmiddelpakker, var dømt til Døden. Gennemsnitslevealderen i Stutthof for saadanne Fanger var mellem 3 og 4 Maaneder. Det vil med andre Ord sige, at det først og fremmest var Russerne, der var dødsdømte, og efter dem kom Polakkerne med den højeste Dødelighed. Iøvrigt udgjorde Russere og Polakker indtil de store Jødetransporter begyndte at ankomme over 90 % af Fangerne.

Maden bestod af 300 g Brød pr. Dag. Det vil sige minus den Sjettedel, som de forskellige Instanser det gik igennem „organiserede“, inden Fangen fik det. Endvidere bør det bemærkes, at 50 % af Brødet var Cellulose, og den resterende Halvdel Blandingskorn og Kartoffler. Næringsværdien af dette Brød var meget ringe. Derudover bestod Rationen af ca. $\frac{3}{4}$ l Suppe. Om den er det tilstrækkeligt at sige, at i de første to Maaneder, vi opholdt os i Lejren, bestod „Suppen“ af Vand, hvori der var kogt — *Roetop*. Den officielle Kødration, som vi aldrig saa, var — 10 g pr. Fange pr. Dag. Den Smule Margarine vi fik, var lavet af — Kul. Ellers fik vi intet udover saakaldt „Kaffe“, der bestod af snavset Vand uden Sukker eller andet Sødstof.

Med en saadan Kost, og uden Mulighed for at „organisere“, eller uden Hjælp udefra, med 12—14 Timers haardt Arbejde, og aldrig Ro, er det vel temmeligt klart, at Fangerne paa Forhaand var dødsdømte.

I Løbet af faa Uger lignede Mennesker, der var ankommet til Lejren som normale Mennesker, faktisk det, der var Herrefolkets Yndlingsudtryk i Stutthof: *Kretinere*.

Sagen er jo den, at disse udsultede, mishandlede og forpinte Mennesker ogsaa skulde arbejde og arbejde haardt. Foruden de før omtalte 12—14 Timers Arbejde havde vi de af alle Fanger saa frygtede Appeller, hvilket vil sige, at vi Morgen og Aften, sommetider om Middagen med, barakvis blev stillet op til Appel med Huen i Haanden og i Retstilling. Disse Appeller varede uanset Vejret, om det regnede eller sneede eller det frøs 20 gr. og derover, aldrig under een Time, og som Regel længere. Kunde Regnskabet ikke stemme, manglede der een eller flere, eller havde Herrefolket og deres Haandlangere talt forkert, stod vi indtil Regnskabet stemte. Selv har jeg i knagende Frost været med til at staa til Appel indtil fire Timer. Dette betød, at udsultede, forkomne Mennesker, faktisk uden Tøj og Fodtøj, der kunde beskytte deres udsultede Legemer mod Kulden, knækkede sammen, fik Lungebetændelse og døde, hvilket ogsaa var Hensigten med de lange Appeller. Ved Appellerne talte forøvrigt de i Nattens eller Dagens Løb døde med. Ligene blev stablet op ved Enden af Barakken og talt med i Appellen.

Varede Appellerne særligt længe, var vi mere end almindeligt trætte og udasede, kommanderede SS-Herremenneskene altid een eller flere Baraker til at synge en lystig Sang!

Alt dette sammen med selve Lejrens „System“ var Grundlaget for den „normale“ Tilintetgørelse.

Stutthofs „System“ var i Korthed følgende:

Officielt havde Fangerne i selve Lejren „Selvstyre“. Kun Bevogtning, Rettergang og Tilsyn sorterede under SS, der i Stutthof var rekruteret fra den berygtede Division „SS-Totenkopf“, hvorfor SS-erne i Lejren fra øverst til nederst alle var forsynet med Dødningehoveder som Distinktioner, ligesom Lejrens officielle Flag, der vajede over Vagtbygningen, var et sort Flag med et Dødningehoved og to korslagte Knogler i øverste venstre Hjørne.

Lejrchefen, der ogsaa var Bøddel, var Fange. Den saakaldte Arbejdsindsats lededes af Fanger. Læger og Plejere var Fanger. Køkkenet lededes af Fanger. Lederne i Barakkerne var Fanger, og de saakaldte Capo'er

eller Forarbejdere, der ledede de forskellige Arbejdskommandoer var Fanger. Det ser jo paa Papiret smukt ud, ja man kunde, hvis man ikke vidste bedre, tro at det var Udtryk for en vis Form for Demokrati.

I Virkeligheden var det helt anderledes. Det var Udtryk for den mest raffinerede moralske Forsumpning, nogen syg Hjerne har udtænkt. Af Fanger var der i Stutthof to Kategorier, de „røde“ og de „grønne“. De røde, det vil sige de politiske Fanger. Det var langt de fleste. De var foruden deres Nummer ogsaa forsynet med en rød Trekant. Derfor kaldte vi dem de røde. De grønne var i Modsætning til de røde forsynet med en grøn Trekant. Deraf Navnet. Af disse havde vi kun nogle faa Hundrede Stykker! Men det var ogsaa mere end nok. De grønne var nemlig med nogle faa Stykker som Undtagelse tyske *kriminelle Forbrydere*, hovedsageligt rekruteret fra Hamburgs, Berlins og Wiens værste Forbryderverden. Faa af dem havde under 10 Aars Tugthus paa Bagen, før de blev sluppet løs i de tyske Koncentrationslejre. Alle var de enten professionelle Mordere, Lystmordere, Bankrøvere, eller Tyveknægte og Bandedførere i den store Stil. Saa megen Afskum paa eet Sted er aldrig før set.

I denne afskyelige Bandedes Hænder laa hele Lejrens indre Liv og Ledelse. Disse Forbrydere regerede suverænt over Fangernes Liv og Velværd, og det er desværre ingen Overdrivelse, men en Kendsgerning, naar det maa fastslaas, at jo flere Mord og Mishandlinger, disse Forbrydere begik mod værgeløse Fanger, jo større var deres egne Muligheder for at avancere og forbedre deres egen Stilling. Hvad denne Bandede har paa Samvittigheden af Mord og Bestialiteter lader sig overhovedet ikke beskrive. De opdrættedes og dresseredes paa samme Maade, som man dresserer en Blodhund. Betegnende nok bestod der et seksuelt Forhold mellem denne Bærme og deres Kammerater i SS-Uniformen. Dette var saaledes Tilfældet mellem Stutthofs Lagerældste og Bøddel, *Zetlonka* og Stutthofs „Rapportführer“ SS-Untersauptsturmführer *Cemnitz*.

I Krigens sidste Maaneder blev Hovedparten af de grønne fjernet fra Lejren, trukket i SS-Uniform og som det tyske og germanske Herrefolks Elite-Soldater sendt til Fronten i Kamp mod Verdensfjenden og Pluto-kraterne.

Disse kriminelle Forbrydere havde bl. a. til Opgave at forhindre, at Fangerne fik blot eet Minuts Ro i Døgnet. Og det lykkedes til Fuldkommenhed. Særligt saa længe Fangerne var „Zugængere“, altsaa Nyankomne. I Arbejdskommandoerne tyranniserede, mishandlede og dræbte

de Fanger i Massevis. I Vinteren 1944 hørte det slet ikke til Sjældenhederne, at en Udekommando, der f. Eks. bestod af ca. 100 Fanger, kom hjem til Lejren om Aftenen med 10 døde. Det var blot Dagens Høst i en enkelt Kommando. De var døde af Sult, Overanstrengelse, Prygl, Mishandlinger eller simpelthen myrdet af de grønne. I de faa Timer, der var levnet Fangerne at „sove“ i de overfyldte, skidne og lusede Barakker, var det de grønnes Opgave at hindre, at Fangerne fik Ro.

Deres Magt var uindskrænket. Lad os blot et Øjeblik se paa, hvad det var for Individder, saaledes som vi Danskere lærte dem at kende.

I de Barakker, hvor Hovedparten af Danskerne boede i hele vor Stutthof-Periode, havde vi en hel Række Blokledere paa Rad.

Nr. 1 var en Rovmorder fra Wien. Han var af den Type, paa hvis Krop der ikke findes en Kvadratcentimeter Hud, der ikke er tatoveret. Vor Mand var i den Grad tatoveret med vulgære, skidne Tegninger, at selv Kønsdelene havde maattet holde for. Han var sindssyg og pervers. Hvor mange Mennesker han har dræbt i Stutthof vides ikke. En af de sidste var en ung Jøde, der nægtede at være Partner for ham i hans seksuelle Svinerier. Han døde efter Sigende som Leder af en Udekommando i Stettin efter Nydelse af et selv for hans Træning for stort Kvantum Træsprit.

Nr. 2 af vore Blokledere var rød Polak. Som Medlem af en polsk Modstandsorganisation havde han overfor Gestapo forraadt sine Kammerater og var blevet Gestapos og SS's lydige og villige Redskab, noget, der tit skete med saakaldte „røde“ i Lejren. Han stjal som en Ravn, han pryglede Mennesker til Døde for sin perverse Fornøjelses Skyld. Han blev efter vor Befrielse skudt af den røde Armé.

Nr. 3 var „sort“, hvilket vil sige, at han havde sort Trekant, der betød noget i Retning af, at han var „arbejdssky og asocial“. Han var uheldbreddelig sindssyg.

Nr. 4 var en tysk Lystmorder, der ankom til Stutthof fra Jødelejrene i Baltikum, hvor han havde været med til at myrde Jøder i Tusindtal. Han blev skudt Juleaften 1944, da han forsøgte at snige sig over i den kvindelige Jødelejr. Hvorvidt det var en Fejltagelse fra Vagtens Side eller ikke blev aldrig opklaret. Men det kan ogsaa være saa inderlig ligegyldigt.

Nr. 5 og den sidste af vore Blokledere var tidligere Chef for Stortysklands bedst organiserede Biltyvebande. Ogsaa han kom fra Jødelejrene

i Baltikum. Han blev efter vor Befrielse skudt af den røde Armé i Nawitz i Østpommern.

Saaledes kunde man blive ved. En anden utrolig Bandit, der efter hvad Rygterne fortalte, ogsaa omkom i Stettin efter Nydelse af Træsprit, havde ogsaa i Hundredvis af Mord paa sin Samvittighed. I Stutthof myrdede han sin egen Bror —.

Det er vel forstaaeligt, at med en saadan Bande udenfor og indenfor det med elektrisk Stærkstrøm ladede Pigtraad, maatte Fangernes Liv blive et Helvede. Kun den, der gennem Modtagelse af Pakker udefra var i Stand til at bestikke denne Bærme, havde Mulighed for at komme igennem.

For mig staar stadig det moralske Forfald, der skete i Stutthof, som langt frygteligere end Massedød og fysisk Masse-mord.

Foruden de grønnes normale daglige og natlige Terror i Arbejdskommandoer og Barakker var der den „legale“ Terror. Det vil sige, at der saa godt som hver Aften ved Appellen og mange Gange om Middagen blev kaldt 10—15 eller endnu flere Fanger ned foran Lejrens Hovedport, hvor de blev lagt over en dertil bygget Buk og af Lagerældsten, Bødlen, eller af SS-Folkene selv fik 10—15—25 eller endnu flere Piskeslag af en ca. 2 Meter lang Oksepisk, alt efter deres „Forbrydelses“ Omfang.

I mange Tilfælde var det for disse udsultede, dødssyge Mennesker Døden at blive kaldt ned til Pisk. I flere Tilfælde ved vi det var aftalt i Forvejen, at de skulde dø. Bødlerne lod i saadanne Tilfælde Slagene ramme Nyrerne, der sloges løse, en indre Forblødning fulgte, og Ofret døde i Løbet af et Par Dage. I andre Tilfælde har vi set, at Ofret mistede Bevidstheden under Mishandlingerne, hvorfor der blev kastet et Par Spande Vand over dem, og Mishandlingerne fortsatte —.

Det saakaldte Revier eller Sygehus er ogsaa et Kapitel for sig selv. Med Rette blev det altid Fangerne imellem betegnet som Krematoriets Førgaard. Det bestod af gamle lave, mørke, fugtige, utrolig smudsige Barakker i den saakaldte gamle Lejr. Der laa til Stadighed mellem 800—1200 syge der. De laa i toetagers Køjer, som Regel to i hver Køje, hvilket iøvrigt var det normale i Lejren, Jøderne laa baade tre og fire i hver Køje.

Som allerede tidligere nævnt var Lægerne paa Sygehuset ogsaa Fanger. I Stutthof-Lejren polske Læger, med Undtagelse af et enkelt Par, en litauisk Professor og en ung litauisk Læge. De havde alle med Und-

tagelse af de to sidst nævnte været indespærret i Koncentrationslejre siden September 1939. De var efterhaanden bleven i den Grad afstumpe og forraaede af det, de selv havde gaaet igennem og de Forhold, de havde levet og arbejdet under, at intet, absolut intet, gjorde Indtryk paa dem. De havde udviklet sig til Sadister. Alle Operationer foregik uden Bedøvelse, naturligvis. De foregik i et Værelse, hvor der samtidig til Stadighed stod 30—40 Mennesker med store vædskende og stinkende Saar og ventede paa at blive forbundet.

Lægerne foretog deres Operationer, selv de sværeste, med Ofret liggende paa en af Blod og Materie stinkende Briks. Ofret „bedøvedes“ ved at Benene med en Læderrem blev spændt fast til Briksen, og et Par Sygepassere, der ligesom Lægerne havde mistet enhver Menneskelighed, holdt Ofrets Hænder og Hoved. Var Ofret for uroligt eller klagede han sig, fik han et Par Næveslag i Ansigtet, til han blev rolig. Det var den eneste Form for Bedøvelse, man kendte i Stutthof. Lægerne selv røg under Operationerne den ene Cigaret efter den anden. Sammenlignet med de øvrige Fangers Forhold var Lægernes Kaar gode.

Tilstandene paa Sygehuset var ubeskrivelige. Sygepasserne ikke blot bestjal Fangerne, de mishandlede og dræbte syge og døende Mennesker med den Motivering, at de jo skulde dø alligevel, og saa var der ingen Grund til, at de laa og fyldte op.

I Foraaret 1944, nærmere betegnet i Slutningen af Marts og Begyndelsen af April, fandt Sygehusets øverste Chef, en SS-Hauptsturmführer, der selv var Læge, ud af, at der paa en af Afdelingerne laa ca. 400 TB-Patienter, der ikke hurtigt nok vilde dø. Han beordrede derfor „Sygegymnastik“, hvilket vil sige, at disse elendige Stakler, der vel næppe havde en Gennemsnitsvægt af 35 kg, kun iført et Par Trætøfler, et Par Lærredsbukser og en Skjorte, der stumpede ved Navlen, hver Morgen blev jaget ud i Kulde, Sne, Frost og Regn til „Sygegymnastik“. Gang paa Gang har jeg og andre danske Kammerater set dem staa der i Timevis baskende med de radmagre Arme som døende Fugleunger i op mod 4 Timer hver Dag. Da „Sygegymnastikken“ havde været en Maanedes Tid, var der ikke flere TB-Patienter tilbage paa Sygehuset i Stutthof.

Selv har jeg i godt 7 Uger opholdt mig paa dette „Sygehus“. Jeg ved, hvad jeg taler om. De sidste fire Uger laa jeg efter en Operation for Vand i Kroppen paa den Afdeling, der modtog de ulykkelige Mennesker, som Gestapo i Danzig bragte til Lejren. — Mange Gange var det Lig, de kom med, mange Gange døde Ofrene i Løbet af de første Timer, men

de, der levede i nogen Tid eller kom over de Mishandlinger, de havde været Genstand for, de er levende Vidner om, hvad Gestapo var, og hvorfor det polske Folk med et saa intenst Had, der faar det til at fryse i een, *hader, hader* alt, hvad der er tysk.

Som et andet Eksempel paa den rent ubegribelige Sadisme SS havde udviklet, kan nævnes, at en dansk Kammerat, der i Vinteren 1943—44 blev indlagt paa Sygehuset, oplevede følgende: Sammen med en Gruppe andre, hvoraf mange var dødssyge med høj Feber, blev han af den paa Sygehuset vagthavende SS'er slæbt om bag den saakaldte Dødsbarak, hvor Dagens Høst af nøgne, afpillede Lig var stablet op. SS-Manden pegede grinende paa de nøgne Lig og meddelte haanende de dødssyge Fanger, der kun havde een Tanke, at komme ind i Varmen, at om faa Dage vilde de selv ligge der parat til Afgang til Krematoriet.

Som Følge af den Røde Armés Fremmarch begyndte Tyskerne i Sommeren 1944 at evakuere de mest truede Østomraader, først og fremmest Estland, Letland og Litauen, senere ogsaa alle Omraader Øst for Warschawa. Alle Koncentrationslejre og alle Gettoer, der var beliggende i disse Omraader, blev evakuerede, og mange af Fangerne kom til Stutthof, der nu baade blev Gennemgangslejr og Tilintetgørelseslejr i den store Stil. Et Par Tal vil vise det. Omkring Maj 1944 var de løbende Fange-numre i Lejren steget til omkring 35,000. Da Lejren endelig evakueredes i Slutningen af Januar 1945, var de løbende Numre oppe paa over 110,000.

Det var fortrinsvis Jøder, der kom til os fra Østomraaderne, som Nazisterne jo som bekendt kaldte de evakuerede Egne. Og med Jødernes Ankomst begyndte Stutthofs frygteligste Kapitel. Indtil nu havde der nok fundet Massehenrettelser Sted, men det var for intet at regne mod den Massedestruktion, der nu begyndte. I Marts—April byggedes der Gaskamre i Stutthof. Det er en Stenbygning med kun een hermetisk tæt tillukket Indgang. Den eneste Aabning, der findes derudover, er en Ventil i Bygningens Tag, der kan lukkes op, og hvor Gasbomberne — den berygtede Cyklon-Gas — kastes ind, hvorefter Ventilen lukkes igen.

Senere, da Gaskamret ikke var tilstrækkeligt, indrettede man en Jernbanevogn paa samme Maade. Den havde forøvrigt den Fordel, at man saa kunde køre Ligene af de dræbte helt ind til Krematoriet.

Natten til den 22. Juni 1944 blev Gaskammeret i Stutthof indviet. Det var dog ikke Jøder, der maatte bistaa ved den højtidelige Lejlighed,

men derimod Polakker. I Løbet af Eftermiddagen den 21. Juni blev der i Arbejdskommandoerne udtaget nøjagtig 100 Polakker, alle fra Warschawa-Grodny-Distrikterne, og om Aftenen ved 6-Tiden blev de første 50 dræbt i Gaskammeret. Ved 9-Tiden om Aftenen efter at hele Lejren var kommanderet i Seng, blev yderligere 50 Polakker fra de nævnte Egne indfanget og af det grønne Blokpersonale bagbundne for at føres ud af Lejren over til Gaskammeret. Flere forsøgte at undslippe, men blev i selve Lejren indfanget, brutalt slaaet ned og igen ført ned til Porten. Her blev hele Dødskolonnen modtaget af SS'er bevæbnet med Maskinpistoler. Da Fangerne var kommet lige udenfor Lejrens Port, begyndte et voldsomt Skyderi. Senere blev det paastaaet, at en 13 Aars Dreng, der sammen med sin Far var i Dødskolonnen, havde forsøgt at løbe. Kendsgerningerne er, at i Løbet af et Øjeblik formelig regnede Projektilerne ind over Lejren og gik gennem Barakkernes tynde Bræddewægge. Vi sprang fra vore Køjer ned paa Gulvet og søgte at dække os saa godt vi kunde. I Lejren blev 2 dræbt og flere saaret. Da Høsten blev gjort op udenfor Lejren, var der af de 50 Dødskandidater kun 14 i Live, de 36 var dræbt ved Skyderiet. De resterende 14 blev ført til Gaskammeret og dræbt der. Det var Gaskammerets Indvielse.

Og nu tog Massedestruktionen fat. I Maanederne September, Oktober, November og første Halvdel af December 1944 gik der omtrent daglig Jødetransporter i Gaskammeret, som Regel tre Gange daglig, og mellem 50 og 70 i hver Transport. Vi regner med, at der i disse Maaneder, dels i Gaskammeret, dels paa Grund af Sult, Mishandlinger og Tyfus blev myrdet mellem 30 og 40,000 Mennesker i Stutthof. Flertallet var Jøder og af Jøderne var Kvinder og Børn igen de fleste. Princippet i Destruktionen var nemlig det, at man udnyttede Jødernes Arbejdskraft saa grundigt og saa længe, det kunde betale sig. Derfor stod Kvinder og Børn altid først for Tur til Gaskammeret. Mange Gange har vi set, at man har udryddet hele Familjer, men skaanet en enkelt Mand, fordi han var Fagarbejder, f. Eks. Skomagere eller lignende.

I Sommeren 1944 sendtes fra Stutthof ca. 8000 jødiske Kvinder til Königsbergkanten for der at grave en „Østvold“. De arbejdede Dag og Nat i Vand til Brystet, de sov som Dyr paa aaben Mark, de fik faktisk ikke Mad, men derimod Pisk, den eneste hygiejniske Foranstaltning, der fandtes, var et Krematorium. Efter et Par Maaneders Forløb var der kun nogle faa Hundrede tilbage. De blev pr. Jernbane sendt tilbage til Stutthof, levende og døde mellem hverandre. Der var Danskere med til at

→ Efter Befrielsen af denne Koncentrationslejr i Polen afløser den amerikanske Soldat den tyske Vagtpost, der maa aflevere sin Revolver.

✓ Ved Befrielsen af Wobbelin-Lejren fandt man 200 dode Fanger, som her gives en Begravelse som Mennesker. Civilbefolkningen fra Ludwigslust er udkommanderet.

SS-Fangevogtere flygter.

↓ Befrielses-Ojeblikket.

omlade disse Transporter af levende Lig fra Rigsbanen til Kleinbanen. Spørg dem om, hvad de har set og oplevet, og man vil faa saa rystende Skildringer, at de ikke kan gengives paa Tryk.

I disse sidste Maaneder af Stutthofs Historie medførte Massedøden i Gaskammeret, Sult, Mishandlinger, Sygdom, først og fremmest Tyfus, saavel Bugtyfus som Plettyfus, at Krematoriet, der dog havde en Kapacitet af ca. 220 Lig i Døgnet, slet ikke kunde skaffe Ligene af Vejen. Man gik derfor i Oktober—November Maaned over til Brænding af Ligene paa aabent Baal umiddelbart udenfor Lejrens elektriske Pigtraad. Paa den Maade brændte man i disse Maaneder ud over hvad Krematoriet skaffede af Vejen, ca. 800 Lig hveranden Dag. I disse Uger laa til Stadhed en fed, kvalmende Stank af brændt Kød og svedne Knogler over Lejren. Før den Røde Armé naaede at besætte Stutthof, brændte SS de Barakker af, hvor Resten af de syge, døende og døde jødiske Kvinder opholdt sig.

I de sidste Maaneder, vi var i Stutthof, gik man over til offentlige Henrettelser. Tidligere fandt ogsaa Henrettelser Sted i stort Tal. De foregik altid paa en af følgende Maader: Enten skød man de dømte, eller man hængte dem i en Galge umiddelbart udenfor Lejrens Pigtraad, eller man slagtede dem i selve Krematoriet. Nu gik man over til Hængning som den normale Form for Henrettelse. Og man gik over til at foretage Hængningerne i selve Hovedgaden i Lejren, hvor man til dette Formaal opstillede en transportabel Galge, beregnet til to. Der foregik mange Hængninger i de sidste Maaneder, og hver Gang var samtlige Fanger i Lejren stillet op til Appel i Retstilling og med Huen i Haanden, medens det makabre Skuespil stod paa. Begrundelsen for Henrettelserne var i Almindelighed Flugtforsøg og Tyveri under Mørklægning(!).

Her skal kun nævnes to saadanne Henrettelser, som fandt Sted i de sidste Maaneder, vi var i Stutthof. De er begge af en saadan Beskaffenhed, at havde en Digter før den anden Verdenskrig i Romanform tilladt sig at fremsætte noget lignende, vilde han være blevet stemplet som altfor fantasifuld. Desværre er, hvad her berettes, kun de nøgne, triste Kendsgerninger.

Det var i Middagsstunden. Galgen var som sædvanlig rejst midt i Lejrens Hovedgade. Vi stod som altid opstillet til Appel i Retstilling med Huen i Haanden. Der var den Dag to, der skulde hænges. Hauptsturm-

führer Meyer læste i Lighed med tidligere selv Dommen op, men det var kun de nærmeste, der kunde høre, hvad Sagen drejede sig om, hvilket ogsaa var ligegyldigt. De to dømte gaar roligt op paa Galgens Platform. Bødlen lægger Strikken om Halsen paa dem begge, gaar ned, og som sædvanlig bringer han med et Spark Galgens Faldlem i Funktion. De falder, men kun den ene bliver hængende. Den anden staar roligt og ret paa Jorden. Rebet er knækket! Vi er efterhaanden vant til lidt af hvert, og dog var dette for meget. Vi gyste og klumpede os sammen. Bødlen siger et eller andet til den dømte, en stor, svær Estlænder. Han gaar igen de tre Trin op paa Galgens Platform, og Bødlen lægger igen Strikken om Halsen paa ham. Roligt og fast staar han der, den dømte, og ved Siden af ham dingler hans døde eller døende Kammerat. Igen bringer Bødlen Faldlemmen i Funktion med et Spark, Estlænderen falder, og igen knækker Rebet!!

At beskrive vore Følelser er ikke muligt for mig. For tredie Gang gaar den stovte Estlænder roligt og støt, nærmest med stolt Rejsning, men med Blodet flydende fra Hudafskrabninger fra Halsen, op paa Platformen og kaster et uendelig haanligt Blik til Bødlen, som om han vilde sige:

— Aah, Herregud, din Stymper, ikke engang hænge en værgeløs, bagbunden Mand kan du!

Bødlen, der ogsaa er synlig rystet, gør for tredie Gang Anstalter til at lægge Strikken om Ofrets Hals. Men nu skrider — trods alt — Hauptsturmführer Meyer ind. Og de, der stod nærmest, hørte ham halvhøjt sige til Estlænderen:

— Vil du hellere skydes?

— Naa ja, det er vel bedst saadan, svarede Estlænderen roligt og gik ned — og saa førte de ham direkte over i Krematoriet, hvor han myrdedes med et Nakkeskud.

Julen 1944 havde SS pyntet op i Lejren. Krematoriet arbejdede Dag og Nat. Stanken fra dette og fra det aabne Ligbaal udenfor Lejren laa som en kvalmende Taage over Lejren. I den jødiske Lejr døde daglig i Hundredvis af Kvinder af Sult, Mishandlinger og Tyfus. Men det germanske Herrefolks Kultur krævede, at der i Lejrens Hovedgade rejstes et elektrisk belyst Juletræ i Anledning af Festdagene. — Det var et virkelig smukt Juletræ.

Anden Juledag om Middagen, da vi kom fra Arbejde, blev vi som sædvanlig ved slige højtidelige Lejligheder stillet op til Appel i Lejrens

Hovedgade. Og der saa vi Side om Side med Juletræet — Galgen — ikke to Meter fra det elektrisk belyste nordiske Juletræ.

Og saa hængte man i Galgen to russiske Brødre paa henholdsvis 17 og 19 Aar. Deres Brøde bestod i, at de under Flugtforsøg havde forsøgt at skaffe sig civilt Tøj — under Mørklægning.

Den 12. Januar 1945 startede den Røde Armé sin sidste store Offensiv med Udgangspunkt i Brohovederne ved Weichsel. Allerede den 19. Januar var den militære Stilling den, at den Røde Hær stod ved Torn-Bromberg, altsaa stik Syd for Stutthof. Det stod os klart, at Evakuering, den saa længe frygtede Evakuering af Lejren, var nær forestaaende. Og ganske rigtig. Efter en Uges nervøs Spænding og Uro, i hvilken Tid Udekommandoerne ikke havde været paa Arbejde, og hvor Lejren var hermètisk afspærret, selv de saa udmærkede nazistiske Aviser maatte vi ikke læse, afmarcherede den 25. Januar mellem 12 og 15,000 Fanger fra Stutthof. Alle, der ikke mente sig i Stand til at gaa, fik Besked om at blive tilbage. Foruden disse blev tilbage i Lejren alle syge, alle Kvinder og hele den føromtalte jødiske Kvindelejr, som senere med samt dens Indvaanere blev brændt, før Russerne naaede at besætte Lejren. Hvad der egentlig skete med de øvrige tilbageblevne, staar endnu hen i det dunkle. Nogle, deriblandt Danskerne, blev reddede, andre gik til Grunde. Hvad der derimod skete med de 12—15,000 Fanger, der til Fods den 25. Januar evakueredes fra Stutthof, kan man ud fra hvad der skete med den Gruppe, vi tilhørte, slutte sig til. Under alle Omstændigheder maa man regne med, at mindst Halvdelen af Lejrens Fanger gik til Grunde, inden den Røde Armé paa forskellige Steder naaede frem og befriede de ulykkelige, og Sult og Sygdom medførte, til Trods for Russernes Pleje og Hjælp, at mange døde efter Befrielsen.

Hvad der skete med den Gruppe, som foruden Polakker og Russere ogsaa omfattede Hovedparten af den danske Gruppe, samt en Del Nordmænd, ved vi derimod ganske konkret.

Vi var to Barakker, der marcherede sammen, Barak 5, hvori de fleste Danskere paa det Tidspunkt boede, og Barak 7, hvor Hovedbestanddelen bestod af Russere. Det bør bemærkes, at der her var Tale om Lejrens to stærkeste Barakker i fysisk Henseende.

Den 25. Januar marcherede disse to Barakker ud af Stutthof-Lejren i en Marchgruppe, der talte 1198 Mand. Ad islagte Veje, i Snestorm, til Tider i Sne til Knæene, praktisk talt uden Mad, højst et Par kogte Kar-

tofler to eller tre Gange, marcherede vor Gruppe nu uafbrudt i 9 Døgn. Naar vi ikke var i Stand til at marchere videre, og der skulde meget til, før vore SS-Poster erkendte dette, overnattede vi i utætte, kolde Lader. Da vi havde marcheret de første to Dage, begyndte Ligene fra de af vore Kammerater, som marcherede foran os, at ligge paa Vejkanten saa tæt som Telefonstolperne staar herhjemme. Enhver, som ikke kunde følge med, som gav op, eller som ikke kunde rejse sig efter et Hvil, blev uden videre skudt med et Nakkeskud og efterladt paa Vejkanten. Bag hver Marchkolonne gik en dertil indrettet SS-Bøddel med en Hund.

Paa denne Maade gennemvandrede vi den tidligere Fristat Danzigs Omraade, slæbte os igennem den polske Korridor, for endelig efter en helt ubeskrivelig Døds-march den 3. Februar at havne i en lille Landsby *Nawitz*, ca. 18 km fra Lauenborg i Østpommern. Da vi naaede hertil og blev indkvarteret i en Lejr, der tilhørte den nazistiske kvindelige Arbejds-tjenestepligt, var vi af de 1198 Mand, der for 9 Døgn siden var marcheret ud fra Stutthof, kun 796 tilbage. — De andre, vore Kammerater, var enten efterladt undervejs paa et Sted i Nærheden af Danzig paa Marchens anden Dag eller skudt under Marchen. Det lykkedes nemlig, efter hvad vi senere meget nøje gjorde op, kun ca. 30 af de stærkeste og bedst sted-kendte Polakker at flygte.

Naar vi afbrød Marchen ved Lauenborg, skyldtes det den nye militære Situation, der var opstaaet i de 9 Døgn, vi fuldførte vor Døds-march. Den Røde Armé var stødt gennem hele Polen og videre frem til Oder, og den belejrede Stettin. Med andre Ord, hele Pommern var blevet een eneste stor Kedel. At slippe ud af den var kun muligt ad Søvejen —, og vi fik i hvert Fald foreløbig Lov til at blive liggende i *Nawitz*, medens de øvrige, der i Almindelighed var værre medtaget end os fra Barak 5 og 7, laa spredt i Omraadet mellem Lauenborg og Danzig.

Vi blev som nævnt indkvarteret i en lille Baraklejr, der tidligere havde tilhørt den kvindelige Arbejdstjenestepligt. Med lidt god Vilje kunde der i Lejrens to Barakker skaffes Plads til ca. 200 Personer, men saa var Lejren ogsaa overfyldt. Vi blev stuvet omtrent 800 Personer ind. Følgen blev, at vi i Ordets egentlige Betydning laa sammenstuede paa Gulvet som Sild i en Tønde. Der var ikke en Kvadratcentimeter Gulvplads, der ikke var optaget. Drikkevand eller Vand til at vaske sig i fandtes ikke i Lejren. Tager man i Betragtning, at bag os laa en 9 Døgn Døds-march faktisk uden Mad, forstaar man, hvad det vil sige, at vi i Lejren de

første 4—5 Dage kun fik et Par kogte Kartoffler om Dagen, ellers intet. Hensigten var klar nok, vi skulde sultes ihjel.

Naar vi overhovedet reddede Livet, saa mange som vi gjorde, skyldes det den polske Befolkning i Korridoren, som med Fare for sit eget Liv fra den 5. Dag begyndte at sende os Kartoffelsuppe og anden Suppe i et saadant Omfang, at vi kunde faa op mod $1\frac{1}{2}$ Liter Suppe hver om Dagen. Mærkværdigvis tillod SS, at vi fik denne Suppe. To andre Baraker, der laa nogle km fra os, fik derimod først Hjælp fra Polakkerne efter 16 Dages Forløb, og Resultatet blev, at der døde ca. 800 af Sult og Sygdom.

Ogsaa hos os rasede Død og Sygdom i de 5 Uger, vi laa sammenstuede i Nawitz. Først fik vi saa godt som alle Dysenteri. Følgen heraf er ubeskrivelig. Man behøver kun at tænke sig, at 120 Mennesker, der ligger sammenstuvet i et lille Rum uden at kunne røre sig, hver Nat i Mørke skal ud 6—7 Gange for at forrette Nødtørft, for at forstaa, hvordan Forholdene var. Dernæst fik vi Lus. Ikke enkelte, men Lus i Tusindtal. Resultatet maatte blive Plettyfus, hvilket ogsaa skete. Paa et vist Tidspunkt havde vi i den danske Gruppe paa ca. 90 Personer over 40 Mand syge af Plettyfus. Det var under disse Omstændigheder, at een af vore Kammerater døde i Midten af Februar.

Den 1. Marts sprængte den Røde Armé som bekendt den pommerske Kedel i to mindre ved at støde igennem og naa Kysten mellem Byerne Stolp og Küslin. Vi blev dermed indesluttet i den østlige Kedel, den, der ogsaa omfattede Gdynia og Danzig. Vi kunde i de sidste Uger til Stadighed høre Kanonerne ude ved Fronten. Det var Frihedens — eller Dødens Stemme, vi hørte. Vi vidste, at nu afgang Liv og Død af Tilfældigheder og Held.

Tilstandene i Lejren var ubeskrivelige. I Løbet af knapt 5 Uger var der død over 100 Fanger, Halvdelen af Lejren laa dødssyge af den frygtelige Plettyfus. Og saa kom Ordren til Natten mellem den 9. og 10. Marts igen at bryde op for i et Stræk at marchere 50 km til den lille Havneby *Putzig* lige Syd for Hela-Halvøen, hvorfra det var Hensigten at udskibe os. Da vi hin Nat brød op, var vi af de oprindelige 1198 Fanger kun 346 tilbage, der i det hele taget var i Stand til at rejse sig og gaa. Resten var enten døde, eller blev ladet tilbage i Nawitz, derimellem 26 Danske, der laa med Plettyfus.

Ingen, hverken de, der blev tilbage, eller vi, som drog afsted, glemmer

nogensinde den Nat. Vi marcherede nu igen, og igen var det Snestorm. Vi marcherede hele Natten, vi oplevede det tyske Tilbagetog fra Lauenborg i Retning af Gdynia. Langs Vejkanterne laa igen vore Kammerater døde eller døende, blødende af et Nakkeskud. Vi gik som i Søvn til hen paa Formiddagen. Da hørte vi den Røde Armés Panserkanoner kun faa Kilometer bag os. SS-Lederen, der førte vor Transport, afbrød nu Marchen i en lille Landsby, *Schweslin*, og lukkede os ind i en Lade, lige op af Vejen. Klokken var vel hen ad 11. — Et Par Minutter over Kl. 12 den 10. Marts 1945 stødte en af den sejrige Røde Armés Panserspidser paa ikke mindre end ca. 400 Tanks og Kampvogne igennem den tyske Front ad Vejen til Gdynia, og lagde beskyttende sin mægtige pansrede Arm omkring os.

Vore SS-Vogtere rev deres Dødningehoveddistinktioner af, kastede deres Vaaben og løb, løb for deres elendige Liv, og vi var frie, frie efter 4 Aars Indespærring, frie Mænd efter halvandet Aar i Helvede. For os blev den 10. Marts 1945 vor Tilbagevenden til Livet. 10. Marts blev vor nye Fødselsdag.

— — —

Men op mod en Snes af vore Kammerater blev dernede.

Martin Lunde

KVINDELEJREN RAVENSBRÜCK

Af ASTRID BLUMENSAADT PEDERSEN

Fru Astrid Blumensaaft Pedersen blev arresteret 30. November 1943 anklaget for Sabotage og illegal Bladvirksomhed. Efter en Uges Forhør overførtes hun til det hemmelige Politis Fængsel i Flensborg, hvorfra hun den 19. December 1944 sendtes til Konzentrationslejren for Kvinder i Ravensbrück, Nord for Berlin. Herfra hentedes hun af Svensk Røde Kors den 8. April 1945 og førtes saaledes gennem Danmark den 9. April til Sverige. Hun var atter hjemme i Danmark den 16. Maj.

„Er det ikke en lille fin model. Naar du tar sikringen fra her, er den skudklar. Patronerne faar du i morgen, saa sørger du for at lade dem gaa videre.“ . . . „Og saa maa du ha' dig et dæknavn, hvad vil du hedde?“ „Esther.“

De er gaaet for to timer siden, tavse og rolige. Gaderne ligger mørke hen, kun en tysk patrulje farer forbi. Jeg staar i mørket og stirrer ud. Om et kvarter maa man kunne se lysglimtet og høre drønet, hvis aktionen lykkes.

Det er ikke til at sove, tankerne er hos kammeraterne, vil det gaa godt? Kommer de alle hjem igen? Pludselig flammer et lysskær paa himmelen, et fjernt drøn høres. Bomben er exploderet for tidligt. Hvad er der sket? Hjerttet hamrer uroligt, ventetiden er uudholdelig. Der er stadig ingen at se paa gaden, jo, der flakker et svagt lys langt henne, det er en cykellygte, nu gælder det om at være stille, saa ingen beboere opdager, der er nogen oppe. Forsigtig bliver entredøren lukket op, paa strømpesokker ud paa trappen og tage mod kammeraten. Det gaar ikke an at tænde lys, men kaffen staar parat. Lyset fra radioen sender et svagt skær ud i stuen.

„Er I alle uskadte?“ „Ja, men bomben exploderede for tidligt. Vi

maa have fat i en anden konstruktion. Den havde nær revet armene af os, vi kastede os ned i samme sekund, vi saa lysskæret, det reddede os!“ „Hvordan kom I saa væk?“ „Vi løb hen til cyklerne og kørte alt, hvad remmer og tøj kunde holde. Vagten var for langt væk, til at de kunde naa os, men alt var oplyst, som ved klar dag, saa havde vi mødt nogen der, havde de kunnet give et signalement af os.“ „Er revolverne afleverede?“ „Ja, dem fik Kaj.“

„Undskyld, jeg vilde gerne have lov til at tale med Esther. Aalen lægger æg.“ „Elefanten udruger dem. Værsgo, kom indenfor, jeg er Esther.“ „Jeg er litteraturlederen for Fyn, jeg skal have dækadresser i dit distrikt, vi skal bruge nogle depoter til illegale skrifter. Vi har en pakke, maa den ligge her til i aften.“

„Du maa ikke have adresser liggende. Gestapo har taget tolv kammerater efter en liste med adresser, fundet hos en kammerat.“ „Ja men Esther, jeg kan ikke huske alle de adresser, og de er sat ind her i lyskontakten, der vil de aldrig finde paa at lede efter dem.“ „Det ved vi ikke, jeg gaar ikke, før du har brændt dem. Er der noget, du ikke kan huske, kan du komme over at spørge.“ Nu er der ikke flere lister i distriktet. Alle adresser er brændt. Klokken er fem minutter i otte. Det er spærretid klokken otte. Der kommer en gaaende gennem gangen, det er Hans. „Her er en liste med navne fra en fabrik. De vil gerne støtte den illegale bevægelse, men den kammerat, der har passet dem, er flygtet i dag, vi maa have navnene sendt videre, saa en anden kan passe dem med materiale.“ „Det er galt, Hans, vi maa ikke have dem liggende, gestapo er paa tærerne, men vi kan skrive dem ned med sympatetisk blæk.“ Der er stille i stuen og paa gaden, drengen er oppe hos en kammerat. Klokken er over ti, det er sengetid, han maa hellere blive hentet ned. Oppe hos Larsen er drengene travlt optaget. Larsen kommer ind fra altanen. „Der holder en bil paa det andet hjørne, jeg tror, det er sortbørshandel.“ „Mon! . . . Hør, jeg kan ikke rigtig lide det med den bil, det kan lige saa godt være gestapo, der er ude.“ I det samme banker det paa døren, en fremmedartet stemme spørger efter Pelle. Det er gestapo. Tankerne tumler rundt. Der er *det* med drengene i skolen, de er ikke helt upolitiske, der er noget med løbesedler, de selv har trykt, og kammeraterne har før bedt ham køre med bud, fordi en dreng ikke vakte opmærksomhed. Han vidste, det var farligt men sagde ikke nej. De maa

ikke tage drengen, men hvordan afværge det. „Det er maaske fru Pedersen?“ „Ja, men min dreng er ikke her, det er Larsens sønner.“ „Det er ligegyldigt, det er dem, vi vil tale med.“

Nedenunder er der tilsyneladende ikke rørt ved noget. Spørgsmaalene begynder. „Har de solgt illegal litteratur?“ Henne paa bogreolen ligger to uopskaarne Karl Marx, bind I. Har gestapo set dem. Er det derfor, de spørger? „Nej, jeg har ikke solgt litteratur.“ Kam, tandbørste, natkjole, haandtaske. Gestapo følger lige i hælene overalt. Handsker og halstørklæde i tasken, frakken paa, et sidste haandtryk til den kammerat, man har delt farerne og glæderne med en lang række aar — saa lukker eskorten sig om een.

Husmandsskolen dukker frem. Haven, hvor vi saa tit har været til fest, lyse glade minder . . . og NU. Oppe i salen ligger en række urørlige skikkelser paa gulvet. Er de mishandlede. Er de døde. En revolver klikker. „Ikke se til siden, ansigtet ind mod væggen.“ Natten er lang. Vagten skifter. Ingen rører sig. Ikke et ord høres. Engang imellem et dybt suk. Tankerne kommer og gaar. Nu gælder det! Vær rolig, ikke røbe kammeraterne, holde ud, bide tænderne sammen, benægte alt, lad gestapo først vise, hvor meget de ved.

Vil denne nat ikke faa ende. Det er koldt. Døren ud til gangen staar aaben. Gestapo kommer og gaar. Langsomt bryder dagen frem. Forhørene begynder. „De har haft en pakke illegal litteratur liggende.“ „Nej.“ Time efter time det samme. Forhørslederen vakler. Kan det være en fejltagelse, en forveksling. En mand bliver hentet op fra cellen. Et blik paa hans ansigt er nok. Han var en kraftig, rank ung mand for blot en maaned siden, nu er han indfalden — graahaaret. Bedre at tilstaa samarbejdet med litteraturen, piner de ham mere, kan han maaske ikke staa for trykket, og faar de anelse om, det er en sabotør, de har fat i, er det døden. En skrappere forhørsleder bliver sat til at overtage sagen. Det regner med spørgsmål uafbrudt, uden pause, uden skaansel. Til sidst en skriftlig tilstaaelse. Gestapo læser den igennem — raser. „Der er ikke fugls føde paa dette, de navne kender vi, de er alle flygtet, antagelig til Sverrig. De maa have haft andre forbindelser end disse.“ „Nej.“ „De ved noget om sabotage.“ „Nej.“

Cellen er fugtig. Gulvet er snavset. Gennem hullet over døren strømmer den daarlige luft fra toilettet ind i cellen. Naar man staar paa sovebriksen, kan man se ud mellem jernstængerne over græsplænen til frugt-

plantagen og en stump blaa himmel. Men det kan man kun, naar vagten er oppe at spise, ellers gaar man frem og tilbage — syv skridt. Dag efter dag ventende paa forhør, med nerverne spændt. Kommer der mere frem end den pakke litteratur, vil kammeraterne blive pint til at tale.

Dagslyset svinder — det elektriske lys bliver ikke tændt. Ovenpaa larmer vagtmandskabet. I en celle begynder en af kammeraterne at fløjte, andre følger efter „En hilsen til jer kammerater“ — „Løft dit hoved du raske gut“ — „Snart dages det brødre“. Nej, kammeraterne har ikke tabt modet, de er ikke kuet, adskilt holder man dog sammen — man er ikke alene. En inde fra cellen ved siden af banker paa væggen, vedholdende, ivrigt. Der er ingen mening i bankningen, men den er opmuntrende selskabelig. Vagten kommer farende, truer, hvis den banken ikke hører op med det samme, er der en celle længere henne, helt adskilt fra de andre. Det er kedeligt, nu bliver der saa stille igen. Vagten gaar. Bankningen fortsætter. Det er Anna.

Lastbilen kører mod syd. Der er koldt paa bilen. — Flensborg — i det hemmelige tyske politis fængsel. Det er ikke til at forstaa betjentens plattyske, han slaar, Anna river han i haaret.

Sirenen tuder, alt lys bliver slukket, antiluftskytset ryster fængslet, splinterne regner ned over taget og mod vinduerne, der er ingen steder at gemme sig, ingen steder at løbe hen, alt er mørke og larm, der er intet at gøre, man er laaset inde.

Paa et jernbaneterræn holder en waggon fuld af mennesker — bevæbnede SS-er ved hvert vindue. Det er kammerater fra Randers, Aarhus og Odense. „Hvorfor er I taget?“ „Hvor længe har I siddet?“ „Har I sagt noget?“

To døgn — over Kielerkanalen, ned gennem Tyskland. Rangeren og venten ved jernbanestationer. — Rugbrød og pølser, der er ikke noget at drikke. Stanken fra toilettet er ulidelig. Fem timers haard rangering ved Berlin. En række huse er styrtet sammen. Der er ingen mennesker at se. Berlin er bombet. Oranienburg, koncentrationslejr for mænd. Kammeraterne skilles. Kvinderne fortsætter. Fürstenberg, Kursted. Vejen gaar gennem naaleskove. Himlen er blaa, luften klar og ren, fuld af duft. Kirke-taarnet spejler sig i søen. En graa mur skimtes mellem træerne. Nu kan man se gitterporten. Bevæbnede SS-er holder vagt. „Ravensbrück“ koncentrationslejr for kvinder.

Inde i et rum bliver alt tøjet taget fra en, nøgne staar man der og venter. „Er I danske?“ „Ja — aah, kan du tale dansk, det var dejligt.“ „Jeg er norsk, jeg hjælper til her i badet.“ — Ja, hun er norsk, kæk, lys, rank. „Hvordan er her, hvad gør de ved os?“ Spørgsmaalene snubler over hinanden, man har næsten ikke tid til at vente paa svaret. „Og hvorfor er I her saa?“ — Man tøver, tør man sige noget. „I skal ikke være bange. Jeg har siddet fem aar i tugthuset og været tre aar her i lejren for uddeling af illegale skrifter.“ „Jeg er ikke politisk,“ vægger en sig. „Vi har tre kategorier her i lejren, dem med grøn vinkel = tugthusfanger. De sorte vinkler amoralske mennesker, røde vinkler = politiske fanger.“ Anna vil ikke henregnes for tugthusfange eller amoralsk. „Jeg er politisk,“ fastslaar hun. „Jeg er taget for kommunistisk arbejde,“ vover en anden, der har vurderet Rachel til at være god nok. „I maa ikke blive syge, det gaar ikke her, I maa holde jer oppe, ikke tabe modet.“ Timerne gaar. „Er her ingen toilet.“ „Nej, I kan komme med ind i baderummet, der er en afløbsrende.“ Hele gulvet er fyldt af Zigeunere. De sidder paa hug paa det vaade trægulv. Nøgne. Fine slanke, unge skikkelser, lange sorte øjenvipper om de mørke øjne, blaasort haar. Gamle udtærede kvinder med daarlige tænder og pjusket haar. Fire hundrede par øjne stirrer paa en. Er der ikke noget, der hedder blufærdighed her i lejren.

Pludselig lyder et raab fra tyve tusind kvinder. „Hvad er det?“ „Det er appellen, der er forbi. Den har varet tre timer i aften, fordi en har forsøgt at flygte. Nu faar I udleveret tøj, naar I har badet og er blevet undersøgt for lus. Saa kommer I hen i en karantæneblok et par uger. Senere kommer I sikkert sammen med os norske.“

Sovesalen er mørk. Et hundrededefemogtredive køjer i tre etager. Smalle gange, man føler sig for med hænderne hen til den køje, man faar anvist. En sæk med halm. Der sover to i hver køje. Rachel sagde, vi skulde krybe ind i dynebetrækket og tage tæpperne over os. I køjen bagved snorker en. Ovenover lyder en hosten. Ved siden af er der fuldstændig stille, det er som to øjne stirrer paa en gennem mørket. Famlende hænder tager langs sengekanten, listende skridt hen ad gangen. „Anna, der er nogen der har stjaalet min sæbe og min kam i nat.“ „Saa har vi kun en kam tilbage, den bliver vi nødt til at bruge alle sammen.“ „Mine negle er saa lange.“ „Renze har fundet et lille stykke glas, det vil vi bruge til at file negle med.“ „Der er nogen, der har stjaalet min ene sko.“ „Jeg har ogsaa kun en.“ „Hvad skal vi gøre, det kan ikke hjælpe noget at sige noget, saa slaar de bare.“ „Vi maa først op i morgen og tage et par sko.“ „Kom

nu, vi skal ud til appel.“ Det er snesjap. Nattekulden trænger straks gennem bomuldstrøjen og kjolen, der er ingen varme i den tynde chemise og de smaa korte sommerbukser. Snefnuggene gør tøjet fugtigt og haaret vaadt. Hænderne er stive af kulde. Den fod, der ingen sko er paa, hviler paa kammeratens træsko, det truner i tærne af frost.

Appellen er forbi. Inde i blokken sidder man tæt pakket, tre paa hver taburet. Tøjet damper, der er lummert af alle de mennesker. Klokken er kun halv syv. Hvordan skal hele dagen gaa. Forskellige hold bliver raabt ud. Der skal hentes brød. De store tunge madspande med roesuppe bliver slæbt fra køkkenet hen til blokken. Om eftermiddagen bliver brødet fordelt. En gang om ugen en lille klat margarine saa stor som en tændstikæske til hver. Der er ingen, der har knive. Alle gnaver af brødet. Margarinen bliver spist med det samme, hvor skal man gemme det. Haandklædet bliver knyttet om den sidste humpel rugbrød og bragt med overalt, ellers bliver det stjaalet.

Det er juleaften. En banker paa vinduet i gangen og beder om at tale med de danske. Stueældste giver lov. Dagny, den norske kammerat, kommer med en pakke, en skive rugbrød, et stykke ost og lidt smør til hver. Hun vil komme igen om en uge med halstørklæder. „Kan vi ikke faa mere tøj udleveret, vi har allerede feber af kulde?“ „Nej, men vi, der arbejder i „kammeret“, hvor tøjet er, „organiserer“ noget til kammeraterne, vi har hver dag et eller andet med, gemt paa kroppen, eller stikker det ud af vinduet, naar SS-erne ikke ser det.“ — Ved den anden side af bordet sidder to tyskere og græder, Tjekkerne sidder tavse. Oppe ved stueældstes bord staar en grangren i en marmeladekrukke. Saa begynder Russerne at synge. Gamle vemodige folkeviser. Ny sange, anderledes end alle andre — fulde af kraft og ungdom. To dejlige stemmer hæver sig over de andre. Ingen tænker mere paa, det er juleaften. Alle glemmer, hvor de er.

Der er tre af de danske, der har over 39 graders feber. I revier. Paa flisegangen staar en lang kolonne og venter paa at komme ind til undersøgelse. Langsomt rykker man fremad. Det tager to timer at naa ned til operationsstuen. SS-lægen staar og vurderer fangerne. Sygeplejersken ser i kartotekskortet. „39 graders feber, ind og faa lungerne undersøgt — næste — 38 grader, en aspirintablet, tilbage til blokken — næste — Fnat — „meld dig til fnatkolonnen i vaskerummet — næste ...“

„Hvor længe mon vi skal vente, til vi kommer i seng?“ „Her i sygeblokken faar vi ikke anvist seng før i aften, og vi har ingen middagsmad faaet, fordi det er første dag.“

Det er onsdag. Navn og nummer bliver raabt op. En for en stiller de syge op. Nøgne fulde af saar. Kødets er ædt væk nogle steder. Benene tykke af rosen. Armene hænger som paa aber, brystet er indfaldet, maven toppet af roemad. En elendighedens kavalkade. En række af underernærede, mishandlede kroppe.

I køjen ved siden af ligger en Zigeuner. Hun spiser hurtigt sin røsuppe. „Her! I maa laane min ske.“ Hendes øjne er venlige. Haaret er sort og krøllet. Hun er ikke gammel, men der er ikke ret mange tænder i munden. „Hvorfor?“ „SS-erne har trukket dem ud, der var guldplomber i.“

Ude i vaskerummet stinker det af desinficerende vædske. Der er ikke saa meget plads om morgenen, det er ikke til at komme til ved vaskekummen, hvor baaren staar. Denne gang har de kun fundet een død fra i nat i køjerne.

Tælleappellen er forbi. Arbejdsappellen begynder. Kolonnerne stiller op. „Siemens“ marcherer hen forbi „aufseherinnerne“, forbi badet, svinger ud af porten, ud til fabrikkerne, udekolonnerne følger efter til sandarbejde, til vejarbejde, skovhugst, markarbejde, til systuerne i Fürstenberg. Tusinder af kvinder. Kolonnerne marcherer hen ad lejr-gaden, forbi barakkerne, ind ad porten til fabrikkerne. Tusinde af kvinder til vaskerierne, til systuerne. Der lyder sang, taktfast, militærisk, tysk. — Straffekolonnen med skovlene over skuldrene. De fanger, der ikke har fast arbejde, staar og venter. De polske kolonneførere raaber og skriger, tager nogle ud til arbejde, modvilligt stiller de op. Ingen vil arbejde frivilligt. Naar de ser deres snit, løber de tilbage. Slag falder. Lejrpolitiet griber ind. De gamle marcherer forbi — strikkekolonnen. De vanføre — humpekolonnen.

Søndag eftermiddag i juli er lejren fuld af liv. De eneste timer, hvor man ikke skal arbejde. Alle søger ud af blokken. Alle nationer mødes her paa lejr-gaden. For en kort stund er der liv over ansigterne. Man møder arbejdskammerater og spadserer med veninderne. De franske fornægter sig ikke, de er chicke selv i lasede fangedragter, trods forbud og straf er deres hovedtørklæder sat paa hundrede forskellige maader. Underernærede, uden modstand mod sygdom er de optimistiske, fulde af humør.

Henne for enden af gaden staar en lille kreds af Tjekkere — et sangkor — de er omgivet af tilhørere, deres sang er værd at høre, flerstemmigt godt indstuderet, ledet af en operasangerinde, der har været indespærret i tre aar. Der er sat vagtposter ud, for at lejrpolitiet ikke skal komme over dem. Henne ved gavlen af en blok staar en anden lille kreds og synger dæmpet — bibelstuderterne — de kan faa deres frihed, hvis de vil give afkald paa deres tro. Nogle har været her i ti aar — de bliver. Ukrainerne gaar forbi, en lang række med hinanden under armen. Kraftige, brede ansigter, stærke sunde tænder. Det sorte støv hvirvles op af de mange fødder, men nede ved blok 32, blokken med de stærkt politiske, der har pakke- og brevspærring, er der grus. Der ligger man saa tæt som sild i en tønde. Midt i en flok unge polakpiger ligger en, hvis ben skæmmes af et langt dybt ar, det er en forsøgskanin. Uden bedøvelse er hun lagt paa operationsbordet, og en muskel er skaaret ud af benet til brug for saarede tyske soldater. Hendes ansigt er godt. Mange af de unge polakpiger er hovne, haarde paa arbejdspladsen, men charmerende overfor dem, der vinder deres venskab. De er fulde af aktivitet — stærkt erotiske. — Ud af blok 32 kommer en kvinde med et barn paa armen — aah, det er hende, der har siddet otte maaneder i mørkearrest. Barnet er halvandet aar, det misser mod solen med øjne, der ikke har vænnet sig til lyset endnu. Kvinden sætter det ned i gruset, drengen kan ikke støtte paa benene. Hollænderne slaar sig gerne ned ved siden af danskerne. Det er som at faa besøg af en gammel tante eller af nogle kusiner, det er den samme mentalitet. Lisell, en ung pige af jødisk afstamning, fortæller om, hvordan hun i to aar har boet i skoven ved grænsen mellem Holland og Belgien, og sammen med sin bror hjulpet mændene over grænsen. Hendes fangenummer er tatoveret i armen, hun har været i Auschwitz, ene af fire hundrede undgik hun døden i gaskammeret, hun mener selv, hun er købt fri for diamanter. Pludselig skingrer sirenen, alle skal i blokkene, der er flyvervarsel. Luften dirrer allerede af motorlarm. Solen skinner i de hundreder af maskiner, der svæver saa højt oppe. Det er som sølvglimt mod den blaa himmel. Tyve tusind ivrige glade ansigter er vendt op imod dem. Haabet og modet vokser ved synet af dem, der er med til at kæmpe for freden og friheden.

Den polske stueældste har skaffet ro i sovesalen, ingen vover at sige noget. Blokældste kommer ind med en meddelelse, men inden alle har naaet at fatte, hvad det er, drukner alle spørgsmaal i en raaben, skrigen,

hujen og latter fra de franske. — Vover man at byde politiske fanger tilbudet om at melde sig til bordel?!!!

Blokældste vil da berolige dem med, at de ikke faar noget at gøre med civilister, de skal kun staa til raadighed for „Wehrmacht“. Det varer fem minutter, inden støjen stilner af, saa raaber lattermilde stemmer fem navne. Blokældste studser, husker saa, hvem de navngivne er, fem 70-aarige. Hun vender sig og gaar.

„Er Agnes kommet tilbage fra revieret?“ „Ja, det var ikke skarlagensfeber, det var insektbid.“ „Det bliver ogsaa værre og værre med lopperne, jeg fangede elleve i min ene strømpe i gaar.“ „Det er værre med lusene, stoppekolonnen har fundet lus i det tøj, de reparerer, og her i blokken var der fyrre, der havde lus, da lusekontrollen var her i sidste uge.“ „Grethe, vil du se mit haar efter paa søndag?“ „Ja, men se dit tøj efter hver dag, ellers er lusene ikke til at holde nede.“

Skovlen er tung. Gruset er vaadt, og det er svært at kaste det hen til næste grusbunke. Halvtreds skovle løftes langsomt, kaster gruset fra bunke til bunke, gaar i staa og kommer først i gang igen, naar der er en SS-er i sigte. Saa farer den polske kolonnefører over dem, der ikke bestiller noget. Fem timer. Det værker i armene og ryggen. Henne ved gruskrænten staa der en og græder, mens hun hakker gruset løst med spaden. „Anna, gaar du med hen og ser, hvad der er i vejen med hende?“ „Bare vi kan naa det, inden SS-erne kommer.“ „Hvorfor græder du?“ „De pudsede hunden paa mig i gaar, fordi jeg ikke arbejdede hurtigt nok, og nu er jeg saa nervøs.“ Der er dybe flænger i hendes ben. Saarene springer op at bløde, naar hun arbejder. Hun er nede fra den schweiziske grænse. Hun har hjemve, ikke alene efter hjemmet, men ogsaa efter bjærgene. Hjemve — det kommer for os alle sammen — hjemve efter mennesker vi elsker, efter landet selv, efter bøgeskovene, kornmarkerne og bakkerne, efter fjordene, havluften og havet. — Der er stillet op til appellen. Kolonnerne er ved at blive talt. Der lyder sus af vingeslag, alle ser op, et tusindstemmigt Aah! De danske ser paa hinanden, to vilde svaner paa vej til Danmark.

„Jugendlager“ er tømt for tysk forvildet ungdom. Fem tusind gamle mennesker er sendt derhen. De passerer Siemensbarakkerne, sjokker af sted i tynde bomuldsjoler, uden strømper, med hullede sko, eller helt

uden. De vil ikke faa udleveret tæpper eller overtøj, de vil ikke kunne taale tre timers appel i vinterkulden. Det er meningen, de skal dø. „Aufseherinnen“ gaar ned langs rækkerne til appel, hun har en stav med krog paa i haanden. Med krogen om halsen paa de svageste haler hun dem ud af rækkerne. De bliver anbragt i en særlig blok. Lidt senere kører en lastbil frem foran blokken. Tyve fanger, derimellem to danske, bliver udtaget til at hjælpe de svage op paa bilen, de bliver lagt i tre, fire lag oven paa hinanden. Deres skaale og bægre staar tilbage. „Der, hvor de skal hen, har de ikke brug for skaal og bæger“. — Der er kommet gaskammer i Ravensbrück. Den er blevet en „Vernichtungslager“.

„Puh, hvor her stinker.“ „Det er hende i den nederste køje, hun har tyfus, men hun kan ikke komme i sygeblokken, før hun har over 38 grader.“ „Vær forsigtige, naar I gaar, læg en avis paa gulvet.“

Dødskolonnen arbejder hver dag. Hver blok bliver undersøgt. De døde bragt ud, læsset i lag paa vognene, kørt til revier, guldplomberne bliver trukket ud af tænderne, og saa gaar det videre til krematoriet. En meterhøj flamme brænder dag og nat, uge efter uge over krematoriets skorsten.

Henne i den ene sygeblok har blokældste ryddet sin skrivestue. Der ligger nu de nyfødte. Mødrene er lykkelige for dem. Nogle har lige mistet deres mænd, nu har de kun børnene. Mødrene har næsten ikke mælk i brystet, men nogle af børnene naar at blive to maaneder gamle.

„Siemens“. Rustningsindustrien. „Siemens“ staar „straf“. Siemens staar altid straf. Elleve timers arbejde, pensum er ikke opfyldt, saa staar man en time ret op og ned uden at tale sammen, trætte, sultne og gnavne. Men der bliver ikke bestilt mere i morgen af den grund, saa kan de lade os staa straf igen. Hvorfor skal vi lave undervandsbaade og flyvemaskiner til nazisterne.

„Hørte du skuddene i morges?“ De hentede Anutchka fra bureauet sammen med fem andre, de var alle stærkt politiske, maaske har de drevet sabotage.

Der er dunkelt i hal 8. Kun en enkelt lampe brænder ved mesterens pult. I vindueskarmene og paa diskene sover fangerne den halve time, der er pause, saa bliver lyset atter tændt, viklermaskinerne snurrer videre. Det vil sige nogle af dem. Der er altid et par maskiner, der er i uorden. Ovre paa den anden side i lodderiet gaar det trevent. Der er ikke mere ordentligt loddetin. Materialet er i det hele taget daarligt. Naar kondensatorerne er færdige, er der indtil 50 % brok. Trods revision af arbejdet i alle dets enkeltheder er det ikke til at finde, hvor fejlen ligger. Der er koldt i hallen. Civilpersonalet søger et øjeblik ned i fyrrummet. En benytter tiden til at „organisere“ papir til de andre. Lisell koger et bæger havresuppe paa gasflammen ved loddebordet og deler det med de to danske. Den norske Thora kommer med tri til en trøje, det dræber lusene. Adeline sidder og tegner kort over Europa. Hun er forarbejderske og har laant et kort i bureauet. Det bliver ivrigt studeret, da det er færdigt. Her arbejder alle nationer. Fingrene peger ivrigt rundt paa kortet. „Her er jeg fra.“ „Oliekilderne er ikke afskaaret endnu.“ „Her er kul.“ „Hvis fronten gaar den vej, kan de ikke evakuere os til Siemensfabrikkerne i Thüringen.“ „Hvor mange kilometer er de fra Berlin?“ „Prøv at maale.“ „70 kilometer. Det maa være fronten ved Stettin, vi har kunnet høre de sidste døgn.“ Mesteren kommer tilbage, alle søger til deres pladser. Klokken er kun fire, endnu er det ikke morgen, men der er materialeangel. Aufseherinnen er optaget ved sin pult, saa kan det gaa an at skrive. Alle har en receptbog af stjaalet papir. Der bliver skrevet digte, opskrifter paa nationalretter. Den danske rødgrød og den fynske brunsviger gaar igen i alle bøgerne. Et skingrende skrig om hjælp faar nogle til at stivne af rædsel, andre farer hen mod fyrrummet. Dorit, Hollænderen, kommer vaklende ud, Anna river det brændende tøj af hende. Dorit, jøden, staar der med de magre forbrændte arme og krummede fingre rakt op over hovedet. Ansigtet er skoldet af damp, øjnene lukkede af smerte, munden aaben i et langt vedvarende skrig. Hun har villet varme vand til kammeraterne. Hun sælger alt for et stykke brød. Hun ved ikke, hvad politik er — kun forfulgt for sin races skyld. Hver dag plejer hun at komme med sin regnskabsbog og slaa sig ned i revisionsafdelingen. Naar der ikke er noget opsyn i nærheden, fortæller hun musikhistorie, litteraturhistorie eller citerer Goethe og Rainer Maria Rilke.

RAVENSBRÜCKS MADONNA

Hun ligger uroligt med Ho'det paa Pudens
 og stirrer mod Ruden.
 Hun ved, hvordan det er fat,
 hun skal dø i Morgen — maaske i Nat.
 Hendes Hjerte er udslidt, hun har halve Lunger,
 hun er syg af Transport, af Fængsel, af Hunger.

Det er værst for Børnene, for de smaa,
 værst for den yngste, som ikke kan gaa.
 I Mørkearresten den taalmodige lille
 blev saa svag, saa bleg og saa stille.
 Otte Maaneder uden Sol
 i en Celle med kun en Seng og en Stol.

Børnene var her i Gaar, de stod bag den duggede Rude,
 hun syntes, hun skimter dem endnu derude
 de vinked' og raabte højt i Kor,
 hun hørte deres skingrende: „Mor“.

Hun længes efter Børnenes bløde Hænder,
 den lilles Smil med de hvide smaa Mælketænder,
 hun længes efter Barnets fine Duft
 aah Hjertet gør ondt — Luft!! Luft!!!

Barnet ligger og skriger i Køjen,
 utaalmodig hysser de andre af Støjen
 „Hvem ta'r sig af Barnet, er der nogen, der vil
 nu er der ingen, det hører til?“
 En ensom Kvinde taalmodig og stille
 gaar hen og bøjer sig over den lille,
 nænsomme Hænder ta'r om dets Ryg
 pludselig føler Barnet sig tryk,

og sætter sig roligt til Rette paa Armen
 af Kvinden, der bær det til Vindueskarmen.
 Bag dem er Larmen af Latter og Kiv
 udenfor Lejrens urolige Liv.
 Hun har mistet alt, hun har intet derhjemme,
 hun har kun Pinsler, hun søger at glemme.

Saa gaar hun langsomt fra Blok til Blok
 til Kammerater og Venner, saa Barnet faar nok.
 En Kiks — lidt Sukker — et tørt Stykke Brød,
 den fattige deler — selv i sin Nød.
 Fra Dag til Dag hun skaffer det Føde,
 og ingen spørger: „Zigeuner“? „Jøde“?

Epidemierne raser, Transporterne gaar.
 Angsten lever: „Mon Døden os naar“.
 Fronten er nær, det svirrer med Rygter.
 Tyskerne blegner, Nazisterne frygter.
 Gift — Gaskammer — Millioner af døde
 var deres Kultur, nu skal de bøde.
 De tvinges i Knæ, de synker i Skarnet,
 men rolig og rank staar Madonna med Barnet.

Dagskiftet gaar paa arbejde. Natskiftet gaar til køjs. Man kan sove, til der skal hentes brød og roesuppe, desuden et par timer om eftermiddagen. Men i dag bliver man kaldt ud til appel. Ingrid faar en taburet med, hun har lige haft tyfus og har faaet vand i benet. Blokældste kommer: „Ingen maa sidde.“ „Ja, men Ingrid kan ikke staa paa benene.“ „Den, der ikke kan gaa, lever ikke. Naar jeg siger „Achtung“ gaar I alle en for en hen forbi de to SS-læger, der staar for enden af blokken.“ Kan Ingrid klare det? Hendes tunge aandedrag høres lige bag en. Der ventes spændt paa den anden side blokken, hvordan klarer Ingrid den? Hun kommer vakkende og falder om i armene paa sine norske kammerater. Der holdes mandtal. Nej, ingen af de norske eller de danske er udtaget til gaskammeret. De er der alle. — — —

Numre og navne raabes op. Er det evakuering? Transport? Hvor skal man hen. Man kan ikke slæbe Røde Kors-pakker med, kun en ration brød, lidt sukker, kam og sæbe. Alt andet bliver overgivet til de hollandske og russiske kammerater. Norske og danske stiller op ved porten til Siemenslejren. Kammeraterne staar bagved det elektriske pigtraadshegn, vinker og raaber: „Grethe, Anna, Astrid lev vel.“ Der er ikke tid til rigtig afsked. Opbruddet sker altid pludseligt. Kammerater skilles uden varsel. Da kolonnen drejer ind ad porten til den gamle lejr, afleverer „Aufseherinnen“ ikke en seddel som sædvanligt, slaar bare ud med haanden: „Entlassung“. Paa pladsen foran skrivestuen staar danske og norske kammerater og venter. Paa det vaade tremmegulv i badet ligger hundrede forventningsfulde mennesker og længes efter, at dagen skal bryde frem. En fransk kvinde bliver kaldt ud i forstuen til SS. Stille kommer hun ind igen og sætter sig. Taarerne løber ned ad kinderne, hendes mand er død.

Lejren er stille. Maanen staar som et smalt segl over barakkerne. Den første lysning viser sig paa himlen. Grantræerne hæver sig som sorte silhouetter over den graa mur. Med stormskridt marcherer kolonnen hen ad pladsen og ud gennem porten. Der holder ni hvide ambulancebiler. Høje, ranke skikkelser, med stærkblaa øjne i de brune ansigter staar og venter. Et klingende „God morgen“ lyder.

Svensk Røde Kors modtager den første transport af fanger.

Astrid Blumgaard Pedersen

LÆGE I KONCENTRATIONSLEJR

Af PAUL THYGESEN

Læge Paul Thygesen blev arresteret 2. August 1944 som Medlem af Frit Danmarks Københavns-Ledelse. 25. August overførtes han til Frøslev-Lejren. Deportationen foregik 15. Septbr. til Neuengamme, hvorfra han 25. Septbr. overførtes til Udekommandoen Husum. 29. Decbr. førtes han atter til Neuengamme, og 5. Januar 1945 overførtes han til Lejren Dalum. Hjemrejsen gik over Neuengamme og Frøslev.

Natten til den 15. september 1944 satte skel for de internerede i Frøslevlejren.

Atmosfæren i denne lejr havde hidtil været præget af godt kammeratskab og af tryghed — en tryghedsfølelse, der gav sig daglige udslag i latterliggørelse af den tyske administration. Vi var alle politisk internerede. Alle havde paa den ene eller anden maade været med til at spænde ben for besættelsesmagten og den tyske administration i landet. Vi havde fælles idealer, fælles oplevelser, og selv om det hændte, at en kammerat blev hentet tilbage til Vestre eller Shell-huset — enkelte ogsaa for at blive henrettet, saa levede de fleste dog i en tryk forvisning om, at deres sag var afsluttet, og at de under taalelige boligforhold, smukke omgivelser og en god forplejning og med et minimum af tvungent arbejde blot her skulde afvente krigens afslutning. Bortset fra det tryk, som al frihedsberøvelse udøver, en udmærket tilværelse.

Klokken 4 om morgenen: Alle skal stille op i barakkernes lange midtergang. Tyske officerer raaber navnene op paa en del fanger — folk, der for en stor del lige er kommet fra Vestre eller andre arrester til lejren. De faar besked om at gøre sig klar og pakke med det samme, og mens dagslyset endnu kæmper om magten med søvnige elektriske kupler, giver de sig i lag med at stoppe deres faa personlige ejendele i lommer og en kuffert eller en mappe.

Ikke mere — ikke mindre — det var alt, men Frøslevlejrens optimi-

stiske grundstemning var brudt. Ingen fortalte, hvor kammeraterne skulde hen, men det laa i luften. Man var klar over, at mange af dem havde et alvorligt regnskab med tyskerne; men der var raabt for mange op, til at det kunde dreje sig om nye forhør endsige nye eksekutioner. For os var der ingen tvivl: sydpaa!

Kammeraterne fik deres beklædning suppleret op, med hvad de manglede, de fik, hvad vi havde af tobak, og de fik galgenhumoristiske smaa raad med paa vejen; en øste ud af sin viden om tyske uregelmæssige verber og anden grammatik, og alle fik de at vide, at krigen var forbi i løbet af 14 dage. — En halv time senere blev jeg selv raabt op sammen med andre. Vi skulde med paa denne første transport, der fra Frøslevlejren sendtes til Tyskland. Den omfattede knapt 200 fanger — alle politiske. Kort efter ankomsten til Neuengamme sendtes størstedelen til lejren i Porta Westphalica og faa dage senere ca. 70 til Husum — en anden af koncentrationslejren Neuengammes berygtede arbejdslejre.

Kun godt og vel halvdelen vendte levende tilbage. Vi var 3 læger i denne transport, og jeg er den eneste, som kom ud af Tyskland.

I overbevisning om, at kampen mod følgerne af den mentalitet, hvis frø nazisterne har saaet, ikke er endt, og for at give et bidrag til, at konturnerne af den raahedens og vilkaarlighedens atmosfære, som nazisternes ofre har levet i, kan blive staaende skarpt og grelt ud i fremtiden, føler jeg mig forpligtet til at skrive denne beretning om livet og døden i tyske koncentrationslejre — og vi skylder vore kammerater fra alle besatte lande, der dernede gav deres liv i kampen mod Europas forbrydere, en udtømmende og klar skildring af de forhold, hvorunder de levede — og til sidst døde.

De begivenheder og forhold, der beskrives, vil i det væsentlige være hentet fra arbejdslejren ved Husum, 40 km syd for den danske grænse men med sidespring og sammenligninger med forholdene i selve Neuengamme og en anden af dennes filialer, arbejdslejren ved Dalum tæt ved den hollandske grænse. Jeg vil afholde mig fra at omtale forhold, der er mig berettede fra ældre medfanger — selv om disse beretninger i langt de fleste tilfælde har været troværdige og fuldstændigt enslydende, men begrænse mig til det, jeg selv har oplevet og selv har set. Skildringen vil blive givet ud fra en overvejende lægelig synsvinkel, men mange almene ting har jeg ment det forsvarligt at tage med — selv om de maaske delvis dækkes af andres beretninger — fordi de er nødvendige for at give perspektivet og den baggrund, hvorpaa en læges virkefelt laa i koncentra-

tionslejrene; og endelig vil man i en isoleret verden, hvor drivkraften i de herskendes handlinger var en ganske ublufærdig menneskeforagt og pervers ødelæggelseslyst, ikke kunne drage noget skel mellem almene og specielt lægelige forhold — en verden, hvor fortvivlede levevilkår og mishandling drev alle gennem konsultationsværelset eller hospitalet — for mange kun som en gennemgangsstation til fællesgraven eller krematoriet.

Atlantehavsvolden var gennembrudt af de allierede. Nu skulde der opføres et nyt befæstningsværk, Frieservolden i Slesvig-Holstens sumpede marskegne helt ude ved Nordsøen. Den billigste — og vel eneste forhaandenværende arbejdskraft var koncentrationslejr fanger, og SS-Untersturmführer Griem fik overladt et „fangemateriale“ paa 100 mand fra Neuengamme, og en arbejdslejr, som sorterede direkte under Neuengamme, blev oprettet i nærheden af Husum i en egn, hvor det altid regnede eller blæste — i reglen begge dele.

Untersturmführeren lovede befæstningsanlæggene, der væsentligst bestod af pansergrave, færdige i løbet af 6 uger, men skønt der blev oprettet en lignende lejr i Ladelund ikke langt fra Husum, var arbejdet, da begge lejrene ophævedes i løbet af december 1944, hverken helt eller halvt færdigt — dels paa grund af den stadig dalende arbejdsydelse, dels fordi gravene i den sumpede marsk, hvor vandet begynder $\frac{1}{2}$ m nede, stadig skred sammen.

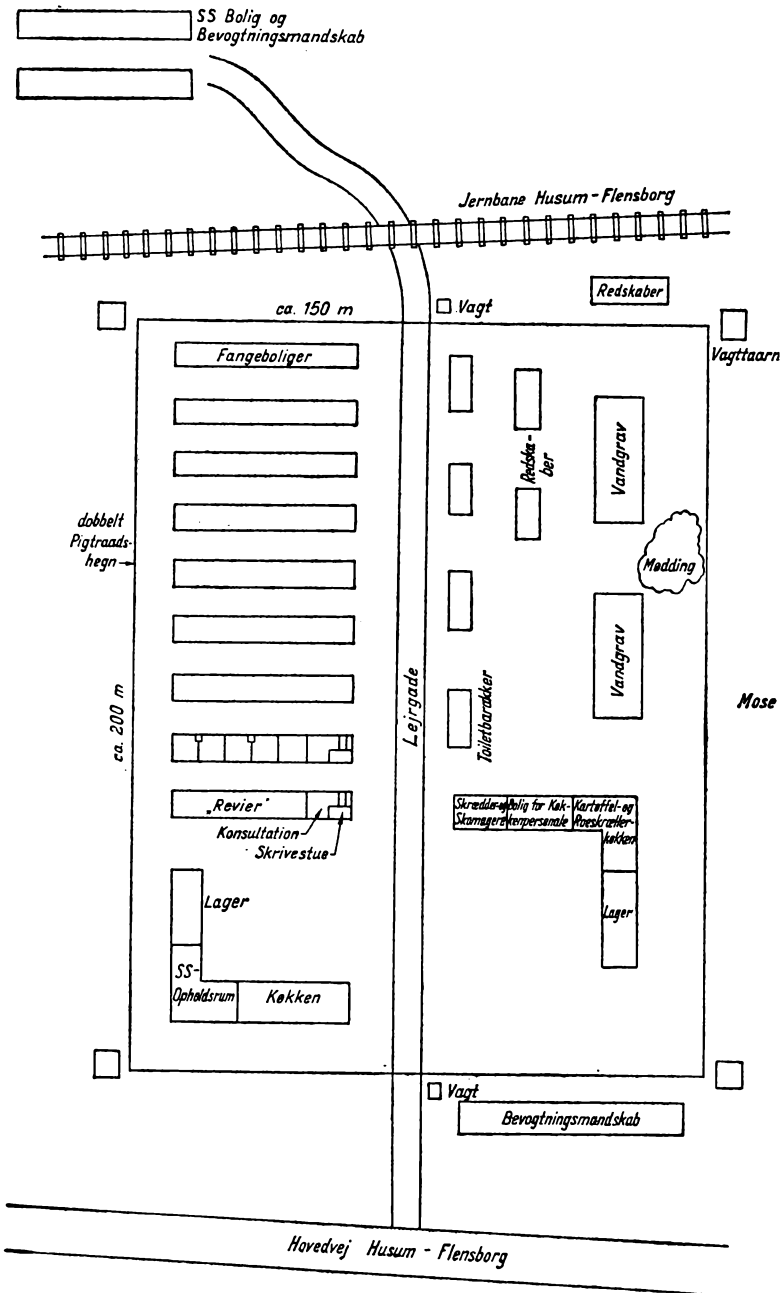
Vi boede 1000 — en overgang 2000 — fanger i en lejr, der var beregnet til 400 — stuvet sammen i 9 gamle træbarakker opfyldt af senge fra gulv til loft og fra væg til væg. Barakkerne var vinde og skæve, aabne for træk og kulde. Kun i de færreste rum var ovnene i en saadan stand, at der kunde fyres — og vi var i lejren de sidste 3 maaneder af 1944. Her sov og spiste fangerne og forsøgte en fattig form for liv de faa timer, de ikke sov eller tilbragte med at grave meningsløse huller i marsken. Her kom de hjem — ofte efter at have gaaet 12 km fra arbejdsstederne og efter at have staaet hele dagen i vand — undertiden til midt paa livet — og krøb sammen to i hver seng paa en smal papirstraasæk med 1 tæppe til hver eller hveranden. Herfra blev de smidt ud kl. 5 om morgenen — i mørke, kulde og regn — efter at have slubret en kasserolle lunken brunlig vædske i sig — brødet var udleveret den foregaaende dag og altid spist omgaaende.

De ud over al beskrivelse svinske toiletbarakker laa adskilte fra sove-

stederne — rejst over simple udgravninger i jorden, med afløb, der overhovedet ikke var i stand til at tage indholdet af de overbelastede klosetter — en overbelastning, der dels skyldtes en simpel overbelægning i lejren og dels det forhold, at fangerne havde afføring gennemsnitlig op mod en halv snes gange i døgnet. En af koncentrationslejrenes svøber: de ulidelige diarreer, hærgede ogsaa her. Blandingen af opkastninger, urin og afføring flød ofte hen over jorden bag barakkerne, og i stille vejr blandede stanken sig herfra med en tæt hørm af raadne roer fra køkkenbarakkens mødding — et yndet tilholdssted for rotter.

Inden for pigtraaden fandtes kun fanger og SS-er. Bevogtningsmandskabet, der hos os var rekrutteret i marineinfanteriet, boede udenfor og bestod i reglen af skikkelige ældre folk, som man — især ude paa arbejdsstederne — af og til kunde komme i kontakt med. De fleste var venlige og godmodige, og mange af de ældre sympatiserede direkte med os og var rystede over sygeligheden og dødeligheden i lejren, men hos ingen har jeg set det mindste initiativ til personligt offer for at bøde paa vor behandling. Frygten for angiveri og for overordnede var den stadige drivkraft i deres handlinger, og hvor en fange forsøgte at flygte fra arbejdsstederne, kunde man være overbevist om, at de skød — og skød efter manden. De fleste af dem længtes vist blot hjem og ansaa krigen for tabt i modsætning til SS-erne, der lige til det sidste regnede med nye vaaben og Førerens ufejlbarlighed. En talte om bakteriekrigen, der snart skulde sættes ind og vende krigslykken; og de lovede os, at hvis vi nogensinde kom hjem, blev det først mange aar efter krigens afslutning. Først skulde vi med vore hænder genopbygge det nye Stortyskland.

Oprindelig blev der tilstaaet lægerne 2 rum i den sidste af de almindelige fangebarakker. Et saakaldt konsultationsværelse, der ogsaa brugtes af lejrskrivestuens personale til at spise og sove i, og et rum — opfyldt af 2-etages senge — til „Revier“, som var den gængse betegnelse for koncentrationslejrenes hospitaler. Rummene adskilte sig iøvrigt ikke fra lejrens øvrige —, forfaldne og umulige at holde rene. Gulvklude fandtes ikke og af koste kun nogle knipper af trækviste, som vi selv bandt. I det hele var lægernes pligter i begyndelsen mangeartede: Vi maatte selv gøre rent i Revieret og feje gaden udenfor. Vi maatte vaske ligene og tømre ligkisterne til — i den korte tid, hvor en saadan luksus var mulig. Vi maatte give patienterne mad og slaa deres retiradespande ud, — der fandtes ingen toiletter i barakken, saa de liggende patienter lod vi benytte en tom marmeladespand.

Husumlejren. Udekommando til Neuengamme. (Skitseret efter hukommelsen).

I løbet af kort tid maatte vi udvide vort domæne til en hel barak: 6 værelser og efterhaanden til 2, til 3 og tilsidst til i alt 6 af lejrens 9 barakker. Paa et tidspunkt, hvor vi var ca. 1000 fanger i lejren, laa der over 700 paa Revieret, og snart var jeg alene om arbejdet med at passe disse syge, saa man vil forstaa, hvor illusorisk lægehjælpen har været. Min danske kollega dernede døde efter en svær tarmbetændelse, og den anden læge fra samme transport døde i Neuengamme efter en lungebetændelse.

Og under alt dette gik der 2 franske læger og gravede pansergrave, fordi de som ikke-Ariere ansaas for uværdige til en „overfange“-stilling. Først da der hen mod slutningen oprettedes en ny arbejdslejr i Ladelund, kom de i arbejde inden for deres fag.

Den ene af disse Franskmænd, en kendt parisisk kirurg, arbejdede jeg senere sammen med i Dalum, hvorfra alle danske fanger vil minde ham som en straalende personlighed og en fremragende læge, der gjorde mirakler med de mest primitive midler. Mange menneskeliv kunde være reddet i Husum, hvis en snæversynet og direkte „vernichtungs“-lysten Untersturmführer ikke havde hindret dr. Clement Marot i at virke inden for sit fag.

Den ydre ramme for lægevirkksomheden er hermed givet, og med hensyn til de direkte hjælpemidler, er beretningen kort. Ved ankomsten til lejren havde vi af medicin, hvad der kunde ligge i en skotøjsæske og et lignende volumen forbindsstoffer. Den første tid overhovedet ingen instrumenter; senere fik jeg tilsendt en sløv kniv, der efter daglige slibninger paa en mursten fra møddingen blev mindre og mindre, en pincet og en hakket saks. Jeg har saaledes været tvunget til at foretage store snit i betændte væv med en barberklinge — uden bedøvelse og har ligeledes uden nogen form for bedøvelse amputeret en finger med barberkniv og knibtang som eneste instrumenter. Først 14 dage før lejrens ophævelse — efter at omtrent en trediedel var døde, og 700 svært syge var sendt til Neuengamme — fik vi for 4000 mark medicin, forbindsstoffer og instrumenter — flere pakkasser fulde. Før den tid et par latterligt smaa og praktisk talt betydningsløse tilskud fra Neuengamme og det lokale apotek i Husum. Tidligt i 1945, mens jeg befandt mig i arbejdslejren ved Dalum, blev der sat en fuldstændig stopper for denne trafik ved en forordning til samtlige apoteker i Tyskland, hvorefter det var forbudt at sælge medicinalvarer til koncentrationslejre.

Som omtalt fyldtes Revieret op paa faa dage og maatte stadig ud-

vides. Konsultationen for de øvrige i lejren begyndte før 5 om morgenen, og allerede kl. 3 begyndte de første at stille sig i kø. Morgenkonsultationen afsluttedes ved arbejdstidens begyndelse kl. 6 og markeredes ved lyden af slag og skrig, naar en SS-er kom til og jog resten af køen væk. Aftenkonsultationen begyndte, naar fangerne kom tilbage fra arbejde, i reglen ved 19 tiden og afsluttedes med køens sidste mand ved midnatstid.

Som læge havde man aldrig fred. Det værste var, at man aldrig fik udsovet, men selv om den hjælp, man kunde yde, var temmelig illusorisk, saa var det trods alt et arbejde for kammeraterne og ikke for Tyskerne.

Jeg kunde ikke gaa paa toilettet uden at blive passet op paa vejen af folk, det ikke var lykkedes at komme til konsultationen, eller som ikke vilde lade sig nøje med den alt for hurtige og summariske behandling der, og naar jeg sad over mit hul paa en af de lange retirader, sad sydlændinge ivrigt gestikulerende i lignende ærinde paa hver sin side og en tæt forsamling foran mig, der i reglen underholdt om deres afføring — paa tysk, fransk, russisk, hollandsk, italiensk, jugoslavisk eller spansk: très, très, très liquide, docteur, nix dobra, Kammerad, diarrhoea, Scheisserei, picco bello, avec sang, mit Schleim — og den, der i dag taler til mig om sin afføring, bliver slaaet ned. — Gennem maaneder har jeg drømt mig ind i en fremtid, hvor jeg skulde sidde alene paa W. C.

Naturligvis maatte der til en saa omfattende institution, som Revieret efterhaanden udviklede sig til, knyttes et hjælpepersonale, men paa grund af de daglige indberetninger til hovedlejren, Neuengamme om arbejdsholdenes styrketal og til understøttelse af det tredie riges totale arbejdsindsats, maatte der kun være 1 læge og 1 saniteter i lejren. Al hjælp maatte derfor organiseres illegalt, hvilket skete paa den maade, at velguede patienter ikke blev udskrevet fra Revieret, men beholdt som sygepassere for deres kammerater. Da langt hovedparten af fangerne var hollændere, fandt jeg det rimeligt ogsaa at rekruttere disse hjælpere blandt Hollænderne og fik efterhaanden samlet en god stab af mennesker, der virkelig var villige til at yde en indsats. Af Danskere vilde jeg af principielle grunde kun tage relativt faa til dette arbejde, og i det hele var ens stilling som dansk læge i en lejr, hvor Danskerne kun udgjorde en lille procentdel af de samlede fanger, ofte vanskelig.

Det gjaldt om stadig at skjule disse folk for SS-erne, og adskillige gange har de maattet fare i seng midt under arbejdet, naar lejrchefen eller en ligesindet tog retning mod Revieret.

Ordningen vakte en del misundelse blandt fanger, der var blevet for-

kastede som uegnede til dette arbejde, og ved en SS-razzia paa Revieret efter simpelt angiveri, mistede vi en gang i Dalum hele personalet — en katastrofe, som man som udenforstaaende næppe gør sig det rigtige begreb om.

I Neuengamme, som jo husede mange flere fanger, var de sanitære foranstaltninger af større format.

Der fandtes 5 egentlige Revierbarakker — indrettet til formaalet med mindre rum og større muligheder for at gøre rent. Ganske vist: 2—3 i hver seng og senge i 2—3 etager, men man havde dog en lille smule indtryk af, at der oprindeligt var gjort forsøg paa at opnaa efter omstændighederne hensigtsmæssige forhold.

Der fandtes en udmærket operationsstue og røntgenapparat. En tandklinik fandtes ogsaa, og der var f. eks. ogsaa instrumentarium til en ørenæse-halslæge. Alt dette var skabt af fangerne selv ved hjælp af penge, de havde haft paa sig ved anholdelsen, og som de i forvisningen om, at de alligevel aldrig saa dem igen, havde ofret til dette formaal.

Læger — ogsaa speciallæger var i reglen for haanden. Indtil Skandinaverne kom til at præge Neuengamme, var det i begyndelsen polske — og senere franske læger, der dominerede, men hen mod slutningen var vi paa et tidspunkt 11 danske — og lige saa mange norske læger i funktion i lejren.

Næsten alle specialer inden for lægevidenskaben var repræsenterede, og havde forudsætningerne været til stede, kunde der være ydet en udmærket service — men det var ikke tilfældet, thi dels var patienternes antal overvældende, og dels var deres almentilstand i reglen saa stærkt svækket, at selve fundamentet, hvorpaa en eventuel behandling kunde være bygget op, manglede. Man kan rent ud sige: Det sanitære apparat svigtede totalt, fordi de opgaver, det blev stillet overfor, var uløselige. Som følge af en systematisk udhugning af fangerne, rædselsvækkende hygiejniske forhold og en ganske ublufærdig menneskeforagt hos lejrledelsen, blev fangernes almentilstand efterhaanden saa reduceret og smitteudbredelsen saa massiv, at Revierets personale i det store og hele stod magtesløse. De forholdsregler, som man ønskede at træffe i en saadan situation, var uigennemførlige af den simple grund, at det laa uden for mulighederne rækkevidde at skaffe en kvantitativt og kvalitativt tilstrækkelig ernæring, at fangernes antal stadig voksede og alligevel skulde huses inden for de en gang afstukne rammer — og naar man dertil tager

i betragtning, hvilken fantastisk ligegyldighed, ja ligefrem „Vernichtungstrang“, nazisterne udviste over for de syge, vil man maaske forstaa, hvorfor vi i virkeligheden spillede fallit dernede.

Det er maaske haarde ord, men de skal i det store og hele tages bogstaveligt, hvilket naturligvis ikke udelukker, at man som læge naturligvis i mange enkelttilfælde virkelig kunde hjælpe en kammerat og medfange, og at heldigvis langt de fleste af lægerne satte alt ind paa at yde en hjælp, hvor forudsætningerne var til stede.

Problemer af sanitær art interesserede overhovedet ikke SS-erne, og ved forelæggelse af saadanne problemer over for lejrkommandanten i Husum, fik jeg flere gange følgende svar: „Hier gibt's nur lebendige und tote“. Paa intet tidspunkt har jeg hos en ledende SS-er fundet blot en lille smule interesse eller vilje til at hjælpe de syge. Samme høje herre, SS-Untersturmführer Griem, udtalte sig f. eks.: „De fanger, der ikke kan holde til livet her, har ingen berettigelse i det nye Europa, og de kan lige saa godt dø straks som senere. Det er ingen forsørgelsesanstalt her, og jeg vil rekvirere noget nyt fangemateriale (Häftlingsmaterial), — og saa bliv mig iøvrigt fra livet med Deres falske humanitære vrangforestillinger.“

Jeg har omtalt, at der i Neuengamme var 5 egentlige Revierbaracker. Paa et tidspunkt, mens vi var der, var over halvdelen af lejrens 24 baracker eller „blokke“ inddraget under Revieret. „Schonungsblock“ var det officielle navn. „Vernichtungsblok“ havde været det rette —. Vi har set, hvorledes en blok, som var beregnet til at huse 350—400 mennesker, blev fyldt op med 1400 patienter. Senge i 3 etager saa tæt, at man vanskelig kunde sno sig fra den ene ende af rummet til den anden. Disse 1400 patienter laa fordelt i 2 rum, og man kan selv forestille sig, hvordan tilsynet blev med dem, der laa i 3. etage og i den fjerneste ende. Her kunde en stakkel nemt forlade de levendes rækker uden at blive opdaget, og hans sengekammerat kunde berige sig med hans madrationer for en dag eller to. — I disse „Schonungs“blokke laa der 3 i hver seng uden hensyn til sygdom: Tuberkulose, dysenteri og kirurgiske lidelser mellem hinanden — deriblandt adskillige, for hvem al behandling var opgivet som hensigtsløst, eller fordi medikamenterne ikke fandtes, — adskillige, som ventede paa at dø, og som var sunket hen i en sløv erkendelse heraf. Hvor døden er en daglig og naturlig foreteelse, mister den for de fleste sin afskrækkende virkning, og et menneske, der gennem lang tid er holdt under sultegrænsen, berøvet enhver form for menneskelig pleje, og som

daglig er vidne til, at en død kammerat fjernes fra sin seng for at erstattes af en døende, han faar afstumpede menneskelige reaktioner.

For en anden var den kendsgerning, at han sandsynligvis skulde dø i morgen, i overmorgen eller om en uge, maaske overhovedet ikke trængt gennem sløvsindet ind til hans bevidsthed. Det kunde i og for sig ogsaa være ligegyldigt, for der var ingen, der bekymrede sig om hans sjælelige reaktioner, — om han døde i et vagt minde om en menneskelig fortid, eller om han døde uden overhovedet at opdage det.

Adskillige levede her uden at have faaet diagnosticeret eller behandlet deres sygdom, — og saa holdt de blot op med at leve, — de døde bare — uden ære — og de efterlod sig intet savn. Thi hverken den, der selv skal dø i morgen, eller den, hos hvem de rent personlige selvopholdelsesinstinkter er alt dominerende, har overskud til at begræde en død med. En kammerat overtog hans madration for den dag, og hvis han var heldig ogsaa for den næste —.

Naturligvis blev der efterhaanden knyttet et stort sanitetspersonale til Revieret. I reglen fanger, der en gang ved et tilfælde havde overlevet at være patienter der, og som maaske oprindeligt af idealistiske grunde havde tilbudt deres tjeneste som sygepassere, men hvis muligheder for en indsats begrænsedes af de vanvittige forhold; og som vidner til lægernes uformaaenhed, den ensrettede færdsel paa Revieret, og sløvede af stedets kynisme, hvor det, at et menneske døde, ikke gjaldt mere og andet, end at der kom en ny i hans seng, blev mange af disse plejere afstumpede og ufølsomme over for andres lidelser, og de kom derved ofte til at svigte i deres indsats. Nogle søgte ogsaa ind i dette hverv for derved at skabe sig en dækstilling, som kunde beskytte dem mod udendørs arbejde, hvad der som venteligt heller ikke førte til nogen gunstig udvælgelse.

Men jeg kan ikke her undlade at nævne dem, som paa Revierene i tyske koncentrationslejre har ydet en indsats langt ud over, hvad man moralsk og menneskeligt havde lov til at vente sig af dem — at denne indsats i de fleste tilfælde forblev uden fortjent resultat, skyldtes hindringer, som de ingen indflydelse havde paa, og som ikke mindsker den menneskelige værdi af deres gerning.

I Revierets administration havde lægerne kun ringe mulighed for at gribe ind og gøre deres krav gældende. Den forestodes af ældre „overfanger“ uden synderlige forudsætninger for at bestride dette ansvarsfulde hverv, og i det hele var det kun i de sidste aar af koncentrationslejrenes historie, at læger i funktion overhovedet blev taalt. Som akade-

mikere hørte de til paa arbejdskommandoerne, hvor man kunde træde dem i sølet og holde opsyn med, at de blev befriet for fine fornemmelser og ydede deres del af det tredie riges totale arbejdsindsats. Ganske uudannede folk fungerede da i lægers arbejde, og som en reminiscens heraf fandtes endnu i vor tid paa Revieret en automekaniker, der f. eks. foretog amputationer. Al ære og respekt for hans teknik, men indikationerne, hvorefter et ben blev sat af, var jo unægteligt noget vilkaarlige.

Der maa her omtales en afdeling af Revieret, som internerede læger dog aldrig fik adgang til. Den husede 20—30 jødebørn, som man af og til kunde se løbe og lege uden for barakken — de faa, der var i stand til det. Disse børn anvendtes paa samme maade, som man paa laboratorierne anvendte marsvin. De blev podet med tuberkelbaciller i forskellige doser. Efter at infektionen havde „slaaet an“, blev lymfekirtler skaaret ud til mikroskopisk undersøgelse, og de blev, naar de døde, underkastet sektion. Sektionerne udførtes af en østrigsk læge, som var fange i lejren. Selve forsøgene lededes af en SS-læge, som her banede sin videnskabelige karriere.

Der var ogsaa andre børn i lejren — en del Zigeunerbørn, som var født og opvokset i tyske koncentrationslejre, efter at deres forældre var døde eller deporteret andre steder hen. Der var børn paa 9—10 aar, som levede blandt de øvrige fanger, og hvis arbejde bestod i renholdelse af appelplads og lejr-gader. Hvad deres skæbne er blevet, ved jeg ikke — maaske er de døde — til mennesker bliver de aldrig.

Efter at svensk Røde Kors havde skaffet sig adgang til lejren, indledtes en helt ny periode for Skandinaverne i Neuengamme, hvilket ogsaa markeredes i Revierforholdene — eller hospitalsforholdene, kan jeg vel nu omtale det, da alle Skandinaver samledes i en række barakker adskilt fra den øvrige lejr og dermed den tyske Revieradministration med pigtraad.

Vi fik vort eget hospital indrettet i en af barakkerne: Skandinaviske patienter, skandinaviske plejere og skandinaviske læger — og frem for alt: Rigeligt med inventar, tæpper, sengetøj og medicin fra svensk- og dansk Røde Kors. Der var en læge i hver barak, og vi var ca. 10 læger paa hospitalet, som selv om det til stadighed var fuldt belagt, dog kunde byde hver patient sin seng. Naturligvis — der var begyndervanskeligheder. Vi begyndte i en svinsk og umonteret barak, men da vi samtidig havde rigeligt med Røde Kors-pakker, og dermed cigaretter, kunde vi nogenlunde købe, hvad vi skulde bruge af maling, vaskekummer, elek-

trisk installation o. s. v. Alle var bestikkelige — ikke mindst SSerne, og det lykkedes os efterhaanden at faa stablet et anstændigt hospital paa benene, hvor der var tale om en virkelig behandling af patienterne, baade hvad angik almindelig pleje, medicinsk behandling og operationsvilkaar. Vi havde en medicinsk og en kirurgisk afdeling, en tandlæge og 2 mæsører var i funktion, vi havde en øre-næse-halsklinik, og den eneste, som det var lidt vanskeligt at anbringe inden for sit speciale, var en børnelæge fra Oslo.

Der døde stadig en del hos os — flere og flere skandinaviske fanger overførtes til Neuengamme, mange svært syge fra andre koncentrationslejre og fra tugthusene rundt om i Tyskland, men det var en oplevelse at byde disse mishandlede velkommen her, og det var en vidunderlig glæde at se deres taknemmelighed for at komme under menneskelige forhold, — for adskillige var det fuldstændig uforstaaeligt, og snart stod vi i den situation efterhaanden at kunne sende dem videre med syge-transporter til Sverige.

Tysklands sammenbrud stod for døren, og en afgørende vending i koncentrationslejrenes historie havde fundet sted.

Som et markant udtryk herfor vil jeg berette følgende episode, som for en udenforstaaende maaske ikke kan tillægges større interesse eller betydning, men som satte skel i vor koncentrationslejrtilværelse.

Det var lige før Svenskerne ventedes til lejren. Skandinaverne skulde forlægges til de bedste blokke, og enhver maatte have sin seng — i det hele taget: Facaden skulde pudses.

En aften ved 21-tiden fik vi ordre til at flytte ind i en af de store nye stenblokke, der i øjeblikket benyttedes som „Schonungsblock“. Samtidig skulde staklerne herfra flyttes. Som omtalt fandtes i disse blokke alle lejrens infektionssygdomme repræsenterede, og de var nærmest at betragte som en sidste station før krematoriet. Hele den aften blev disse vrag af mennesker kørt bort — blokvogn efter blokvogn af levende skeletter, trukket af Nordmænd og Danskere, hvis fysik stod i skærende kontrast til deres —, og ud i natten lød deres fortvivlede raab: „Nicht nach Krematorium, — nicht nach Krematorium!“ Maanen stod fuld paa himlen, og et hvidt spøgelsesagtigt skær oplyste det makabre skuespil og kastede sit lys hen over appelplassen, der antog gigantiske formationer, og hvis cement genlød under de tunge vognes jernhjul. Adskillige taalte ikke transporten, men kunde allerede ved ankomsten til deres nye blok sorteres fra, og da alt levende var evakueret, fandt vi 6 døde —

gemt eller glemt — paa toilettet, i kælderens og bag nogle madrasser. Svineriet og uhumskhederne i vor nye bolig var ud over al beskrivelse. Senge, madrasser og tæpper over alt mærkede af beboernes ekskrementer. Stanken var tæt og skiddet tommetykt overalt.

Vi havde ordre til at flytte ind samme aften. De værste madrasser eller straaesække skulde saa blive udskiftet i løbet af et par dage, men intet maatte fjernes fra blokken, før det var synet og fundet kassabelt af lejrens Rapportfører, en SS-Oberscharführer.

Situationen var uholdbar, — folk ganske simpelt nægtede at lægge sig derind, og som læge var man tvunget til at anerkende og understøtte dette standpunkt. Men ordren var der jo, og dens udsteder gaaet i seng.

En delegation bestaaende af de to nationers tillidsmænd samt en norsk læge og undertegnede begav sig ved midnat til SSernes kvarter ved porten for at forelægge situationen. Al færdsel i lejren var i og for sig paa dette tidspunkt forbudt. Den vagthavende SS-er, en blokfører, nægtede at lade vort andragende om tilladelse til at rense blokken og smide alt ud gaa videre. Men her i denne lejr, hvor alt initiativ og enhver selvstændig handling hidtil havde været udelukket — kuet af systematisk udhungning og den stadige trusel om mishandling, stod der i denne nat 4 Skandinaver, fodrede op af den sidste tids regelmæssige Røde Kors-pakker og med en stærk erkendelse af, at dette øjeblik kunde blive afgørende for landsmænds helbred og liv — og deres ønske voksede til et berettiget krav. En helt ny følelse, hvori et begreb som „rettigheder“ gjorde sig gældende, voksede frem af sig selv, og den norske læge tog initiativet: „I vor egenskab af fangelæger har vi fra den øverste SS-læge ordre til at varetage lejrens hygiejniske interesser (hvilket notorisk var løgn, da intet interesserede samme herre mindre). I erkendelse heraf og som ansvarsbevidste læger (den var haard, men føjede sig smukt ind i helheden) kan vi ikke være denne ordre overhørig. Det maa betragtes som mord at sende vore kammerater ind i denne blok og lade dem sove der. Vi ved, at Rapportføreren har bestemt, at intet maa fjernes fra blokken, men da vi staar over for 2 modstridende ordrer, og man nægter os mulighed for nærmere instruks ved ikke at ville vække Rapportføreren, har man bragt os i en tvangssituation. I kraft af lejrlægens højere rang (han var vist Sturm-bannführer) mener vi os berettiget til at efterkomme hans ordre og træffe de forholdsregler, han har paalagt os i vor egenskab af hygiejniske raadgivere. Dem, hr. Blokfører, tager vi herved som vidne paa, at vi har søgt

at faa Rapportføreren i tale. Gute Nacht!“ SS-eren befandt sig inde i skyggen, og jeg ærgrer mig den dag i dag over ikke at have set hans ansigtsudtryk under denne svada. Paa flydende tysk, men med klingende norsk accent lød ordene ud gennem pigtraaden. Lavinen var sat i gang, og ingen kunde vide, hvor den vilde standse, og hvad den vilde rive med sig! Forhandlingernes „resultat“ blev forelagt vore kammerater, og et storartet skuespil tog sin begyndelse. Hundreder af inspirerede og arbejdsivrige strømmede ind i blokkens 2 etager, og madrasser, løs træuld og halm væltede ud gennem vinduerne. Luften var tæt med støv og dets bakterier, og alle forsigtighedshensyn blev sat til side i dette opbud af aktivitet, hvor trods og destruktive tilbøjeligheder fik deres udløsning. Ingen hel straasæk maatte kasseres. Og der fandtes ikke en straasæk, der kom hel fra denne medfart. Blokvognene blev atter kørt frem, og de tidligere passagerers efterladenskaber rullede bort i natten og hobede sig op i en barakhøj, kæmpemæssig dyng.

Hvorledes det lykkedes, ved kun gerningsmændene, men det lykkedes dem at „organisere“ nogle dunke lysol og klorvand. Alt blev skuret og desinficeret, og da morgenen kom, stod sengene rene og duftede af lysol — men uden madrasser og uden halm eller træuld. Det sidste skidt var muget ud og kørt bort, og et afgørende traditionsbrud havde denne nat fundet sted i Neuengamme.

Solen kom frem — og der stod vi. Rusen var dampet af. Svenskerne var endnu ikke i lejren, og de første SSer nærmede sig valpladsen. De tog en runde og forsvandt i retning mod Rapportføreren's bolig. Et øjeblik efter var han der — hvid i ansigtet af raseri, og som altid, naar Tyskere bliver ophidsede, var det umuligt at forstaa, hvad han sagde — hvilket maaske ogsaa var det rareste. Efter at have dannet sig et skøn over forbrydelsens omfang, forsvandt han ogsaa, og faa minutter senere blev den danske tillidsmand kaldt til lejrchefens kontor. Efter udtrykkelig aftale skulde ansvaret lægges paa den natlige delegations 2 læger, og ifølge hele sagens natur kunde det kun placeres her, og kun ved paaberaabelse af de hygiejniske krav havde man et argument at sætte op mod den bevidste lydighedsnægtelse, der var sket. Vi blev følgelig ogsaa afhentet og ført til lejrchefen, Obersturmbannführer Thumann, den berygtede Lublinmorder, der aabenlyst pralede af at have likvideret tusinder af jøder i koncentrationslejrenes gaskamre. Vi havde naturligvis forberedt os paa de tænkelige angrebsmetoder og allerede formuleret passende forsvar. Især de 6 lig, ekskrementerne og lusene skulde holde for. Vi brændte inde med

vort defensorat; en række spørgsmaal blev ganske vist stillet, men ingen fik lejlighed til at besvare dem. „Er De indeforstaet med fuldt ud at tage ansvaret for det skete — og overser De konsekvenserne? Er De klar over, at det er første gang, at fanger har nægtet at adlyde en ordre fra mig?“ Vi var helt stolte, men vore fangenumre blev noteret ned til en rapport. — „Hvor vil De skaffe ny halm fra? Er De klar over, at Tyskland befinder sig i 6. krigsjaar, og hvis det skulde hænde, at vi taber krigen, og Russerne holder deres indtog i Europa (de stod paa det tidspunkt 30 km fra Berlin), saa vil De fortryde, at De i stedet for at understøtte os i vor kamp har saboteret vor føring o. s. v. o. s. v.“ Det var helt opbyggeligt for første gang at høre en SS-er udtale muligheden af, at Tyskland muligvis *kunde* tabe krigen. Vi fik indført, at vi havde overset konsekvenserne af vor handling, men at vi alle foretrak at ligge uden underlag paa sengene og ventilerede muligheden af at bede Røde Kors sende os noget halm fra Sverige. Den viste sig at være for grov; men hele situationen udviklede sig med lynets hast, og Thumann havde blottet sig og givet udtryk for svagthed ved ikke straks at give os de obligate 25 eller 50 slag bagi og sende os i kælderarrest. Han var hvid af raseri og hans ansigt fortrukket. Han talte og raabte lige ind i hovedet paa os, og vi havde begge en levende fornemmelse af, at nu faldt øretæverne; men i det samme ankom en overordnet SS-mand. Hælene sammen, haanden i vejret og Heil Hitler — og vi ud af døren.

Slaget var vundet — en stor og afgørende sejr — og samme dag kørte et par svingende halmlæs ind for vor nye blok.

Før jeg gør rede for de enkelte sygdommes optræden og forløb, er jeg nødt til summarisk at skildre de forhold, der betingede den enorme sygelighed og dødelighed i lejrene. Jeg vil her ikke kunne undgaa at komme ind paa almenforhold, som er beskrevet i andre koncentrationslejrberetninger, men som jeg mener er nødvendige forudsætninger for at forstaa, hvorfor disse sygdomme opstod og forløb saa fatalt.

Jeg vælger at beskrive tilstandene i Husum, fordi man i en saa relativt lille lejr ser et tværsnit af forholdene og faar et mere afrundet og samlet indtryk af iøvrigt de samme faktorer, som i en stor lejr betragtes som isolerede enkeltfænomener men vanskeligt lægges paa plads i den samlede mosaik, der giver et begreb om koncentrationslejrens helvede. Brikkerne i denne mosaik kan betegnes: Systematisk udhugning — elendige klæder, specielt forbryderisk fodtøj — stadig udsættelse for mis-

handlinger — hjemvé — frygtelige boligforhold med katastrofal sammenstuvning af mennesker — hygiejniske forhold, slette ud over al beskrivelse — et tvangsarbejde, hvis haardhed og betingelser i det hele stod i skærende misforhold til fangernes fysik og almindelig menneskelig ydeevne — og alt dominerende: Lejrledelsens komplette uduelighed og mangel paa respekt for de mest elementære menneskelige krav og livsbetingelser.

Boligforholdene, de hygiejniske forhold og arbejdets art er allerede givet i den samlede beskrivelse af Husum-lejrens indretning.

Kostens kalorieværdi har givet været under det minimum, der kræves ved selv ganske let arbejde, og det nødvendige tilskud af specielle værdifulde næringsstoffer som vitaminer, æggehvide-stoffer o. s. v. var der overhovedet ikke taget hensyn til. Atter et udslag af nazisternes atter og atter gentagne mangel paa logik: at oprette en arbejdslejr, der i og for sig ikke er tænkt som „Vernichtungslager“ — og saa selv sabotere arbejdet ved en fuldstændig latterligt utilstrækkelig kost.

Sammensætningen var i al sin simpelhed følgende: 1 liter halvkogt roesuppe, hvori man — hvis man hørte til de faa udvalgte — kunde risikere at finde en trævl af kød; dertil 250 g daarligt rugbrød og af og til en lille brik syntetisk margarine, en skive elendig pølse eller en skefuld marmelade. Enkelte gange, især i begyndelsen, kunde man finde en kartoffel i suppen, og det var højtid, naar man ca. 1 gang om ugen fik 5—6 halvraadne kartofler at pille. De tiltænkte kartoffelrationer var betydeligt større, men med en gaardmand i nærheden havde man den aftale, at samtlige kartoffelskræller skulde leveres til hans gaard, hvilket effektueredes paa følgende maade: Et tyndt lag af kartoffelskræller blev anbragt over store bøtter fulde af hele kartofler og transporteret op til gaarden af fanger under militæreskorte. En sikkert klækkelig extrafortjeneste er herved gaaet i lejrkommandantens lomme.

Af Røde Kors-pakker fik vi 1 delvis plyndret i løbet af de 3 maaneder, og de faa, til hvem privatpakker fra hjemmet naaede frem, maatte ogsaa lade sig nøje med et stærkt reduceret indhold. I det hele har det været rystende at se den foragt, hvormed SS-erne — i hvert tilfælde i arbejdslejrene — omgikkes private- og Røde Kors-pakker.

Til belysning af fangernes sult kan følgende enkeltheder tjene: Suppen blev hentet fra køkkenet i store 50-liters spande. Det skete undertiden, at bøtten væltede, og man kunde være aldeles sikker paa at se en klynge ligge paa knæ og labbe indholdet op fra jorden. I Neuengamme

var det mere kompliceret at stille sin sult paa den maade, da opsynet var mere allestedsnærværende, og en saadan klynge vilde straks blive pryglet fra hinanden; men ogsaa her skete det naturligtvis, at madspanden væltede — saaledes en gang i haard frost, og nogle timer senere kunde man paa de lange fællesretirader se rækker af fanger sutte frosne stykker roesuppe, sparket løs fra jorden; og jeg har været vidne til, at en Russer spiste en Hollænders opbrækkede maveindhold. Baade i Neuengamme, Husum og Dalum var kartoffelskræller, roeffald og lignende eftertragtede varer, og efter arbejdstid kunde man være sikker paa at finde møddingerne og affaldsdyngerne skjult af gravende og søgende repræsentanter for næsten alle Europas nationer.

Jeg har ikke selv været vidne til det — men det er uomtvisteligt sandt — at der er spist menneskekød i tyske koncentrationslejre.

Jeg vil berette en lille episode fra Neuengamme: En dag blev der paa appelpladsen fundet et par menneskefødder indpakket i cellophanpapir. Stor opstandelse — hvor var resten af manden? Timelange appeller, lange kolonner af fanger og optælling paa optælling — indtil et lyst hoved fandt paa at sende corpus delicti til undersøgelse paa Revieret. Her blev det omgaaende oplyst, at pakkens indhold nøje svarede til journalbeskrivelsen af et par fødder med udbredt koldbrand, stammende fra en amputation foretaget paa den og den dag paa det og det klokkeslet. — — Muligvis en lille Ukrainer, der i vage drømme om noget spiseligt eller salgbart har set sit snit til at hugge dem og vel senere er blevet overrasket eller betænkelig i sit forehavende og har smidt byttet fra sig igen.

Under den omtalte udrensningsaktion i en af Neuengammes Schønungsblokke fandt vi som sagt 6 lig, der blev lagt til side udenfor til senere overføring til krematoriet. Da ligene blev afhentet, var der paa en død Hollænder skaaret et stort stykke ud af hans bagdel, og efter sigende blev der samme dag i lejren falbudt et stykke kogt kød, som det efter sælgerens udsagn skulde være lykkedes ham at stjæle i SS-køkkenet.

Disse historier lyder maaske fantastiske og agitatorisk overdrevne for udenforstaaende. Men man maa forstaa, at paa grund af det abnorme milieu og det stadige psykiske pres og den almene forraaelse og afstumphet, som skabtes af sult, kulde, snavs, hjemve, sygdom, fysisk udmattelse, pigtraad og stadig udsættelse for mishandling, saa man i bunker af tilfælde fuldstændigt abnorme reaktioner fra mennesker, der i øvrigt var velbegavede og veldisciplinerede.

Naturligvis forsøgte en del at flygte fra lejrene. Saavidt jeg husker, var der i løbet af vort 3 maaneders Husumophold 12 flugtforsøg. 2 af de flygtedes skæbne er mig ubekendt. De øvrige førtes tilbage til lejren efter kortere eller længere tids forløb — i 6 tilfælde dræbt eller saaret. De, der i første omgang slap levende fra tilfangetagelsen, fik anbragt en rød cirkel paa tøjet, og blev anbragt i et fugtigt, skimlet og bælgmørkt kælderrum uden halm eller madras endsige tæpper, indtil de ved første transportlejlighed sendtes til hovedlejren — til straffekompani eller hængning. Reglen — naar den blev fulgt — var, at kun hvis man under flugten havde stjaalet eller gjort forsøg herpaa, var man hjemfalden til hængning; og dette blev afslutningen for de fleste, idet man ikke kommer langt i fangetøj — og blot man f. eks. havde stjaalet en gammel jakke fra en staldbygning, var ens skæbne beseglet. Det var mit indtryk — og det er stadfæstet ved personlige indrømmelser — at nogle flygtede, blot for efter et indbrud een gang at kunne spise sig mæt. De var tvunget derhen, at de ikke tænkte ud over dette ene maaltid.

Ud over disse flugtforsøg har jeg intet set, der kunde tydes som et forsøg paa isoleret eller samlet reaktion endsige oprør mod bødlerne. Især under begyndelsen af Husumopholdet tænkte jeg ofte: Dette maa før eller senere ende med et knald — paa den ene eller den anden maade. Og man kunde tænke sig, at mange vilde handle efter instinktet: Hellere gaa til bunds i en maskingevørsalve end langsomt at blive plaget ihjel. Man saa det hos sig selv, og man saa det hos kammeraterne: Rundt omkring døde de — en efter en — en dag et par stykker — den næste — et dusin; og man kunde med usvigelig sikkerhed sige, at var lejren ikke blevet ophævet, havde der kun været en brøkdal tilbage efter et halvt aars forløb — og alligevel reagerede man ikke — det faldt os slet ikke ind. Bagefter kan man sige: Det har ogsaa været det klogeste at holde ud, til befrielsens time kom. Det er sikkert rigtigt, og i hvert tilfælde for os, som blev anbragt i lejrene paa et saa relativt sent tidspunkt i krigens forløb; men det er ikke forklaringen paa og ikke aarsagen til, at der i koncentrationslejrenes historie ikke er sket flere — lad os sige: Revolutioner.

Maaske kan i hvert tilfælde en del af forklaringen findes i følgende forhold: Ved til stadighed at holde fangerne paa sultegrænsen, ved stadig at lade dem halvfryse og holde dem fysisk udmattede ved uforholdsmæssigt haardt tvangsarbejde og ved hele tiden at sørge for en heterogen sammensætning af lejrens beboere med mulighed for et udviklet stikker-

system og ved at placere overfanger i stillinger, hvor de spiste og levede taaleligt og samtidigt kunde faa afløb for brutale eller perverse instinkter blandt deres undergivne medfanger — derved har nazisterne kunnet skabe uhyre forsamlinger af kuede og sløvede individer, og derved har de kunnet opbygge disse lejre, hvor de efter behag har tilintetgjort millioner og anvendt lige saa mange millioner som arbejdsindsats i den krig, som de ifølge sagens natur maatte forbande og mest rimeligt søge at modarbejde.

Naturligvis gives der undtagelser fra denne passivitets og sløvhedens hovedregel — undtagelser, praktiserede af enkeltindivider og af grupper. Talrige er beretningerne — især fra koncentrationslejrenes første tid — hvor fanger i depression og i erkendelse af deres haabløse tilstand er løbet mod den elektriske pigtraad eller gaaet ud af gelederne for at blive skudt ned af vagterne, men selv har jeg under mit 8-maaneders ophold dernede i 3 forskellige lejre kun set 1 tilfælde af selvmord og 1 selvmordsforsøg. I Dalum saa vi et tilløb til noget saa barokt som en strejke. Den i forvejen uhyre knappe brødration var sat ned som en følge af rationernes nedskæring i hele Tyskland, og paa Russernes initiativ satte et af arbejdsholdene sig ned og nægtede at grave: Nix Brot, nix rabotil (uden brød intet arbejde). Heldigvis var der ingen SS-er til stede, kun noget bevogtningsmandskab fra marineinfanteriet og forarbejderne, og det hele løb efterhaanden ud i sandet. Det eneste eksempel, jeg kender, paa en samlet, kontinuerlig og virkningsfuld modstand fra fanger mod nazisternes voldsforanstaltninger, er de norske studenters odyssee gennem talrige lejre i Tyskland. Men deres situation var en anden: For det første var de — i hvert tilfælde i begyndelsen — at betragte som civilinternerede, og for det andet — og det væsentligste — dannede de en homogen gruppe af i forvejen sammensvejsede kammerater — — og saa er der jo det med de norske fjælde.

Og klæderne! Den, der ikke har set os, gør sig vanskeligt noget indtryk af den latterlighed og ynkelighed, de forlenede os med. Som i saa mange andre forhold saa man ogsaa her et udslag af SS-ernes trang til paa alle maader at gøre koncentrationslejr-fangerne ynkværdige og usle. Maaske har det været naturligare og mere ligetil for dem at prygle og paa andre maader mishandle og give haandgribelige udtryk for deres foragt og had over for en flok pjaltede, beskidte og underernærede individer, — følelser, der maaske dybest nede bundede i en art angst for disse mennesker.

Et par tynde, i reglen lasede underbukser, en tynd skjorte samt bukser og jakke, der for størstepartens vedkommende stammede fra likviderede jøder og bar præg af at være baaret af adskillige — vel sagtens ogsaa likviderede — fanger i mellemtiden. En del var ikklædt gamle, kasserede russiske militærtrøjer, andre resterne af en eller anden embedsmandsjakke, fra politi, jernbane eller en anden etat. Hen paa efteraaret fik vi udleveret et vrage af en overfrakke, som dog i reglen ikke maatte bæres under arbejde — og saa var man iøvrigt henvist til at supplere sin paaklædning ved ligrøveri, hvad der dog ogsaa var rig lejlighed til, naar man paa en eller anden maade var tilknyttet Revieret, krematoriet eller en begravelseskommmando. Alt tøj var paamalet gule kors eller streger og forsynet med fangenummer — undertiden var der fjernet en rektangel eller trekant af stoffet og erstattet med et stykke tøj i en skrigende farve eller f. eks. et stykke af et gammelt køkkengardin.

Den første tid gik vi uden strømper eller egentligt fodtøj — blot et par badetøfler, hvis remme gnavede forfærdeligt. Senere fik de fleste af os „støvler“ med træbunde og en lærredsoverdel. De var elendigt syede, og kun en meget lille del fik fodtøj, der blot nogenlunde passede. Nogle maatte nøjes med et par vrage af sko, ofte umage og i reglen ubrugelige efter kort tids forløb; andre slubrede rundt i et par hullede galocher. Ved indlæggelse paa Revieret afleveredes fodtøjet til brug for andre, og ved evt. udskrivning fik man et andet tilfældigt par stukket ud. Som jeg senere skal komme tilbage til, har dette fodtøj været den direkte aarsag til hundreder af fangers død, og det er en haard tanke at tænke til ende, hvad disse pjalter af klæder har kostet af lidelser i kulde og regn paa arbejdsstederne.

Som bevis for kostens og beklædningens betydning for dødeligheden hos os, kan anføres en sammenligning med forholdene i Dalum, hvor Danskerne, under iøvrigt nogenlunde samme vilkaar, fik et tilskud til lejrkosten gennem Røde Kors-pakker og var ikklædt varmt Røde Kors-tøj med lange træskostøvler. Danskernes dødelighed var her kun en brøkdel af de andre nationers — og forsvindende lille i sammenligning med Husum.

Jeg vil her med det samme meddele, at i løbet af de tre maaneder, vi var i Husum, havde vi over 30 % døde.

Ligkister var en luksus, der kun blev benyttet ved de allerførste dødsfald. Hurtigt maatte vi paa grund af materialemangel lægge 2—3 i een kiste, og snart maatte de døde lade sig nøje med en papirssæk. De blev

lagt i fællesgrave — 20—30 i hver, og transporten til graven foregik paa en aaben hestevogn, hvorfra ligene undertiden faldt af under køreturen, fordi de var stablet for højt.

Da vi ankom til Neuengamme fik vi numre i 50,000. Da vi forlod lejren 7 maaneder senere havde de sidst ankomne fanger numre i 80,000, og det kan hertil oplyses, at i lejrens kartotek over døde fandtes ca. 40,000 kort. Med andre ord: Halvdelen af de fanger, der har passeret Neuengamme, er døde. Og saa er disse tal smaa i sammenligning med antallet af likviderede fanger i de egentlige „Vernichtungs“lejre.

I Neuengamme blev de døde brændt, og til trods for, at krematoriet var i døgndrift, hobede ligene sig op. Jeg har paa lighuset set dynger af døde, anbragt direkte oven paa hinanden i 9 etager. Dyngerne var ikke saa høje, som man kunde antage, idet de enkelte komponenter ikke fyldte ret meget, men dette syn, hvor disse radmagre døde laa omhyggeligt stablet med skiftevis hovede og fødder til den ene side, vil for evigt staa ætset ind i min bevidsthed.

Der blev fra Husum paa grund af det stadig stigende sygetal og deraf følgende nedsatte arbejdsydelse 1 gang sendt 150 — og 2 gange 300 syge til Revieret i Neuengamme for at blive erstattet af „friske“ fanger fra hovedlejren. Udvælgelsen af disse „friske“, arbejdsdygtige fanger var noget summarisk. Den blev foretaget af SS-lægen i lejren — jeg har en gang overværet det — og det tog ham ikke en time at sortere 1000 mand ud, som blev stemplet som egnede til arbejdstjeneste. Og havde man faaet stemplet, saa *var* man arbejdsduelig, og ethvert forsøg paa i praksis at vise det modsatte, blev stemplet som sabotage eller simulation. Jeg har været ude for at sende syge paa transport og ikke en maaned senere faa dem tilbage som arbejdsdygtige med de samme store aabne saar, som betingede min udvælgelse — de var overhovedet ikke undersøgte.

Disse sygetransporter var — som al nazistisk fangetransport — udtryk for et højt udviklet barbari. De foregik i kreaturvogne med 50—55 mand i hver vogn og flere døgn undervejs — over strækninger, der med normal togfart var tilbagelagt paa faa timer.

Et tyndt lag halm er strøet ud over bunden af den beskidte vogn. Her sidder, sover og spiser man samt forretter sin nødtørft — i bedste fald i en tom marmeladespand eller gennem en sprække i døren, der iøvrigt er aflaaet under hele turen. Kondensvand driver ned ad vognens indervægge, og luften er mættet med stank. Brødet er spist op paa rejsens første dag. Sult giver smerter i maven og hovedet, men den formindsker

afføringen. Af drikkeligt findes der intet. Til at ligge er der eventuelt plads i en enkelt vogn, beregnet til syge, der ikke *kan* sidde eller staa, men iøvrigt har rutinerede fanger et system, hvor man sidder i række mellem hinandens skrævende ben. Det er svært, og snart begynder fødder og ben at sove og smerte, og fodtøjet gnaver paa grund af føddernes kunstige stilling. I timevis — undertiden i over et døgn — holder toget stille — udrangeret paa en bomberamt banegaard eller midt paa linjen under luftalarm. Ligene af de, der dør, efter at transportlisterne er udfærdigede, smides ind i vognene blandt de endnu levende, hvilket aabenbart er simplere end at stryge fangenummeret af listen. Hvis der er et par stykker, som har kræfter og initiativ til det, hænger de de døde op paa væggen ved jakken eller i en krog i loftet — det giver bedre plads. Ved ankomsten til hovedlejren efter et par døgn rejse, er der altid adskillige lig i hver vogn og de øvrige syges tilstand naturligvis stærkt forværret.

Paa grund af disse stadige sygetransporter fra arbejdslejrene til Neuengamme, blev denne lejr snart fyldt til op over taget, og for at aflaste her sendtes de værst medtagne — tidligere direkte til gaskamrene — men i vor tid — paa grund af en højere udviklet humanitet — til en saakaldt „rekreationslejr“, Bergen Belsen, — jeg har ikke selv været der, men efter beretningerne kunde man ligesaagodt have sendt staklerne direkte i gaskammer, og det uhyggeligste var, at naar de syge blev udtaget til disse transporter, var de i reglen fuldstændig klare over den skæbne, de gik ind til.

Saa vidt jeg ved, er der sendt ca. 30 Danskere til Bergen Belsen og 1 er kommet tilbage derfra. Kosten var der $\frac{1}{2}$ liter roesuppe om dagen og et stykke brød om søndagen. Men de skulde ikke arbejde.

I det hele var det fantastisk at være vidne til den ligegyldighed, ja ligefrem „Vernichtungs“trang, nazisterne udviste over for de syge.

Til belysning af deres mentalitet vil jeg beskrive en episode, vi var vidne til i Dalum, hvor SS-Untersturmführer Griem ogsaa var lejrchef — en herre, som jeg efter 7 maaneders bekendtskab har lært intimt at kende, og som jeg uden-tøven vil placere blandt de største krigsforbrydere paa linje med lejrchefen i selve Neuengamme, Lublinmorderen, SS-Obersturmführer Thumann.

Nogle fanger blev af „Kapoerne“ (Kapo er en sammentrækning af: Kameradschaftspolizei — en hyklerisk betegnelse, der kun delvis dækker over den sidste del af ordet — Polizei, — — „Henker“ havde været

bedre) sendt hjem i lejren fra et af arbejdsstederne, og man kunde i reglen gaa ud fra, at naar en Kapo erklærede en fange for uarbejdsdygtig, saa var det fordi han ikke længere kunde holde en spade i haanden og ikke ved spark eller slag kunde drives til arbejde. Der blev saa lagt et smalt bræt over en vandgrav i lejren og de syge beordret til at balancere over. De, der kunde passere uden at falde i (det var i februar maaned) var ikke syge nok til at komme paa Revieret. De vaade kunde indlægges — og en af dem døde dagen efter af en svær lungebetændelse.

Yderligere et grelt eksempel paa hans menneskeforagt kan refereres fra Husum-lejren: Revieret var fyldt til randen — 2 i hver seng. Der var dog mange — ofte svært syge — i lejren, som vi forsøgte at skaane for arbejdet i pansergravene ved hjælp af særlige skaaningssedler, hvis antal dog stadig maatte holdes nede paa et minimum for at undgaa repressalier fra lejrledelsen. Disse „Schonungskranke“ arbejdede hele dagen med at skrælle kartofler eller roer, eller de udførte rengøringsarbejdet i lejren med tømning af retirader o. l. En dag fandt lejrkommandanten ud af, at antallet af skaaningssedler var for stort og stemplede det som sabotage mod den evigt tilbagevendende „totaler Arbeitseinsatz“. Alle syge, der ikke netop kunde fremvise et stort aabent saar eller lignende, blev beordret ud paa arbejdsstederne. Der var mellem dem dels flere ældre fanger paa 50—60 aar, dels fanger med f. eks. svære hjerte- eller lungelidelser, og jeg forsøgte at gøre dette forstaaeligt for SS-eren. Da det forblev uden indflydelse paa hans afgørelse, dristede jeg mig til at garantere, at adskillige vilde blive bragt døde hjem om aftenen; men der flød bægeret over: Understreget af et par flade lussinger blev jeg stemplet som en sabotør, der vilde unddrage riget dets arbejdskraft, og han skulde sørge for „at jeg selv kom ud at grave“. 6 fanger blev den aften baaret døde hjem fra pansergravene.

Disse transporter af døde eller døende var i øvrigt ingenlunde nogen sjælden foreteelse. Jævnligt bar de 3—4 stakler hjem, som paa grund af sygdom eller ren og skær udmattelse var faldet om paa arbejdspladserne og derefter ganske simpelt døde af kulde. Det skete ogsaa, at en faldt død om, lige efter at arbejdsholdene var stillet op om morgenen. Han blev baaret med ud til pansergravene — appellen skulde jo stemme.

Det var hele vejen igennem karakteristisk for SS-ernes sygdomsbedømmelse, at hvis den arme patient ikke kunde fremvise store aabne saar, bylder el. l. eller ligefrem rystede af feber, saa var han principielt en modbydelig simulat og svindler, der blot trængte til prygl for at ville arbejde,

og det gjorde tilsyneladende intet indtryk paa dem, naar vi døde af simulation.

Samme hr. Griem var iøvrigt en fremragende revolverskytte. Hans yndlingsbeskæftigelse — naar han ikke med beskidt kæft eller stok lutrede sit „fangemateriale“ — var at skyde kaniner med revolver, og selv i kraftigt besoffen tilstand viste han en forbavsende træfsikkerhed. Men af og til følte han aabenbart trang til større vildt, og det nærmest forhaandenværende „materiale“ var jo os. I bedste fald morede han sig blot med skræmmeskud i luften, men hvis det f. eks. ikke gik hurtigt nok med opstilling til en af de utaalelige appeller, blev projektilerne mere nærgaaende. Det lykkedes ham saaledes en gang med eet projektil skudt gennem vinduet til kartoffelskrællerkøkkenet at perforere en Polaks underarm og saare en Hollænder i lysken. Paa en sulten Russerdreng, der en aften forsøgte at tilvende sig nogle kartofler, anbragte han et projektil i hjertet med et — som han selv udtrykte det — „wunderbarer Schuss“.

Taksten for — de iøvrigt uhyre hyppige — kartoffel- og roetyverier var prygl. Der var adskillige saadanne afstraffelser hver dag, og den praktisk udøvende myndighed — hvis lejrchefen ikke gad eller var optaget af at drikke — laa hos en laverestaaende SS-mand: Blockführer eller hos en af de tidligere omtalte kriminelle fanger (f. eks. mordere, der havde faaet ombyttet livsvarigt tugthus med koncentrationslejr), som i reglen kappedes om denne gunstbevisning. Minimum var 25 slag bagi, og eksekutor satte en ære i at ramme paa nøjagtigt samme sted hver gang med den tommetykke knortekæp eller det hyppigt anvendte tyndere elektriske kabelstykke, — et særdeles virkningsfuldt stykke legetøj, som flere af os allerede tidligere havde lært at kende ved forhør hos Gestapo i Dagmarhus eller Shell-huset. Jeg har i 2 tilfælde efter en saadan afstraffelse set hud og muskler i den grad læderede, at sædets knogler laa blottede. Begge døde efter deres saar.

Efter denne — mere primitive — tilfredsstillelse af bødlernes perversitet kom saa de mere raffinerede fornøjelser. Paa lejrens hovedgade anbragtes ofret siddende i dyb knæbøjning eller paa sin skamferede bagdel paa toppen af en vandcisterne med en hel kartoffel eller roe mellem tænderne og dito i hver af de fremstrakte hænder, og eksekutor anbragte sig i nærheden for med slag og spark at hjælpe til med at opretholde denne vanvittige og smertende stilling. I reglen endte ofret med at vælte om paa jorden, og hverken slag eller spark fik ham til at indtage stillingen igen. Man lod ham saa simpelt hen ligge, til han var i stand til at slæbe sig hjem

i barakken. En gang blev ofret liggende og baaret over til lighuset den næste morgen.

Undertiden — fuldstændigt vilkaarligt — fik „tyvene“ paasyet en stor sort rund plet paa deres tøj og blev anbragte i straffekommandoer med særlig ondartede arbejdsforhold og højt kvalificerede Kapoer som ledere. I Neuengamme var disse „sortpunkter“ isolerede i en særlig barak og ved pigtraad forhindrede i samkvem med de øvrige fanger.

Nogle tilfælde straffedes med hængning, hvor fanger besørgede det praktiske arrangement med at lægge løkken om halsen paa ofrene og lade lemmen falde. Der blev saaledes i Neuengamme hængt 3 Russerdrengene offentligt, fordi de sammen havde stjaalet et hvedebrød — som en SS-er ved oplæsning af dødsdommens begrundelse paastod var bestemt som diæt for deres syge kammerater. Det har i det hele været karakteristisk for nazisterne — som vi ogsaa har set det i de besatte lande — at de ikke havde tilstrækkelig format til at begaa deres forbrydelser uden kommentarer, men altid følte sig forpligtet til at give en eller anden hysterisk begrundelse for dem.

Ingen tænkte paa eller tog hensyn til, at man ved systematisk udhugning tvang fangerne til at stjæle — og det maa siges her: Der blev stjaalet meget i koncentrationslejrene — ogsaa mellem fangerne indbyrdes. Men begrebet „formildende omstændigheder“ eksisterede ikke i det nazistiske gloseforraad.

Disse kriminelle overfanger var med deres uindskrænkede myndighed en af lejrens svøber. De kunde slaa en mand ihjel uden at skulle staa til regnskab derfor. De fungerede som opsynsmænd paa arbejdsstederne, og deres eneste opgave her var at prygle tempoet i vejret — med kæp, gummikabel eller de bare næver. I reglen slog de efter ansigtet. En Dansker fik saaledes kæben brækket paa 2 steder og døde kort efter. Det var en storartet spas, naar det lykkedes at knuse ofrets briller, og i løbet af et par maaneder fandtes der bogstavelig talt ikke et par hele briller inden for pigtraaden.

Disse Kapoer havde dog — især blandt de ganske unge, 15—18aarige medfanger — ogsaa deres yndlinge, som mod en kontant ydelse i brød eller en ekstra supperation fik lov til at pudse deres støvler — thi rigtige Kapoer havde lange sorte læderstøvler — eller dele seng med dem. I Dalum gik det saa vidt, at det selv for SS-erne blev for groft, og der indførtes en forordning, hvorefter drenge under 18 aar ikke maatte sove i de „prominente“ fangers værelser.

Iøvrigt var det ikke mit indtryk, at der var store seksuelle problemer i koncentrationslejrene, og i hvert tilfælde lagde den usandsynlige sammenstuvning af mennesker en næsten uoverstigelig hindring for den praktiske løsning af dem. Som et led i den almindelige pacificering og undertrykkelse af aktive instinkter led seksuallivet samme skæbne. At problemet dog har eksisteret — og ogsaa var gaaet op for lejrenes ledelse — fremgaar af, at der i flere lejre, bl. a. i Neuengamme, var oprettet et bordel. Det husede 6—7 kvinder, vist nok overvejende ikke-tyske; om de havde meldt sig frivilligt til tjeneste eller direkte eller indirekte var tvunget dertil, tør jeg ikke udtale mig om. Det var kun et meget begrænset antal fanger, der havde adgang til at besøge det lille hus bag Revieret — kun Tyskere, og det var overvejende fanger, der havde flere aars koncentrationslejrtilværelse bag sig, som med mellemrum kunde afhente en gul billet.

Da jeg paa forhaand tillader mig at gaa ud fra, at oprettelsen af dette etablissement ikke har været tænkt som en herrefolksgestus over for dets ofre, men maa opfattes som et udtryk for et problem, der ogsaa var ubehageligt for nazisterne, tror jeg ikke, der kan være tvivl om, at en tiltagende homosexualitet har været den direkte aarsag.

Foruden den gængse afmærkning af fangetøjet med nummer og forskelligt farvede trekante, der udtrykte, om den paagældende var kommunist, bibelforsker, kriminalforbryder af grovere eller lettere art, jøde, militærforbryder o. s. v., var der en del tyske koncentrationslejr-fanger, der som homoseksuelle bar nummeret 175 paa deres tøj — til skræk og advarsel for andre og gensidig reklame for hinanden. Om det nu var, fordi herrefolket ikke havde udstrakt sine sædelighedsundersøgelser ud over deres egen nation, eller det kan tages til indtægt for, at homosexualiteten kun eller overvejende florerede hos Tyskerne, tør jeg ikke sige; men et faktum er det jo, at pervers kønsdrift altid har været et fremtrædende træk hos dette folk, og det er ogsaa et faktum, at de — iøvrigt ret faa — udslag af homosexualitet, som jeg selv ikke har kunnet undgaa at være vidne til, udelukkende saas blandt Tyskere. Der er dog et forhold her, som nødvendigvis maa tages med i betragtning: Langt de fleste tyske koncentrationslejr-fanger opnaaede hurtigt overfangestillinger og havde i kraft heraf mindre fysisk arbejde og rigeligere kost, hvilket naturligvis maa have givet dem et større fysisk overskud, der altsaa i nogle tilfælde gav sig udslag inden for seksualsfæren.

For SS-erne personligt har sexual-problemet sikkert ikke været større

end i deres civile liv, idet de kunde holde lige saa mange piger, de ønskede i deres boliger uden for pigtraaden, hvad de øjensynligt ogsaa i vid udstrækning benyttede sig af.

Jeg har forsøgt at skildre milieuet og lejrens atmosfære som en nødvendig baggrund for den følgende beretning om selve sygdommene blandt kammeraterne og en nødvendig forudsætning for forstaaelsen af de rent lægelige arbejdsvilkaar.

Nogen som helst videnskabelig bearbejdning af sygdomsmaterialet har naturligvis været udelukket alene af den grund, at enhver form for laboratorieundersøgelser — selv en simpel urinalyse — var umulig, da det trods gentagne anmodninger ikke lykkedes at faa saa meget som et reagensglas eller de simpleste analysevædsker.

Jeg forsøgte i Husum at føre statistik over sygelighed og dødelighed og skjulte omhyggeligt optegnelserne i et tomt termometerhylster, som anbragt i endetarmen engang skulde smugles ud af lejren. Desværre blev optegnelserne opdagede og konfiskerede, inden det kom saa vidt, og følgen var en del ubehageligheder — ogsaa af korporlig art for statistikeren. Men det er lykkedes mig at bevare en af de rapporter, som jeg hver maaned skulde aflevere til videresendelse til Neuengamme. Den er skrevet paa et tidspunkt, hvor vi var ca. 1000 fanger i lejren, og læseren kan saa selv danne sig et indtryk af omfanget af den aktive arbejdsydelse i pansergravene. Den gengives her oversat til dansk:

Arbejdslejr Husum 25.-11.-44

Paa Revieret befinder sig 734 syge fanger.
Specifikation.

I. Tarmsygdomme: 125.

- 1) 45 svære tilfælde af bloddiarre, for hvilke man ikke foreløbigt kan forvente helbredelse, og af hvilke en stor del maa forventes overhovedet ikke at kunne helbredes.
- 2) 80 tilfælde af almindelig middelsvær til svær diarre, der muligvis vil kunne helbredes i løbet af 14 dage til 1 maaned. (Flere fanger med mindre svære diarreeer arbejder paa kommando).

II. Andre medicinske Sygdomme: 139.

- 1) 12 tilfælde af lungebetændelse

6	—	-	lungehindebetændelse
6	—	-	blære- og nyrebækkenbetændelse
4	—	-	nyrebetændelse
- 11 patienter, der sandsynligvis lider af hjertesygdomme

- 2 tilfælde af rheumatisk feber
- 3 — - mavesaar
- 9 — - ansigtsrosen
- 1 — - galdeblærebetændelse
- 1 — - venebetændelse
- 4 diphteritilfælde
- 6 patienter, der sandsynligvis har lungetuberkulose
- 9 — med svære oedemer

Ingen af disse patienter kan forventes at være arbejdsdygtige foreløbig

- 2) 35 tilfælde af almindelig svækkelse og afmagring — overhovedet ikke arbejdsdygtige
- 3) 30 tilfælde af almindelige febersygdomme. Disse patienter vil sandsynligvis være arbejdsdygtige i løbet af ca. 14 dage.

Hertil kommer flere tilfælde af almindelig rheumatisme og mange tilfælde af mundslimhindebetændelse, sandsynligvis fremkaldt af vitaminmangel. Alle arbejder paa kommando.

III. Saarlidelser: 470.

- 1) 242 svære tilfælde med flegmoner, abscesser, udstrakte dybe saar o. s. v., som under ingen omstændigheder vil kunne arbejde foreløbigt, og af hvilke et meget stort antal vil dø.
- 2) 228 tilfælde af lettere saarlidelser, som muligvis efter ca. 14 dages ro og saarbehandling for en dels vedkommende atter vil kunne gaa i arbejde.

Den egentlige dysenteriepidemi synes foreløbigt at have kulmineret. Der er ikke konstateret nye diphteritilfælde i de sidste 14 dage. Antallet af forkølelses-sygdomme, andre medicinske sygdomme og tilfælde af almen afkræftelse øges derimod stadigt.

Den lange — og i mange tilfælde resultatløse — saarbehandling maa henføres til manglen paa forbindsstoffer, salver og desinfektionsmidler samt til den af krigen betingede mangelfulde ernæring.

I den sidste maaned har der i alt været 188 dødsfald.

Naturligvis blev diagnoserne udelukkende stillet paa et klinisk skøn, og værdien af dem var yderst problematisk, da behandlingen kun sjældent kunde baseres paa dem — af den simple grund, at der i reglen ikke var noget at behandle med.

Principielt satte jeg disse maanedsrappporter saa haardt op som muligt, men kunde paa den anden side ikke tillade mig at digte, da jeg hvert øjeblik kunde vente inspektion. En SS-saniteter fra Neuengamme kom en gang til lejren og henstillede, at rapporterne blev forfattet lidt mere blidt, da en af dem havde vakt en del ubehag paa højeste sted, — det var blot et raad, han vilde give mig — saadan for min egen skyld — naar man nu havde erhvervet sig en overfangestilling, saa var der jo

ingen grund til at løbe sig staver i livet. Om den næste rapport ved jeg, at den aldrig naaede længere end til Griem, som destruerede den, — jeg tror ikke rigtig, at han over for sin chef i Neuengamme kunde lide, at der døde saa mange i hans lejr, — det var jo en arbejdslejr, — og saa havde han jo lovet Frieservolden færdig paa 2 maaneder.

Som det fremgaar af rapporten, led hovedparten af patienterne af saar paa fødderne og følgetilstande herefter. Jeg har allerede omtalt fodtøjets udseende og kvalitet, og lad mig tilføje: Der var bogstaveligt talt ikke een af de „menige“ fanger, som ikke paa et eller andet tidspunkt — de fleste hele tiden — havde betændte saar paa fødder og ben. Thi det gjaldt for saar som for alle andre sygdomme i koncentrationslejrene, at de forløb ikke, som man kender det fra det civile liv med opheling og spontan tendens til helbredelse. En af underernæringen betinget nedsat vitalitet i vævene — og organismen i det hele taget — havde til virkning, at naar en patologisk tilstand først var begyndt, saa udviklede den sig i reglen med rivende hast og medførte komplikationer, som man aldeles ikke var vant til at regne med. Et ganske almindeligt lille saar blev saaledes i de fleste tilfælde betændt, voksede, fik underminerede rande, og processen bredte sig og førte efter faa dages forløb til udstrakte smertende betændelser i underhuden eller forplantede sig gennem lymfekarerne og kom pludseligt til udbrud højere oppe paa benet, ofte i lyskens lymfekirtler.

Hvadenten det nu forløb paa den ene eller den anden maade, var en bred aabning af de betændte omraader altid nødvendig, og det skete i begyndelsen med en barberklinge, senere med en sløv kniv, — flere centimeter lange snit uden bedøvelse af nogen art. Man forstaar, at adskillige af frygt kom alt for sent til behandling. Forbindsstofferne var brugt op paa mindre end en uge. Derefter klippede vi skjorter i strimler og syede dem sammen til bind. Efterhaanden som dette materiale svandt ind, gik vi over til papirsstrimler, klæbet sammen med melklister. Det var umuligt at faa en saadan forbindelse til at sidde, og staklerne kom da ogsaa om aftenen til lejren med papirvimpler flagrende ud af støvlerne og nyt skidt i saarene. Jeg forsøgte at gøre lejrledelsen forstaaeligt, at det eneste rationelle var at holde disse patienter hjemme, indtil saarene var lægte; men det tredie riges totale arbejdsindsats lagde sig brutalt i vejen for denne løsning.

Først da der ca. 14 dage før lejrens ophævelse kom en kommission

til lejren, som aabenbart har kunnet indse, at der var noget galt, og da drømmen om Frieservolden blev opgivet, kunde vi faa lov til at holde de syge i lejren, og da der samtidigt ankom de omtalte store forsendelser af forbindsstoffer og medikamenter og sammen med dem en fremragende fransk læge, blev der givet os en mulighed for en aktiv indsats. Men paa dette tidspunkt var 700 svært syge sendt til Neuengamme og en trediedel af os var døde, — et tre maaneders helvede og et massebord uden formaal.

Man vil forstaa, at vi soppede i blod og pus paa Revieret og i konsultationen. Jeg fik selv betændte saar paa haanden og de obligate bylder op ad armen og maatte selv aabne for dem med et barberblad i venstre haand. Jeg disponerede i de 3 maaneder over eet haandklæde og fik de første 3 uger ikke et stykke sæbe. Af desinfektionsmidler ejede vi næsten intet ud over en joderstatning, der ofte gav eczem og andre hudlidelser. Da det lykkedes at faa fat i noget alkohol, blev det opdaget af en Kapo og samme dag konfiskeret af lejrchefen, som i de følgende dage gik rundt i løftet stemning og fandt paa nye og raffinerede metoder til udløsning for sin perversitet.

Det var mig, der kom til at staa som bødlen og maatte sende kammerater paa arbejde, — patienter, som moralsk og lægeligt havde krav paa at blive skaanet, men som allerede berettet: for mange skaaningssedler havde SS-ernes brutale razziaer til følge, hvorefter *alle* blev sendt paa arbejde.

Antallet af patienter i konsultationen var overvældende og kun en overfladisk undersøgelse mulig, og 2 gange har jeg været ude for om morgenen at nægte kammerater en skaaningsseddel, hvor de om aftenen blev baaret døde hjem fra arbejdet.

Den anden store svøbe i lejren var diarreeerne. Alle havde vi paa et eller andet tidspunkt diarre. 20—30 gange i døgnet løb de mest medtagne til retiraderne, og ind imellem gik afføringen i bukserne. Intet under, at mange — især om natten — opgav løbeturen i kulden. I mange tilfælde har aarsagen sikkert været en B-vitaminmangel, men de fleste af mave-tarmbetændelserne har været infektiøse. Jeg forsøgte forgæves en isolering af disse patienter i særlige „Scheisserei“-rum. Forholdene her var ud over al beskrivelse. 2 i hver seng og i 2 etager patienter, der ustandseligt skulde af med afføringen — eller blot vand og blod og slim. For at skaane dem for løbeturen var der anbragt tomme marmeladebøtter i rummene; de blev tømt adskillige gange i døgnet, men løb allige-

vel jævnlige over eller blev væltet ud over gulvet. Stanken var ubeskrivelig. Madrasser og tæpper var gennemvådede eller stive af afføring, og ofte gik det fra den øverste etage gennem bundbrædderne til den nederste. De fleste havde vel nok viljen til at forsøge at naa hen til marmeladepandene, og jeg har set dem springe ned fra 2. etage og løbe af sted med en finger eller to i endetarmen som prop, mens vand og blod sprøjtede ud til siderne, — som naar man holder med fingeren for en vandhane.

Kun faa af disse stakler blev udskrevet fra Revieret, og effektiv behandling var udelukket. For det første var opvarmning kun mulig i enkelte af Revierets rum, og dernæst var det i de fleste tilfælde umuligt at gøre disse underernærede forstaaeligt, at de helt skulde holde op med at spise en dag eller to for at faa tømt tarmkanalen ud. En aldeles uhenigtsmæssig diæt — oftest kogt marcaroni — kunde kun gives til ganske enkelte. De øvrige spiste deres roesuppe og grove rugbrød, til de døde af det.

Der maa have været bunker af tuberkulose i lejren — men i reglen udiagnosticeret. Men vi saa det i Neuengamme, hvor der af og til var mulighed for at gennemlyse nogle af patienterne, hvor hyppigt tuberkulose forandringer i lungerne var. Især under den sidste maanedsophold i Neuengamme, hvor adskillige Nordmænd overførtes fra tugthuse til lejren, fik vi vished for, hvor udbredt denne sygdom var, og jeg mener uden overdrivelse at kunne sige, at mindst 75 pCt. af dem, der havde siddet 1 aar i tysk tugthus, var tuberkulose, og med den tætte sammenstuvning i barakkerne var mulighederne for smitte jo kolossale.

En del af de meget hyppige lungehindebetændelser har sikkert været tuberkulose. Disse patienter kunde leve i lang tid, men slutresultatet var jo givet. Jeg forsøgte i begyndelsen en isolering af de suspekt tuberkulose, men blev her mødt med den sædvanlige haan og foragt over for alle sanitære og præventive foranstaltninger.

Der fandtes temmelig konstant 6—7 eller flere diagnosticerede lungebetændelser i lejren og i reglen intet sulfonamid til behandling, men nogle gange har jeg staaet i den situation at have sulfonamid til behandling af een patient, — og lad mig aldrig komme til at staa til regnskab for udvælgelsen.

En diphterieepidemi med 12 dødsfald og adskillige varige komplikationer blev vi heller ikke forskaonet for. Ved epidemiens udbrud gik jeg straks til lejrchefen for at rekvirere vaccine og serum. Ca. 1¹/₂ maaned

senere fik vi tilsendt diphteriserum i en saadan kvantitet, at man kunde behandle et to aars barn med en let diphteri.

Af andre infektioner var ansigtsrosen hyppig.

Tyfus og plettyfus oplevede vi i Neuengamme, men hverken i Husum eller Dalum, skønt der det sidste sted fandtes lus i et overvældende antal. Hvis der til denne lejr var kommet en fange med plettyfus, havde følgerne været uoverskueligt katastrofale. Før vor ankomst havde der været en tyfusepidemi i Neuengamme, som dræbte over halvdelen af fangerne i løbet af et par maaneder. I koncentrationslejren Dachau, hvor der ogsaa fandtes Danskere, dræbtes i løbet af 3 maaneder 8000 fanger af plettyfus — vel nok den uhyggeligste sygdom, man har været vidne til.

Foruden lus fandtes der af utøj: Væggelus, lopper og fnatmider. I Dalum havde ca. $\frac{3}{4}$ af fangerne fnat, og talrige fik store inficerede saar paa grund af kradsning.

Muskel- eller ledgigt havde naturligvis de fleste i lejren. I de perioder, hvor der fandtes Aspirin, blev de sendt hjem med en tablet — ellers kunde de lige saa godt blive borte med denne „luksussygdom“, der efter SS-ernes mening kunde prygles ud af enhver.

Det er et uhyggeligt eksperiment at tænke sig til en dyngge, samlet sammen af de tænder, der er gaaet til grunde i koncentrationslejrenes 12 aars historie. Den vilde antage gigantiske dimensioner, og den vilde stinke af raaddenskab — men meget guld vilde der ikke være at finde deri; det er fjernet af Europas herrer — før eller efter ejermandens død.

Tandsmerter var et stort problem og i reglen uløseligt. I Neuengamme fandtes som omtalt en tandstation, men i forhold til fangetallet var kapaciteten nærmest betydningsløs. I Husum og Dalum fandtes ikke saa meget som en tandtang — og udtrækning med en stor elektrikertang var en ubehagelig procedure, især for ofret, men ogsaa for mig, der stod i den anden ende af tangen og ventede, at hans kæbe hvert øjeblik kunde splintre.

De øvrige medicinske sygdomme, lever-, nyre-, hjertelidelser o. s. v. antog alle groteske forløbsformer — i reglen med fatal udgang.

En meget hyppig komplikation til næsten enhver sygdom — og iøvrigt ogsaa selvstændigt optrædende — var oedemerne: vand i kroppen, oftest mest udtalt i benene, som svulmede op og smertede. Naar man satte en finger haardt mod huden, blev aftrykket staaende længe i det bløde geleagtige væv. Aarsagen var formentlig i en del tilfælde B-vitaminmangel, men hyppigst har det sikkert drejet sig om de saakaldte „hunger-

oedemer“, som fremkaldes af æggehvidefattig kost, og som man iøvrigt kun kender under direkte hungersnød. Jeg har selv efter en gulsot haft saadanne ben og ved, hvor de er tunge og smerter — ledsaget af en universel voldsom træthed. Appellerne, hvor man kunde risikere at skulle staa i timevis, var under disse forhold en lidelse, som man vanskeligt gør sig noget begreb om. Først naar SS-erne havde forviset sig om, at fødderne ikke længere kunde gaa i støvlerne, fik vedkommende lov til at blive hjemme fra arbejde, — hvis det da ikke lykkedes at skaffe et par større støvler fra en død.

Koncentrationslejrfangen, Norges store Digter, Arnulf Överland har sat Muselmanden sit mindesmærke i et digt — skrevet dernede. Gid det maa blive staaende.

Han kommer ind paa skjelvende knær,
han staar ved ovnen og venter.
Stanken er tykk, og kropp og klær
er vaate av ekskrementer.
En balje blir hentet, en sortbrun svamp,
den vasker de mannen med.
Saa gaar han ind til den siste kamp,
og den haarde fred.

I tre etager er salen full,
til taket full av senger.
En sekk med halm og et teppe av ull
er alt et menneske trenger.
Du hadde saa mange behov min ven —
se her er din suppeskaal.
Og dagene — dem du har igjen —
faar du ta med taal.

Han ligger og gaper gustengraa
med jordslaatte knokkelnæver.
Da rejser han sig op og vil gaa,
og du kan se at han lever.
Det var vel noget, han vill ha gjort?
men han sovner, han kan ikke kny.
I lakenet tar de og bærer ham bort,
og nu har de plads til en ny.

Saa anderledes tar livet slutt,
 end alt hvad vi hadde ventet,
 det ligger og lokker til siste minutt,
 med gaver vi ikke har hentet.
 En have aapner sig underfull,
 — det leker i gylden lind,
 og eplene er av det røde guld,
 og nu skal du gaa derind.

Du maa bare sove en liten stund,
 Du kan ikke se eller høre,
 en flue kryper omkring din munn,
 det faar den heller gjøre.
 Der faller løv og der faller sne.
 Det skumrer over din strand,
 og der er liten forskjell aa se,
 paa dig og den døde mand.

Han kommer gaaende ude langs randen af appelpladsen, og er vel paa vej til et sted, hvor han kan forrette sin nødtørft. Han gaar meget langsomt — foroverbøjet — med sjokkende skridt, som naar smaa børn leger tog. Støvlerne er uden snørebaand, og de slubrer om hans nøgne fødder. Af og til gaar han i staa — standser blot. Maaske har han sit tæppe over hovedet, og man ser saa kun de lange skeletformede ben stikke ud forneden.

Derfor hedder han „MUSELMAND“.

Han er det engyldige slutprodukt efter de fleste sygdomme og det levende udtryk for forbrydernes maal. Han er følgen af roer og cellulose.

Han præger Revieret, han præger hele lejren.

Øjenhulerne er store, og øjnene stirrer tomt frem uden at fæstne sig ved omgivelserne. Kindbenene træder skarpt frem over det sted, hvor der skulde have været en kind, og læber og mund er tørre og skorpedækede.

Maaske ser man ham nøgen en dag, naar han paa en skramlende blokvogn bliver trukket over til en barak, der ligger nærmere krematoriet. Saa kan man tælle alle ribbenene i hans brystkasse og rigtigt se, hvor den kontrasterer mod det indsunkne underliv. Man kan ogsaa under den

stramme hud se bækkenets knogler tegne sig skarpt som paa et skelet, og man kender ogsaa skelettets form paa de radmagre arme og ben, hvor ledkonturerne prominere og knoglernes form er synlige for enhver, der gider se paa ham.

Men der er ingen, som har interesse for hans anatomi, — forlængst er han gledet ind i vanens sløve billede, hvor han gemt i underbevidstheden findes som et ganske naturligt fænomen i den daglige tilværelse.

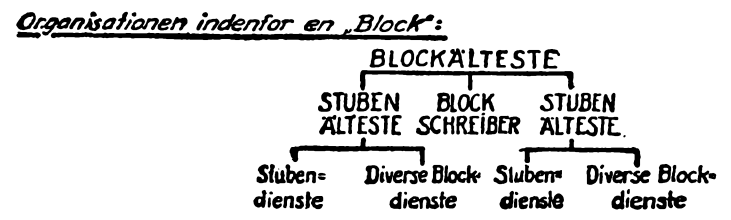
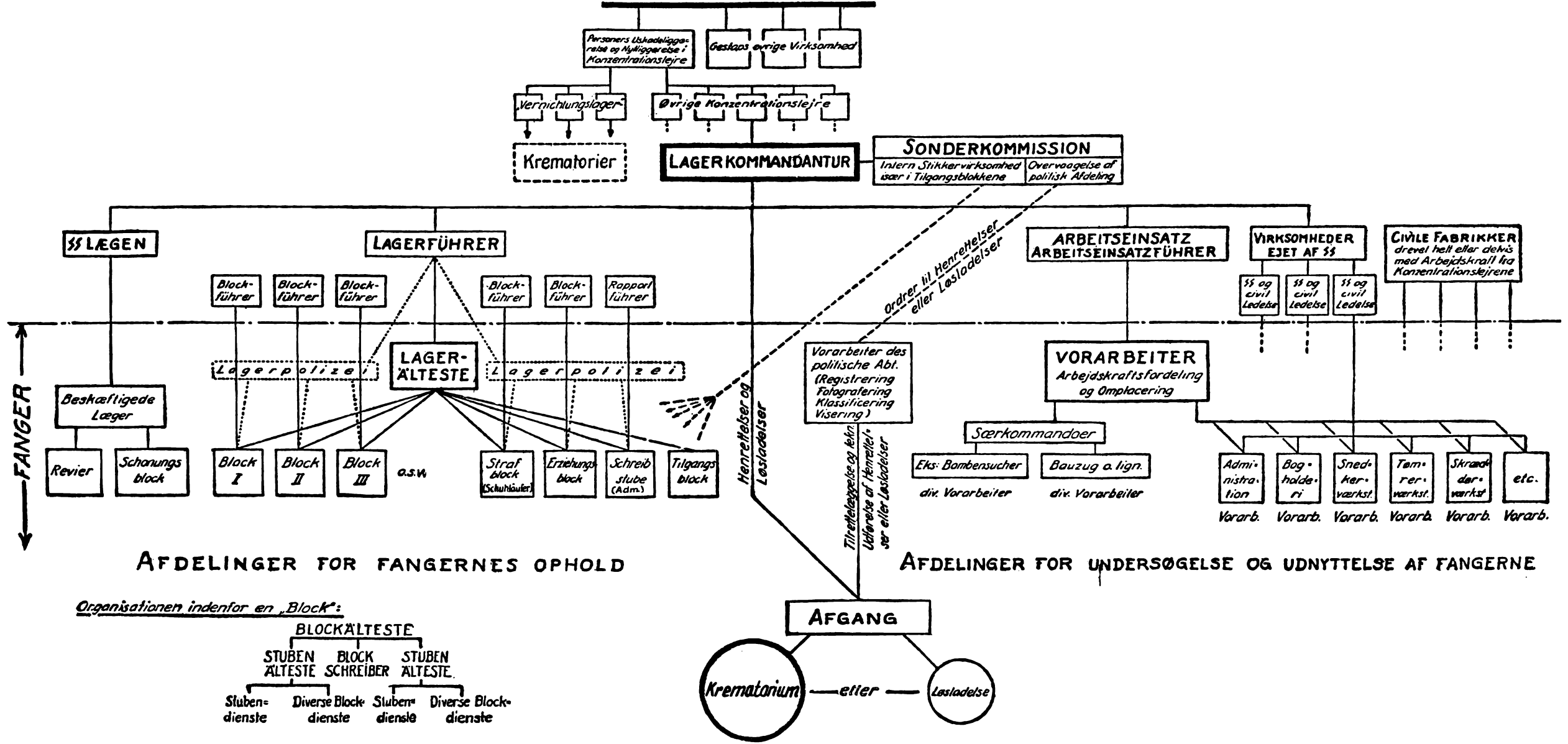
Han er sløv, afstumpet — uden stolte drømme og tanker. Han er beskidt, og han har altid ekskrementer i bukserne.

En dag dør han uden selv at opdage det.

Det kan tage sin tid, før andre opdager det, for han forandrer sig ikke. Men en gang var han et menneske — og maaske elskede han livet.

Paul Thygesen

SS GESTAPO

Den organisationsmæssige Opbygning af tyske Konzentrationlejre.

DANSKE I TYSKE KONCENTRATIONSLEJRE

I sit Forord skriver Bogens Redaktør, Johs. Fosmark: „Denne Bog har kun eet Formaal, nemlig at bringe Sandheden, hele Sandheden og intet andet end Sandheden om de tyske Konzentrationslejre, hvortil den tyske Besættelsesmagt har deporteret Danske. Alle Bidragyderne har selv været Fanger i de Lejre, de skildrer.“

POLITIMAND I BUCHENWALD, MÜHLBERG OG OSCHATZ	..... Politibetjent, stud. jur. Hans Andersen
ALGARGE, MISBURG OG STÖCKEN	..... Løjtnant Preben Boye
KONCENTRATIONSLEJRENE I SACHSENHAUSEN (ORANIENBURG) OG PAA HEINKEL- FLYVEMASKINEFABRIK	..... Kommunalærer Johs. Fosmark
I TUGTHUS, FÆNGSEL OG ARBEJDSHUS	..... Revisor H. C. Steen Hansen
RETZOW—MITTELBAU	..... Redaktionssekretær Bergholt Holmgaard
PAA UDEKOMMANDO I HAMBURG	..... Skolebestyrer Mogens Høirup
MINEARBEJDER I PORTA WESTFALICA	..... Tekstforfatter Biørn Karbo
DACHAULEJREN	..... Arkitekt H. Kornbeck
OSNABRÜCK-KOMMANDOEN	..... Kaptajn Flemming B. Larsen
PRÆST SOM KONCENTRATIONSLEJRFANGE	..... Sognepræst Kai Lænkholm
DANSK LÆGE I LIEBEROSE-LEJREN	..... Læge Henry Meyer
STUTTHOF	..... Folketingsmand, Redaktør Martin Nielsen
KVINDELEJREN I RAVENSBRÜCK	..... Fru Astrid Blumensaadt Pedersen
LÆGE I KONCENTRATIONSLEJR	..... Læge Paul Thygesen

G Y L D E N D A L